

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Mezey András

**Katolikus kisközösségek és
bázisközösségek Csongrád
megyében 1946 és 1980 közt,
a pártállam és a hivatalos egyház
vonatkozási keretében**

Doktori (PhD) értekezés

Történettudományi Doktori Iskola, vezető: dr. habil. Fröhlich Ida
Egyháztörténeti Műhely, vezető: dr. Szovák Kornél

Témavezető:
Dr. habil. Bögre Zsuzsanna

Piliscsaba-Budapest
2013

*Ki a betyár, ki a szent?
Magyar földön ki a szent?
Ha a Mérték tönkrement,
Senki, semmi meg nem ment.*

(Mécs László: *Bakonyi látomás*)

Köszönetet szeretnék mondani ezen a helyen mindazoknak, akik segítségemre voltak abban, hogy ez a dolgozat elkészülhessen: mindenekelőtt témavezetőimnek, *dr. Tomka Miklósnak*, majd *dr. Bögre Zsuzsannának*; számos adatközlőmnek, név szerint *dr. Beck Ivánné Dekker Máriának*, *Bozsó Julianna SJC-nak*, *dr. Czakó Tamásnak*, *Doszpod Lászlónak*, *Doszpodné Szirányi Katalinnak*, *Engelhardt Máriának*, *Erhardt Gyulának* és feleségének *Erhardt Krisztának*, *dr. Fila Bélának*, *Fodor Andrásnak*, *Furák Józsefnek*, *Futó Károlynak*, *Halla Lászlónak*, *Hollai Ferencnek*, *Kovács Hegedűs Miklósnak*, *Jáger Istvánnak*, *Kakuszi Máriának*, *Kardos Mihálynak*, *Katona Pálnak*, *Kerényi Tibornak*, *Kéri Jolánnak*, *Király Józsefnek*, *Kiss Imrének*, *Kovács Marcellnek*, *Krizsán Ildikónak*, *Laczkó Ferencnek*, *Majoros Mária Armella OP-nak*, *Nagy Józsefné Sebők Juliannának*, *Perlaki Györgynek*, *Perlaki Flóriánnak*, *Sávai Jánosnak*, *Simor Ferencnének*, *Smohai Ferencnek*, *Szélpál Mártának*, *Szűts Lászlónak*, *Tari Antalnak*, *Tari Istvánnak*, *Tatár Bélának* és feleségének, *Tatárné Kapus Évának*, *Tímár Ágostonnak* és feleségének *Kéri Irmának*, *Vágvölgyi Évának* és *Varjasi Gyulának*. Köszönet illeti továbbá *Tomka Ferencet* és *Máté-Tóth Andrást* valamint *Szaplonczay Miklósné* és *Vörös Géza* levéltárosokat egyes kiegészítő információkért, tanácsaikért és nélkülözhetetlen segítségükért.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	3
II. 1. Bázisközösség itthon és külföldön – fogalmi-történelmi értelmezések	6
II. 2. Kísérlet a magyarországi kisközösségek történetének korszakolására	12
II. 3. A kisközösség-történet kutatásának forrásai, a kutatás módszerei	
II. 3. 1. Az oral history és a hagyományos eseménytörténet-írás	27
II. 3. 2. Az állambiztonsági dokumentumok, mint legfőbb írásos forráscsoport Egybevetésük az oral history-val.....	31
III. 1. A kommunista hatalomátvétel éveei Csongrád megyében és Szegeden	37
III. 2. A kommunista hatalomátvétel éveei – egyesületek és közösségek útban a katakomba-lét felé	44
III. 3. 1. A KALOT és a KALÁSZ.....	45
III. 3. 2. Más egyesületek, közösségek és életlehetőségeik	54
III. 3. 3. Ferences ifjúsági harmadik rend Szeged-Alsóvároson	60
III. 3. 4. P. Sass Imre	66
IV. A Rákosi-korszak. ÁEH-szemponitú áttekintés az ifjúsági lelkipasztorkodás új módszereiről Csongrád megyében	70
V. Az ötvenes és hatvanas évek közösségei	
V. 1. Lakos Endre és az országos mozgalom	76
V. 2. A Bulányival szemben kritikus Kovács Mihály.....	88
V. 3. „Apostolok”: Majoros Mária Armella hódmezővásárhelyi csoportjai.....	96
V. 4. Szeged-Rókus vértanúja: Kovács Imre	109
V. 5. Csillagok a felhők mögött – a Szent József plébánia, mint szegedi lelkicentrum, és a hozzá kapcsolódó csoportok	123
V. 6. Lotz Antal és a csanádpalotai röpcédulák.....	135
V. 7. „Imádkozók”: a Jézus Szíve Népleányai közösség szegedi illegalitása	142
VI. Összegzés és kitekintés az ifjúságpasztoráció új korszakára (a hetvenes évek elejétől).....	147
VII. Külföldi lelkiségek hatása.....	151
VII. 1. Taizé vagy életigék? A Czákó-Vágvölgyi-Hollósi-féle csoport.....	154
VII. 2. „Nemcsak tanulmányozni, hanem megélni.” A Fokoláre lelkiség szegedi kezdetei	160
VII. 3. Akiket karizmatikusoknak tartottak.....	169
VII. 4. Futball-pasztoráció: Laczkó Ferenc.....	173
VII. 5. Ökumené és a felnőtt rétegpasztoráció kezdetei: Galgóczi László.....	175
VII. 6. A munkáspapság vonzásában: Pelle András	178
VII. 7. Tanyasi fiatalokkal is megszerettetni a hegyi túrát: Fodor András.....	182
VII. 8. Hódmezővásárhely és környéke	184
VII. 9. Aki valóban karizmatikus volt	186
VIII. Összegzés és kitekintés	189
IX. Mellékletek	193

I. Bevezetés

Aki a legújabb kori vallásüldözések fényében, egyházi vagy legalábbis egyházas nézőpontból tekint az Európában végbement szekularizációra, hajlamos azt egyértelműen negatív folyamatként szemlélni, amelynek viszonyítási keretét az intézményesült egyházak visszaszorulása és defenzívába kényszerülése valamint az általános erkölcsi hanyatlás, az elvallástalanodás adták. Azonban már ez a szemlélet, és a belőle fakadó kvantitatív megközelítés: „ma sokkal kevesebben vallásosak, mint régen”, hamisan leegyszerűsítő. A szekularizáció folyamata egyrészt több társadalmi síkon is zajlott, s mindenhol a vallásosság és az általa determinált szociális szerepek mélyreható változását hozta; ugyanakkor saját belső logikája folytán e folyamat mára lelassult, sőt megállt. Tény, hogy a modern ipari társadalmak kialakulásával, az össztársadalom és intézményeinek differenciálódásával az egyházi intézmények fokozottan teret vesztek – Tomka Miklós vallásszociológus szavaival az „értékorientált” alrendszerek helyébe „célorientált”, racionális alrendszerek léptek¹ – a pozitivisták társadalomtudományok, valamint a természettudományok és a technika robbanásszerű fejlődése pedig új világmagyarázatot kínált a bibliai hiten alapuló helyett. Ám ezek a makro- és mikroszinten egyaránt érvényesülő tendenciák szükségképpen kiváltották az ellenhatást is, az egyén atomizálódását és közösségihiányt előidézve. *„Az alrendszerek egyenkénti és csak saját maguk számára érvényes céljelölése egyén és közösség számára egyaránt kérdéssé teszi az élet, a cselekvés értelmét”* jellemzi a folyamatot Tomka. *„A társadalmi rendszer differenciálódása jelentősen fokozza az igényt olyan intézmény iránt, amely megfelel az emocionális igénynek, és a közösségigénynek, és választ tud adni a lét értelmére. Ezek az igények és részben kielégítésük is kifejeződik az intellektualizálódási tendencián túl a valláson belüli emocionalitás fokozódásban (a liturgia terén, a karizmatikus mozgalmakban, a kiségyházakban, stb.), és nem utolsósorban a vallási közösségek számának és jelentőségének növekedésében.”*²

Az összetett szekularizációs folyamatok, bár többé-kevésbé koherens egyház- és vallásellenes világképpel egészültek ki, önmagukban ritkán vezettek valódi vallásüldözéshez, a vallásos emberek ellehetetlenítéséhez. Legtöbbször inkább az egyház(ak) mint intézmény korlátozásáról volt szó, ami a felvilágosodás, és nyomában a politikai liberalizmus klasszikus (első ízben *John Locke* által megfogalmazott³) elvéből, az egyház és állam szétválasztásából egyenesen következett.⁴ Az átfogó ideológia alapján történő vallásüldözés, sőt a vallásos tudat eltüntetésének hosszú távú stratégiája már az ateista kommunista rendszerek sajátossága. Természetesen e diktatúrák ideológusai is gyakran hivatkoztak a klasszikus elvre, és kezdetben nem mulasztották el egyházellenes lépéseik igazolásaként felemlíteni, hogy csak a nyugati demokráciákban már bevett gyakorlatot követnek az emberi szabadságjogok érdekében.

Ilyen hivatkozási alap volt pl. a fakultatív hitoktatás ügye. De a Magyarországon 1945 után hatalomra került kommunisták, jelesül Rákosi Mátyás, a szerzetesrendek betiltásakor régebbi analógiákhoz is visszanyúltak, s előszeretettel forgatták példának akár az abszolutista keresztény uralkodók, sőt a pápa egyházellenes lépéseit: a jezsuita rend 1773-as feloszlását vagy a nem tanító, betegápoló rendek II. József általi betiltását.⁵

A „szekularizáció” e késői fázisában tehát a magyar katolicizmus számára, hasonlóan közép-kelet európai sorstársaihoz, addigi történelme legnagyobb és legszisztematikusabb vallásüldözését jelentette. Példa nélküli volt abban is, hogy az üldözöttek egyes képviselői egyidejűleg a hatalmi ideológia és propaganda szócsövének szerepébe kényszerültek. A teljes szembenállás, és az ezzel együtt járó mártíromság valamint a megmaradás érdekében történő behódolás először csak látszatra kínált alternatívát: legkésőbb a Grösz-perrel (1951) bebizonyosodott, hogy az új elnyomók mindkét magatartásformát szinte egyformán büntetik. A Kádár-korszak enyhülő egyházpolitikája mellett reálisabbnak tűnt az utóbbi alternatíva, csakhogy ekkor már a megmaradás és alkalmazkodás nem a hatalom birtokosai és a nekik alávetettek közti *modus vivendivel*, hanem szellemes kifejezéssel élve sokkal inkább a *modus moriendivel* vált egyenértékűvé.⁶ Azaz a pártpropaganda minden szintjén (s csakhamar a hivatalos egyházi közbeszédben is) indoktrinált „jó viszony” és „dialógus” valódi politikai profitját a pártállam élvezte, míg a katolikus egyház lassú elsorvadásra volt ítélve.

Az egyház saját perspektívájának szempontjából tehát még indokoltabb ebben az időszakban *modus survivendiről* beszélni, amelynek megvalósulását – természetesen a Római Birodalom idejéig visszanyúló analógiákon – sokan kizárólag a földalatti, katakombakereszténységben látták. Ám e vélekedés csak részben igazolható: az üldözések első kegyetlen hullámával szemben a föld feletti, nyilvános egyház is figyelemre méltóan rezisztensnek bizonyult, amit leginkább a misék, vallási ünnepek, búcsúk és zarándoklatok óriási tömeglétszámán, szinte tüntetés-jellegén lehetett lemérni. Egy ilyen passzív ellenállás értékét nem csökkentette az sem, ha a résztvevők vallásossága nem annyira a belülről megélt hitből fakadt, hanem Gergely Jenő jelzőjével élve neobarokk külsődlegességekben, a tradíció és a megszo-kás aktusaiban nyilvánult meg. A hatalom birtokosai kezdetben egyszerűen nem tudták, vagy nem akarták felmérni, hogy a társadalom szövetébe több száz év alatt integrálódott egyházak és a vallás nem iktatható ki egyik napról a másikra úgy, mint a politikai pártok. Az ellenálláshoz olyan megalkuvást nem ismerő vezéregyéniségek is kellettek, mint Mindszenty József bíboros, vagy Márton Áron erdélyi püspök, akiknek köszönhetően ekkor Közép-Kelet Európában a magyar katolicizmus kapta az egyik legmarkánsabb profilt (a másikat a Wyszyński bíboros vezette lengyel katolikus egyház mondhatta magáénak).⁷ Szintén a „föld feletti”

kategóriájába sorolhatók azok a hitoktatók, akik minden rendelkezésre álló eszközzel próbálták tágítani a „legális” iskolai hittantanítás szűkre szabott kereteit, vagy jogorvoslatot keresni a visszaélések, hivatali packázások ellen az alkotmányra hivatkozva. Másfelől viszont a katókomba-egyház fogalma romantikusan megtévesztő: ha elsődleges megjelenítőit az ifjúsági kis- és bázisközösségekben látjuk, ezek létoka nem vezethető vissza egyedül a vallásüldözésre. Mégis azért érdemelnek kiemelt figyelmet, mert nézetem szerint később ezek biztosították az üldöztetés túléléséhez, az elmélyült, személyes hit megtartásához a leghatékonyabb kereteket. Ha a pártállam is hatékonyan akart fellépni ellenük, legtöbbször a végső, rendészeti eszközökhöz kellett nyúlnia.

E disszertációban arra teszek kísérletet, hogy Csongrád megyére vonatkozóan mutassam be azokat a katolikus kisközösségeket, hittan-csoportokat, amelyek a létező szocializmus időszakában – pontosabban 1946-tól 1980-ig – felvállalták a templomon, sekrestyén, vagy az iskolán kívüli működés minden kockázatát. A falon *kívüliség* itt szimbolikus értelemben is ugyanazt jelenti: a hitoktatás, a katekézis minden olyan formájának illegalitását, amely az állam által megszabott kereteken kívül zajlik, tehát akár egy közös kirándulást is. Ezáltal lesz belőle „ügy”, keletkeznek iratok, legtöbbször a politikai rendőrségnél, ritkábban az Állami Egyházügyi Hivatalnál (ÁEH) vagy az egyházi főhatóságnál, és így emelődik át akár az egyszerű vallásgyakorlat is a kutatható történetiség szintjére.

A hazai kisközösségek „mikrotörténetének” összehasonlító feltárásával még adósak a kutatók, monografikus feldolgozottságuk elég csekély – sokkal bővebb a lelkeségi irodalmuk.⁸ A vizsgálódás nyilvánvalóan könnyebb azoknak a csoportoknak az esetében, amelyek valamely nevesített kongregációhoz, egyházi mozgalomhoz vagy lelkeséghez, esetleg egy-egy kiemelkedőbb egyházi – nem feltétlenül papi – vezető személyiséghez kötődtek. Nem véletlen, hogy a Bokor, a Regnum Marianum⁹ vagy a Fokoláre közösségeinek, egyes karizmatikus és ökumenikus csoportoknak a története jobban dokumentált, ám e dokumentumokat, kevés kivétellel egy-két elnyomó pártállami intézmény, jelesül a belügyi vagy bírói szervek, és az ÁEH keletkeztette. E forráscsoport tendenciózus, olykor a végletekig torzító jellegéről azt hiszem, szükségtelen bárkit meggyőzni. Nincs tehát reális alternatívája annak, hogy a történeti hitelesség érdekében ezen iratok valóságtartalmát a másik legjelentősebb forráscsoporttal: az egykori résztvevők, közösségvezetők személyes visszaemlékezéseivel ütköztessük. Majdnem kizárólagosan, hiszen a visszaemlékezők csak a legkritikább esetben készítettek feljegyzéseket, naplót, és rendszerint vagy ők semmisítették meg ezeket a házkutatásoktól tartva, vagy egy-egy „sikeres” házkutatást követően maga a rendőrség. A bírósági szakaszba eljutott ügyek és börtönbüntetések számát fokmérőnek tekintve persze a Csongrád megyei, szegedi kisközös-

ségi ifjúságpasztoráció jelentőségben nem vetekedhet Budapesttel és Péccsel, ahol a ciszterci gimnáziumhoz kötődő cserkészletnek, valamint a fővárosban a Regnumnak különösen erős bázisa volt. Az iratanyag viszonylagos bősége, és az interjúkból kibontakozó történetek azonban azt mutatják, hogy Szeged és környékének egyházi élete, látható és „láthatatlan” szegmensében egyaránt, semmivel nem volt kevésbé intenzív, mint más régióké. A dél-alföldi nagyváros ráadásul egyike volt az 50-es évek elején szerveződő katakomba-ifjúságpasztoráció központjaiként kijelölt öt egyetemi székhelynek.¹⁰ A Csongrád megyei kisközösségek társadalomtörténeti feltárása ezért is indokolt.

Jogos igény lenne, hogy a kutatás egészen a rendszerváltásig terjedő időszakot felölelje, ám leszámítva a tény, hogy ez már szétfeszítené a dolgozat kereteit, szubjektívebb okok is közrejátszanak: 1981-ben Szegeden egy olyan nagy létszámú bázisközösség alakult, amelynek a rendszerváltás után magam is tagja voltam. Történetét aligha hagyhattam volna ki a disszertációból, viszont személyes elfogultság nélkül (és a történelmi távlat hiánya miatt) nyilván nem dolgozhattam volna fel. Ezért vontam meg 1980-nál a tárgyalt korszak határát. A téma kutatását egyébként családi indíttatás is megalapozta: iskoláskoromban 10 évig voltam egy Regnum Marianum-csoport tagja, 1961-ben pedig édesapám, Mezey Bertalan a szentimrevárosi ciszter ifjúságpasztoráció egyik közösségvezetőjeként kapott másfél évnyi börtönbüntetést „Fekete Hollók összeesküvésének” nevezett ügy egyik mellékperében. Jelen munkámmal az ő megpróbáltatásainak is méltó emléket szeretnék állítani. Remélhetőleg sikerül hozzájárulnom, hogy a pártállami időszakban létezett kisközösségek részletesebb történeti bemutatására az ország más régióiban is sor kerüljön, megteremtve így az összehasonlító elemzések lehetőségét, és újabb fejezetekkel gazdagítva Magyarország legújabb kori művelődés-, egyház- és életmódtörténetét.

II. 1. *Bázisközösség itthon és külföldön – fogalmi-történelmi értelmezések.*

Az átlátható, nem nagy létszámú informális közösségek létrehozásának igénye egyidős az emberiséggel. A vallások, köztük a kereszténység is kezdetől rájuk épültek fel. Későbbi terjedésük és létszámnövekedésük során váltak fokozatosan intézménnyé, a korabeli hatalommal és társadalommal megalkuvó, majd megmerevedő formális nagyközösséggé: itt már az alá- és fölérendeltségi viszonyok domináltak, a szertartások egyre inkább formálissá váltak, a személyes vallási élmény pedig csökkent. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a szekularizációs tendenciák által előidézett elidegenedés mellett ez a szociológiai alaphelyzet hívta életre – a történelem során több ízben is – a „vissza a kezdetekhez” iránti vágyat: újból az átlátható, és az egyén kiteljesedéséhez elengedhetetlen, személyesebb közösségeket, nemcsak az egyház-

ban, hanem társadalom szinte minden szférájában. Az egyházon belül e törekvések új szerzetesrendeket, mozgalmakat, testvériségeket hívtak életre, az egyházon kívül pedig szekták sokaságát. E folyamatos, már az ókorban megindult közösségképződési sornak viszonylag a legvégén találjuk a bázisközösségeket, amelyek egyértelműen a XX. századi egyházfejlődés termékei: alig több mint 60 éves múltra tekintenek vissza.¹¹ Hogy a történelemben elhelyezhessük őket, többféle fogalmi tisztázást is el kell végeznünk. Az általánosító szóhasználatban többnyire szinonim értelemben bukkannak fel a „kisközösség” és a „bázisközösség” kifejezések, mint az engedélyezett kereteken kívüli ifjúságpasztoráció legadekvátabb formái: előbbi, bár első látásra kevésbé konkretizál, *fiatalok* közösségeinek képét idézi fel, amelyek meghatározó jegyei az autonómia, az informális, a személyes barátságokon túlmenő összetartozás. E sajátosságokat leginkább a történelmi kontextusból adódó ellenkezőjével világíthatjuk meg: egy úttörőörst vagy KISZ-rajt aligha jutna eszébe bárkinek is kisközösségként aposztrofálni. Nemcsak az autonómia hiánya miatt: lehetne az úttörőörst teljesen szabadon, „alulról” szerveződő is, ám egy elsődlegesen munkára összegyűlt csoport mégsem nevezhető kisközösségnek, hiszen „hiányzik az a törekvés, hogy a résztvevők valóban meg akarják osztani egymással életüket, s ne csak együtt dolgozzanak.”¹² A bázisközösség fogalma már konkrétabb: a *bázis* az alap, vagyis alapközösségek, amelyekből a nagyobb közösség épül fel. Dél-Amerikában ez elsősorban a felnőtteket, egész családokat is magába foglaló szinte egyházközség-szintű csoportokat jelentette a katolikus egyházon belül,¹³ ami pontosabban is fedi a *bázis* eredeti fogalmát. Magyarországon viszont, az eltérő történelmi-szociológiai adottságok folytán a fiatalok, iskoláskorúak közösségeire szűkült le: a már munkába állt, családost felnőttek, ritka kivételtől eltekintve sokkal kevesebb időt tudtak szánni a kisközösségi együttlétre és vallásgyakorlatra, de az egypártrendszer idején ezt egzisztenciális okból sem kockáztathatták.

További kérdés, hogy mikortól lehet beszélni a szó szoros értelmében vett bázisközösségekről? Összehasonlítási alapként vizsgáljuk meg néhány lexikon és szakmunka meghatározását. A Gecse Gusztáv szerkesztésében megjelent marxista *Vallástudományi kislexikon* (VtK) 1971-es és 1975-ös kiadása még nem tartalmazta a „bázisközösségek” szócikket, az 1983-as változatba került bele először, a következő definícióval: „*a katolikus egyházon belül a II. vatikáni zsinat után létrejött hitbuzgalmi csoportok, amelyek az elmélyültebb vallásosság gyakorlását tűzik célul maguk elé. Amennyiben nem vonják ki magukat a hierarchia irányítása alól, tevékenységük összhangban van a zsinat utáni egyházi törekvésekkel (ld. még: karizmatikusok).*”¹⁴ Itt kell megjegyezni, a korábbi kiadások a „karizmatikusok” címszót sem tartalmazták. A Magyar Katolikus Lexikon (MKL) meghatározása elhagyja a történelmi jelleget, viszont kitér a szociológiai aspektusra, természetesen a teológiai mellett: „[a bázisközös-

ség] a katolikus egyházon belül egy lelkivezető (többnyire világi ember) körül kialakult, kb. 30-100 tagú csoport. - Létszámát csak a személyes kapcsolattartás lehetősége korlátozza. A plébániai kereteket alkalmatlannak tartják a krisztuskövetők közti ismeretség, barátság ápolására, a személy szabadságának megkötését látják benne. Jellemző a ~ re az erős misztikus hajlam, a közösségen belüli testvériesség és a politikai érdeklődés. Isten közelségének erős átélésére törekcszenek, új közösségük [...] alapja a méltóságban és elhivatottságban való egyenlőség, s ebből következően az egyházi hierarchia elutasítása v. megkérdőjelezése. Általában erős kritikával élnek az intézményes Egyház és vezetői iránt.”¹⁵ Az angol eredetiből fordított és átdolgozott *Világvallások: A-Zs* (a továbbiakban: VV) nem szentel külön szócikket a bázisközösségeknek (míg a MKL külön is kiemeli, hogy a világon mindenütt jelen vannak), egyedül a „Felszabadítás teológiája” témakörén belül említi meg őket röviden: „...A klerikális [„intézményesen megkövesültnek”, „elnyomónak” is nevezett] egyház helyett másokkal együtt Boff¹⁶ az *Iglesia popular*, a *Szentlélek erejéből a népből megszülető...egyház mellett száll síkra, s ezért kitüntetett jelentőséget tulajdonít az (egyházi) bázisközösségeknek.*”¹⁷ Figyelemre méltó közös eleme mindhárom lexikális meghatározásnak, hogy a bázisközösségeket többé-kevésbé szembeállítják az intézményes, hivatalos egyházzal; más, szociológiai szempontú definíciókból hiányzik, vagy legalábbis háttérbe szorul a hierarchiához való viszony taglalása.¹⁸ A MKL még a plébánia köréből is kivonja a bázisközösségeket, holott jó részük ilyen keretek közt működik (ezt a pápai enciklikák közül a bázisközösségekkel első ízben foglalkozó *Evangelii Nuntiandi* is hangsúlyozza), vagy működött a szocializmusban is, megtermékenyítve ezzel saját egyházközsége életét. A disszertációban ábrázolt csoportok többsége ilyen, és vezetőjük is papi személy. A szócikkek egy része tehát két egymással valóban szembehelyezkedő entitás meglétére helyezi a hangsúlyt, holott a bázisközösség, a kisközösség – ahogy a fejezet elején is említettük – csupán „hiánytünet” is lehet. Lénárd Ödön¹⁹ képszerű megfogalmazásában: „*Minden kisközösség pusztá léte arról tanúskodhat, hogy környékén valamiféle intézmény többé-kevésbé üres csigahéjja változott. Persze az is lehet, hogy arrafelé egyáltalán nem is volt élet, és az ténylegesen csak most szerveződik meg először a kérdéses kisközösséggel.*”²⁰ András Imre a problémát másik oldaláról vizsgálva ugyanakkor a fogalmi distinkció szükségességére figyelmeztet: „...a szóhasználatot meg kell különböztetnünk a marxista értelemben vett bázisfogalomtól, amely a társadalmi ellenzékre utal. A [nagyobb] közösségen belüli csoportképződés azonban nem feltétlenül jár együtt a belső oppozícióval; ez inkább kivételes jelenség, ami csak akkor lép fel, ha a csoport, pozitív törekvései során ellenállásba ütközik.”²¹ Hasonló megkülönböztetéssel oldja fel a fogalmi zűrzavart Tomka Ferenc,²² aki szerint a legtöbb félreértésre az adhat okot, hogy míg a latin-

amerikai katolikus kisközösségek (nem csak ifjúságiak!) kezdettől fogva bázisközösségeknek nevezték magukat, addig az európai egyházakban sokkal inkább az ún. kontesztáló, bomlasztó kritikát gyakorló kisközösségek használták magukra e kifejezést, a többi csoport alig. Egyébként az ellenzéki attitűd az idézett három lexikon-definíció közül különös módon a marxista Gecse Gusztávnál kap legkevesebb hangsúlyt. E meghatározás másik érdekessége, hogy bár a bázisközösségeket a II. Vatikáni Zsinattól eredezteti,²³ mégis először csak a lexikon 1983-as kiadásába került bele, ami egyrészt feltehetően arra vezethető vissza, hogy a marxista társadalomtudományok nagyjából a hetvenes évek végére „fedezték fel” (némi malíciával mondhatjuk, az ÁVH-hoz és a BM-hez képest több mint 20 év késéssel), hogy katolikus egyházon belül ilyen képződmények is működnek.²⁴ Másrészt röviddel e kiadás előtt tetőzött a magyar egyházi vezetés, és az egyik legaktívabb kisközösségi mozgalom, a Bulányi György²⁵ vezette Bokor-mozgalom közti ellentét, amelynek során Bulányiék, és más kisközösségek is, addig nem látott (de itthon cseppet sem pozitív) publicitáshoz jutottak. A vallásszociológusok döntő többsége szerint viszont az első magyarországi bázisközösségek még a Zsinat előtt, az 1950-es évek elején alakultak ki.²⁶

Mi az oka ezeknek az eltérő történeti kezdőpontoknak, pontosabban: milyen bázisközösség-fogalom áll mögöttük? S a lehetséges interpretációk körét még eggyel bővítve, bázisközösségnek nevezhetők-e a II. világháború előtt indult, majd utána feloszlott nagy hatású ifjúsági réteg-egyesületek: a szinte forradalmi igényekkel fellépő KALOT (Katolikus Agrárfiúági Legényegyletek Országos Testülete)²⁷ vagy a KIOE (Keresztény Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete)²⁸ csoportjai, a cserkészmozgalom, vagy egyes ifjúsági harmadik rendek? Illetve azok a formációk, amelyekben a feloszlás után e mozgalmak tovább éltek? Ha a fogalom legszűkebb értelemben vett diakroniáját nézzük, a válasz nemleges, annak ellenére, hogy egyes szociológiai vonatkozásokban már ezek a csoportok is felmutatták azokat az ismertetőjegyeket, amelyek a későbbi kisközösségeket jellemzik (ld. ehhez 18. sz. jegyzetet). Nemigen lehet pl. autonómiáról és informalitásról beszélni pl. egy korabeli középiskolai cserkészcsapat esetében, amelynek tagsága ugyan önkéntes volt, de szigorú irányítás alatt állt, a nem beletartozókra csoportnyomás nehezedett, vagyis ők azt kockáztatták, hogy társaik „kinézik” őket (helyzete így sokban hasonlít az úttörőörshöz). A 40-es évek végétől, kiesve a mozgalmi-intézményes keretek közül, és az üldöztetés másfajta korlátai, egyben „szabadságfokai” közé kerülve már egy cserkészcsapat is egyre inkább a bázisközösség vonásait ölti magára. David Tracy amerikai teológus hasonló negatív kritériummal érvel: *„Az én elhalásához vezet, ha az embereket mozgalmakba hívjuk és nem kisközösségekbe. A kereszténység hatástalanságát is éppen eltömegesedése okozza. Korunk tele van mozgalmakkal, mégis a kisközös-*

ségi szolidaritás jelenti az egyház és a társadalom igazi reményét.”²⁹ A kicsoport és a mozgalom ilyen dimenziójú szembeállítását azonban a későbbi generációs lelkeségi mozgalmakhoz (Fokoláre, Taizé, Bokor, Regnum) tartozó csoportok létezése már önmagában cáfolja. Mindezt figyelembe véve az 1946-os feloszlatsnak áldozatul eső egyesületekre, vagy abból egyelőre kimaradt hitbuzgalmi csoportokra úgy fogok hivatkozni, mint előzménytörténetre, hiszen nagyon sok közvetlenül utánuk megjelenő bázisközösség nemcsak szellemiségében, de sokszor tagságában is kontinuitást mutatott fel velük. A fogalmi szűkítésnek egyéb kritériumai is vannak: pl. az adott közösség autonómiája abban is megnyilvánult-e, hogy egyházközségtől, mozgalomtól, kongregációtól függetlenül találkozási nem egy helyhez kötött zajlottak (ez korábban többnyire a helyi Katolikus Kör székháza volt), hanem magánlakásokon, erdei tisztásokon, azaz rejtőzködve – ebből a szemszögből válik értelmezhetővé az üldöztetés „szabadságfokának” paradoxonja. Egy másik kritérium, hogy a közösség újfajta lelkeséget, szellemi igényt teremtett-e meg (beleértve a hitre való tudatos reflexiót), vagy keleteit az illegalitásban ugyanaz a többnyire frontális, hagyományos hitoktatási forma adta, amit nem folytathatott tovább legálisan? Mindezeket, és a fokozott laikus szerepvállalást figyelembe véve Bulányi György első debreceni egyetemista csoportjai tekinthetők Magyarországon az első igazi bázisközösségeknek.

A bázisközösség fogalmának történetiségéhez mindamelllett a VV szócikke visz minket a legközelebb: eredetileg kizárólag latin-amerikai társadalmi kontextusban lehet beszélni róluk, ahol az 1950-es években kezdődő kialakulásuktól kezdve nemcsak az egyház klerikalizmusa, „intézményes megkövesültsége”, hanem a széles társadalmi rétegek kilátástalan nyomora, és az elnyomás elleni harc határozta meg létüket. Jóllehet mindez Afrika, Délkelet-Ázsia és a Fülöp-szigetek bázisközösségeit is jellemezte,³⁰ Dél-Amerikában a társadalom egészére tett hatásuk összehasonlíthatatlanul nagyobb volt. Nemcsak a Vatikán által először ellenségesen, majd egyre megfontoltabban fogadott felszabadítási teológia bizonyítja ezt; az ottani paphiány miatt a (bázisközösségekből jött) laikusok szerepe az európai helyzethez képest sokkal jobban előtérbe került és intézményessé vált.³¹ Az 1968-as medellíni (II. CELAM) és az 1979-es pueblai (III. CELAM) püspöki konferenciák pedig a felszabadítási teológia felkarolása mellett meleg hangon és szentségi dimenzióikat is kiemelve méltatták a bázisközösségeket, amelyek a plébániának és az egyházmegyének is szerves építőkövei, sejtjei.³² A „megkövesült” egyház dél-amerikai főpapjai tehát határozott nyitást hajtottak végre e csoportok irányában, míg hazánkban, az 1950-es évek elejétől kezdve a hetvenes évek végéig lényegében fordított irányú folyamat ment végbe: a pártállami represszió, pontosabban annak finomodása, és áttételessé válása végül sikeresen éket vert az egyház igazgatási és informális közösségi szférája közé.

Az első pápai megnyilatkozás a bázisközösségekről 1975. decemberében született: VI. Pál a mai világ evangelizálásáról szóló *Evangelii Nuntiandi* kezdetű buzdításában az 58. bekezdést szentelte a témának. A bázisközösségeket az „egyetemes egyház reménységeinek”, „az evangelizáció különleges talajának” nevezve az enciklika létrejöttük lehetséges szociológiai háttereit is részletesen felsorolta,³³ igaz, ezek közül az üldözés miatti katakombalét hiányzik. Egyben bírálatot fogalmazott meg az egyházat „kegyetlen kritikával” illető, a hierarchiával szembehelyezkedő csoportokkal szemben, amelyek úgy tartják, hogy az evangélium egyedüli hiteles hirdetői az intézmény nélküli karizmatikus közösségek. Ezek a pápa szerint „csakis szociológiai értelemben nevezhetik magukat »bázisközösségnek«, de nem egyházi értelemben.”, és fennáll a veszély, hogy valamely politikai irányzat, ideológia a saját szolgálatába fogja állítani őket.

A dél-amerikai – elsősorban brazíliai – bázisközösségek hatása az egész világra kisugárzott, és ha országoként más-más társadalmi tartalommal is, de mindenütt a túlzott intézményesültség, az egyéni szabadságot és kezdeményezést gúzsba kötő tekintélyelvű tradíciók ellenpontjaként határozták meg őket,³⁴ felekezettől függetlenül. Közéleti tevékenységük is kiterjedt, legtöbbször a demokratizálódás folyamatának motorjai lettek. O’Halloran feljegyzi, hogy a zambiai csoportoknak jelentős szerepe volt abban, hogy az ország az egypártrendszer-ről áttért a többpártrendszerű demokráciára. Az afrikai közösségek a hagyományosan erős családi érzés miatt is „családegyházak”; viszont az itteni fejlődés sajátossága, hogy kezdeményezői a püspökök voltak, és nem alsó szintről indult, ami sokak szerint hiányosság. A Fülöp-szigeteken, a latin-amerikaihoz hasonló politikai helyzetben is született egyfajta felszabadítási teológia, amelyet itt a „harc teológiájának” neveztek. Az itteni kisközösségek kialakulásában és elterjedésében bátor szerzetesnővéreknek volt nagy szerepe. Európában az egykori NDK-ban váltak a bázisközösségek jelentős társadalomalakító tényezővé: O’Halloran szerint olyan erősek voltak, hogy 1989-ben, a berlini fal leomlása után komolyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy politikai pártot alakítanak a demokrácia megvalósítása érdekében.³⁵ Nem egy városban, pl. a dél-tübingiai Meiningenben rendszeresen nyilvános, nagy látogatottságú imaórákat, vitaköröket rendeztek, 1989. november 7-én pedig 25 ezres tömegtüntetést szerveztek a rendszer ellen.³⁶ Mindez annak is volt köszönhető, hogy az egyébként még 80-as években is sztálinista hatalmpolitikai jegyeket felmutató NDK-ban az egyház (elsősorban evangélikus, itt a katolikusok kisebbségben voltak) viszonylagosan nagy mozgásszabadságot tudott kivívni magának.³⁷ Lengyelországban a katolikus egyház őrizte meg erejét és tömegbefolyását a kommunizmus évtizedei alatt, s ahogy az ellenzéki mozgalmakban úgy a rendszer-változásban is nagy szerepet játszott. Magyarországon ez a történelmi egyházakról nemigen

volt elmondható: annál inkább jeleskedett a kormányzat abban, hogy egyházkorlátozó politikáját a nyugati közvélemény számára együttműködésnek eufemizálja, s így szalonképessé tegye. Az itthoni bázisközösségeknek, minden progresszivitásuk mellett is, a több évtizedes üldöztetés után nem volt jelentős szerepük az átalakulásban, politikai erőként észrevétlenek maradtak – leszámítva a soraikból érkező, és többnyire az MDF vagy a KDNP színeiben nagypolitikai szerepet vállalt értelmiségieket.³⁸ Ezt az észrevétlenséget azonban másik oldalról láttatja Kovács Péter: *„nem volt ez közvetlen politizálás, inkább csöndes, háttérben maradó, szívós tevékenység, mely a hivatalos ideológiát segítette szétmállasztani, új struktúrákat hozott létre.”*³⁹ A Kádár-rendszer végóráiban nem egy kisközösség, lelkeség már félig a nyilvánosság elé lépett, és rendszeressé váltak az általuk szervezett nagy létszámú találkozók, pl. Nagymaroson. A külfölddel történő kapcsolattartástól viszont a legtöbb csoport (kivéve a nem magyar eredetűeket, mint pl. a Fokolare vagy a taizéi imaközösségek) sokáig kimondottan őrizkedett, attól félve, hogy a régebbi egyházellenes perekben néha felbukkanó kémkedés vádját fordítják ellenük. A közéleti, sőt egy-két esetben nagypolitikai szereplés lehetősége csupán a II. világháború végéig adatott meg olyan ifjúsági mozgalmaknak, mint a KALOT, vagy a cserkészlet (egy ideig még a háború után is: ismeretes, hogy a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt az 1947-es „kékcédulás” választásokon nagymértékben a dunántúli KALOT-legények kampányolásának köszönhető, hogy a legerősebb ellenzéki párttá vált); a létező szocializmus évtizedei alatt ez fel sem merülhetett.⁴⁰

II. 2. 2. Kísérlet a magyarországi kisközösségek történetének korszakolására.

A II. világháború utáni magyar egyháztörténet egyes korszakhatárainak nincs általánosan elfogadott és hivatkozott kánonja a történészek közt.⁴¹ Mivel azonban az egyháztörténet minden korban szorosan kapcsolódik a köztörténethez, s ezen belül Magyarországon a kommunista egyházpolitikának is, a diktatúrák „keménységi fokától” függően legalább két, egymástól jól elkülöníthető periódusa volt, hallgatólagos a közmegegyezés abban, hogy ugyanígy kellene szakaszolni a magyar katolicizmus egypárti diktatúrában eltöltött éveit. Az első nehézség mindjárt ezen a ponton adódik: hol húzható meg a két korszak határa? 1958 júliusában az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot fogadott el „a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól”. A PB a Rákosi-korszak ideológiájával döntően szakítva népfrontos-szövetségi politikát hirdetett meg az egyházzal szemben a „vallásos tömegek” megnyerése érdekében, a hangsúlyt a meggyőzésre, a tudományos felvilágosításra helyezve. Változatlan maradt azonban a stratégiai cél: ideológiai harc a vallás végleges eltűnéséig – a klerikális reakció ellen ugyanakkor politi-

kai harcot hirdettek, olykor adminisztratív, rendőri eszközökkel is.⁴² Így a párthatározat, amelynek legfőbb irányelvei a rendszerváltozásig érvényben maradtak, ekkor nem jelentett igazi fordulópontot: a várt egyházpolitikai enyhülés helyett 3 év múlva az egész országra kiterjedő egyházellenes perek indultak (főként az ifjúságpasztoráció vezetői ellen) – történelmi kontinuitást adva ahhoz a két másik eseménysorhoz, amelyek szintén az ország öntudatának végleges megtörését eredményezték, és csak a 60-as évek elején zárultak le: az 1956 utáni megtorlásokhoz, és a TSZ-esítéshez.

Lehetne korszakhatár a magyar állam és a Vatikán közti 1964-es részmegállapodás is, ám ezt leginkább csak a hierarchia szempontjából tekinthetjük relevánsnak, ezután ugyanis lehetőség nyílt a megüresedett püspöki székek fokozatos betöltésére. Lényegi, strukturális enyhülést e megállapodás sem hozott, újabb perekre került sor, amelyeket a kormányzat a Vatikánnal való további tárgyalások során diplomáciai nyomásgyakorlásra használt fel. A vallásos emberek sem éreztek semmilyen változást hétköznapjaikban, az iskolai hittanoktatás ellehetetlenítése tovább folytatódott. Új történelmi szakaszt azonban nemcsak belpolitikai esemény jelölhet ki: a II. Vatikáni Zsinat az egyházi élet szinte valamennyi szintjét átformálta, azonban a „zsinati szellem” és a gyakorlat hullámverései csak igen lassan érték el a magyar egyházi vezetést és szervezetet – annál hamarabb fejtették ki hatásukat a bázisközösségekben. Más megközelítésből tehát úgy is feltehető a kérdés, hogy egy nagypolitikai esemény és paradigmaváltás jelentett-e egyszerre az egyház életében is korszakváltást, és ha igen, mennyiben.⁴³

A fenti példákból nyilvánvalóvá válik, hogy minden történelmi fordulat esetében külön kell vizsgálni, melyik társadalmi csoportra van hatással, és melyik marad ki belőle: esetünkben csak maga a katolikus hierarchia érintett-e, vagy az alsóbb szintű papság is, vagy csak a laikus hívők, esetleg az egyház egésze? E kategóriák közt helyezhetők el a kisközösségek, bázisközösségek is, és bár e disszertáció csupán a Csongrád megyeiekkel foglalkozik, megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a minta elég reprezentatív az ország egészére jellemző kijelentések megtételéhez. Nincs ez másként a korszakolás problematikájával sem. Egy egyszerű példával lehet ezt alátámasztani: az egypártrendszerben Csongrád megye „Pol-pot” megyeként vonult be a köztudatba, mivel a Kádár szektás-balos pártellenzékéhez tartozó Komócsintestvérek, elsősorban Komócsin Mihály fellegvárának számított.⁴⁴ Ezen belül Szegedet a hazai kommunisták a negyvenes évek végétől külön is „bűnös városnak”, „a klerikalizmus fellegvárának” könyvelték el, nem utolsósorban Horthy politikai pályafutásának itteni kezdetei miatt, ezért ideológiai átgyúrását elsődleges feladatnak tartották.⁴⁵ Viszont 1958-1979 közt a megye ÁEH-megbízottja, azaz egyházpolitikájának legfőbb irányítója a tanári pályáról, majd

a megyei tanács népművelési osztályvezetői székéből jött Rátkai János volt, aki nem kizárólag az osztályharcos szempontokat igyekezett érvényesíteni, hanem korábbi szakmai pályafutásának mintegy folytatásaként a felvilágosult népnevelő, a szociológiai alaposággal elemző, s a szélsőségeket lenyesegetni igyekvő reálpolitikus szerepét öltötte magára. E két, egymást el-lensúlyozó hatás mellett nincs jele annak, hogy Csongrád megyében a katolikus egyház – a korszak egészét tekintve, és működési színtereit összességében vizsgálva – lényegesen durvább, vagy enyhébb üldöztetésben részesült volna, mint az országos átlag.⁴⁶

Az említett bizonytalanságok miatt a magyar katolikus kisközösségek történetének szakaszolása még több problémát vet fel és inkább csak szubjektív lehet; sokféleségük miatt egy adott időszakban sem tekinthetők olyan homogén struktúrának (mint pl. a püspöki kar), amelynek minden részére ugyanúgy hatnak a történelem, a nagypolitika eseményei. Így megtörténhet, hogy korszakhatáraik nem esnek egybe még a magyarországi általános egyháztörténet periodizációjával sem. Eddigi kutatásaim során csak Kamarás Istvánnál találtam próbálkozást a földalatti ifjúságpasztoráción belüli egyfajta időhatárok kijelölésére. Kamarás a Tomka Miklóstól átvett 1945 utáni magyar egyháztörténet-periodizáció⁴⁷ kereteibe illeszti bele a bázisközösségek korszakolását: eszerint az első ilyen csoportok az *ütközés* időszakában (1949-1956) keletkeztek. Az *elszigetelődés* (1956-1976) korszakában pedig a megnövekvő számú kisközösségek adták a paralel egyház gerincét, ők képviselték leginkább a keresztény megújulást, öellenük irányult az államhatalom üldözése, és tőlük (később már csak az ún. „rossz közösségektől”) határolta el magát elsősorban a hivatalos egyház. Végül 1976-tól, a *dialógus*-korszakban számuk ugrásszerűen megnőtt: addig többségük olyan, bizonyos mértékig szervezetszerűen működő kisközösségi *irányzatokhoz* tartozott, mint a Regnum Marianum, Fokolare, karizmatikus megújulás vagy a Bokor. Ezek az áramlatok valamiképpen orientációt jelentettek más később alakuló bázisközösségek számára is.⁴⁸

E periodizáció épp a korábban említettek miatt problematikus: a hivatalos és informális egyházi szféra történései nem mindig feleltethetők meg egymásnak. Az első báziscsoportok valóban „ütközés” időszakában születtek, 1949 és 1956 közt, de ezt követően számuk nem kezdett még nőni; a későbbi nagyarányú növekedés viszont már 1976 előtt megfigyelhető. 1956-ot, bármilyen sorsfordító esztendő is volt, még a katolikus egyház egészének vonatkozásában sem tekinthetjük igazán korszakhatárnak, épp az egyházak reflexiójának „fáziskésése”, majd a későbbi visszarendeződés miatt, legfeljebb eseménytörténeti „csomópontnak”.⁴⁹ Ilyen csomópont saját felosztásomban is van, abban az értelemben, hogy valamely esemény – többnyire egyházellenes kampány – ugyan az aktuális kisközösségek döntő többségének egzisztenciáját befolyásolta, ám nem nyitott érezhetően új korszakot. Három üldözési hullám

viszont nézetem szerint igen, s ez mondható el a 60-as évek végének részben külföldi impulzusok alapján elindult társadalmi változásairól, majd szintén külföldi hatásra egy törvényi szabályozásról is. Ennek alapján öt periódust különítettem el, amelyek határvonalai közül csak egy esik egybe lényegileg a Kamarás által kijelöltekkel:

I. 1946-1952: A vallásos egyesületek belügyminiszteri felosztatásától az első kisközöség-ellenes perekig. A kormányzati főhatalom ugyan 1948-ig még nem a kommunisták kezében van, de mivel a politikai rendőrséget már a háború befejezése utáni első percektől ők irányítják, a vallásüldözés is rögtön megkezdődik: papokat börtönöznek be, sokasodnak a támadások az egyházi iskolák, és főleg Mindszenty bíboros ellen. Az egyesületek elleni direkt rendőri akciók, ekkor még csak szórványosak. Közülük azok, amelyek 1946 júliusában elvesztették egyesületi-intézményes kereteiket – elsősorban a KALOT és a Magyar Cserkészszövetség – sajtótámadások, a kommunista pártszervek, nemzeti bizottságok és az újdonsült kommunista ifjúsági tömegszervezet, a MADISZ céltábláivá válnak.

II. 1952-1961: 1952-ben az első, szinte egész országra kiterjedő eljárás Bulányi György piarista szerzetes kisközösségei, és a katakomba-egyház velük kapcsolatban álló vezetői ellen. Ezt követi 1953 tavaszán az ún. „pártörtség-per” (ld. 19. p.), amelyben már halálos ítéletek is születtek. A bázisközösségek megtanulnak együtt élni a rendőri zaklatásokkal, számukra megkezdődik az igazi katakomba-korszak. A hatalom azonban még mindig nem rájuk koncentrál elsősorban, hanem a „föld feletti” egyházra, a főpapságra, a betiltott szerzetesrendekre.

III. 1961-től a hatvanas évek végéig: a magyar kisközösség-történet „jégkorszaka”: a Fekete Hollók-ügyhöz kapcsolódó, majd 1964-1965-ben ismétlődő perek miatt országszerte sok közösség feloszlik, vagy egy időre szünetelteti tevékenységét.⁵⁰

IV. Hatvanas évek végétől-1976/1977: a hatvanas évek végén világszerte újbaloldali diákmegmozdulások, a háború után született új generáció ifjúsági tüntetései zajlanak. Összhangban és egy időben ezzel a II. Vatikáni Zsinat által is táplált megújulási hullám járja át a katolikus egyházat: külföldi eredetű újraevangelizációs mozgalmak, új lelkiségi közösségek jelennek meg Magyarországon is,⁵¹ amelyek igen nagy vonzerőt gyakorolnak a többnyire gitáros könnyűzenével. Rendszeressé válnak a beat-misék, a Kismaroson, később 1978-tól pedig Nagymaroson megrendezik az első nagy létszámú ifjúsági találkozót.⁵²

V. 1976/1977-től: a Helsinkiben megtartott Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia hatására 1976. áprilisában Magyarországon is törvénybe iktatják az ENSZ 10 évvel korábbi közgyűlésén elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányát (1976/8. tvr.). A bázisközösségek szempontjából legjelentősebb kitétel a vallásszabadságról szóló cikk, amely magában foglalja, hogy vallásos meggyőződését mindenki nyilvánosan

vagy *magánkörben* is kinyilváníthatja. Ettől kezdve a közösségek nincsenek kitéve a közvetlen rendőri erőszaknak, legalábbis annyiban, hogy tagjaik, vezetőik már nem sújthatók börtönnel; mintegy záróakkordként, amikor Kádár és Miklós Imre ÁEH-elnök látogatást tesznek VI. Pálnál, s a pápa személyes közbenjárására 1977 tavaszán az utolsó bebörtönzött pap, az összesen 19 és fél évvel rekordot tartó Lénárd Ödön is szabadul. A közösségek figyelése, szórványos zaklatása viszont a rendszerváltozásig folytatódik, sőt a levéltári adatok szerint az állambiztonsági vezetők egy balos fordulat esetére a 80-as években újabb koncepciókat forgatókönyvét tartják vezetőik ellen készenlétben,⁵³ míg aktuális megrendszabályozásukat az állam a továbbiakban a püspökökre bízta. Az újonnan kinevezett esztergomi érsek, Lékai László az általa meghirdetett „kis lépések politikájának” sikerét félti a kisközösségektől, ezért a püspöki kar először ellenségesen nyilatkozik velük szemben. Később Lékai különbséget tesz a hierarchiával egységben lévő és engedelmes „jó közösségek” és „rossz közösségek” közt. Az ellentéteket egyre inkább a Bokor-közösségek körül kirobbant vita, és Bulányi egyházi elítélése generálja. A 80-as években, az egypártrendszer lassú erodálásával párhuzamosan újra nekilendül a báziscsoportok fejlődése, az „egyházi avantgárd”⁵⁴, ebben az időszakban alakul a legtöbb új csoport. Az évtized elejétől Nagymaros mellett már máshol is szerveződnének ifjúsági találkozók, lelki napok, amelyek a magyar bázisközösségek egymásra találásának fórumaivá válnak.

Az egyház szervezeti és vezetési szférájának útja viszont elválik ettől a fejlődéstől, s egyre inkább az állami egyházpolitika engedelmes kiszolgálójává lesz. „Az egyházon belüli kétféle fejlődési iránynak... az lett az eredménye, hogy az egyház felső vezetése és a kereszténységet a mindennapi gyakorlatban megvalósítani akaró »szigetek« között a kapcsolatok tovább lazultak, a szót értés nehezült, a feszültség fokozódott.”⁵⁵ Legalábbis a 80-as évek első feléig.

Sorban elemezve e korszakokat és összevetve őket az általános egyház- és politikatörténettel, azt látjuk, hogy egyes korszakhatárok akár több évet is felölelnek, vagy 1-2 év eltéréssel mozgathatók, ugyanakkor minden egyes szakaszon belül további rész-korszakok különülnek el. A kommunista egyházüldözés alatti kisközösség-történet szimbolikus kezdőpontjának tekinthetjük azt az eseményt, amikor *Vasko Kolaković* horvát jezsuita 1945. február-márciusában a Szovjetunióba, mint missziós területre tartva, átutazott Magyarországon, és állítólag – bár ezt hivatalos dokumentumok nem erősítik meg – több püspökkel is tárgyalt, hogy a magyar egyházat is felkészítse a várható üldöztetésre. Debrecenben találkozott Bulányi Györggyel – aki ekkor az itteni piarista gimnázium tanára és az AC városi ifjúsági titkára volt – és rábízta a városban általa létrehozott első négy közösség: egy családos, egy munkásfiú, egy munkáslány és diákcsoport közül az utóbbi vezetését. A horvát jezsuita nyomatóko-

san hangsúlyozta Bulányinak, hogy a közelgő üldöztetés miatt a magyar egyház jövője kizárólag ilyen földalatti, családoknál összejövő kisközösségekben képzelhető el.⁵⁶ Ugyanakkor ezzel egy időben, sőt már 1944 végétől homlokegyenest ellenkező taktikát követtek a KALOT vezetői: P. Kerkai Jenő, P. Nagy Töhötöm és Ugrin József⁵⁷ nemcsak a megszálló szovjet hadsereggel, hanem a magyar kommunista vezetőkkel (Szegeden Révai Józseffel és Vas Zoltánnal) is kapcsolatot kerestek majd tárgyaltak szervezeteik átmentése és az új helyzethez való alkalmazkodás érdekében. Sőt szinte demonstratív módon próbáltak együttműködni a baloldali ifjúsági szervezetekkel, közös rendezvényeken vettek részt velük.⁵⁸ Így sem tudták azonban lemosni magukról a baloldal által rájuk ragasztott „fasiszta terrorszervezet” bélyeget. Szovjet katonák elleni merénylet ürügyén („Teréz körüti orgyilkosság”) a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására 1946 júliusától mintegy 1500 keresztény ifjúsági egyesület betiltására került sor. A merénylettel is kapcsolatba hozott KALOT-on kívül ez többek közt a Cserkészszövetséget, a KALÁSZ-t (Katolikus Leánykörök Szövetsége), a Katolikus Leányok Országos Szövetségét (KLOSZ)⁵⁹, és a Kolping Legényegyleteket⁶⁰ is érintette. Bár belügyminiszteri engedéllyel elvileg lehetett új egyesületeket alapítani, ezzel az egyre fokozódó megfélemlítés légkörében már nem sokan kísérleteztek, viszont informálisan, egyházközségi keretek közt több egyesület is tovább működött.⁶¹ Az 1948-as Katolikus Almanach adatai szerint az adott évben ez még mindig 7522 egyesületet jelentett, 708 584 (!) taggal.⁶²

A direkt rendőri akciókat ebben a korszakban döntően két mozzanat különböztette meg az ezután következőktől: egyrészt önmagukban nem annyira az ifjúságpasztoráció ellen irányultak, a támadásoknak mindig volt valamilyen ürügye, rendszerint az erőszakoskodó szovjet katonák megölése. Mint láttuk, ez volt a közvetlen előzménye az 1946. júliusi felosztatásoknak (az áldozatul esett egyesületek helyiségeinek, vagyonának zár alá vételéhez hatósági asszisztencia is kellett), ez volt a helyzet az ún. budapest-kamaraerdei cserkészkirándulás ügyében,⁶³ és ez vezetett a ferences *Kiss Szaléz* vezette gyöngyösi KEDIM (Keresztény Demokratikus Ifjúság Munkaközössége) felszámolásához, valamint fr. Szaléz vértanúságához.⁶⁴ Másrészt a rendőri eljárásokat ekkor még nem kísérte letartóztatásokkal járó országos átfogó kampány, a legelőször gyanúba vett közösségekhez hasonlóak, vagy a velük kapcsolatot tartók ellen. A kommunista támadások hatására azonban Mindszenty bíboros maga is egyre inkább a földalatti ifjúságpasztorációban látta az egyház jövőjének zálogát, s 1948 nyarán, az iskolák államosítását követően e szavakkal adta meg az engedélyt Bulányi Györgynek a kisközségi munkára: „*Nem azért tanultuk az ősegyház történetét, hogy régiségtani ismereteinket gyarapítsuk.*”⁶⁵ Saját részéről is megtette az első gyakorlati lépéseket: ösztönzésére 1948 szeptemberében a püspöki kar körlevélben kezdeményezte, hogy a középiskolákban (nemcsak

a volt egyháziakban) szervezzék meg az ún. apostol-köröket, a tanulók hitéletének elmélyítése céljából.⁶⁶ A végső lökést 1949 szeptemberében a fakultatív hitoktatás bevezetése (1949/5. tvr.) adta: a törvényrendelet végrehajtási utasításában (1101-11-1/1950/5., 6.§) tiltották meg először, hogy a hitoktató, az adminisztratív korlátok közé szorított és kezdetektől ellehetetleníteni próbált iskolai hittanórákon kívül bármilyen nevelési tevékenységet folytasson és tanítványaival érintkezzen. A tilalmakat 1952-ig még további megkötöttségekkel, részletszabályokkal fokozták, amelyeket csak leiratként közöltek az érintettekkel.⁶⁷ Ez az intézkedéssorozat gyakorlatilag ellehetetlenítette a hivatalos betiltás alól mentesült iskolai egyesületek, pl. a Mária Kongregációk, a Szívárdia szervezetszerű működését, hiszen ezek vezetői a hitoktatók voltak. Az így illegálissá vált csoportos kapcsolattartás alternatívái ekkor a titokban, családlátogatás keretében történő hittanórák lettek, és amíg a félelem nem volt erősebb, részben maga az iskolai hitoktatás is: a durva zaklatások ellenére az 1950/51-es tanévben még mindig a szülők 45-50%-a íratta be gyermekét általános iskolai hittanra. Az 1952-es év korszakhatár jellegét tehát több olyan esemény teszi viszonylagossá, amelyek a katolikus lakosságra a pereknél nagyobb, olykor sokszzerű hatást gyakoroltak – viszont csak közvetve volt kisközösség-ellenes jellegük. E belső korszakhatárok az 1948-as iskolaállamosításnál éppúgy kijelölhetők, mint a fakultatív hitoktatásnál, vagy a szerzetesrendek 1950. júniusi hazai szétszórásakor, hiszen addig és azután is az ő irányításuk alatt működött még sokáig a legtöbb kisközösség.

A kisközösségi, világi apostol-körös tevékenységre vállalkozó papok kezdetben püspökeik, szerzetes előjáróik irányítása mellett végezték munkájukat. Ennek kereteit Sík Sándor piarista provinciális 1949 végén egy háromnapos lelkigyakorlat keretében 30 piarista atyával vitatta meg.⁶⁸ Az egyházi egyesületek, a kiscsoportos ifjúsági pasztoráció irányításában a világi apostolkodás „csúcsszervezetének”, az Actio Catholicának (AC)⁶⁹ kulcsszerep jutott, amely az ellenséges politikai légkörben talán még hangsúlyosabb is volt, mint a háború előtt. Jóllehet az 1946-os feloszlítások eredményeként alsóbb szintű szervezeti infrastruktúráját felszámolták, az Országos Elnökség nem szűnt meg, sőt aktív maradt az AC vezetői elleni 1948-as koncepció per után is. A letartóztatás elől emigráló *Mihalovics Zsigmond* kanonok, országos igazgató (1933-tól) után a szervezet vezetését *Endrey Mihály* vette át. Az 1950-től egri segédpüspökké, majd püspökké kinevezett Endrey, amíg lehetett, nemcsak koordinálta, hanem anyagilag is támogatta a kisközösségi pasztorációt, és lelkigyakorlataikat.⁷⁰ Gianone András szerint az AC-központ érdemi tevékenységet 1948 után már nem folytatott. Ám a munkát végérvényesen csak a Grösz-per bénította meg 1951 nyarán, valamint az újonnan

megalakult ÁEH, amely a püspöki irodákba ültetett megbízottai, a „bajszos püspökök” által totális ellenőrzést nyert a főpapi adminisztráció felett is.⁷¹

Az AC támogatása mellett az 50-es évek elején az egyes közösségek még nem egymástól elszigetelten dolgoztak: az ifjúságpasztoráció legelkötelezettebb lelkészei, többnyire Bulányi György és a piaristák vezetésével évente 2-3 alkalommal is összejöttek tapasztalatcserére és közös lelkigyakorlatokra. Bulányi későbbi vallomása szerint 1950 végén 6 ifjúságpasztorációs szervezeti „decentrumra” osztották fel az országot, mindegyik élén egy vagy két lelkipásztori felelőssel. E régiók központja Budapesten és környékén kívül az öt nagy vidéki egyetemi város lett.⁷² A munkába többek közt bekapcsolódtak egykori kongreganisták, cserkészek, a Regnum, Ikvay László⁷³ és a KIOE-ből még megmaradt csoportok. A KIOE viszont a szalézi szerzetesekhez kötődött néhány szállal: két fiatal rendtag, *Sándor István* és *Zana Albert* a szaléziak központi házában a Clarisseumban, és a gyárakban is „népnevelőként” árva munkás és iparos fiatalok lelki gondozásának szentelte idejét. A legnagyobb titokban tovább foglalkoztak velük akkor is, amikor a fiatalokat államvédelmis sorkatonáknak sorozták be.⁷⁴

A katolikus egyházba már kezdetektől beépülő ÁVH 1950-re térképezte fel az első bázisközösségeket. Első körben nyilván azokat tartották szemmel, amelyeknek már volt múltjuk: a pécsi katakomba-cserkészlet vezetői ellen 1950 áprilisában került sor az első letartóztatásokra, amelyeket ekkor még nem követett bírósági tárgyalás és ítélet, a lefogott vezetőket viszonylag hamar elengedték.⁷⁵ 1952 decemberében az első nagy létszámú kisközösségi perben viszont már komoly ítéletek születtek Bulányi György és társai ügyében: Bulányit életfogytiglanra ítélik, 10 társa (7 piarista tanár, köztük *Juhász Miklós* és *Török Jenő* a budapesti „decentrum” vezetői, 2 apáca és 1 világi), 7-15 év közötti börtönbüntetéseket kapnak. A vádak az ezután következő kisközösségi pereknél is ugyanazok: az ifjúság idealista, antimarxista nevelése, elitképzés egy várt rendszerváltás esetére, a népi demokratikus államrend ellen irányuló szervezkedés, és majdnem minden esetben izgatás, gyűlöletkeltés is.⁷⁶ 1953 nyarán, már Nagy Imre hatalomra kerülése után, a „pártórség-perben” Sándor Istvánt, Zana Albertet és egy főhadnagyi rangban levő társukat az ÁVH-ba (azon belül is az MDP felsővezetői és a kormánytagok védelmét ellátó elit egységbe) való beépülés vádjával ítélték halálra és végezték ki.⁷⁷ 1956 februárjában 8 jezsuitát ítélték 7 és 10 év közötti börtönbüntetésre részben ugyancsak kisközösségi munkáért.⁷⁸ Az „egyházpolitikai ötvenes éveket” lezáró 1961-es persorozat az érintettek létszámát tekintve az iskolaállamosítás és a szerzetesrendek szétszórása után a magyarországi kommunista egypártrendszer talán harmadik legnagyobb egyházellenes akciója volt, az '56-os ügyek lezárása után. A BM által „Fekete Hollók összeesküvésének” nevezett ügyben 1960. novembere és 1961. februárja között összesen 85 személyt tartóztattak le (22

egyházi, 25 volt szerzetes, 38 világi), közülük 81-et ítéltek el. 180 főt viszont szabadlábbon nyilvánítottak terheltté. További 120 embert, világiakat és egyháziakat egyéb módon büntettek: többek közt elbocsátással, fizetés (kongrua) megvonással, áthelyezéssel, egyetemről való kizárással.⁷⁹ A perekhez vezető politikai előzmények közt első helyen kell megemlíteni az 1958. júliusi párthatározatot, ill. annak vitáját. Ez volt ugyanis az első eset, hogy az állampárt legfelsőbb tanácskozó fórumán konkrétan szóba kerültek a kisközösségek, jobban mondva a módszereik: *„Elsősorban igyekeznek a sport, kulturális téren, különböző rendezvényeken, kirándulásokon keresztül aktivizálódni. Különösen igyekeznek a nyári szünidőt kihasználni, kórusokat, színjátszó társaságokat szerveznek”*. Kádár a vitában kijelentette: *„Nehéz ezen a téren megverekednünk, mert a törvények nem tiltják, hogy valaki labdát fogjon, és a gyerekeket játszani hívja.”*⁸⁰ Ma már ismert a perek közvetlen politikai háttere és inspirációja,⁸¹ amelynek segítségével a hatalom képviselői végül túltették magukat a jogi problémán, és az 1958-as párthatározatok által megszabott keretek közé (szerintük) nem beilleszkedő kisközöségi egyházzal a kezdődő konszolidáció ellenére is posztsztálinista módszerekkel számoltak le. Az 1964-es részmegállapodás semmilyen biztosítékot nem nyújtott a hasonló akciók ellen, viszont csalóka enyhülést idézett elő: egyrészt a papság is felbátorodott, a másik oldalról meg sok kommunista funkcionárius hitte úgy, hogy az állam végleg kibékült a katolikus egyházzal. Mindez semmiképp nem volt célja a taktikázó kormányzatnak, amit az újabb nem várt drasztikus fordulat, a jezsuita és regnumi papok elleni 1965-ös perek mutattak (legtöbbjüket már 1961-ben is elítélték).⁸² A kisközösségek szempontjából ezért nem tekinthető korszakhatárnak 1964, ami alól talán csak a Bokor kivétel, hiszen Bulányi saját addigi erőfeszítéseinek hiábavalóságát, s mozgalmának a Vatikán általi elárultatását látta a megegyezésben.⁸³ A Bokorközösségek viszont ezután kezdtek újjáalakulni, és korábbi lelkiségükhöz képest egyre egyházkritikusabb álláspontot vettek fel.⁸⁴

A negyedik korszak elejét ismét egy szimbolikus kezdőesemény jelöli ki: a 17 éves Szilas Imre⁸⁵ 1967 húsvétján az abonyi templomban mutatta be nemcsak Magyarország hanem a világ első rock-miséjét. 1968-ban a Mátyás-templomban került sor a második bemutatóra, s a hatás elementáris volt, nemcsak a tömegesen összegyűlt fiatalok körében: a Szilas-mise munkát adott bőven a szintén odagyűlt belügyeseknek, és a sajtó tudósítóinak is. *„Jellemző, hogy sokan azt hitték, Illésék játszottak a Mátyás templomban”* írja Kamarás István, s az együttes maga is foglalkozott egy beat-mise előadásának gondolatával, sőt a bázisközösségekkel is kapcsolatba került egy emblematis Regnum-pap, Balás Béla („Beton”) révén.⁸⁶ Az új egyházzenei forma csakhamar terjedni kezdett más előadóknak köszönhetően is: Sillye Jenő,⁸⁷ és Ferenczi Rudolf („Dax”) dalszövegei és kottái, akárcsak az egyházi szamizdat, a közösségek-

ben kézről kézre jártak, s mintegy kötetlen imaként, az imaéletet is felpezsdítették. A katolikus megújulás azonban korábbi forrásokból is táplálkozott: a vatikáni zsinat több dokumentuma is a tekintélyelvű egyház helyett a közösségi mellett szállt síkra, és nélkülözhetetlennek nevezte a laikusok szerepvállalását, a világi apostolkodást (az AC korábbi elveivel ellentétben vezető, irányító szerepkörben is),⁸⁸ ami újólaj batorításként hatott az evangelizációs kezdeményezésekre, a bázisközösségekre. Közülük jó néhányan helyi csoportokból (amelyeknek egyik forrása továbbra is főként az egyházközség!) bázisközösségi mozgalommá terebélyesedtek. Ennek útja a két magyarországi gyökerű lelkiség, a Bokor és a Regnum Marianum esetében a vidéki plébániákra száműzött papjaik evangelizációja és közösségépítése volt: az így létrehozott, a Regnumban „csoportoidnak” nevezett formációk tagjai sokszor nem sejtették, milyen nagyobb mozgalom részesei lettek. De más lelkészek is gyűjtöttek maguk köré fiatalokat a Bokor és a Regnum lelkiségi „technikáitól” ihletve.⁸⁹ Mellettük három külföldi eredetű mozgalom kezdett magának híveket hódítani az országban: a Fokoláre (amely saját fiataljai, a GEN nemzedék által újabb fajta vallásos könnyűzenét honosított meg), a taizé-i imaközösségek és legkésőbb a karizmatikus megújulás. Létszámnövekedésüket és evangelizációjukat már az új üldözési hullámok (1971: III. regnum-per Hagemann Frigyes és társai ellen,⁹⁰ 1972: domonkosok elleni eljárás) sem tudták lényegesen hátráltatni, tagságukra már kevésbé volt jellemző a 60-as évek elejének félelme. Így egyre kevésbé volt szempont az is, hogy biztonságosabb, ha az egyes csoportok nem tudnak egymásról. Az első kapcsolatfelvételek, s néhány család közös nyaralásának eredményeként 1971 nyarán létrejött Kismaroson az első beat-misézés (Sillye Jenő és társai) ifjúsági találkozó, egyelőre mintegy 50 résztvevővel.⁹¹ Az évente ismétlődő találkozók vonzerejét bizonyítja, hogy befogadásukra a kismarosi plébánia már 6 év múlva szűknek bizonyult, s helyszínüket ezután Nagymarosra tették át.

A magyarországi kisközösségek számára és taglétszámára vonatkozóan viszont feltűnően ellentmondásosak az adatok. András Imre szerint összeszámlálásuk azért szinte lehetetlen, mivel nincs olyan kritérium, amellyel eldönthető, miképpen lesz egy kialakuló csoportból egyházi kisközösség.⁹² Tomka Miklós a kutatástechnikai problémát emeli ki: a mintavételen alapuló szociológiai vizsgálatok csak nehezen tudnak statisztikailag megbízható adatokat szolgáltatni a kis létszámú, ráadásul többségükben rejtőzködő társadalmi csoportokról.⁹³ Teljes bizonyossággal annyi állítható, hogy számuk az 1950-as évek után nagy mértékben lecsökkent, majd a 60-as évek utolsó harmadában indult ismét lassú, de ezután már folyamatos növekedésnek. Egy 1960. november 30-án kelt BM jelentés szerint a szerzetes (jezsuita, piarista, ciszter), valamint a regnumi, KIOE és KLOSZ-vezetők, és világi papok irányítása alatt kb. 900 ifjúsági közösség működött, összesen 1700 taggal.⁹⁴ Mivel ez csoportonként alig két

embert jelentene, vagy az első adat erősen eltúlzott (csak a ciszterci Kalász Mihály „rovására” 200 csoportot írtak!), vagy az összlétszám volt erősen alulbecsülve, ami a célcsoportok társadalmi veszélyességét mindenáron bizonyítani igyekvő szolgálatok esetében meglepő, különösen a Fekete Hollók-ügyet közvetlenül megelőzően (eltekintve azoktól a csoportoktól, amelyekről esetleg az állambiztonság sem tudott). A szociológusoknak a 80-as évektől álltak rendelkezésre hozzávetőleges adatok, amikor a kisközösségek a továbbra is rejtőzködők kivételével már viszonylag hozzáférhetővé váltak számukra: O'Halloran 6000 kisközösséget említ, ehhez közelít Kamarás István első becslése, aki szerint a rendszerváltás hajnalán „4-5000 vagy több” ilyen csoport volt Magyarországon.⁹⁵ Kb. egy évtizeddel a rendszerváltás után Kamarás már csak 2500-3000 bázisközösségről beszél kb. 30-40 ezer fővel (átlag 10-12 fő/csoport).⁹⁶ Horváth Zsuzsa nem tesz kísérletet a közösségek összeszámlálására, helyette az említett öt nagy bázisközösségi mozgalom részvevőinek összlétszámát becsüli meg, ami szerinte kb. 8000.⁹⁷ Hozzávéve ehhez a nagyobb mozgalmakon, lelkiiségeken kívül eső, pl. csak plébániához tartozó báziscsoportokat, e becslés szerint magyarországi viszonylatban legfeljebb az előbbi adat kétszereséről beszélhetünk. A legoptimistább eredményt minden mérés-technikai bizonytalanság ellenére Tomka Miklós számításai adták: eszerint a rendszerváltás hajnalán a kisközösségek, lelkiiségek, közösségi plébániák tagjainak létszáma legalább 100 és 200 ezer fő között mozgott (a katolikusnak kereszteltek mintegy 2-3%-a).⁹⁸ Köztük is feltehetően döntő többségben voltak a fiatalok. A nagy számokkal szemben Horváth Zsuzsa becsléséhez közelít az a tény, hogy 1987-ben, az akkorra már elég jól „bejártott” nagymarosi találkozón a szociológusok adatai szerint 2500-3000 fiatal vett részt, akik bizonyára nem csak egy elenyésző töredékét tették ki a magyar báziscsoportoknak.⁹⁹ A pártállami évtizedek alatti létszámbeli visszaesés különösen az 1946. júliusi feloszlási hullám statisztikájának fényében mérhető le: ebben az évben többek közt csupán a Kolping Legényegyletek 136 fiókszervezete 10 ezer taggal, míg a KALOT 631 helyi csoportja mintegy 100 ezer taggal büszkélkedhetett.¹⁰⁰

A bázisközösségi mozgalom nekilendülésének, a fokozott világi szerepvállalásnak ellenoldalaként s ugyanakkor szociológiai háttereként Magyarországon szinte teljesen elsorvadt az iskolai hitoktatás és egyre nyomasztóbbá vált a paphiány: több vidéki plébániát egy papnak kellett ellátnia, a nagyobb városokban viszont túl nagy létszámú, s így személytelen egyházközségek jöttek létre.¹⁰¹ A papság leterhelt és többségében előregedő része nem tudott lépést tartani a zsinat közösségi szemléletével, s konzervatívvá, bezárkózóvá vált. Természetesen ők a gitárral kísért ifjúsági zenét, a beat-miséket is ellenségesen fogadták. A növekvő vallási közömbösségről, a kiürülő templomokról tehát nem csak a diktatúra tehetett: a 60-as évek végé-

től kifinomultabbá váló üldözéssel néhol éppen az egyházközségi élet gyengése, a zsinat előtti papi szemléletmód hibái váltak nyilvánvalóvá.¹⁰² A másik oldalról viszont épp a gitáros könnyűzene, és az őt megjelenítő közösségek jelenthettek vonzerőt annak a 70-es években felnőtt fiatal generációnak, amely épp azért kezdett érdeklődni a vallás, elsősorban a kereszténység iránt, mert az a hivatalos iskolai oktatás anyagából szinte teljesen hiányzott (vagy csak negatív hangvétellel került szóba), és mert ez a generáció – igaz, nem kis részben a fogyasztói szemlélet terjedése miatt – már sokkal kevésbé volt fogékony az ateista propagandára is.

E korszak lezárását, jobban mondva a változó egyházi-egyházpolitikai környezetben való folytatódását a „börtönszabályozás” 1976-os megszűnte után több esemény is fémjelzi. Időben talán a legelső az *Evangelii Nuntiandi* enciklika, a magyar egyházvezetés, Lékai bíborossal az élen azonban egyelőre nem a pápai körlevél szellemiségének útján haladt. A „kis lépések politikájának” ugyanis minden egyes eredményéért nagy árat szabott az államhatalom: az ÁEH és a BM lényegében a püspöki karra testálta át a renitens alsópapság fölötti aktív rendőri szerepeket. 1976 őszén Miklós Imre egy listát adott át Lékainak, amely kisközösségekben tevékenykedő, vagy azokkal kapcsolatot tartó papok neveit tartalmazta, és szorgalmazta áthelyezésüket, ill. felfüggesztésüket. A december 14-15-i püspökkari konferencián azonban Lékai, immár saját indítatásból újabb neveket tett hozzá ehhez a listához. A megnevezettek legtöbbször 1977 tavaszán hirtelen áthelyezték; néhányan elhagyták Magyarországot, vagy kiléptek az egyházi rendből, egy pap pedig öngyilkos lett.¹⁰³ A konferencia hosszúságos vita után olyan nyilatkozatot fogadott el, amely arra figyelmeztetett, hogy „a hamisság lelke a választottakat is megtéveszti”; a bázisközösségek tehát „hallgassanak a törvényes főpásztor irányító szavára”, ezzel kizárható az „elszektásodás”, a helyi és a világegyházból történő kiszakadás veszélye.¹⁰⁴ Bár a nyilatkozat nem volt kifejezetten támadó, e kitételek miatt mégis nagy megütközést keltett az ifjúságpasztoráció elkötelezett lelkészeiben. A békepapság lapjában, a *Katolikus Szóban* viszont Bády Ferenc prelátus (egykor országos katolikus legényegyleti elnök!) már durva kirohanást intézett a bázisközösségek ellen, elitizmussal vádolva, és a hitleri Németországgal kapcsolatba hozva őket.¹⁰⁵

1977 áprilisában a magyar püspökök ad limina látogatásán (ugyanebben a hónapban tett látogatást a pápánál Kádár és Miklós Imre is!), VI. Pál is túlnyomórészt negatív hangvétellel szólt a magyar kisközösségekről, mint olyan „mozgalmakról és áramlatokról, amelyek a püspökök tekintélyének támadásával, vagy az eucharisztikus gyakorlat normáinak elhanyagolásával fokozott veszélyt jelentenek az egyházra, sőt az egyházi kötelékek felbomlását idézhetik elő.” Az *Evangelii Nuntiandi* szellemétől visszalépő pápai vélemény Bulányi szerint elsősor-

ban a Lékai Lászlótól kapott tendenciózus félretájékoztató eredménye volt.¹⁰⁶ Az 1978. novemberi püspökkari körlevél minden magyar papot egységes fellépésre szólított fel „a Nyugatról beszivárgott téveszmék” ellen, amelyeket egyesek meggondolatlanul, sőt „vak lelkesedésből” a gyakorlatba ültettek át, s ezzel „anarchiát” támasztottak, figyelmen kívül hagyva plébánosuk kompetenciáját és a megyéspüspök joghatóságát is.¹⁰⁷

A magyar bázisközösségek természetesen elkeseredéssel vették tudomásul az őket elítélő nyilatkozatokat, ám tovább működtek és erősödtek. Nem utolsósorban azért, mert döntő többségük átlátta, hogy az ÁEH által szorongatott főpapok is gyakran csak két rossz közül választják a kisebbet egy-egy népszerűtlen intézkedésükkel (leggyakrabban papok áthelyezésével), s nem akarták a velük való egységet felmondani.¹⁰⁸ A támadások céltáblájává így egyre inkább csak Bulányi György és mozgalma vált. A legnagyobb figyelmet kétségkívül egyes Bokor-tagok lelkiismereti okból történő katonai szolgálatmegtagadása váltotta ki, de a püspököktől függetlenül a többi kisközösségi vezető is tanbeli eltévelyedést látott Bulányi néhány gondolatában (ám a Bokor kitasztására ugyanúgy nem voltak hajlandóak): többek közt abban, hogy az egyházi felsőbbség iránti engedelmisséget szintén a lelkiismeret döntésére bízta, egyben egyetemes papságot hirdetve a püspöktől elvitatta a papszentelő hatalmat. A Lékai-Bulányi polémiait csakhamar a nyugati sajtó is szenzációként tálalta, s a Bokor az ottani – főleg német nyelvű – vallásszociológiai szakirodalomban csakhamar tudományosan „túlreprezentálttá” vált, a más bázisközösségekről való híradások, elemzések híján¹⁰⁹ (természetesen ők is, és az ügyüket felkaroló szamizdat *Beszélő* köre gondoskodtak arról, hogy minden ellenük irányuló akció külföldön megfelelő nyilvánosságot kapjon), sőt a bázisközösségek mint egyházi ellenzék és a Bokor közé gyakorlatilag egyenlőségjel került. Véleményem szerint részben ez lehetett az oka VI. Pál negatív megnyilatkozásának is az 1977-es ad limina látogatáson. A magyar katolikus egyházon belüli „kis hidegháború” korszaka kezdődött el, amelynek tragikumára jellemző, hogy Bulányiék herezise közel sem volt akkora, mint amit egyes nyugati teológiai tanok, vagy a felszabadítási teológia vadhajtásai jelentettek, Lékai László és püspöktársai számára mégis újabb protestáns egyházzakadás rémét vetítette előre. A vita 1980-ban látszott enyhülni: II. János Pál pápa húsvéti levelében a magyar kisközösségeket is célzatosan a katekézis egyik formájának nevezte, aminek hatására Lékai bíboros, a közeledést demonstrálandó, először ment el a pünkösdi nagymarosi találkozóra, hogy az ott egybegyűlt közösségek előtt misét celebráljon. Ám az 1981-es és az 1982-es találkozókat az ott szintén jelenlevő Bokor elszigetelésének kísérletei árnyékolta be,¹¹⁰ s novemberben Lékai az *Il Regno* folyóiratnak adott nyilatkozatában hangsúlyosan meg is különböztette egymástól a „rossz” és „jó” kisközösségeket. Előbbi kategóriába nyilvánvalóan a Bokor-mozgalom került, míg az utóbbiba

főleg a hierarchiával szemben ugyan kritikus, de azzal egységet deklaráló Regnum Marianum csoportjai. A magyar egyházi hidegháború újabb csúcspontja: a bíborosból és három ismert teológusból álló bizottság¹¹¹ 1982 márciusában elítélte Bulányi tanait, a határozatot felterjesztették Rómába a Hittani Kongregációnak, őt magát pedig eltiltották a nyilvános misézéstől.

A hetvenes évek második felétől bekövetkezett bázisközösség-vitáknak és az ennek folytán mozgásba jött egyházi közéletnek pozitív hozadéka volt, hogy a teológiai szakirodalom is több tanulmányban kezdett foglalkozni e közösségekkel, létokaik között természetesen nem említve a pártállami üldöztetést.¹¹² A 80-as évek elején születtek az első írások, amelyek már burkoltan erre, ill. a következményekre is utalást tettek.¹¹³ A marxista társadalomtudomány szintén felfigyelt a bázisközösségekre, de a hivatalos ideológiai axiómák adta keretbe egyelőre nemigen tudta beilleszteni őket. Gergely Jenő ezt nem is hallgatja el: *„...a külső körülmények változásának és a belső társadalmi problémáknak a hatására a katolikus egyház állapotában is eltolódások keletkeztek. Csak utalásszerűen említhetjük a katolikus egyházzal hol együttmenő, hol kontesztáló bázisközösségeket... azt a jelenséget, hogy értelmiségi körökben és egyes ifjúsági rétegek között az elmúlt évtizedben megélénkült a vallásosság. Itt nem kapunk magyarázatot a tudatlanságból, elesettségből és más szubjektív körülményekből, nyilván a társadalom ennél mélyebben keresendő új ellentmondásainál rejlik a magyarázat. Ezeknek kérdéseknek a vizsgálatát nem tarthatjuk e tanulmány feladatának...”*¹¹⁴ Más szerzők a modern, fogyasztói társadalmakban jelentkező „tárgyas-dologias mítoszok”, mint pl. az áru- és pénzfetisizmus, a szex, a sport fetisizálása ellenreakciójaként értelmezték e jelenségeket, és lényegében a hippimozgalmakkal hozták őket közös nevezőre. Eszerint a fenti mítoszokkal egy közegben *„lép fel a happeningekben kifejeződő válasz a mindennapi életvitel tarthatatlanságára, egyfajta szubjektivisztikus, személyes vallásosság, aminek példáit az amerikai Jézus-mozgalomban láthattuk, de amely nem maradt teljesen hatástalan a mi ifjúságunk kisebb csoportjaira sem.”*¹¹⁵ Akadt példa azonban pozitív hangvételű elemző riportra is, amely egy budapesti „munkásnegyed” egyik egyházközségének hitéletéről, jobban mondva kisiskolás, gimnazista és felnőtt ifjúsági csoportjairól szólt. A riport többek között megállapítja, hogy *„összejöveleteiket már-már nem is volna szabad hittanórának nevezni”*, a témák sokszínűsége, és a felvetett etikai kérdések személyes életben való jelentősége miatt, s ezek a közösségek teszik valóban élővé a plébániát. Ugyanakkor *„a felnőtt fiatalok csoportja műveltség, a templomi életben való részvétel és a hit mélysége szempontjából egyaránt az egyházközség »krémjéhez« tartozik.”*¹¹⁶ Hankiss Elemér már a magyar társadalom egészére kivetítve szögezi le, hogy az egyik legnagyobb kárt a régi közösségek hiánya okozza, amelyek helyett ma nincsenek újak (s közben hibáik obligát felemlegetésével óvatosan rehabilitálja a KALOT-

ot és a KALÁSZ-t is). A hiány nemcsak azért rossz, mert „*a közösségek az emberi élet teljességének fontos előfeltételei, hanem mert nélkülözhetetlen alkotóelemei, hordozói volnának társadalmunk korszerűsítésének, demokratizálódásának is. Azzal, hogy oldanák, a túl merev, és egyoldalúan vertikális függések rendszerét, elősegítenék az egyéni érdekek társadalmi szinten történő megfogalmazását és konfrontálását, s fontos szerepet játszanának a társadalmi ellenőrzés kiépülésében...*”¹¹⁷ A szerző persze nyilván nem csak vallásos közösségekre gondol, hanem a hajdan főleg vidéken virágzó legkülönbélebb szabadidős egyletekre, gazda- és olvasókörokre is, ám vitathatatlan, hogy a jelzett időszakban – a 70-es 80-as évek fordulóján – ugyan a társadalmi kiegyensúlyozó szerep lehetősége nélkül, de az egyházon belül volt továbbra is legerőteljesebb a közösségképződés.¹¹⁸

A 80-as évek elejétől országsszerte felpezsdülő bázisközösségi élet igazi ellenpontja lett a kései Kádár-rendszer ekkor már egyetlen sikerágazatának, az egyházpolitikának (amelynek hatékonyságát a szocialista blokk más országai is megirigyelték), és az egyházpolitikát többé-kevésbé engedelmesen kiszolgáló hierarchiának. Jóllehet ez a pezsgés, Tomka Miklós szemléletes kifejezésével élve jórészt az egyházi „szigetvilágot” jellemezte csak: egy-egy lelki ségen, báziscsoporton kívül az egyházi iskolákat, vagy néhány pionír közösségi plébániát. A szigetek azonban lassan kezdtek összeérni, a báziscsoportok mozgalma az intézményesülés kezdeti jeleit mutatta: egyre többen végezték el a Hajszolónak (a Regnumban: Patkoló) nevezett vezetőképzőt¹¹⁹, „szabadegyetemek” indultak, s a nagy találkozók színtere már nemcsak Nagymaros; Hajóson, Máriapócsan, Máriagyüdon, Csatkán, Segesden, Debrecenben, Szegeden, egyházmegyei szinten is minden évben sor került egy-egy lelki napra, ezt közös ifjúsági mise zárta le, amelyet gyakran a megyéspüspök celebrált. Ez a tény is mutatta, hogy a bázisközösség-vita Bulányiék egyházi elítélésével (amelyet 1983-ban a Vatikán helyben hagyott, de Bulányi György kiközösítésére nem volt hajlandó) lényegében kifulladás, és az ordináriusok kevés kivétellel megtalálták a közös hangot az egyházmegyékben működő kisközösségekkel – amihez persze az is kellett, hogy azok képviselői a főpásztorral való egységüket demonstrálják. A szeged-csanádi egyházmegyében az együttműködés sajátos formát öltött: a 80-as évek közepétől a szegedi kisközösségek, lelki ségek az asztaltársaságnak tekintett ún. „coordination team” (CT) keretében kívánták munkájukat összehangolni: havonta ismétlődő találkozóikon az új szeged-csanádi megyéspüspök, Gyulay Endre is részt vett (részletesebben ld. 191. o.¹²⁰).

II. 3. *A kisközösség-történet kutatásának forrásai, a kutatás módszerei*

II. 3.1. *Az oral history és a hagyományos eseménytörténet-írás*

Ha a történettudomány újkori fejlődésében az első jelentős állomást az önálló szakterületté válás képezi, amelynek során a 19. században a múltat magyarázó-szintetizáló történetfilozófiából (kikerülve a filozófia gyámsága alól) a források felkutatására és szigorú kritikájukra alkalmas, empirikus tudománnyá alakult, a második jelentős állomás mindenképp a diverzifikáció: a társadalomtörténet a 20. században különvált a korábban kizárólagosnak „arisztokratikusnak” tekintett pozitivista állam- és politikátörténettől. Egyben megnőtt az interdiszciplinaritás jelentősége, hiszen a hétköznapi élettörténeteknek, és az életmódtörténetnek a század közepétől igen népszerűvé vált kutatásában a történész többé nem ragadhatott le csupán saját részterületénél: a pszichológia, a néprajz és legfőként a szociológia eszköztárát is igénybe kellett vennie.¹²¹ A történelem „alulnézeti” perspektíváját követeli meg a katolikus kisközösségek történetének feltárása is, hiszen jellegüket nagyban meghatározta, hogy milyen közegben mozogtak, tagjaik milyen családi-társadalmi körülmények közül érkeztek. A „politikátörténetre”, vagy az egyházszervezet egészének történetére, mint magyarázó háttérstruktúrákra a kutatásokban legfeljebb csak utalásszerűen támaszkodhattunk, hiszen a kisközösségek útkeresése azoktól viszonylag független is lehetett, mint a korszakolás problematikája már megmutatta.

Az oral history mint kutatási módszer és műfaj ezeknek a közösségeknek az esetében nem csupán opció, hanem szinte az egyetlen járható út, ha a velük történekről teljes képet akarunk kapni. Az egyéni élettörténetek, vagy a megélt személyes történelem interjú útján való feldolgozásához, és a köztörténetbe való beemeléséhez először az 1930-as években az USA-ban kezdtek hozzá a szociológusok,¹²² de nálunk, egy-két előfutár kísérlettől eltekintve (mint pl. a munkásmozgalom egyes veteránjaival készített interjúkból hangarchívum felállítása) csak a 80-as évektől vált a kutatások részévé. Ennek legfőbb oka az, hogy a sokáig egyeduralkodó pozitivista szemlélet csak a hivatalos, írott forrásokat fogadta el hiteles kútfőnek, a természet-szerűen szubjektív visszaemlékezéseket nem, hiszen ezek szerinte választ adhatnak ugyan arra a kérdésre, hogy az emlékezők hogyan élték meg a szóban forgó eseményt, és az számukra milyen jelentést hordoz, de arra a kérdésre nem, hogy mi történt valójában? E sommás és túlzottan leegyszerűsítő vélekedés cáfolatát olvashatjuk Gyáni Gábor több tanulmányában is.¹²³ A történetek és felidézési módjuk közti kapcsolat ismeretelmélete valamint az ehhez segítségül hívott „emlékezés-pszichológia” kijelentései azonban mind az emlékezet viszonylagosságának egy-egy aspektusát világítják meg. Maurice Halbwachs szerint az emlékezés nem jöhet létre szavak, azaz nyelv nélkül (szavak híján csak emlék-képről beszélhetünk, amely tisztán

individuális tudatállapot), a nyelv viszont nem egy embert, hanem társas embert feltételez. Így az emlékezés nem csupán egyéni: mindig a kollektív tudatból és emlékezetből táplálkozik.¹²⁴ Frederic C. Bartlett angol pszichológus az emlékezést sokkal inkább konstrukciónak, semmint puszta reprodukciónak tartja: az emlékezés során a személy egy bizonyos jelen idejű „séma” segítségével konstruál, ez vezeti emlékei megtalálásában és rendszerezésében. „...*Nem részletről részletre veszi a helyzetet, és nem építi fel gondosan az egészet... pusztán egy általános benyomást nyer az egészből, s ennek alapján megkonstruálja a valószínű részleteket.*” A konstrukció egy része azután a valós tényekhez viszonyítva torzított, vagy hibás lesz, mégis igazolnia kell a visszaemlékező általános benyomását. Az emlékezés tehát lényegében a jelenből íródik,¹²⁵ amit az időszemlélet, az egyéni és társadalmi idő sajátos összekapcsolása is tükröz: senki nem szokta, tudja szoros kronologikus sorrendben mesélni életét.¹²⁶ Jerome Bruner hasonló gondolatmenete szerint a konstrukció rendezőelvé az, hogy a visszaemlékezés során „értelmet adunk” mindannak, amivel életünk során találkoztunk, méghozzá a cselekvések természetes argumentumainak narratív kidolgozása révén.¹²⁷ A konstrukció azonban nemcsak az interjúalany műve, azt hallgatójával együtt hozza létre: miközben tudatosan vagy tudattalanul igyekszik meggyőzni a hallgatót, hogy minden valóban úgy történt, ahogy elmondja, egyben visszajelzéseket is kap az elmondottak értelméről és értelmezéséről, majd eszerint alakítja további visszaemlékezését. Ezt az egyeztetési folyamatot nevezte J. Habermas „kommunikatív cselekvésnek”.¹²⁸

A kommunikatív cselekvés nagyon összetett folyamat a visszaemlékező részéről: érvényesülnek benne a fentiek mellett olyan rendezőelvek, mint pl. események fontossági sorrend szerinti rendezése, a múlt ill. egyes személyek motivációi megmagyarázásának igénye, sőt az egyéni élet történéseinek a köztörténet jelentős eseményeihez, mint viszonyítási kerethez igazított felidézése. A történet, amit e több „szűrőn” keresztül a visszaemlékező megkonstruál, ezen a módon több ponton is eltérhet a tényszerű valóságtól. Speciális, és a legnagyobb történelmi érdeklődést kiváltó szűrő a felidézett események tudatos meghamisítása, vagy elhallgatása (erre a következő fejezetben visszatérünk).¹²⁹ Ám az írott források is felmutathatják ugyanezeket a szubjektív jegyeket, leginkább a memoár, a napló, de akár egy követjelentés vagy sajtóhír is, tehát az a kijelentés, hogy a történelem ténybelisége csupán annyi, amennyi a „hivatalos” írott forrásokból megállapítható, már itt igazolásra szorul. Részben éppen ez Gyáni egyik ellenérve.¹³⁰

Ha az „egy tanú nem tanú” axiómájára csupasztítjuk le a gondolatmenetet, kézenfekvőnek látszik, hogy a több tanú és részvevő által hitelesített visszaemlékezést tényszerűnek fogadjuk el. Kovács András azonban egy kísérletével épp azt igyekezett bizonyítani, hogy e többszóla-

mú oral history sem megbízható: a jugoszláv követségre menekült majd elrabolt Nagy Imre-csoport egykori tagjainak élménybeszámolójából annak kellett volna következnie, hogy elrablásuk részleteire, mint életük egyik traumatikusan meghatározó élményére mind egyformán fognak emlékezni. Ezzel szemben alig volt egy-két momentum, amelyet a visszaemlékezők ugyanúgy idéztek fel, sőt egyes élménybeszámolók egymással szinte szöges ellentétben álltak.¹³¹ Kovács azt hagyhatta figyelmen kívül, hogy a csoport tagjaiban az átélt események valószínűleg olyan érzelmi sokkhatást váltottak ki, hogy az emlékezet szelekciója már közvetlen ezután és erőteljesen működni kezdett: „lehetetlen, hogy velem megtörténhet ilyesmi!” Hasonló eredményre jutott a Kövér György-Hanák Gábor történészpáros, amikor Losonczy Géza börtönbeli halálának pontos eseménytörténetét igyekezett rekonstruálni (jobban mondva a *legvalószínűbb* történetet megkonstruálni) a szomszéd cellák egykori lakóival, mint fültanúkkal készített interjúk alapján. E fogolytársakat – többek közt két író, Varga Domokost és Tardos Tibort – feltehetően nem sokkolta az esemény, de a mesterséges táplálásnak alávetett Losonczy kiabálása, a dulakodás zaja igencsak felkavarta őket. És bár írókról van szó, akik talán a művész érzékenységével később plasztikusan, pontosabban tudták felidézni a részleteket, ez esetben az emlék-összkép inkoherenciáját a volt börtönorvos visszaemlékezése csak növelte, hiszen neki érdekében állt az igazság elhallgatása.¹³²

Az oral history jelentőségét mindez mégsem kérdőjelezheti meg. Hiszen a fenti és hozzájuk hasonló példák esetében a történész azt veszi tekintetbe, hogy a résztvevők által *azonosan* felidézett *fő momentumok* azok, amelyeknek a köztörténetben is relevanciája és ismertsége van. A Nagy Imre-csoport esetében senki sem vitatja, hogy követségről elindult buszra szovjet belügyi tisztek ugráltak fel, az utasokat nem otthonukba, hanem a mátyásföldi szovjet laktanyába szállították, s ezen a szinten a visszaemlékezések tényszerűnek tekinthetők. Másfelől közelítve: „az államtörténet fogalmára korlátozott múlt elsőrendűen eseménytörténeti ábrázolást kíván; ennek fényében a történések módja, vagy részeseinek tudati állapota mind-mind csupán mellékes és járulékos tényező.” Egy életút-történet esetében viszont a valóságúságnél sokkal fontosabb megérteni, hogy a közölt események a beszélő szerint hogyan függnek össze az életút egészével, a beszélő én-képével. Gyáni szintén leszögezi: „az orális történet a múlt olyan, az eseménytörténettel *egyenértékű* olvasatához segíthet hozzá bennünket, amely elsősorban nem a múlt magyarázata, hanem annak megértése szempontjából fontos. *Erre a célra viszont jó eszköz az orális történet, sőt erre a célra sokkal alkalmasabb, mint az írott forrásokat hasznosító eseménytörténet-írás.*”¹³³ (kiemelések az eredetiben, M. A.) Ha e szempontokból a fenti adatközlők elbeszéléseit tényszerűnek tekintettük, még inkább annak kell vennünk a nem drámai-traumatizáló emlékek előhívását. A kisközösség-krónikák többnyire ebbe a

kategóriába tartoznak. Az interjú itt nemcsak a lokális és mikro-történeti jelleg miatt elengedhetetlen eszköze a valóságfeltárásnak; a legtöbbször kimondottan rejtőzködő, illegalitásban tevékenykedő egykori közösségekhez máshogy nemigen lehet hozzáférni, amikor az írott források vagy hallgatnak, vagy ideológiai okból hamis képet festenek róluk.

Bár a három szubjektív történeti műfaj, a napló, a memoár és az oral history sorában az utóbbi a legkevésbé autonóm, a társadalmi konvenciók által leginkább determinált, hiszen alanya a kommunikatív cselekvés részeként a kérdező által (is) megjelenített társadalmi elvárásoknak igyekszik megfelelni, mégis historikus alapszabály, hogy „az interjú nem párbeszéd és nem beszélgetés. Az egésznek ugyanis az az értelme, hogy hagyjuk az adatközlőt beszélni.”¹³⁴ Természetesen szükség van a célzott kérdésekre, ezekkel azonban nem célszerű megakasztani minduntalan egy koherens közlésfolyamatot (ebben is különbözik egy élettörténeti, vagy eseménytörténeti oral history interjú pl. egy politikussal készített közéleti interjútól), mert ilyenkor esetleg számunkra értékes adatok veszhetnek el. Még akkor is igaz ez, ha az eseményekről – nemcsak az adatközlővel közvetlenül történetekről – gyűjtött információk mindig élettörténetbe ágyazottan jelennek meg,¹³⁵ és azt gondolnánk, saját élete felidézésekor senki sem szokta „elveszteni a fonalat.”

Az élettörténetbe ágyazottságból következik, hogy a visszaemlékezések nyomán olykor nem annyira a kisközösségek szó szerinti eseménytörténete bontakozik ki, sokkal inkább az egyéni életutak kisközösségi szakaszainak egyfajta összegződése, ami adott esetben közelebb állhat a közösségről vagy vezetőjéről tett hitvalláshoz, mint annak krónikájához. Tipikus példa erre, amikor a visszaemlékezők kifejtik, hogy az üldöztetéstől nem féltek, ám ebből nem lehet mindig egyenes következtetést levonni a csoport profiljára vonatkozóan (ld. Fokoláre, VII.2. fej.). Itt tehát „pozitivistá” irányba elmozdulva az ún. hagyományos kvalitatív módszert hívtam segítségül: e módszer szerint az elmondottakból a kutató kategóriarendszert dolgoz ki, *„a kategóriák segítségével az alanyok válaszai egymással összehasonlíthatók lesznek, s ez módot ad az általánosítható következtetések levonására. [...] Ebben a műveletsorban csak statisztikai szempontból érdekes, mely társadalmi csoportokhoz tartozók voltak a válaszadók. A szövegek az elemzés során, az általánosítás szintjén már elvesztik eredeti »tulajdonosaikat«. Továbbá, a »hagyományosnak« nevezhető felfogás inkább témaorientált, nem törekszik a megkérdezett életútjának megismerésére. Az ily módon csoportosított, kódolt tényekből levont következtetések történeti, ill. személyes kontextus nélküliek.*”¹³⁶ A kvalitatív módszertől annyiban tértem el, hogy az elemzések mégis történeti kontextusba kerültek, hiszen a politikai rendszer mindennapokat is átszövő totalitarizmusától nem lehetett elvonatkoztatni. A társadalmi csoportokhoz tartozást pedig olykor nemcsak statisztikai, hanem az adott kisközösség

egyes jellegzetességeit, profilját elsődlegesen magyarázó faktorként tüntettem fel; hasonló szerepet töltöttek be a közösségben eltöltött évek előtti és utáni életutak egyes momentumai. Ugyanez fordított irányban is működött, s így újabb megerősítést nyert az a szociológiai tény, hogy a vallásukat közösségileg, tudatosan megélő értelmiségiek előtt jórészt lezárultak a közgazdász, jogász, tanár pályák, tehát amelyeken a hatalom szempontjából veszélyt jelenthettek volna; történeteink civil szereplői közt is felülreprezentált számarányban találunk természet-tudományos végzettségű és műszaki értelmiségieket, orvosokat.¹³⁷

Az interjúalanyokat – túlnyomórészt egykori báziscsoport-tagokat és vezetőiket – alapvetően háromféle módon tudtam felkutatni: a helyi plébános vagy káplán irányított hozzájuk, ill. olykor ők maguk adtak meg a beszélgetés során további elérhetőségeket. E hólabda-módszer előnye, hogy beszélgetőpartnereim általában olyan személyekhez irányítottak tovább, akiktől tudták, hogy maguk is szívesen fognak nyilatkozni. Más esetekben az ÁBTL-dokumentumokban fellelhető személynevek, és a hozzájuk rendelt személyi adatok jelentették a fogódzót. Itt már a véletlen merítésnek is szerepe volt, hiszen az egyedi hangzású nevek gazdái leginkább felkutatathatók – leghétköznapibb módon a telefonkönyvből – az ő esetükben viszont nem lehettem biztos, mennyire használható információkkal szolgálnak majd. A népszerű közösségi portálokon, mint az iwiw, vagy a Facebook az idősebb interjúalanyok nyilván nem szerepeltek, a fiatalabbak esetében (70-es évek közösségei) pedig az előbbi két módszer eredményessége miatt egyszerűen nem volt szükség ezekre. Tisztában voltam persze azzal, hogy lehetetlen minden egyes közösséghez a források minél nagyobb körű utköztetése érdekében az ideális számú 3-4 nyilatkozót felkutatni – némelyikhez egyet sem sikerült –, és megfordítva: akad olyan csoport (a Fokoláre lelkeséghez tartozók), amelyhez szinte fölös számban találtam beszélgetőtársakat, írott történeti dokumentumot viszont szinte semmilyen. Az egyes fejezetek közti stiláris különbségeknek leginkább ez áll a hátterében.

II. 3. 2. *Az állambiztonsági dokumentumok, mint legfőbb írásos forráscsoport.*

Egybevetésük az oral history-val.

A szóbeli (egy esetben pedig írásbeli) visszaemlékezések mellett legnagyobb részt az ÁBTL-ben fellelhető iratokra tudtam támaszkodni kutatásaimban, amelyek zömét a csoportokra, intézményekre, egyesületekre stb. vonatkozó O-(objektum) dossziék és az ügynöki informátori jelentéseket tartalmazó M-(munka) dossziék adták, egy-két esetben pedig a rendőrségi kihallgatások, a V (vizsgálati) dossziék anyaga. Lényegében ezekből merít a téma kevés számú primer szakirodalmi monográfiája is. Mindehhez képest más levéltári források, mint a Csongrád Megyei Levéltárból az MSZMP Csongrád megyei Bizottságának Archívu-

mának egyházi vonatkozású iratai – amelyen belül az ÁEH megyei megbízottjának jelentései is helyet kaptak –, a Szeged-Csanád Egyházmegye és Váci Egyházmegye Püspöki Levéltára (1993-ig a váci egyházmegye Csongrád megye, sőt részben Szeged külterülete – Algyő, Tápé, Kiskundorozsma – egy részét is magába foglalta!) valamint a Szociális Testvérek Irattára csak szórványadatokkal szolgálnak a korszak egészét tekintve. Az ok kézenfekvő: az ÁB iratanyaggal ellentétben utóbbiak szinte kizárólag a „föld feletti”, nyilvános egyházban történeteket és a vele kapcsolatos intézkedéseket dokumentálták.¹³⁸ Az 1950-es évek elejétől – pontosabban 1951 nyarától – a „bajszos püspökök” az iroda ki- és bemenő levélforgalmát teljes egészében ellenőrizni kezdték, ezért levéltári szinten is beköszöntött a „hallgató egyház” korszaka: kizárólag a hitélet engedélyezett formáival, valamint az egyházkormányzati és egyéb adminisztratív tevékenységgel kapcsolatos dokumentumokkal találkozhatunk ebből az időszakból. Sokkal beszédesebbek a püspöki archívumok az 1946-1950 közti évekre vonatkozóan, amikor a katolikus ifjúsági egyesületek zöme még egyházközségi keretek közt, vagy más féllegális formában működhetett.

Az ÁB iratok közt az egykori politikai nyomozók számára az ügynökjelentések voltak a legjelentősebb források a megfigyeltre vonatkozóan, számos személyi és O-dosszié anyagának döntő hányadát is ezek teszik ki. Kétségtelen, hogy a Rákosi- és a Kádár-rendszer titkainak feltárásában, az információs kárpótlás folyamatában az utóbbi évek ügynök-ügyei váltak igazi szenzációvá, és egyben a politikai szekértáborok viaskodásának újabb nemkívánatos terepévé. A polémia máig sem csitult le egészen, beleértve e szenzációk közül is sajnos a legnagyobbat: a katolikus egyház érintettségét ezekben az ügyekben. A témával kapcsolatos publicisztikák, elemzések attitűd-skálája rendkívül széles: az egyházi informátorokat lényegében egy kalap alá vevő, maróan ironizáló, olykor kárörvendő véleményektől kezdve az apologetikus, disztigváló ill. az egykori ügynökök kártékonyságát sokkal kisebbnek vélelmező álláspontig terjed,¹³⁹ nem függetlenül persze a szerző politikai vagy egyházi hovatartozásától. Ha viszont preconcepcióktól mentesen akarnánk átlagot vonni e skálán az ügynökjelentések kártékonyságát vagy ártalmatlanságát summázva, a lehetetlenséggel határos módon ismernünk kéne minden egyes jelentést, s főleg azok utóéletét. Egyet le kell szögeznünk: nincs abszolút „ártalmatlan” jelentés, bármennyire is vonakodott kezdetben az informátor, egy idő után az akaratlan megfelelési kényszer hatása alatt tett eleget legalább részben, megbízói kívánságának. Másrészt tisztában kellett lennie azzal, hogy azok bármilyen adatból is néha a legképtelenebb kombinációk összetákolására képesek. Indokolt azonban különbségtétel abból a szempontból, milyen szoros és hivatalos kapcsolatba került az informátor a megbízóival, és ez az ő részéről mennyire volt önkéntes: a közbeszédben általánosító és a lényegét szándékosan

elkenő „ügynök” kifejezés legalább 6-féle kategóriát takar: titkos munkatárs (tmt), a titkos megbízott (tmb), a beszervezett ügynök – a 60-as évektől eufemisztikus szóhasználattal „hálózat” – az ún. társadalmi kapcsolat, s végül más, a szervezettel nem hivatalos, jobbára csak alkalmi kapcsolatba került személyek (pl. egy környezettanulmányhoz adatokat szolgáltató lakótársak). A belügyi statisztikákból az derül ki, hogy 1958-ban a BM III. Főcsoportfőnökségnél és a rendőrkapitányságok ÁB szerveinél foglalkoztatott 13 649 hálózati személyből 312 fő „dolgozott” egyházi vonalon, köztük 294 volt egyházi személy. 20 évvel később 7458 főből már 435-en, 1988-ban pedig 8152 hálózati személyből már 504 volt a különféle vallásfelekezetek vonalán foglalkoztatottak száma.¹⁴⁰ Bár a kimutatások nem kategorizálják őket a fentiek szerint, a hálózati személyek számának relatív csökkenésén belül az egyházakra ráállítottak számának növekedése ékes bizonyítéka annak, hogy az egyházi „reakció” minden politikai enyhülés és szólami ellenére is végső soron hatásági ügy maradt.

A kutatás számunkra egyik legizgalmasabb kérdése, tudja-e ellensúlyozni, és ha igen, mennyiben, egymás szubjektív torzításait a két legfőbb forráscsoport, az oral history és az ÁBTL-iratok anyaga? Miképpen ütköztessük őket, mint a valóságot alapvetően más-más dimenzióból és idősíkból megközelítő kijelentések komplex együtteseit? Példaként egy leegyszerűsített történeti forráskritikai módszert lehetne felhozni, amely különböző előjellel korrigálja egyik oldalról az államszocializmus korszakának „győzelmi jelentéseit”, kozmetikázott adatait, tehát a pozitívan felülírt valóságot, másik oldalról pedig az állambiztonságnak a nem rendszerkonform, ellenséges személyekről, jelenségekről keletkeztetett iratait, amelyek szükségképpen negatív, sötét színezetet kaptak.¹⁴¹ Kérdés, hogy e képletben behelyettesíthetőek-e a pozitívan túlzó műfajok helyébe a szintén (viszont fel nem róható módon) elfogult szóbeli visszaemlékezések? A válasz attól is függ, milyen fajta ÁB dokumentum az aktuális forrás. Ha szerzőség szerint különböztetjük meg őket, íróik lehetnek az állomány hivatásos tisztjei, vagy a különféle informátorok. Míg a negatív attitűd és ábrázolásmód a hivatásos tiszteknél ideológiai, „szakmai” *conditio sine qua non*, és nem igényel különösebb magyarázatot, a besúgó esetében bonyolultabb a helyzet: emberi karaktere, beszerzésének körülményei, ill. egyáltalán az, hogy melyik kategóriába sorolódik, mind döntő szerepet játszik abban, kiről mit, és milyen hangnemben jelent. Ezért kell figyelembe venni e paramétereket is, de ha az összehasonlító elemzésre, forrásütköztetésre nincs mód, marad az önmagával való bizonyítás: a szöveg a maga nyers valójában, stiláris fordulataival sok mindent elárulhat szerzőjéről és „Sitz im Leben”-jéről. Egyik legtipikusabb alanya ennek a „Laurence Olivier” fedőnevű ügynök (ld. 118-121. p.), aki az ÁB legkártékonyabb és legeredményesebben dolgozó Csongrád megyei informátora volt: jelentései rosszindulatú, gúnyos hangvétellel íródtak egyes papi

személyekről, akiket nem átalált a gyóntatószékben is felkeresni, hogy ott megtudja véleményüket és provokálja őket. Visszatérő motívum még irataiban, hogy szinte mindenkiről, akivel találkozik, részletes személyleírást ad, s ugyanígy alaposan leírja, jellemzi azoknak a helyiségeknek az elrendezését, bútorzatát (általában plébánián), ahol csak megfordul.¹⁴² A „detektívesdit” látható élvezettel játszó ügynökről nemigen szükséges más adat, hogy biztosra vegyük: nem kellett kényszeríteni a politikai rendőrséggel való együttműködésre, a belügyes szakzsargon szerint „hazafias és érdekeltségi alapon” szánta rá magát.¹⁴³ Jelentéseit és főleg jellemzéseit ennek megfelelő forráskritikával kell kezelni.¹⁴⁴

Az ÁB iratok legáltalánosabb, természetből adódó ún. rendszerhazugságai tehát nem egyszer már kevés olvasás után, önmagukban is tetten érhetők: egyes személyek lejáratása, rágalmozása (amire olykor kifejezett utasítást is találunk, így pl. egy politikai nyomozók által írt, névtelen rágalmozó levél valóságtartalma nem igényel külön forráskritikát), jellemzésük során szinte kizárólag rossz tulajdonságaik, hajlamaik kiemelése (ezeket ki lehetett aknázni egy ügynökbeszerzés során), csoportok, összejövetelek összeesküvésnévként való aposztrofálása, stb. De ugyanilyen rendszerhazugság a jellegzetes szófordulatok, a BM-es szakzsargon sokasága, amelyeket olyannyira egy kaptafára, magától értetődő természetességgel használ minden egyes „civil” jelentéstevő, és kihallgatott is („elmondotta”, „előadni kívánom még”), hogy nyilvánvalóvá válik, a végső megfogalmazás nem az ő művük. A kiscsoportok ellen legtöbbször bevetett összeesküvés-vád is gyakran csak a szakzsargonból manifesztálódik, amivel kapcsolatban megint azt a kérdést vethetjük fel, hogy az orális történet vagy más forrás híján elegendő-e e szófordulatokból egyszerűen „gyököt vonni” a tényszerű valóság kihámozásához? Hiszen a „beszervezte” jelentése egyértelműen az, hogy „bevonta a közösségbe”; akit beszerzésre „tanulmányoztak”, azzal a mi fogalmaink szerint csupán alaposabban megismerkedtek, esetleg (ami már közelebb áll a BM-esek konspiratív valóságának projekciójához, azaz a hétköznapiok nyelvén: „ki mint él, úgy ítél”) le is kádereztek, éppen azért, hogy a csoportba ne kerüljön besúgó. Beszélgetőpartnereim viszont néha e hermeneutikai gyökvonás után valószínűsített történetekhez képest is lazább, informálisabb közösségekre emlékeztek vissza – amivel együtt utólag is bizonygatták, hogy tényleg semmi „ostobaságot” nem csináltak, nem gondoltak szervezkedésre, jobban mondván szervezet létrehozására, csupán összejövöttek, barátokoztak, együtt imádkoztak. Figyelemre méltó, hogy Cserháti József pécsi püspök kisközösségekről szóló 1981-es írásában voltaképp hasonló érveléssel kerekít egyfajta apológiát, elhatárolva e közösségeket a magyar katolikus egyház feketévé vált egykori barányaiktól, kimondatlanul is többek közt a KALOT-tól, vagy a cserkészettől (és szintén implicit módon a szocializmus realitásai közé szervesen beilleszteni kívánt képződményeknek mutatva

őket.).¹⁴⁵ A visszaemlékezők mellett szól az, hogy a budapesti regnumi vagy ciszterci irányítású báziscsoportok aktivitásához, szervezettségéhez és ezzel együtt az ÁB szemében képviselt „társadalmi veszélyességéhez” képest a Csongrád megyeiek valóban kevésbé jelentősek, ám a rendőrségi iratokból nem tükröződik vissza, hogy utóbbiaktól kevésbé kellett volna tartani. Persze a közösség utólagos alulértékelésének oka lehet az interjúalany szerénysége is: nem akarja túldimenzionálni saját és társai egykori ténykedését. Lényegesebben megnehezíti a kutató dolgát a vallomásokban gyakran felbukkanó jelen idejű redukció: a gyanúsítottak zöme magától értetődően igyekszik nem rávallani társaira, vagy ha már nem tehet mást, legalább próbálja jelentéktelen színben feltüntetni tevékenységüket, az aktivitástól visszahúzódó személyeknek ábrázolni őket. Ha kizárólag ilyen kihallgatási anyagokból akarnánk rekonstruálni a kisközösség-történetet, arra jutnánk, hogy néhány bátortalan kezdeményezést leszámítva Magyarországon ebben az időben illegális ifjúságpasztoráció szinte nem is létezett. *

Ritkán ugyan, de előfordul, hogy a történelmi korrekció fordított irányú: a nyilatkozatok valóságtartalmát épp az ÁB iratok igazíthatják vagy egészíthetik ki. Egy speciális műfajról, a telefon- vagy szobahallgatások (amelyeket a belügyes szakzsargonban csak 3/a és 3/e rendszabályként emlegettek) jegyzőkönyveiről van szó. E dokumentumokat a félrehallások és az ebből eredő teljes szintaktikai szétesettség gyakori hibáitól eltekintve – sőt éppen az utólagos javítás-szerkesztés hiánya miatt! – egészében hitelesnek fogadhatjuk el. Igazságtartalmuk leginkább az interjúalanyoknak azzal a visszatérő kijelentésével illusztrálható, hogy annak idején „politikával nem foglalkoztak”, s ez az ő olvasatukban többnyire nemcsak azt jelentheti, hogy szervezetszerűen nem, hanem azt is, hogy még a magánbeszélgetés szintjén sem politizáltak. A lehallgatási jegyzőkönyvek azonban mindezt cáfolják. A bennük, és olykor egyes ügynökjelentésekben is rögzített társalgások témája gyakran terelődik az akkor össznépileg hallgatott Szabad Európa Rádió híreire, amelyeket, saját kommentárjukkal együtt a közösségvezetők – a témánkban szereplő nagy formátumú papi vezetők majdnem mind – nem egyszer hittanosaikkal is megosztottak. Első látásra meglepő a jegyzőkönyvekben, hogy a beszélgetőket szinte csak a külpolitikai vonatkozású hírek érdeklik, ezekben viszont volt valami közös: a genfi leszerelési konferencia (1955), a szovjet-kínai viszony megromlása, Hruscsov és Kennedy 1961-es bécsi csúcstalálkozója, a kubai rakétaválság, hogy csak néhányat említsünk, mind-mind azt pislákoló reményt élesztették újra a hallgatóságban – néha kimondva, néha csak sejtetve – hogy a kommunizmus nem tart örökké, és a Szovjetunió többek közt nemsokára rákényszerül, hogy a csatlós országokban szabad választásokat engedélyezzen. E vágyvezérelt rádióhallgatás jelentőségét azért sem becsülhetjük le, mert a közösségvezetők minden jel szerint ebből is erőt merítettek: érdemes tovább foglalkozniuk a fiatalokkal. A lehallgatási

jegyzőkönyvek ugyanakkor elszólásaikat hűen rögzítve, hitelesen mutatják őket gyarló emberi mivoltukban is, újabb vonásokkal árnyalva így az egykori hittanosaik emlékezetében idealizált portrét. Ha ehhez hozzá tesszük, hogy a konkrét adatszerűség, nevek, helyszínek, dátumok vonatkozásában is nélkülözhetetlenek az ÁB dokumentumok (megint csak eltekintve attól, hogy a slendrián helyesírás és nyilvántartás miatt pl. egy egyszerűbb személynév is akár 2-3 változatban bukkanhat fel), akkor a korábban feltett két kérdésre határozott igennel válaszolhatunk. A két fő forráscsoport, az oral history és az ÁBTL iratanyag a legtöbb esetben jól egymásba csúsztathatóan egészíti ki egymás hézagait.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy viszonyuljon a kutató azokhoz az információkhoz, amelyeket az interjúalany nem tartott fontosnak, vagy egyenesen kényelmetlennek ítélt, és előle is szándékosan elhallgatott? Meddig ildomos ezeket firtatnia, reagálhat-e az őt bizalmába fogadó beszélgetőtárs közlésére bizalmatlansággal, a történet hiányosságait az ÁBTL-iratokból kiegészítve? E kutatásetikai probléma az emlékezéspszichológia mellett másfelől jelöli ki az oral history korlátait. Minden esetnek egyedi megítélése és megoldása van: hasonló problémával szembesült Bögre Zsuzsanna szociológus, amikor egyik interjúalánya élettörténetének egy homályban hagyott részletét akarta utólag a rendőrségi dokumentumok segítségével (is) tisztázni. Mivel a börtönt is megjárt interjúalany ez ellen tiltakozott, csak halála után kerülhetett sor a „hézagpótlásra”, amely semmi dehonesztálót nem tárt fel, csupán egy intimnek tekintett, de a történet szempontjából lényeges szerelmi szálát.¹⁴⁶ Más a helyzet akkor, ha az ÁBTL-iratokból a beszélgetőpartnerre nézve bizonyíthatóan negatív momentumokra derül fény. A kényes személyes adatok esetében (ilyenek lehetnek a kóros nemi szenvedélyre vonatkozó információk) a 2003. évi III. törvény 5. §-a gondoskodik arról, hogy ezek még a hivatásos kutatók előtt is rejtve maradjanak: e célból a kérdéses dokumentumban a neveket anonimizálják, ami olykor egész lapok borítékba való tűzését jelenti. Vallásos közösségek esetében, épp a személyes adatok sokasága miatt e borítékok eléggé megsűrűsödhetnek, s ha csak időközben az anonimizálást a levéltár nem oldotta fel, ezáltal néhány ügynökjelentés, dokumentum a kutató számára értelmezhetetlenül töredékessé válik.

A nem személyes adatok közül leginkább megfontolást igénylő a beszélgetőtárs ügynökmúltja. Az egyik lehetőség, hogy az ügynökmúltnak az események logikai láncolata, értelmezése szempontjából nincs jelentősége; ilyenkor jobb kihagyni a történetből. Ha viszont lényeges, akkor a reménybeli beszélgetőtárs vagy egyáltalán nem fogja vállalni az interjút – kutatásaim során ilyen egyszer történt –, vagy első körben elhallgatja ezt a részletet. Erre is egy példám volt eddig. Utóbbi esetben azonban a folytatás egyedien alakult: amikor később egy őszinte hangú levélben az illető elé tártam felfedezésemet beszervezéséről, egyben előre-

bocsátottam az őt mentő körülményeket is, köztük a legfontosabbat: ügynökjelentéseiről csak meta-adatokkal, utalásokkal találkoztam, tőle magától nem maradt fenn egy jelentés sem. Beszélgetőtársam megköszönte őszinteségemet, és válaszlevelében, saját verzióját megírva ügynök-ügyéről, engedélyt adott az ÁBTL-ben kiderítettek közlésére is.¹⁴⁷ Nem lehet tehát elégszer hangsúlyozni, mennyire fontos az interjúalany bizalmának maximális megnyerése. Ettől függetlenül az eset ismét speciális, ha beszélgetőtársam nem lett volna ennyire „pozitív” szereplője életútja eme hálózati epizódjának (pl. részletes jelentések maradnak fenn tőle), feltehetően elzárkózott volna második megkeresésemre.

A bizalom megnyerésének másik elengedhetetlen eszköze volt épp ezért, hogy minden beszélgetés előtt leszögeztem: soha nem célom ügynökök leleplezése, a történet egyszerűen nem erről szól. Amikor viszont interjúalanyaimmal közöltem, hogy a rájuk vonatkozó előzetes háttér-információk zömmel ÁB iratokból származnak, többségük igen kíváncsivá vált, és firtatni kezdte, mit írnak róla és másokról ezekben a dokumentumokban? Az oral history művelőinek univerzális tapasztalata, hogy sok interjúalany számára ez egyfajta társadalmi presztízst jelent: a rendszer „értékelte” őket annyira, hogy ilyen szinten foglalkozzon velük. Ugyanennek a kíváncsiságnak a másik érzelmi végpontján volt a tartózkodó válaszadás, vagy a válasz hiánya, ami szerencsére csak az elenyésző kisebbséget jellemezte: egy jellemző esetben az ok az volt, hogy „ne szaggassuk fel a régi sebeket”; négy interjúalanynál szembesültem azzal, hogy számukra a kérdés-felelet szituáció az egykori rendőrségi kihallgatásokat, idézi, és ezért érzik feszélyezve magukat. Ez a feszélyezettség a beszélgetés folyamán szerencsére oldódott. És természetesen akad példa reménybeli, de létre nem jött interjúkra is, amelyek közül csak egy szomorú és egy zavarba ejtő esetet idéznék fel: egy urat azzal ajánlott be nekem egykori hittanos társa, hogy a róluk jelentő volt ügynökökből különösen naprakész. Ám az illető azzal utasított el, hogy egyik besúgójuk épp „Laurence Olivier” volt, aki ügyészként (!) ment nyugdíjba, ma is messzire ér a keze, és megvannak az eszközei, hogy bosszút álljon rajta, ha nyilatkozik. Egy hölgy pedig életre szóló élménynek nevezte azt a 3-4 évet, amelyet egy fiatal káplán az 50-es évek elején a falujukban töltve a fiatalságnak szentelt, mégse akart beszélni róla, mert mint mondta, „szinte semmire sem emlékszik.”

III. 1. *A kommunista hatalomátvétel évei Csongrád megyében és Szegeden*

A szovjetizáció időszakában a hazai kommunisták hatalompolitikájának, az általuk vezetelt és kikényszerített társadalom-átalakításnak az ország régiói közt is kiemelten vesztese volt a Dél-Alföld, jelesen Csongrád megye. A Moszvából hazatért pártszervezők a szovjet Vörös Hadseregnek köszönhetően már 1944 októberétől berendezkedhettek Szegeden (amelynek

egyedüli nyereségként legalább a nyilas terrorral nem kellett megismerkednie), kezdetben még természetesen ügyelve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban, később az Ideiglenes Kormányban velük együtt helyet kapott koalíciós partnerekkel való együttműködés látszatára. A katolikus egyház részéről készséges társutasra leltek az FKGP-ben politizáló szeged-alsóközponti plébános, Balogh István („Balogh páter”) személyében, aki később Rákosi Mátyásnak szinte egyik bizalmasa lett. Ő az 1945 utáni rendszerváltás első ellentmondásos papi személyisége, akinek kollaborációját olykor nehéz szétválasztani az egyház átmentése, ill. a hatalmi pozícióból alkalmanként nyújtott segítség szándékától.¹⁴⁸ A kommunisták azonban a kezdeti taktikai barátkozás után már egyre nyíltabban a többpártrendszer, a demokratikus intézmények felszámolására törekedtek, s bő három év múlva már nem volt komolyabb ellenfelük, az egyházak, leginkább a katolikus egyház (Mindszenty József kiiktatása ellenére is) kivételével. 1949 májusától, a kormányzati hatalom egyedüli birtokában semmi nem gátolhatta többé gazdasági-politikai terveiket. A termelőszövetkezetek megalakításával összefüggésben Dél-Alföldön célként tűzték ki a rendkívül kiterjedt tanyavilág felszámolását, hiszen a tanyákon élő árutermelő parasztság komoly konkurenciát jelenthetett volna a mezőgazdasági nagyüzemek számára. Az egyes nagyobb városokhoz, így Szegedhez is tartozó külterületi tanyaközpontok önálló községekbe való szervezésével emellett a parasztság adminisztratív ellenőrzése is könnyebbé vált. 1949 elejétől gyorsuló ütemben hozták létre ezeket a településközpontokat: Lengyelkápólnából Zákányszék, Ruzsajárásból Csorva, Várostantyából Ásotthalom, Alsóközpontról és Királyhalomból Mórahalom, Felsőközpontról pedig Balástya néven lett önálló község.¹⁴⁹ Külön csapás volt azonban a megye számára, hogy 1950 kora tavaszán az ellenségnek minősített Jugoszlávia miatt 15 km-es mélységben létrehozták a határsávot, amelynek lakóit gazdasági-társadalmi értelemben félig-meddig elszigetelték a megye többi részétől és Szegedtől is. Még a családi kapcsolattartás is rendkívül nehézkessé, adminisztratív módon korlátozottá vált. A szegedi pártszervek ezután e térségben szinte minden ellenzéki tevékenységet automatikusan a titóizmussal azonosítottak. A megbízhatatlannak tekintett elemeket, több mint 1500 embert 1950. júniusában kitelepítették. Köztük voltak azok a férfiszervezetesek és apácák, akiket nemcsak biztonságpolitikai ürügyből deportáltak, hanem egyben a katolikus egyház elleni újabb totális támadás – az állam és egyház közötti megállapodás kikényszerítése, majd a szerzetesrendek magyarországi betiltása – első felvonásaként.¹⁵⁰

A tanyai külterületétől amúgy is megfosztott Szeged duplán sínylette meg a határsáv közvetlen közelségét. Feldolgozóiparát, különösen a stratégiai jelentőségűeket legnagyobbbrészt az ország belsejébe telepítették át (az újszegedi Kender- és Lenszövő Vállalat gyártókapacitása pl. 50%-kal csökkent) ám a nagyüzemek a megmaradt kapacitásukat sem tudták kihasználni.

ni: a korlátozások miatt a helyi kereskedelmi forgalom, a beszállítás is erősen visszaesett. Az ellenséges ország tözsomszedságában a város nem maradhatott többé igazgatási centrum sem: 1950-tól, a megyerendszer átszervezésekor Hódmezővásárhely lett a megyeszékhely, e státuszát Szeged csak 1962-ben nyerte vissza. Nem változott viszont az ÁVH szegedi osztályának elhelyezése, sőt állományát még tovább növelték, a hatalom fontosnak tartotta jelentős rendvédelmi erő állomásoztatását a városban.¹⁵¹

A hatalmpolitikai tényezők mellett Szeged ellenforradalminak tekintett múltját még külön ideológiai tehertételként tartották számon a helyi kommunista vezetők (ld. 13. p.), s mindezeken után joggal adódna a következtetés, hogy a vallásüldözés ebben a régióban fokozott méreteket öltött, az engedélyezett hittanórákon kívüli ifjúságpasztorációnak meg végképp nem voltak lehetőségei. Különösen azután, hogy az ifjúság megszerzéséért a MADISZ már a kezdet kezdetén harcot indított, s pontosan felmérte, kik a fő ellenfelei városban és vidéken. A szervezet nagyszegedi munkájáról beszámolva Koloszar Béla MADISZ-titkár 1946. április 16-án a következő jelentést tette: *„a Mária Kongregáció¹⁵² és a Szív Gárda¹⁵³ a klérus pionér mozgalma. Apácák és papok vezetik, sokan vannak, főleg az iskolákból [...]. Szeged papi város, rányomja ez a bélyegét az ifjúság gondolkodásmódjára.”*¹⁵⁴ Mivel Magyarország mindeddig legnagyobb hatású agrárfjúsági mozgalma, KALOT is Szegedről indult, majd Csongrád és Csanád vármegyékben terjedt el először, a feladat nagyságát a helyi kommunista vezetők kettőzöttnek érezhették: ehhez mérten tehát az egyházellenes kampányok valóban hevesek voltak, erejüket azonban jórészt semlegesítette a vallásos lakosság hasonlóképp heves ellenállása, amelynek komoly bázisát adták Szeged egyetemistái. A „papi várost” ugyanis tudományegyeteme tette igazán nagyvárossá, és ez valamennyire ellensúlyozni tudta gazdasági és közigazgatási szférában elszenvedett hátrányosságokat. Hogy a két szembenálló tábor, a katolicizmus és a kommunizmus híveinek erőpróbája itt milyen eredménnyel jár, azt legjobban az 1947. március 19-21.-i diáktüntetések mutatták meg: a fakultatív hitoktatás tervezete ugyan országos tiltakozást váltott ki, de ez csak Szegeden fejlődött a tiltakozók és a rendőrök valamint az oldalukon felsorakozó, felfegyverzett gyári munkások közti véres összecsapássá.¹⁵⁵ A tüntetést kezdeményező egyházi középiskolások (főleg a piarista gimnázium és az iskolanövérnek növendékei) az egyetemi hallgatók csatlakozásával tettek szert tömegezőre, s bár demonstrációikat végül szétverték, az MKP nagyszegedi bizottsága április 1-én elégedetlenül állapította meg jelentésében: *„...meg kell állapítani, hogy a munkásság felvonulása nem volt a legszerencsésebb ötlet. Egy részük lecsatlakozott a tüntetőkhöz, és a városban, különösen a tüntetés napján és az utána következő egy-két napon is határozott kommunistaellenes hangulat alakult ki, ill. volt észlelhető.”*¹⁵⁶ A tiltakozások legnagyobb eredménye mégis az

volt, hogy a fakultatív hitoktatásról szóló törvényjavaslatot a kormányzat kénytelen volt levenni a napirendről. A közelgő választások miatt amúgy sem akarták tovább növelni a politikai feszültséget, sőt az 1948. júniusi iskolaállamosítások idején sem nyitottak ezzel „második frontot”; csak több mint egy évvel ezután, 1949 őszén szűnt meg a kötelező hitoktatás, és vált egyben végletekig akadályozottá. (ld. bővebben 18. o.).

Az egyetemi, és középiskolai diákság később magától értetődően szinte kimeríthetetlen tartalékát adta az illegális ifjúságpasztorációnak is, amelynek a szükséges rejtőzködést, és intimitást szintén leginkább az urbanizált közeg biztosította. Nem véletlen, hogy az 50-es években Szegeden kívül igazán intenzív, több csoportban is zajló kisközösségi élet csak a megyeszékhely jellege miatt városiasodó Hódmezővásárhelyen, és rövid ideig Csongrádon bontakozott ki. A tanyavilág, széttagoaltsága miatt nemigen volt csoportos összejövetelekre alkalmas; a korábban leginkább szervezett KALOT fő működési terepét is a falvak adták,¹⁵⁷ ám a mozgalom épp korábbi jelentősége miatt túlságosan a hatóság szeme előtt volt, így az ötvenes években egykori falusi egyesületei vagy nem működtek tovább semmilyen formában (még a legszűkebb egyházközségi keretek közt sem, legalábbis erre utaló jel nincs) vagy be-tagolódtak a kisvárosok, leginkább Hódmezővásárhely ifjúságpasztorációjába. Néhány faluban hittanórán kívüli csoportot olyan lelkész-egyéniségek tudtak maguk köré gyűjteni – igaz rövid időre – akik szintén nagyvárosi környezetben mozogtak otthonosan, így többet is mertek kockáztatni, vagy egyesületi múltjuk volt (cserkész, Szívgyárda, KALOT): Földeákon *Kovács Imre*, Csanádapácán majd Csanádpalotán *Lotz Antal*, Kiszomborban *Lotz és Szilágyi Antal* – valamennyien papságuk első éveit töltő káplánok. Kivételes helyzetben volt Kiszombor, amely a határsávba esett, így a hitélet magányos szigetként emelkedett ki a hasonló helyzetben levő, szigorúan ellenőrzött falvak közül. Csanádpalota pedig hosszabb ideig „klerikálisan fertőző” góc maradt, *Lotz Antal* előtt már szolgált itt *Kovács Imre* is, majd 1963-1967 közt *Bacsilla Sándor*, aki az iskolai hitoktatás szabadságáért harcolt megalkuvás nélkül, 1967 után pedig egy frissen felszentelt pap, *Sávai János* már csak a legnagyobb titokban foglalkozhatott a falubeli hittanosokkal a hivatalosan engedélyezett kereteken kívül.

Az ötvenes évek első felében, és azt megelőzően azonban a magyar katolikus egyház még a hitélet engedélyezett megnyilvánulásai mentén mindig nagy tömegekre hatott: a nagy létszámú körmenetek, zarándoklatok és búcsúk közül kiemelkedik az 1947-es Mária-év egyik záróeseményeként a Maros-menti Mária napok ünnepegsorozata, amelynek keretében Makón 1948. május 22-23.-án mintegy 80 ezernyi hívő gyűlt össze, részben a közelgő iskolaállamosítások ellen is tiltakozva.¹⁵⁸ Hasonló számú résztvevője volt Szegeden az augusztus 5-i alsóvárosi Havas Boldogasszony búcsúnak. Mindkét rendezvényen Mindszenty bíboros celebrálta

az ünnepi záró misét. Ugyanígy az iskolások fakultatív hitoktatásra beíratott döntő többsége is meggyőző jelzés volt a kommunista aktivisták számára, hogy erőfeszítéseik nagyrészt hiábavalóak maradtak.¹⁵⁹ Szeged kül- és belterületi iskoláiban 1949. szeptemberében még az általános iskolai tanulók 70-80%-a jelentkezett hitoktatásra (a reformátusoknál még nagyobb arányban), a középiskolásoknak 60%-a, a tanyasi iskolákban viszont 95%-os – néhol 100%-os – jelentkezési arányt regisztráltak.¹⁶⁰ Az egyház az iskolák államosítása után is nyilvánosan szervezte az ifjúságot, legalábbis a nagyszegedi pártbizottságnak a Központi Vezetőséghez írt 1948. szeptember 9-i jelentése szerint. A jelentés egyben arról is tanúskodik, hogy a kommunisták nem mindig voltak tisztában azzal, kik állnak pontosan az egyes szervezetek (pl. a KALOT) élén: *„A püspökség nagy erővel próbálja szervezni és fokozni befolyását az ifjúság között. Különböző csoportokat hoz létre az egyetemi, a középiskolai, de még a parasztfiatal-ság között is, befolyásának fönntartására.”* Egy hónap múlva, október 9-én a szegedi vezetők arról számoltak be jelentésükben, hogy *„az ellenség részéről komolynak ígérkező támadás előkészületei folynak. Az egyház, a papok feltűnő aktivitást fejtenek ki, [...] különösen az ifjúság és a nők szervezeteibe való beszervezésekkel foglalkoznak. Ennyi papot és apácát még a legöregebb elvtársak sem láttak, mint amennyien itt sűrögnek-forognak. A kalocsai jezsuiták egy része Szegedre került, és erősítik a klérust [...]. A mi tagságunk is mozgásban van, és tevékenységük következtében az egyház ellenséges propagandája még nem tudott kibontakozni.”* A jelentés viszont a helyi államvédelmi osztályról megállapítja, hogy nem áll a helyzet magaslatán: hiába van „minden lényeges helyre beépülve”, az események forgatókönyvei mindig máshol íródnak.¹⁶¹ Ekkoriban, mint a korszakolásról szóló fejezetben megállapítottuk, még valóban nem az államvédelemé volt a főszerep: a legkülönbözőbb pártalap- és szakszervezeti, egyesületi és MADISZ-aktivisták, népnevelők, propagandisták és népi kollégisták alkották az egyházellenes harc derékhadát. Kivételesnek számított a Szeged-Újsomogyitelepen 1949 elején alakult „Szent Dalárda” nevű, nagyrészt diákokból álló énekkar sorsa, amelynek gyors fejlődése láttán az MDP helyi illetékesei kérésére közvetlenül az ÁVH avatkozott be. Fenyegetéseinek hatására a dalárda csakhamar feloszlott.¹⁶²

A föld feletti egyház erőtartalékait mutatja, hogy bár a Rákosi-korszak terrorja idején vissza kellett vonulnia a falak közé, a párt ideológusai által várt elvallástalanodás nem következett be, és 1953-tól, amint a Nagy Imre-kormány intézkedéseinek nyomán engedett a szorítás, ismét tömegek tettek hitet nyilvánosan a katolikus egyház mellett. Sőt, a kommunista vezetőknek ekkor kellett először szembesülniük azzal, hogy a párttagok egy része is a félelem elmúltával visszatér régi értékeihez: eljár a misére, kórusban énekel, körmenetekben vesz részt, sőt elöl viszi a zászlót. A Fogadalmi Templom húsvéti körmenetei ebből a szempontból külön

presztízs-vonzerőt jelentettek.¹⁶³ Az enyhülés után az iskolai hittanbeíratások száma is megtöbbszörözött, de még mindig nem fedett le minden igényt. Bár azokat, akik az ötvenes évek elején az adminisztratív akadályoztatás miatt kimaradtak az iskolai hitoktatásból, még nagyrészt be tudták fogadni az áldozatkész papok, szerzetesek, és apácák által titokban megtartott házi, családi hittanórák, a megnövekedett igények kielégítésére 1953 novemberétől és decemberétől Hamvas püspök a plébániáknak szétküldött leveleiben a templomi hitoktatás kiterjesztését szorgalmazta. Mozgósítása sikerrel járt, s többek közt csak a móravárosi plébánia a következő évben kb. 300 gyermeket részesíthetett templomi hitoktatásban.¹⁶⁴ Nem ez volt az első ilyen kísérlet: az ÁEH Csongrád megyébe elsőként kinevezett politikai felelőse, Óvári László főelőadó már 1952. március 1-i jelentésében (e jelentések kezdetben félhavi időszakokat öleltek fel) rögzítette, hogy „*míg [a lelkészek] idáig az erőviszonyokat az illegális hitoktatás kibővítésére fordították, különböző illegális helyeken, addig most igyekeznek az egész illegális hitoktatásnak legális formát adni, úgy, hogy róm. kat. vonalon az elsőáldozás, protestáns vonalon pedig a konfirmáció előkészítő órák kibővítésére veszik az irányt.*”¹⁶⁵ A megvert „osztályellenség” tehát az osztályharc éleződésének sztálini tétele értelmében nem tette le a fegyvert, hanem kifinomultabb módszerekkel harcolt tovább. A kutató számára azonban az a nehézség adódik, hogy a jelentések adott szöveghelyein csak esetleges további információk után dönthető el, hogy az „illegális hitoktatás” alatt magánházaknál zajló családi hittant, esetleg bázisközösségi típusú aktivitást kell-e érteni, vagy templomi, de az engedélyezett kereten felüli katekézist. Az utóbbi forma Hamvas püspök 1953-as intézkedései nyomán vált tömegméretűvé. A misék, s egyáltalán a templomok látogatottságát figyelő aktivisták és a hatóság e fejlemény ellen nem tudtak érdemben fellépni. Részben ez adhat magyarázatot arra, hogy Hamvas Endre 1953 után miért nem állt a földalatti ifjúságpasztoráció mellé, holott annak egyik képviselőjét, az egyetemista csoportokkal, ill. ministránsokkal foglalkozó *Lakos Endre* felsővárosi káplánt kezdetben anyagi támogatásban is részesítette. A növekvő – pontosabban növekvőnek érzett – szabadsággal élve azonban sokkal célravezetőbbnek tartotta maximálisan kihasználni a „féllegális” (az egyszerűség kedvéért nevezzük így) templomi lehetőségeket. Egy ügynökjelentés szerint, amikor 1955. decemberében értesült a fiatalokkal Lakoshoz hasonlóan foglalkozó piarista szerzetes, *Kovács Mihály* lebukásáról (Lakost még 1952. augusztusában tartóztatták le), a püspök csak rálegyintett: „amit keresett, megkapta.”¹⁶⁶

Hamvas Endre magatartása tágabb értelmezési keretbe helyezve érthető meg igazán. Az 1944-ben beiktatott főpásztor még első hivatali évében határozottan szót emelt a zsidóüldözés ellen, Mindszenty bíborossal együtt tiltakozott a magyarországi svábok és a felvidéki magyarság kitelepítése ellen is, az 1940-es évek végén, különösen az iskolaállamosítások idején pe-

dig harcosan kiállt egyháza, majd a bíboros érdekében.¹⁶⁷ Nagyon kevésen múlt, hogy a Grósz-pernek nem lett egyik vádlottja. A perrel egy időben házi őrizetbe helyezték, s a folyamatos hatósági zaklatások eredményeként lassan sikerült őt megtörni. 1951 júniusában hűségnyilatkozatot tett a kormányzat mellett. Ezt követően Czapik Gyula egri érsekkel¹⁶⁸ együtt ő is nyilvánosan exponálta magát a rezsím céljai, főként a békemozgalom mellett,¹⁶⁹ ám közben mindvégig megmaradt a kiskapukat kereső reálpolitikusnak, főként az iskolai és templomi hitoktatás kérdésében. Ha ennek szabadságát látta veszélyeztetve, azonnal erőteljesen tiltakozott az ÁEH-nál. Másfelől viszont saját tárgyalási pozícióját a nem engedélyezett ifjúságpasztorációtól féltette, ahogy erről nem egy megnyilatkozása tanúskodott.¹⁷⁰

Rajta kívül, igaz eltérő okokból de más kortársak is megkérdőjelezték azt a ma olykor evidenciaként kezelt determinista álláspontot, hogy a diktatórikus rendszerben a jövő útja szükségképpen csak a földalatti ifjúsági lelkipásztorkodás lehet. Bulányi György, aki Magyarországon ennek az álláspontnak köztudomásúlag időben is egyik legelső képviselője volt, az 1940-es évek végi– 50-es évek eleji augusztusi papi megbeszéléseken igyekezett módszertani útmutatásokat adni a katakomba -egyházban való működésre vonatkozóan. 1951. nyarán egy óbudai lelkigyakorlaton az ország minden részéből jött 15-16 ifjúsági lelkész-társának – akik közt Lakos Endre és Kovács Mihály is ott volt – „az egyre terjedő marxista eszmeáramlat ellensúlyozását” jelölte meg fő célként, és hangsúlyozta, hogy épp azért kell kisközösségeket alakítani, mert a lelkipásztorok előtt bezárultak azok a legális fórumok – főként a köz- és felsőoktatás területén – ahol leginkább szükség volna a marxista eszmék elleni tudományos argumentumokra. Bulányi a kisközösségekben előadható „oktatási anyagot” és útmutatót is kiosztott a résztvevőknek, főleg francia iratok fordításait az akkor népszerűvé vált munkáspapi mozgalomról, köztük Suhard francia bíboros¹⁷¹ gondolatait. Néhány Dunántúlról jött pap azonban felszólalásában ellenvetette, hogy odahaza náluk erre a fajta közösség-szervezésre nincs szükség, hiszen rendszeres a hitoktatás és a templomba járás, tehát a föld feletti hitélet lényegében nem szenved csorbát.¹⁷² Hogy a felszólalók az iskolai, vagy a templomi hitoktatásra gondoltak-e, sajnos nem derül ki. Mint ahogy az sem, reálisan értékelték-e a helyzetet, és nem csak azért szálltak vitába Bulányival, mert egyelőre nem tudták megszokni, hogy ezentúl az ifjúsági lelkipásztorkodásnak döntően más működési keretet kell adniuk, és/vagy mert (honfitársaik többségével együtt) bíztak a rezsím mielőbbi bukásában, így nem tartották érdemesnek belebonyolódni a konspiratív tevékenységekbe.¹⁷³

Ennek az attitűdnek a másik oldalon is volt megfelelője. A nem engedélyezett hitoktatás elleni harc feladatát az 50-es évek elejétől a különféle párt- és társadalmi szervezetektől csak részben vette át az ÁVH, a kisközösségeket is érintő akciói ellenére Csongrád megyei felderí-

tó tevékenysége kezdetben korántsem volt szisztematikus. Ez részben érthető, hiszen először a hatóság is elsősorban a nyilvános egyházi eseményekre, szertartásokra koncentrált. Szegeden kívül – mondhatnánk, Lakos Endre csoportjait leszámítva – máshol egyelőre kevés figyelmet szentelt az illegális ifjúságpasztorációnak. Úgy tűnt, a félelem légkörében erre egyelőre nincs is szükség, a feladatra először az ÁEH próbált „szakosodni”. A hivatal 1951. májusi megalapítása után azonban még majdnem fél év telt el, mire *Óvári László* egyházügyi főelőadó (a hódmezővásárhelyi tanács végrehajtóbizottságának alkalmazottjaként) és a csanádi püspöki adminisztráció közvetlen ellenőrzése céljából az aulába ültetett egyházügyi megbízott, Prazsák Mihály megkezdték a Csongrád megyei hitélet módszeres feltérképezését.¹⁷⁴

III. 2. *A kommunista hatalomátvétel éveit – egyesületek és közösségek útban a katakombák felé.*

Magyarországon a II. világháború előtt nem léteztek a szó szoros értelmében vett független, autonóm és informális kisközösségek, hittan-csoportok a katolikus egyházon belül, amelyek teljes egészében alulról szerveződtek volna; a legkülönbözőbb egyesületek tagságához csatlakozhatott az, akinek a templomi istentiszteleteken, a kötelező iskolai hitoktatáson túl is igénye volt hite mélyebb megélésére, vagy az egyházért végzett bármilyen önkéntes aktivitásra. Amennyiben egy egyesület nem szerzetesrend, mozgalom vagy egyházközség égisze alatt szerveződött, hanem önálló jogi személyként lépett fel, működéséhez belügyminiszteri engedély kellett,¹⁷⁵ országos szinten mindegyiküket az Actio Catholica fogta össze. A vesztt háború utáni, egyre nyitabb kommunista offenzíva és erőszakos szovjetizálás nem egyformán érintette a katolikus egyesületeket. Volt, amelyeknek már a kezdet kezdetén, mint fasisztának minősített szervezetnek a teljes betiltás lett az osztályrésze, ilyen volt pl. a KALOT egyik testvérmozgalma, az 528/1945 sz. (febr. 26.) kormányrendelettel feloszlalt EMSZO, (Egyházközségi Munkás Szakosztály), s a skála másik végpontján voltak, amelyekről a hatalom, főleg a helyi törvényhatóságoktól kapott hiányos nyilvántartás miatt egész az 1950-es évek elejéig „megfeledkezett”, többek közt a KALÁSZ egyes vidéki plébániákon működő csoportjairól.¹⁷⁶ A *Magyar Közlönyben* közzétett adatok alapján a bejegyzett egyházi egyesületek szórányszerű betiltásai 1948 szeptemberéig tartottak.¹⁷⁷ Az első hullámot túlélők esetében sem mindig a papírforma szerinti feloszlataásra, hanem egyszerűen a működés ellehetetlenítésére került sor később, olykor hatósági segédlettel. Ugyanezt a sorsot szenvedték el a belügyi nyilvántartásban nem szereplő egyesületek és mozgalmak, pl. a Szívgyárda, és az ifjúsági Mária-kongregációk, amelyek hivatalosan az iskolák államosításakor voltak kénytelenek beszü-

tetni működésüket. Az első felosztatások után tehát még számos egyesület (főleg vidéken) élt tovább, ill. alakult újjá módosult formákban, erre a KALOT szolgáltatta a legtöbb példát.

III. 3. 1. A KALOT és a KALÁSZ

Az 1946-ban betiltott katolikus ifjúsági egyesületek közül a legtöbbnek volt szervezete Csongrád és Csanád vármegyében (utóbbi területén a megyerendszer 1950-es átszervezéskor Csongrád és Békés megye osztozott meg). Egyenként való ismertetésük vaskosabb helytörténeti monográfiát igényelne, ezért itt csak arra vállalkozhatunk, hogy vázlatos statisztikával, s az 1945-1950 közti időszak politikatörténetébe belehelyezve, néhány eset vizsgálatával megállapítsuk a főbb tendenciákat e mozgalmak többé-kevésbé közös sorsában. A KALOT és a KALÁSZ horizontális áttekintéséhez nagyon jó kiindulópont a Csanád egyházmegyei espereskerületek ifjúsági egyesületei 1946. június 12-i gyűlésének jegyzőkönyve (a továbbiakban 1946. júniusi Jegyzőkönyv), amely még épp a felosztatás előtti hónapban pillanatfelvételszerűen rögzíti faluról-falura csoportjaik aktuális helyzetét (ld. 1. sz. melléklet). Sajnos a váci egyházmegye vonatkozásában hasonló dokumentumot nem sikerült fellelnem. Elvileg a *Magyar Közlöny* 1946. július 18. és 23. közti számaiban közzétett listák megyénként felsorolják az összes felosztatott egyesületet, de az említett hiányos nyilvántartások miatt ezek nem pontosak: eszerint a KALOT és a KALÁSZ, amely a dél-alföldi gyökerek és a régió társadalmi sajátosságai miatt a többi mozgalmat messze felülmúlta jelentőségben és létszámban, Csanád vm-ben (azaz a Viharsarokban, amely a parasztság hagyományosan forrongó múltú régiója volt) 18 és 11, míg Csongrád vm-ben 18-18 egyesülettel rendelkezett. Bár a KALOT 1935-ben Szegedről indult, öt nyugat-magyarországi vármegyében a fentiek kb. a kétszerese volt egyesületeinek száma, így Csongrád és Csanád a magyarországi vármegyék közt a „középmezőnyben” helyezkedett el. Az alacsonyabb számarány oka elsősorban a sűrű tanyahálózat, mivel az volt a gyakorlat, hogy több tanya fiatalja a legközelebbi falu KALOT-egyletének munkájába kapcsolódott be.¹⁷⁸ Csanádban 2, Csongrádban 5 fiókszervezete volt a Kolpingnak, a „R. Kat. Ifjúsági Egyesület” Csanádban 1 csoporttal képviseltette magát. A Dolgozó Lányoknak 2 csoportja működött Csongrádban. A KLOSZ a hivatalos listák szerint nem volt jelen egyik megyében sem, az egyházmegyei nyilvántartás szerint viszont a Csongrád vm-i Szentesen és Szegváron is rendelkezett 1-1 csoporttal, a felosztatás után is. A csak 1946 novemberében felosztatott KIOE-nek Szegeden működött 5 csoportja, a Londoni körúton tartott fenn egy tanoncotthont, sőt helyi vezetőjét, *Batky Pál* asztalost a városba 1944 októberében bevonult szovjet egységek rendőrkapitánnyá nevezték ki. Az újonnan megalakuló rendőrség első csapatát Batky a KIOE-legényekből válogatta össze.¹⁷⁹

Az általános iskolások és az alsó középiskolások számára (6-14 éves korig) a cserkészeten kívül elsősorban a templomi ministráns-gárda vagy a jezsuita indíttatású *Szívárdá* kínált mindenhol lehetőséget a kötetlen közösségi együttlétre. Virágh Andor SJ-nak, a Szívárdaközpont vezetőjének egyik 1948. júniusi lelkesült beszámolója szerint az iskolai osztályokhoz kötődő Szívárdá-szervezeteket a két évvel korábbi feloszlási hullám nem érintette, sőt számuk ezután csaknem tízszeresére nőtt.¹⁸⁰ Az egyetemisták és főiskolások ciszterci alapítású egyesületének, a *Foederatio Emericana*-nak („Szt. Imre Szövetség”) 3 szegedi korporációja a nyilvántartás szerint nem indult újra a háború után, így tagjai jórészt a jezsuita alapítású egyetemi Mária Kongregációba léptek be, amelybe felső középiskolások is bekapcsolódhattak.¹⁸¹

Nem véletlen, hogy a KALOT is annak a jezsuita rendnek a kebelében született meg, amely a szerzetesrendek közül évszázadok óta a legmerészebb missziós és pedagógiai újításokkal kísérletezett. Kerkai Jenő SJ és Nagy Töhötöm SJ kezdeményezésének sikere viszont nemcsak a szervezőkészségben, a szociológiai adottságokat messzemenően figyelembe vevő, modern, közösségi pedagógia alkalmazásában rejlett; ez önmagában kevés lett volna a parasztfiatalság különféle, legtöbbször egymástól is elzárkózó rétegeinek megszervezésére. A szabadidő tartalmas, kultúrált eltöltése is csak az egyik eszköz lehetett azon az úton, amelynek végcélja volt, hogy több százezer ember számára a munka ne csak a végkimerülésig tartó robotolással, hanem a társadalmi felemelkedéssel legyen egyenértékű. Ezt a perspektívát szolgálta Kerkaiék minden eddiginél radikálisabb földosztási koncepciója, és az 1941-ig kiépült 20 népfőiskola hálózata is. Ha a háború után valódi demokrácia bontakozott volna ki, a KALOT szervezettsége miatt politikailag is vezető ereje lehetett volna a változásoknak, amint erről a Kerkaiék elképzeléseit zömmel átvevő, és mozgalmuk egykori tagságára épülő Demokrata Néppárt 1947-es választási sikere egyértelműen tanúskodott.

A KALÁSZ-t is a KALOT testvérszervezetének szokás tekinteni, bár ahhoz szervezeten nem volt köze, a Katolikus Nőszövetség és a KLOSZ keretei közül indult el. Az 1935-36-ban *Luczenbacher Rita* és *Stettner Andrea*¹⁸² által alapított mozgalom – amelynek egyesületei plébániák mellett működtek, világiak vezetése alatt – elsősorban 15-16 éves falusi lányoknak a családanyai feladatra való felkészítését, keresztény és nemzeti szellemű nevelésért, művelődésük és szórakozásuk megszervezését tűzte ki céljául. Különösen nagy súlyt helyezett a népi kultúra ápolására, a kézművesség megismertetésére. A háború után közvetlenül, a nehézségekkel szembesülve a vezetők biztosítani akarták a leányszervezet utánpótlását, s így jelentkezett az igény a 11-14 éves lányok megszervezésére is: ez az ún. „kislánymozgalom” a csanádi és a váradi egyházmegyéből indult ki, s az egész országban csakhamar elterjedt. A

nagylányokat irányító tanítónők és szerzetesnővérek az ő vezetésüket már nem tudták felvállalni, ezért a feladatot rábízták a legértelmesebb, leginkább erkölcsös életet élő nagylányokra. Előrelátásuk akkor mutatkozott meg, amikor az 1948-as iskolaállamosítások szinte „lefejezték” a nagylányköröket (az apácákat, és az állami státuszba került tanítókat nemsokára mindenütt eltiltották tőlük), s ekkor vezetésüket majdnem mindenütt átvehették a tapasztalt kislányvezetők.¹⁸³

A KALÁSZ került a direkt politizálást, de hatása vidéken így is sokban a KALOT-éhoz volt mérhető. Szabadegyetem formájában szintén szervezett bentlakásos népfőiskolákat: még a háború utáni helyzetben is egyik nagyszabású kezdeményezése volt a „Csanádi Egyházmegyei Szent Gellért Népfőiskola”, amelyhez 1946 áprilisában a szükséges pénzösszeg is rendelkezésre állt. A vértanú püspök halálának évfordulóján, szeptemberben megnyitni kívánt iskolához az aktivisták egy Szatymaz melletti tanyát béreltek volna ki, és alakítottak volna át,¹⁸⁴ a tervek azonban a hamarosan bekövetkező betiltás miatt papíron maradtak. A front közeledtével elmenekült, vagy áthelyezett vezetők pótlására Acsay Ilona egyházmegyei titkár már 1945 januárjától az egyetemi leánykongregációból, a középiskolák és főleg a tanítónőképző felső osztályaiból toborzott össze kisebb munkaközösséget, hogy tagjaikat a KALÁSZ vezetésre és a hiányok átmeneti pótlására kiképezzék. A lelki napokkal is összekötött tanfolyamok iránt mindig sokan érdeklődtek. Acsay büszkén számolhatott be egy valóban áttörést jelentő tényről: *„A KALÁSZ lassankint városi, intelligens viszonylatban is kezd fogalomná válni, és életformát, magatartásmódot jelenteni a városi fiatalság számára is.”*¹⁸⁵

A háború, jobban mondva a frontvonal elvonulása után az egyletek, ahol csak lehetett, próbáltak talpra állni. Újraaktivizálódásukat a Fegyverszüneti Egyezmény 15. pontjának végrehajtásaképpen kiadott 20165/1945 sz. BM rendelet is elősegítette. Az egyesületek felülvizsgálatára vonatkozó egyezmény augusztus 16-i hatállyal jelentéstételre szólította fel a szervezeteket, így sok helyen ennek eleget téve jöttek össze először a háború befejezése óta. Ám már ezek az összejövetelek sem voltak háborítatlanok: a zűrzavaros helyzet közepette mindenhol megindultak az első támadások a katolikus egyletek ellen. Jellemző helyzet volt, hogy míg a KALOT vezetősége a Vörös Hadsereg és az MKP egyes vezetőivel tárgyalva-egyezkedve kereste a modus vivendit már csak a mozgalom átmentése érdekében is (kivívva ezzel Mindszenty hercegprímás haragját) a másik oldalról pedig erre meg is volt a fogadókészség, addig egyes helybeli hatóságok, jobban mondva az őket uraló kommunista szervezetek nem akartak tudni minderről. Arról sem, hogy az Ideiglenes Kormány a betiltások közepette végül engedélyezte a KALOT további működését. Az AC összesítése szerint csak 1945 júniusáig országszerte 27 KALOT egyletet tiltottak be helyi szinten, e betiltásokat azonban a BM

(ekkor a parasztpárti Erdei Ferenc irányítása alatt) többnyire nem hagyta jóvá.¹⁸⁶ Ebből a hullámból Csongrád és Csanád vm. egyelőre kimaradt, de atrocitások itt is már a kezdetektől bőven adódtak. A kommunisták különösen a korábbi agrármozgalmai miatt forradalmibbnak ítelt Viharsarok falvaiban érezték erősnek magukat. Csanádapácán már 1945. január 21-én egy 60 fős helybeli csoportjuk hatolt be a KALOT és KALÁSZ bejelentett gyűlésére és megakadályozta azt. A behatolók kijelentették, hogy nem hajlandók respektálni sem a főpásztori rendelkezést, sem az orosz katonai parancsnokság, sem a belügyminiszter engedélyét, hacsak azon az orosházi kommunista pártvezetőség jóváhagyása nem szerepel.¹⁸⁷ Szinte ezzel egy időben hasonló incidens játszódott le a szomszédos Csanádpalotán, ahol a helybeli kommunista ifjúság képviselői jelentették ki, hogy addig nem engedélyezhetik a KALOT-munkát, amíg annak lehetőségéről a saját központjuktól engedélyt nem kapnak (Csanádpalotán azonban többről volt szó, mint egy gyűlés megtartásáról. Néhány tehetséges, népfőiskolát végzett legény bevonásával, és Krajnai Hudolin Lajos segédlelkész helybeli KALOT-vezető ösztönzésére két egyleti tag új népfőiskolát akart szervezni.).¹⁸⁸ A támadások másik jellemző formája volt, hogy MADISZ és más kommunista szervezetek már a kezdetektől a helybeli katolikus körök teljes ingatlanját kiigényelték, vagy lefoglalták (nemcsak azokat a helyiségeket, ahol az általuk kifogásolt egyesület tartotta összejöveteleit), többnyire hasonló célra, mint amire korábbi gazdáik használták őket, és újra meg újra a felsőbb rendelkezésekkel szemben.¹⁸⁹ A Szeged-mórávárosi KALOT és a népfőiskola helyiségeit 1945 februárjában a Demokratikus Nőszövetség foglalta le, s a helyzet a püspök többszöri tiltakozása után sem rendeződött.¹⁹⁰

Hamvas Endre valóban igyekezett kiállni a katolikus egyesületekért, az Ideiglenes Kormány által kihirdetett egyesülési és gyülekezési szabadságra hivatkozva. Ám a hozzá érkező számos panaszlevélre adott válaszaiban már másfajta attitűd is megfigyelhető. Krajnai segédlelkészt azzal bízta, hogy a kommunista párt nem hatóság, így nincs jogában megakadályozni a KALOT-munkát, *„egyelőre azonban kerüljék az összeütközést, és csendesen működjenek, úgy kíséreljék meg a tanfolyamot is.”*¹⁹¹ A püspök, több hasonló esetben is a megegyezést, az ellentétek kiéleződésnek kerülését javasolta, sőt egyes esetekben azt is – lényegében összhangban Kerkai Jenő és vezetőtársai taktikájával – hogy a KALOT-tagok vegyenek részt az új tömegszervezet, a MADISZ előadásain, szólaljanak ott fel, ill. ők is biztosítsanak ugyanehhez lehetőséget az ellentábornak.¹⁹²

A békülékeny gesztusok ellenére a gyűlések megzavarásánál és a székházfoglalásnál súlyosabb túlkapással is szembe kellett nézni: még az 1946. júliusi betiltások előtt áprilisban a földéaki Nemzeti Bizottság – talán az idők szavát megérezve - önhatalmúlag feloszlatta a helybeli KALÁSZ szervezetet. Hamvas püspök minden eddiginél élesebb tiltakozásának hatá-

sára az ügy még Rajk László belügyminiszter íróasztalát is megjárta, aki már a következő hónapban (!) orvosolta a panaszt. Közvetve (Balogh páteren keresztül) a püspökhöz érkezett válaszból azonban kiderül, mi lehetett a Nemzeti Bizottság önjáró akciójának oka: „...a földéaki KALÁSZ felosztatva nincs, bár vele kapcsolatban a 20.165/1945. BM.sz. rendelet végrehajtása során 259.406/1945 BM.sz. alatt vizsgálat van folyamatba téve, a vizsgálat anyaga azonban még nem érkezett be... Tekintettel arra, hogy a nemzeti bizottságoknak nincsen hatáskörükben társadalmi egyesületek felosztatása, a Földeáki NB esetleges ilyen tárgyú határozat[á]nak nem lehet semmi jogkövetkezménye.”¹⁹³ Az ügy elintézési módja kivételes volt nemcsak Csongrád vármegyében, hanem Hamvas püspök egyházmegyéjében is¹⁹⁴, mivel 1945. novemberi választási veresége óta az MKP vezetése véget vetett az egyházakhoz való propagandisztikus közeledésnek, és támadásba ment át. A belügyminiszteri döntésben szerepet játszhatott, hogy néhány nappal korábban, amikor az MKP Központi Vezetőségének május 11-i ülésén Kossa István, a Szakszervezeti Tanács főtitkára az egyházi reakció elleni harc beindítását sürgette, Rákosi Mátyás főtitkár még mérsékletre intett azzal, hogy „nem lehet egyszerre több nyulat kergetni” mert ez megzavarná erőik összpontosítását. A „nyúl” szerepét ekkor még a szálamitaktikával kiiktatni kívánt kormányzó erő, az FKGP, és ifjúsági szervezete, a gyöngyösi KEDIM töltötte be.¹⁹⁵

Alapvetően változtatta azonban meg a helyzetet két hónappal később, a július 4-én megkezdődött felosztatási hullám, hiszen ezután nem fordulhatott elő, hogy a helyi kommunista túlkapasokat a belügyminiszter felülbírált. A tiltakozások hatástalanok maradtak, közülük az egyik legszervezettebb, a szeged-alsóvárosi ferences kultúrház elvétele ellen szervezett bojkott is csak minimális eredménnyel járt (ld. 64. p.).

A KALOT ugyan 1946. augusztusában újjáalakulhatott, Katolikus Parasztifjúsági Szövetség (KAPSZ) néven, új alapszabállyal és vezetőséggel, modernizált célkitűzésekkel, s mivel a háttérből továbbra is P. Kerkai és P. Nagy irányítottak, mint „szürke eminenciások”, a szervezet a végső szétszórás előtt elvileg ennyivel jobb helyzetben volt, mint a kommunisták által kézivezérelt és infiltrált Cserkészfiúk Egyesülete (ld. 61. sz. jegyzet). Csakhogy a KAPSZ belügyi jóváhagyása késett; az MKP és a MADISZ bizalmatlanul néztek az új mozgalomra, amelyről okkal feltételezték, hogy elődje, a KALOT nyomdokain halad majd, a másik oldalon pedig Mindszenty bíboros gondolta ugyanezt. A hercegprímás tevékenyen is akadályozta a féllégális helyzetben vergődő KAPSZ indulását: a jezsuita provinciálisnál elérte, hogy Kerkai Jenőt vidékre helyezték, Nagy Töhötömöt pedig Dél-Amerikába küldjék. KAPSZ-szervezetek Csongrád megyében a dokumentumok szerint elsősorban a váci egyházmegye területén működtek. Mivel télvíz idején a mezőgazdasági munkák szüneteltek, több

helyen volt lehetőség egy- max. kétnapos lelkigyakorlatok, az ún. falumanrézák (a KAPSZ egyetlen újítása) megtartására, amelyekre 1947. február és március folyamán kerítettek sort.¹⁹⁶

Mindszenty és a KAPSZ végleges szakítása 1947. május-június folyamán következett be, ezután a KALOT-utódszervezet további működésének nincs nyoma. Viszont az egyházközségi leány- és legényegyleti csoportok (újja)szervezése felgyorsult.¹⁹⁷ A bíboros – ellenérzéseitől eltekintve voltaképp ésszerű módon – azért sem a KAPSZ, hanem utóbbiak szervezését szorgalmazta, mivel ezekhez nem kellett kormányzati engedély. 1946 őszén fel is hívta az egyházközségek vezetőit az egyesületek megalakítására.¹⁹⁸ A felhívás nyomán lassacskán beinduló ún. Egyházközségi Földműves Legénycsoportokat és Egyházközségi Leánycsoportokat a KALOT és a KALÁSZ utódjának tekintették, ami nem is volt alaptalan, hiszen az új csoportok nagyobb részt a két korábbi mozgalom tagságából kerültek ki.¹⁹⁹ Az egyházközségi „fedőszervezetek” által KALOT és a KALÁSZ a betiltás után megtették a második lépést a katakombalét felé. Volt, ahol Mindszenty kezdeményezését a meglévő egyesületeket felhasználva már megelőzték: a jezsuiták által vezetett hódmezővásárhelyi Szt. István plébánia vezetője, P. Zsíros Ferenc az „az itteni körülmények miatt” már augusztus 5-én kérte Pétery püspököt, hogy hivatalos jóváhagyással engedélyezze a plébánia területén működő Jézus Szíve Szövetség Ifjúsági Csoportjának további működését, és engedélyezze, hogy azok a volt KALOT tagok, akik ellen az egyesület vezetőjének kifogása nincs, a csoportba beléphessenek.²⁰⁰ A kübekházi KALOT és KALÁSZ szintén „Jézus Szíve Szövetség” név alatt élt tovább, jobban mondva a felnőtteket tömörítő Szövetség legény- és leányköre lettek. A régi-új egyesületnek élő kapcsolata volt a szegedi jezsuita rendházzal, minden hónapban kijött Kübekházára egy páter misét és lelkigyakorlatos előadást tartani. Ám az egyházközségi keretek sem jelentettek biztosítékot a zaklatás ellen: az MKP funkcionáriusai hamar átlátták a helyzetet, különösen faluhelyen, ahol mindenki mindenkit ismert. A kübekházi legény- és leánykör működését többek közt Dongó Pál községi pénztárnok próbálta folyamatosan akadályozni, azzal vádolva a plébánost és a jezsuitákat, hogy „álnéven” a KALOT-ot és a KALÁSZ-t alakították újja.²⁰¹ A Kunágotán 1947. április 6-án megalakult „Magyarok Nagyasszonyáról nevezett és Szt. Margit oltalma alá helyezett Mária Kongregáció” nagylányai is vélhetően korábban KALÁSZ-tagok voltak, mert az 1946. júniusi Jegyzőkönyv tanúsága szerint akkor a KALÁSZ eredményesen működött a faluban. A Kongregáció elnöke 1947 nyaratól az újonnan Kunágotára jött *Singer Ferenc* segédlelkész lett. Helyiségük azonban nem volt, mert az egyházközségi kultúrházat még márciusban lefoglalta a MADISZ.²⁰²

Hamvas püspök 1947. január 30-án intézett köriratot egyházmegyéje plébániáihoz, amelyben az iránt érdeklődött, milyen egyesületek működnek az egyházközség területén.²⁰³ A

SzCsPL anyagában válaszként mindössze három plébánia visszajelzése lelhető fel. Boris István szeged-röszkei plébános arról számolt be, hogy a Credo ifjúsági csoport Röszkén 30, Feketeszélen pedig 20 taggal működik, ez viszont eredetileg 1937-46 közt a KALOT egyesülete volt; az Egyházközségi Lánycsoport (azelőtt KALÁSZ) 1938 óta működik állandóan, jelenleg 45 taggal. Vezetője Heim Mária tanítónő, aki többször is vezetőképző tanfolyamon részt. 20-25 fős tagsága van az 1930-ban alakult Mária-leányoknak, v. más néven Fehérleányoknak. Szeged-Alsóközponton Farsang László segédlelkész jelentése szerint Szívgyárda egyesület működött 50 taggal, és egyházközségi lánycsoport 20 taggal. „Működésükben zavaró körülmény nincs.”²⁰⁴ Ezt a tényt az alsóközpontiak feltehetően volt plébánosuk, a kommunista társutassá vált Balogh páter befolyásának is köszönheték.²⁰⁵

Kerkai Jenő 1947. ápr. 5-én így írt az Uruguayban tartózkodó Nagy Töhötömnek, az engedélyeztetés reménytelen helyzetében lévő KAPSZ-ra is utalva: „*Mi azonban nem sűrünk! Minden elképzelhető név alatt minden munkát folytatunk tovább. Egyik helyen 'Egyházközségi Legénycsoport' vagyunk, másutt 'Független Ifjúság', ismét másutt 'Ifjúsági Crédo', a dominiánusok egy szentegylete, vagyunk egész vidékeken mint énekkar, mint állandó műkedvelő színjátékosok, ismét másutt sportegylet, footballcsapat. Ismét más helyen név és engedély nélkül vagyunk és hetente gyűlésezünk.*” Balogh Margit történész szerint a levél kissé megszépítette a valóságot,²⁰⁶ pedig a korábban (teljesség igénye nélkül) felsorolt példákban is kitűnik, hogy a legtöbb helyi KALOT – és KALÁSZ is – valóban minden lehetőséget és „címkét” kihasználta a továbbélésre. Más nézőpontból természetesen felvethető a kérdés, hogy korábbi mozgásterükhöz képest mennyire tudtak nyilvánosan is aktívak maradni ezek a csoportok. Még a legszűkebb értelemben vett „hitbuzgalmi” tevékenységre szorítkozók sem húzódtak vissza teljesen: a zárt helyen való imádságos együttlét mellett (ld. falumanrészák) a feltűnés nélkül végzett karitászmunka is jellemző volt, és adott esetben ugyanolyan bátorságot kívánt meg, mint az üldözőkkel történő tetteges szembeszegülés. Előbbire a legszemléletesebb példát *Wagner Ilona Viktória* szerzetesnővér közösségei adták a váci egyházmegyéhez tartozó Szegváron, utóbbira pedig Mezőkovácsháza KALOT-legényei.

Wagner Ilona²⁰⁷ a *Slachta Margit*²⁰⁸ által alapított Szociális Testvérek Társaságának volt tagja, amely 1928-ban Szegváron is megtelepedett. A „szürke testvérek” nemcsak az anya- és csecsemővédelmet tekintették szívügyüknek; a háztartási és gazdálkodási ismeretek megtanítására a kisvárosban népfőiskolát is indítottak, és tanyai népmisziót szerveztek.²⁰⁹ Számukra természetes volt, hogy az 1930-ban alakult helyi Katolikus Leányegylet 3 tagozataként működő Boldog Margit- (15 éven felüliek), a Szt. Ágnes- és a Kis Szent Teréz-kör (kisebb leányok) gondozását is vállalják. 1946. március 8-án szegvári házukat példátlan atrocitás érte: kommu-

nista agitátorok által felheccelt, husángokkal-csákányokkal felfegyverkezett helybeli ONCSA-telepiek²¹⁰ támadták meg a nővéreket. A plébániára is benyomultak, és valósággal halálra keresték a távollévő Dénes János hitoktatót, aki a KALOT népszerű helyi vezetője volt. A katolikus-ellenes pogrom több mint két évre szinte teljesen megbénította az egyházközségi életet. Az elűzött szociális testvérek többé nem tértek vissza Szegvárra, házukat felszámolták, és a szervita nővéreknek adták át. Ebben a helyzetben Wagner Viktória, aki zöldbkeresztes védőnői képesítéssel is rendelkezett, egy rendtársával együtt úgy döntött, hogy mégis marad: már a háború után előbb „magánvállalkozásban”, 1948 elejétől pedig egyházhatalósági jóváhagyással az ifjúsági munkát vette kezébe. Emberfeletti munkát vállalt: a helyi szülőotthon ellátása és a védőnői teendők mellett vezetők híján órá háruult a kisvárosban működő KALÁSZ, KLOSZ, és Dolgozó Leányok egyesületének irányítása, de ezt kihívásnak vette és felajánlotta imáiban is.²¹¹ Az egyesületek felosztatása után tagságukat jórészt a Katolikus Leányegylet három fent nevezett tagozata fogadta be, s Viktória nővér rájuk is gondot viselt, sőt 1946. májusától a KALOT-ifjak is őt tekintették vezetőjüknek, mivel Dénes hitoktató nem mert visszatérni Szegvárra. Az összes ifjúsági csoport havonta első vasárnap tartott közös gyűlést (kultúrdélután) tartott, nyaranként pedig a közös tábortüzek körül jöttek össze. Műsoros estjeiken begyűjtött adományaiknak 25%-át juttatták a szegényotthonnak és a szülőotthonnak, valamint részt vettek a nyugatról érkezett segélyek szétosztásában.²¹²

A rendőrségi zaklatások az ifjúsági munka miatt már 1946 novemberében megkezdődtek, de 1948. januárjától intenzívvé váltak. Ekkor az összejöveteleket már csak titokban tarthatták meg. A fizikailag-idegileg túlterhelt Viktória nővér naplójába bejegyezte, hogy felkészült a vértanúságra, bár sokszor csak a fiatalok tartják benne a lelket.²¹³ Szegvárról végül 1949 elején saját feletteseire utasítására kellett távoznia, akik sajnálatos módon, azt sérelmezték, hogy egy cipőosztási akciót a helyi kommunista párttitkárral közösen szervezett meg (a párttitkár ugyanezért a taggyűlésen kapott szigorú megrovást). 1949 februárjától Kistemplomtanyára (ma Bordány) helyezték át, ahol csak védőnőként dolgozhatott, az ifjúságtól gyakorlatilag el volt tiltva.²¹⁴ 1958-tól haláláig, 1994-ig Kiskundorozsmán élt, ahol a helyi cigányság végsőkig önfeláldozó védőnőjeként és lelkipogondozójaként vált közismertté.

Másfajta veszélyeket vállaltak magukra a helyi KALOT-egyletek tagjai az aktív közéleti-politikai szereplés által. A „nem jelszavunk a harc, hanem az életünk!” jelmondat²¹⁵ számukra nemcsak mozgalmi metafora volt, hanem az „akciózás” vagy a valóságos fizikai küzdelem kifejezője is. A politikai pártok, egyesületek szimpatizánsai közötti tetteleges összecsapások (legtöbbször kampányhelyzetben, választások idején), Magyarországon is nagy hagyománnyal bírtak már a reformkor óta, de a KALOT legényei, akik közül sokan már a

mozgalomhoz való csatlakozásuk előtt falusi búcsúban és hasonló alkalmakkor lezajlott bicskázásokon edződtek meg, amúgy sem riadtak vissza, ha egy kis „egészséges” verekedésről volt szó. Ebben a 30-as évek végén fő ellenfeleik a nyilasok voltak.²¹⁶ A háború után a kommunisták a többi parlamenti párt és az egyházak felszámolására törekedve nem kevésbé kegyetlen ellenfélnek bizonyultak: gyakorlatilag állandósították a kampányfeszültséget, folyamatosan hiszterizálták a társadalmat. A betiltott KALOT tagsága számára így nem kevés kockázatot jelentett a DNP 1947-es választási hadjáratában való részvétel, ami a rendőri fellépéseken túlmenően ráirányította a BM figyelmét azokra a helyi egyletekre, amelyek az 1946-os feloszlatai hullámból valamiképpen kimaradtak.²¹⁷

A helytállás hősi példáját azok a KALOT ifjak adták, akik amíg lehetett, szinte testőrként védelmezték papjaikat. Ilyen esemény volt a Mezőkovácsházán 1949 januárjában lezajlott incidens. A község járási székhely, s egyben az egyházmegyei KALÁSZ központja is volt. A leányegyesület irányítását 1945 nyarán az iskolanővérek, a KALOT-ét és a Szívgárdáét pedig az új káplán, *Nagy Tibor* vette kezébe. Egy évvel később megalapította a 728. sz. Szent Imre cserkészcsapatot, végül az iskolák államosításakor gondjaiba vette a KALÁSZ-t is. Nagy Tibor a kevésbé megfélemlíthető lelkészek közé tartozott: 1944 őszén *Angelo Rotta* nuncius menlevelének birtokában az ostromlott Budapesten nagyon sok üldözött zsidót mentett meg, gyakran a felfegyverzett nyilasoktól közvetlenül fenyegetve.²¹⁸ Mezőkovácsházi felettese *Marycz Győző* esperes-plébános viszont az 1946. júniusi Jegyzőkönyv tanúsága szerint félnék ember volt, s nemigen támogatta (közvetlenül a háború után meg kimondottan halogatta) az ifjúsági munkát. 1948 végén, 1949 első napjaiban viszont határozott bátorságot tanúsított, amikor kommunista küldöttségek több hullámban zaklatták őt és káplánját (az egyházmegye más papjaival együtt), hogy a letartóztatott Mindszenty bíborost elítélő nyilatkozatot írjanak alá. Ezt a két pap mindannyiszor megtagadta. Amikor a helyi Nemzeti Bizottság erőszakkal el akarta távolítani a faluból a plébánost, a hívek, élükön az egyházközségi képviselőtestület tagjaival és a KALOT-legényekkel tömegesen gyülekeztek a templom köré, hogy megvédelmezzék. A mezőkovácsházi rendőrkapitányság a szegedi ÁVH-t riasztotta, ők viszont Havass Géza püspöki titkárt és dr. Szilas József makói hittanárt (később szemináriumi rektor) is magukkal kényszerítették, hogy a tömeget szétszórásra bírják, de mindenekelőtt azért, hogy *Marycz Győzőt* az ő segítségükkel ki tudják csalogatni hívei köréből. Ez sikerült is, ám amikor őt és Nagy Tibort az autóba akarták tuszkolni, a hívek és különösen a KALOT legények keményen ellenálltak,²¹⁹ az ÁVH-sok végül szuronyrohammal verték szét őket. Minden KALOT-istát letartóztattak, s a plébános mellől egy pillanatig sem tágitó 23 éves *Kovalcsik Pált*, aki legelőször nekik ment, később agyonverték. Halálának hivatalos dátuma

1949. január 27.,²²⁰ máig ő a mozgalom egyetlen vértanúja. Nagy Tibor 1951 februárjában, Marycz Győző 1952. karácsonyán szabadult bírói ítélet nélküli internálásából.

A KALOT és a KALÁSZ tagjainak, vezetőinek helytállására több hasonló példa van,²²¹ itt csak két nevezetesebbet szemléltettünk. A felsorolt esetekből nyilvánvalóvá válik, miért e két mozgalom számíthatott már kezdetben a legkeményebb üldöztetésre. A tanyavilág szociológiai adottságai mellett ez volt a fő oka annak – elsősorban a KALOT esetében – hogy csoportjaik 1-1 kivételt leszámítva az 50-es évekre szinte „eltűntek”, és nem képeztek olyan kontinuitást az ötvenes évek első alakuló bázisközösségei felé, mint a nagyobb városokban, leginkább Szegeden az egyetemi, főiskolai Mária-kongregációk.

III. 3. 2. *Más egyesületek, közösségek és életlehetőségeik.*

Fentiekből az következne, hogy azoknak az egyesületeknek és csoportoknak, amelyekre a KALOT-nál és a KALÁSZ-nál kevésbé terelődött a közfigyelem – különösen, ha az 1946-os betiltásoknak nem estek áldozatul – jobbak voltak a túlélési esélyeik, természetesen egyházközségi keretek közt. Ez azonban csak félig igaz, tekintetbe véve ismét azt a tényt, hogy egy faluban a rendőr mellett maguknak hatósági szerepkört vindikáló iskolaigazgatók, tanácsi vezetők, aktivisták stb. elől igen kevésbé lehetett rejtve maradni. Ugyanennek a kényszerpályának pozitív oldala volt, hogy a nagyszámú személyes ismeretség (esetleg rokoni kapcsolat) jelentősen tompíthatta is az osztályharc életét.

Az 1946-os feloszlási hullámból „kifelejtett” egyesületek közt volt többek közt az Országos Központi Legényegyesület azaz a Kolping Család Magyarbánhegyesen háborítatlanul tovább működő helyi fiókja. A vidéki fiókok többségét nem tiltották be, ami statisztikailag még a hiányos vármegyei nyilvántartások ismeretében is nehezen magyarázható. A betiltásra a faluban 1947 júliusában került sor, ekkor elvették az itteni fiókegyesület székházát is.²²²

Nyilvánvalóbb okai voltak a KLOSZ viszonylag zavartalan, elsősorban a váci egyházmegyei területről dokumentált működésének. Fenyvesi Margit elnök az 1946/47-es munkaévről szóló jelentését ezzel a küldetésnyilatkozattal kezdte: *„A mi munkánk nevelői munka. Általában nincsenek saját akcióink, mert tagjainkat arra képezzük lelkileg, szellemileg és gyakorlatilag, hogy az Egyházközségekben folyamatban lévő, a helyzet szükségleteiből fakadó új akciókba hatékonyan álljanak bele, akár mint vezetők, akár mint közkatonák, Ennek egyik örvendetes, de saját munkánkban nagyon érezhető következménye, hogy más egyesületek, más mozgalmak különös előszeretettel foglalkoztatják leányainkat, s így legalább részben, elvonják őket tőlünk. Úgy érezzük, egyik legszebb sikerünk éppen ez az értékes munka...”* A KLOSZ-vezetők természetesen szervezeten nem maradtak „észrevétlenek”; Csongrád me-

gyében az 1946/1947-es munkaév során Szentesen és Szegváron indítottak számukra szellemi és lelki továbbképző kurzusokat.²²³

1946. július után a működést végleg beszüntető, vagy módosult formában folytató egyesületek mellett a legritkább esetek közé tartoztak az előzmény nélkül újonnan megalakulók. Ezek említésekor viszont indokolt az óvatosság, hiszen az egyházközségi vezetők levelezéséből nem mindig derül ki, hogy valóban előzmény nélküliek-e (ld. Kunágota), vagy a KALOT, a KALÁSZ újjáalakulásának tekinthetők, esetleg a tagság (legalább részben) az utóbbiakból kerül-e ki.²²⁴

Kutatásaim szerint a régióban az utolsó dokumentált, tehát hivatalos egyesületalakítás Csanád vármegyéből 1948 elejéről datálódik. Január 11-én Pitvaroson alakuló ülést tartott a mintegy 60 legényből és 80 nagyleányból álló helybeli „Katolikus Ifjúság Önképzőköre.”, amelyet a fiatalok ugyanígy a szomszédos Csanádalbertiben is megalapítottak. Mindkét csoport még az ülésen óriási lelkesedéssel, szavalatok, énekek és színdarabok próbálásával kezdett készülni a farsangra. Kezdeményezésük felpezsdítette az egész egyházközséget, énekükkel pedig a szentmiséket tették ünnepélyessé – ahogy erről Debreczeni Kálmán ny. tábori esperes, plébános maga is lelkesült levélben számolt be Hamvas püspöknek, nem felejtve el rákérdezni: kell-e az önképzőkör megalakításához a BM engedélye? A püspök, örömeinek hangot adva a bevált utat ajánlotta: az egyesület inkább válasszon olyan nevet, amely „tisztán hitbuzgalmi” jellegét, s az egyházközséghez való tartozását fejezi ki. Az önképzőkör tehát „hivatalosan” feloszlott, és január 24-én újjáalakulva – ismét csak ünnepélyes keretek közt, „műsoros tea-estély” keretében – a „Pitvarosi Katolikus Egyházközség Legény- és Leánycsoportja” nevet vette fel.²²⁵ Debreczeni esperes leveléből kiderül, mitől tekinthető kivételesnek a történet: az egész kezdeményezés mögött a szlovák-magyar lakosságcsere következtében Pitvarosra került családok álltak. A felvidéki Gútáról és Pozsonyvezekényből elűzött magyarok eddigre már túl voltak a legrosszabbon, amihez képest számukra egy itthoni rendőrségi zaklatás akár jelentéktelennek is tűnhetett. Nem csoda, hogy az önképzőkört első megalakítása után eszükbe sem jutott az egyházközség védőernyője alá helyezni.

A KALOT-on és KALÁSZ-on kívüli egyesületekkel, főleg a ministráncsoportokkal kapcsolatosan nemcsak az egyedi esetekről tudósító levelek számoltak be az ordináriusnak: nagyobb, és olykor összehasonlító áttekintést adtak az egyes iskolák vagy a plébániák hitéleti jelentései. A váci egyházmegye csongrádi részén a jelentéseket egyházközségi szinten készítették el a plébánosok, vagy káplánok, szerzetesek. Többnyire tudósítottak a tanyapasztoráció eredményeiről is. *Sulyok Béla* hódmezővásárhelyi kerületi főesperes a kerület plébániáinak 1948. évi hitéleti jelentéséhez fűzött és Pétery püspöknek címzett feljegyzéseiben Derekegy-

házát, a hódmezővásárhelyi jezsuita Szt. István plébániát, és Szegvárat említette minden tekintetben dicsérőleg, ahol az egyházközségi élet, a fiatalokkal való foglalkozás, a hitoktatás mintaszerű. Közös problémával küzdött azonban Fábiansebestyén, Nagymágocs, és a szentesi Jézus Szíve Plébánia: papjaik óriási kiterjedt tanyavilágot gondoztak, ezt azonban az egyházközségi hitélet sínylette meg, ami többé-kevésbé pangott.²²⁶ Szentesen a kapucinus házfőnök, P. Komlósy Ágoston motorkerékpárral járt ki hitoktatni, és családokat látogatni 4 egymástól távol fekvő tanyaközpontra, amelyekben kis kápolna berendezését is tervezte. A sikeres tanyai lelkigondozás ellenére Szentessel kapcsolatban kénytelen volt megállapítani: *„Szépen fejlődésnek induló és sok reménnyel kecsegtető egyesületi életünk volt. Szívgárda, Leánykongregáció, Credo, ferences harmadrend és Rózsafüzértársulat. Mindezen egyesület tevékenysége egyre jobban csak a templomra szorítkozik.”*²²⁷ A házfőnök nem tér ki arra, hogy e korlátozottságot önmagában a tanyapasztoráció lekötöttségei indokolták-e. 1948-1949 fordulóján, azaz a Mindszenty-per idején feltételezhetnénk, hogy inkább a helyi kommunista hatalmasságok vagy a hatóság zaklatásai álltak a háttérben. Egy a nagyszegedi kommunista pártbizottság számára dolgozó ismeretlen informátor 4 hónappal korábbi jelentése azonban nem ezt támasztja alá. Az informátor a szegvári egyházi élettel összehasonlítva a helyzetet, így ír: *„Szentesen az egyházi tevékenység igen kismértékű, és eléggé közömbösségbe fulladnak esetleges megmozdulásai.”*²²⁸ Néhány nappal később részletezi is: *„a városban a katolikus hitbuzgalmi csoportok mindegyike feltűnően lanyha, szervezetnélküli életet él”*. Legfeljebb a lányközösségeket lehet majd az őszi iskolakezdetkor aktivizálni, *„a fiú hitbuzgalmi csoport már hónapok óta nem képes komoly munkát kifejteni, a tagság közömbössége miatt, valamint azon oknál fogva, hogy a tagság egy része a demokratikus ifjúsági szervezetek felé orientálódik, mert ott lát elhelyezkedési lehetőséget.”*²²⁹ Nemcsak a katolikus csoportok szívták tehát el a MADISZ tagságát: az egzisztenciális fenyegetettség-érzet, vagy csupán az új rendszer által felcsillantott lehetőségek (főleg továbbtanulás) folytán lejátszódhatott a folyamat fordítva is. Komlósy házfőnök sűrű távolléte, más energikus szervezők és lelkesítők híján, ilyen következményekkel járt.²³⁰

Sulyok főesperes dicsérő sorait leginkább a szegvári katolikus közösség érdemelte ki. Nemcsak Wagner Viktória végzett itt emberfeletti munkát: 1948. július 1-től az energikus, fáradhatatlan szervező, és kiváló szónok Nagy Eleket nevezték ki adminisztrátornak (korábban Csongrád-Belváros káplánja), majd plébánosnak. Nagy Elek rövid időn belül sikerrel aktivizálta a híveket: felnőtt katekézist, vegyes kórust szervezett, sokoldalúvá tette a hitéletet, s kiemelten foglalkozott a fiatalokkal: az iskolaállamosítás ellenére megmaradt Szívgárda lányainak vezetésére Kulhanek Johanna szervita nővért, a fiúk vezetésével pedig Tölgyesi Mik-

lós hitoktatót bízta meg. A fokozódó külső zaklatások (rendőrség és főleg népnevelők) miatt azonban az egyesületi élet csakhamar teljesen beszorult a templomba.²³¹ „Hitvalló katolikusnak lenni napról napra nagyobb veszedelmet jelent és áldozatot követel” jegyezte fel a plébános,²³² aki viszont nem ismert félelmet, és híveit is arra buzdította, hogy a zaklatások ellenére bátran vallják meg hitüket, pl. a búcsúkon és körmeneteken való részvétellel. Így csupán Szegvárról a még 1947-es Mária évhez kapcsolódó szentesi Szt. Anna búcsúra 1500-an, de a szeged-alsóvárosi búcsúra is 600-an zárandokoltak el.²³³ Hogy Nagy Elek hitéleti beszámolóit nem túloztak, az leginkább a már említett ismeretlen informátor jelentéseinek mérhető le, aki a plébános ténykedését a szentesi egyházi élet negatív kiértékelése után úgy jellemezte, hogy eközben Szegváron a plébános vezetésével „igen élénk, sosem látott szervezkedés” bontakozott ki, még az állami ünnepekről is sikerül elvonnia az embereket. *„Igazából két nagy tábor alakult itt ki: az MDP tábora, és Nagy Elek tábora. A FKGP itt egész jelentéktelen.”*²³⁴ A hatalomnak ekkor még nem állt módjában papokat áthelyeztetni: a hívei, különösen a fiatalok közt népszerű plébános csak 1952-ben, az ÁEH nyomására került át Hódmezővásárhely-Belvárosba káplánná „lefokozva”, de csakhamar itt is ifjúsági közösségeket vonzott magához (ld. V. 3. fejezet).

A csanádi püspökségre 1949. július-augusztus folyamán beérkezett jelentésekben az általános iskolák hitoktatói – lelkészek vagy civilek – adtak számot arról, hogy a gyerekek vallási élete, hitbeli fejlődése milyen fokon állt, a vallásgyakorlat milyen formáiban és hogyan vettek részt, milyen pozitív és negatív hatások érték őket, stb.. Minden jelentést egy előre gyártott kérdőív segítségével az adott iskolai tanévre vonatkozóan kellett az évváró után megírni, majd beküldeni a püspöki hatóságnak. A kérdőpontok többek közt rákérdeztek az adott iskolában megtartott lelkigyakorlatokra (8. kérdés), az ifjúsági könyvtár (ha volt) forgalmára (15.), a ministránsok számára és arra, hogy szerveztek-e belőlük ministráns-gárdát (12.), és a számunkra legfontosabb tényre: a hitoktató érintkezett-e a kötelező hittanórán kívül tanítványai-val? (14.) Példaként a kérdőpont ennek három leggyakoribb alapesetét adja meg: „egyesületben, családlátogatás, könyvkölcsönzés alkalmával”. Sajnos a SzCsPL-ban csupán az 1948/49-es iskolaév hitéleti jelentései találhatók meg; ha odatehetnénk melléjük legalább az 1949/50-es jelentésüket, nem csupán pillanatfelvételnél, hanem diakroniájában lehetne szemlélni a hittanos vallásgyakorlatot az egyes iskolákban – méghozzá épp egy történelmi fordulópont, a fakultatív hitoktatás bevezetése előtt és után.²³⁵

A ministrálás, ill. az arra való felkészítés a gyerekekkel való foglalkozásnak egyik hatékonyabb módja volt, mint az általános iskolai hittan: az oltárszolgálatba aktív cselekvőként bevont fiúkat általában kevésbé kellett fegyelmezni. A hitéleti jelentésekből kitetszően azon-

ban nem sok hitoktató tudta (esetleg kapacitása sem volt rá) állandó jelleggel, gárda keretében megszervezni őket: a csanádi egyházmegyei részen mintegy másfélszáz iskolában 18 ministráns gárda működött 1949 nyara előtt – a legnagyobb Battonyán 60-as létszámmal, ahol *Klivényi Lajos* plébános felügyelete alatt több hitoktató is foglalkozott velük, 3 iskolából. „Dobogós” helyen volt Kiszombor, ahol *Szilágyi Antal* segédlelkész 30-40 fős gárdát, továbbá Földeák, ahol *Kovács Imre* 39 fős gárdát irányított. Alakulófélben voltak a ministránskörök Kövegyen, Óföldeákon és Makó-Újvárosban. A jelentések szerint Szívárdacsoportok működtek Battonya, Csanádpalota, Kistelek, Makó, Medgyesbodzás és Végegyháza 1-1 iskolájában; egy néven nem nevezett „kongregáció” Kistelek egyik iskolájában; Szegeden két Mária-Kongregáció is működött az iskolanővérek alsóvárosi zárdaiskolájában, és a szegedmóravárosi gépipari szakközépiskolában. Ezek az egyesületek 1948 decemberéig működhetek törvényesen, amikor az iskolaállamosítás egyik záróakkordjaként a tanítókat és az apácákat rendeletileg eltiltották vezetésüktől. A rendeletre hivatkozva feltehetően a ministránskörökbe is több helyi hatalmasság kötött bele, mint amennyi esetről tudomásunk van, általában a ministrálók iskolaigazgatói kifogásolták működésüket, olykor a Szívárdával tévesztve össze őket.²³⁶ A „kislánykörökkel” (valószínűleg a KALÁSZ kislány tagozata) Battonyán, Kiszomborban és Pitvaroson foglalkoztak legeredményesebben a hitoktatók. Ószentiván, Szeged-Somogyitelep, és Szeged-Alsóközpont jelentései viszont csak általánosságban „egyesületeket” említenek, feltehetően egy hitoktatóra többnek a gondozása is hárult. Az eredményesség egyik záloga volt, ha a hitoktató sportolt (legtöbbször futball) is a tanítványaival: az Alsóközpont-bojárhalmi állami iskolában Lovas József civil hittanár, a felsőközponti anyaiskolában (itt egyesület nem volt) pedig Körmeny Sándor segédlelkész szakított időt erre. A legkülönlegesebb elfoglaltságot Winkler József az újszentiván-szőregi állami ált. fiúiskola hitoktatója találta hittanosainak: a futballozás mellett a selyemhernyó-tenyésztés szépségeivel ismertette meg őket. Néhány hely kivételével szinte mindenhol volt könyvkölcsönzés, és/vagy család- és beteglátogatás.²³⁷ A csanádi-csongrádi 80 tanyasi iskolából mintegy 38-ban szinte semmilyen hitélet nem volt megfigyelhető, ami nem feltétlenül a változó politikai helyzetre utal: ide a hitoktatók egyszerűen csupán azért jártak ki, hogy az előírt kötelező óraszámot megtartsák, többre sem idejük, sem energiájuk nem volt. A tanyák elhelyezkedése egy-két kivételt leszámítva nem segítette elő a helyi közösségképződést.²³⁸ Ha nagyon távol estek a templomoktól, a tanyai pasztoráció hatékonyságán múlt, hogy az ott lakók zömmel archaikus, babonás hiedelmekkel átszőtt vallásosságát mennyire sikerül tudatossá tenni – később egyáltalán megtartani. A korábban felsorolt példákban látható, hogy ezen a területen jelentkezett legelőször a relatív paphiány: a tanyáról-tanyára járó áldozatkész lelkipásztorok vagy belterü-

leti plébániájukat nem tudták jól ellátni, vagy maguk a tanyasiak maradtak rendszeres lelkigondozás nélkül.²³⁹ Viszont az ő körükben volt a legkisebb félelem és ennek megfelelően a legnagyobb dacreakció, azaz a hitoktatásra való jelentkezési arány, amikor azt a hatalom minden eszközzel akadályozni próbálta.

Az ifjúsági egyesületekre, csoportokra irányuló politikai nyomás egyes esetekben csak közvetett módon jelentkezett. A szeged-mórávárosi ministránsgárda feloszlásának háttérében az iskolákban (itt a gépészeti szakközépiskola) kommunista ösztönzésre létrejött iskolai diákszövetség állt, amely kivívta a diákok „fakultatív miselátogatását”, vagyis azt, hogy mindenki oda járjon misére, ahova akar. Mivel addig a diákok hittanáruk felvezetésével jártak csoportosan a diákmisére, e lehetőség azt rejtette magában, hogy az ellenőrzés elmaradásával még a katolikus családok gyerekei is elhagyják a vasárnapi istentiszteletet, nem pedig máshová mennek templomba. A diákszövetségek célja kimondatlanul ez volt, és mint Inczedy László mórávárosi plébános júli. 2-i hitéleti jelentésében felpanaszolta, „fokozatosan, de rövid idő alatt” be is vált. A hitélet elleni balos bomlasztás persze ebben a formában tükröt is tartott a templomkerülőkhöz: kiderült, hogy vallásosságuk nagyrészt külsődlegességekben merül ki, és esetleg még ennyi sem marad, amint felszabadnak a kötöttség alól. A lelkipásztorokat pedig igehirdetésük, hitoktatásuk hatékonyságának felülvizsgálatára készítette. Másfajta „diverzióra” is találunk példát a hitéleti jelentésekben. A hittanórán kívüli foglalkozásokat a legtöbb helyen akadályozták a hittanosok különféle szerepeltetésével, kivonultatásával, kultúrműsorokkal, mozgalmi indulók begyakoroltatásával – maguk az iskolák, vagy a MADISZ és más ifjúsági szervezetek – vagy egy akkor igen népszerű szórakozással, az ösztánccal. Sőt *Gönczi Károly* csanádapácai esperesplébános egyenesen arra panaszkodott, hogy „a tanulók állandóan lefoglaltak, ezért szinte hozzáférhetetlenek.” De ekkoriban a mozi is jobbra az „elvonó tevékenység” kategóriájába került, vagy azért mert a gyerekek maguk mentek oda, vagy mert egy-egy szovjet film megnézésére csoportosan vezényelték ki őket. Mindez hat-hét községben már nemcsak a hitoktatást, hanem a vasárnapi misehallgatást is lehetetlenné tette. A hitoktatók többsége persze tisztában volt azzal, hogy a gyerekek minden új iránt fogékonyak, de mint láttuk, egyelőre csak kevesen tudtak a változásokra megfelelően, pl. a velük való együttsporthozállással reagálni. Az „elvonásból” olykor ők maguk sem maradhattak ki, a battonyai hittanároknak pl. az 1949. augusztusában Budapesten megtartott Világifjúsági Találkozó (VIT) előkészületeiben kellett segédkezniük. Számos hitoktató küszködött ezen kívül a szintén ekkoriban bevezetett iskolai koedukáció kezdeti fegyelemlazító hatásaival, különösen a serdülőkorúaknál.

Az 1940-es évek végén tehát a katolikus egyesületek és közösségek tagságára, vezetőire a kezdődő üldöztetés mellett másfajta nyomás is nehezedett: az a szabadosság, amit a kommunisták ekkor (majd kb. 3-4 évtized elteltével ismét) rászabadítottak a magyar fiatalokra, adott esetben a durva represszióknál sokkal hatékonyabban mozdíthatta elő az elvállaltalanodást. A katolikus egyház erőtartálékai azonban ekkor még sokkal nagyobbak voltak, semhogy ez bekövetkezhessen volna: minden tekintélyelvűsége, sok tekintetben sablonos igehirdetése ellenére ezért tudta megtartani születő, vagy magukat az illegalitásba átmentő közösségeit.

III. 3. 3. *Ferences ifjúsági harmadik rend Szeged-Alsóvároson*

A világi harmadik rend (*ordo tertius*) az egyházjog 303. kánonja értelmében „olyan társulás, melynek tagjai a világban valamely szerzetesi intézmény szellemében, annak felsőbb irányítása alatt apostoli életet élnek és a keresztény tökéletességre törekcszenek.” Nevét onnan kapta, hogy az egyházi hagyomány szerint a férfi és női szerzetesrend az első és a második rend. A köztudatban meggyökerezett „harmadrend” elnevezés tulajdonképpen helytelen és félrevezető, mert önmagában a világi társulás alacsonyabb rendűségét sugallja.²⁴⁰ Magyarországon 1948-ig a ferenceseken kívül domonkosoknak a karmelitáknak és a szervitáknak voltak még virágzó harmadik rendi szervezeteik. A Szeged-Alsóvárosi Rendházhoz tartozó világi rendi közösségek szervezése – nemcsak Alsóvároson, hanem még Délkelet-Magyarország 35 helységében – a 20. század elején indult el, de igazi lendületet először Zadravec István házfőnöksége idején (1914-1920) kapott.²⁴¹ A regula a 14. életévtől tette lehetővé a belépést, a jelölteknek, akik világi papok is lehettek,²⁴² beöltözés után egyéves próbaidőt kellett letölteniük, ezután következett az ünnepélyes fogadalomtétel.

A szeged-alsóvárosi rendközségen belül először 1935. június 16. vasárnapján alakították meg az ifjúsági csoportot 12 taggal. A kis csoport elsősorban ünnepi műsorok, színelőadások szervezésére, valamint egyházi ruhákhoz és jótékonyági ajándéktárgyakhoz szükséges kézimunka elvégzésére vállalkozott, de bekapcsolódtak a jótékonyági akciókba is. 1936 februárjában énekkart alapítottak.²⁴³ A szegediek néhány évvel „megelőzték” korukat, ugyanis Léonard Bello ferences generális 1939. januári körlevelében rendelkezett arról, hogy a világi harmadik rend tagjai közt különös gondot kell fordítani a 25. évüket be nem töltött fiatalokra, „nehogy az újonc idő kitöltése és az előírt fogadalom letévése után magukra maradjanak”, és így „lélekben megfogyatkozzanak, vagyis a jó iránt égő vágy és a szeretet lassanként lelohadjon bennük.” Ezért a generális, bár elvben ellenezte, hogy a harmadrendi közösséget fiatalok és idősek testületére osszák ketté, mégis azt ajánlotta, hogy a fenti problémák elkerülése érdekében a fiatal terciáriusoknak legyen külön szervezetük. Ennek „*legyen saját tanácsa, saját*

*igazgatója és folyóirata; és ügyesen összeállított és az előjáróktól jóváhagyott szabályaiknak megfelelően azokat a vallási tevékenységeket fejtegetessék előttük, amelyek természetüknél vagy a végrehajtás módjánál fogva az ifjúság hajlamainak legjobban megfelelnek. De ne úgy tekintsük, mint a főegyesületen kívül álló külön testületet, hanem inkább bizonyos alakját ugyanannak a belső és külső tevékenységnek.*²⁴⁴

A II. világháborút közvetlenül követő időszakban a rendi község, s így az ifjúsági harmadik rend energiáit is teljes egészében a helyreállítás, és a karitatív munka töltötte ki; az első rendőri zaklatások is megkezdődtek, igaz, egyelőre P. Schneider Vencel házfőnök ellen, múlt rendszerbeli városi képviselőtestületi tagsága miatt. A rend jobbnak látta őt 1946 júliusában a kevésbé frekventált Máriagyúdre helyezni házfőnöknek.²⁴⁵ Az ekkor kezdődött felosztási hullám ugyan a harmadik rendet nem érintette, de az eseményektől nyilván nem függetlenül, szervező tevékenysége visszaesett, és az új házfőnök, P. Návay Kapisztrán augusztusi feljegyzése szerint csupán „vegetált”.²⁴⁶ A házfőnökkel együtt kinevezett helyettes, P. Tóth Benjamin vette át ekkor a terciáriusok vezetését, és segítőtársaival P. Hangya Henrikkel, Somogyvári Heténynyel, és Vándor Gottfrieddel együtt energikusan újjászervezték a harmadik rendi közösségeket, nemcsak Alsóvároson, hanem az általa gondozott összes korábbi helyen. Sőt Ruzsajárásban és Várostantyán (Balástya) új rendközségeket sikerült felállítaniuk, ez utóbbi helyen P. Hetény 1947 májusában 30 embert öltöztetett be, köztük a plébánost is.²⁴⁷ Ifjúsági csoport azonban csak Szeged-Alsóvároson volt, ahol október 4-én Szent Ferenc ünnepe, 30 új fiatal tag öltözött be. A rendház főnöke örömmel és reménykedve írta a Historia Domusban: „...A beöltözöttek mind fiatalok, s nagyrészt egyetemisták s intellektüelek. Minden remény megvan arra, hogy a sorvadásnak indult rendi élet új lendületet kap. Adja Isten. Másnap, vasárnap, az új gárda már be is mutatkozott. Színdarabot mutattak be Szent Ferenc Atyánk életéből, nagy sikerrel – a kultúrházban.”²⁴⁸ Az új terciáriusok közt volt 4-5 osztálytársával együtt Kakuszi Mária, aki rögtön az érettségi után, az egyetem matematika-fizika szakos hallgatójaként öltözött be. Máriát a családi indíttatás, pontosabban két nővére példája és iskolája is ebbe az irányba orientálta: a háborúban fiatalabb nővére zöldkeresztes nővérnek ment el, de már előtte is eljárt idősebb testvérével az alsóvárosi zöldkeresztes leánykörbe. Az iskolát, pontosabban a 8 osztályos gimnáziumot Mária a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővéreknek a ferences kolostor közelében levő zárdaiskolájában, a Szt. Margit Gimnáziumban végezte el.²⁴⁹ Az alsóvárosi terciáriusok lánytagságának utánpótlását elsősorban a gimnáziumnak a leánynövendékei adták, akik az intézeti Mária-kongregációnak is tagjai voltak. A fiúk többsége a piarista gimnáziumból jött.

Az iskolanővérek intézete voltaképpen már szegedi alapítása óta (1873) óta szoros kapcsolatban volt az alsóvárosi ferences kolostorral és plébániával: az alsóvárosi hívek mellett az intézeti növendékek lelki gondozását, hitoktatását is a ferences atyák vállalták magukra. Így a növendékek vasárnaponként csoportosan a ferencesekhez jártak misére és exhortációra, és hittanáraiktól, elsősorban a kínai missziót is megjárt *Gábris Gráciántól*, és *Hangya Henriktől* később pedig az új rendi igazgatótól *Katona Jusztiniántól* hallották először, hogy a ferenceseknél ifjúsági harmadik rend is működik. *„Belépésre azonban személyesen csak azokat buzdították, akiről eleve gondolták, hogy vállalják a ferencességet, a szigorúbb életmódot”* idézi fel másik adatközlőm *Kiss Józsefné sz. Sebők Julianna*, aki az iskolai kongreganista életből is felvillant egy részletet: *„...a nővérek nagyon komolyan, rendesen csinálták, a ferencesek közreműködésével. Színvonalas gyűlések voltak a kápolnában, előadásokat, ünnepeket szerveztek... Henrik atya adogatta nekünk a Mária-éremmel ellátott szalagokat: zöldet a kicsiknek, utána jött a fehér, aztán a kék, és amikor már valaki huzamosabb idő óta és tényleg megérdemelte, hogy Mária-kongreganista legyen, akkor jött a kék-fehér szalag.”* Julianna viszont még az érettségi előtt egy évvel, 1948. októberében öltözött be, szintén a Szt. Margit gimnázium egykori diákjaként (az iskola államosítása, és tanárképzővé alakítása után azonban az utolsó évet a Szt. Erzsébet – ma Tömörkény – gimnáziumban végezte el). Utána szintén a TTK-ra, kémia szakra ment továbbtanulni. Beöltözését egyébként többek közt az tette lehetővé, hogy a Szt. Margit Gimnázium államosításakor az iskolai Mária Kongregáció is megszűnt, ugyanis az akkor „hatályos”, 1941-es kiadású ferences Vezérkönyv rendelkezései szerint a harmadik rendbe csak az léphetett be, aki egyidejűleg más világi rendnek kongregációnak nem volt tagja, kivéve ha az kizárólag imádságos közösség. *„A fogadalomtételkor ígéretet tettünk arra, hogy mindennap elmondunk zsoltosma helyett 12 Miatyánk-Üdvözlégy-Dicsőséget. És hogy ez ne legyen túl szimpla, mindegyiknél megemlékeztünk Jézus életéből vett bizonyos részokről, pl. „aki értünk vérrel verítkezett”... Ez volt az összes kötelezettségünk, viszont rengeteg mindent kaptunk. A könyvben láthatók a konkrét dátumok: mikor van-e pl. feloldozások, általános feloldozás, ami teljes búcsúval járt. Ezt megkaphattuk egyénileg a gyóntatószékben, de közösen is... Külsődlegesen viseltünk skapulárét a ruha alatt, ez egy nyakba akasztott barna szövetdarab volt, szalagokon lógott elől-hátul. Nyári időszakban volt borzasztó nehéz, nemcsak a meleg miatt, hanem azért is, hogy ki ne csússzon a ruha alól. Egy fonott kordát is hordtunk a ruha alatt, ugyanúgy jobb oldalon megkötve, a hármast fogadalomra emlékeztető három csomóval, mint a szerzeteseknél. Mindennapi viseletként, de kívülről nem lehetett észrevenni. Ezek helyett most csak egy keresztet hordunk.”*²⁵⁰ A Vezérkönyv a mai olvasó, de még egy mai világi rendi tag számára is kemény, szerzetesi szigorúsá-

gú előírásokat tartalmazott. A terciáriusoknak többek közt „életmódjukban és ruházkozásukban, a köteles fényűzést is kerülve” tartaniuk kellett a Krisztus követőiehez illő szegénységet (II/1.§); tilos volt bármiféle táncmulatságban való részvétel (hacsak az nem valamilyen családi eseményhez kötődött, de még így is a rendközség előjárójának engedélye kellett hozzá) kerülni kellett a „sikamlós” mozi- és színházi előadásokat, a lakmározást (II/2.§); az általánosan előírtnál többször, pl. Szeplőtelen Fogantatás és Szent Ferenc ünnepe előtt (dec. 7., okt. 3.) kellett szigorú böjtöt tartani (II/4.§); megengedhetetlen volt, hogy a rendi tag házába „olyan könyvek, hírlapok kerüljenek be, amelyek az erény romlását okozhatják” (II/8.§), viszont erejéhez mérten elő kellett fizetnie katolikus sajtótermékekre, sőt előfizetőket toboroznia rájuk. A világi hívságok kísértése miatt a kétheti szentgyónás volt ajánlatos.²⁵¹ Érdekes, hogy e szabályokat (amelyek többségét a II. Vatikáni Zsinat törölte el, ill. enyhítette), adatközlőim meg sem említették, sőt az idézett ima- és öltözködési előírások közt el is hangzik: „ez volt az összes kötelezettségünk...” „...*a világi életben nem nagyon különböztetett meg minket a tagságunk más emberektől. Egymással voltunk elfoglalva. Arra azért figyeltünk, hogy ha megtudtuk, valamelyikünk környezetében egy pogány van, próbáljunk meg vele beszélni, kvázi megtéríteni... De tkp. elsősorban egymás segítségére voltunk a mindennapi életben*”²⁵² (a terciárius fiúk pl. rendszeresen tűzifát vágtak Mária özvegy édesanyja részére) A szabályzat tehát valóban csak mai szemmel nézve volt szigorú, az érintettek nem így érezték. Már csak azért sem, mert a közösségi élet örömei bőven ellensúlyozták a megkötöttségeket. 1948 tavaszán a korábban említetteknel is energikusabb, de „szerény, szinte már-már féltélenk”²⁵³ P. Katona Jusztinián lett a rendi közösség igazgatója, aki az új, fiatal tagokat ismét külön ifjúsági csoportba rendezte. Bár az öregeknél is megtett mindent, de a fiatalokra helyezte a fő hangsúlyt. Sok színielőadást szervezett, s jó írói vénája lévén, a színdarabok többsége is az ő keze alól került ki. Az énekkar vezetését, szervezését is elvállalta. A főleg misztériumjátékokból, szavalatokból és gregorián kórusművekből álló repertoárhoz rendszerint az idősebb harmadik rendiek adták a publikumot, de az adventi szentmiséken latin nyelven előadott gregorián énekekkel a fiatalok ennél nagyobb körben is elismerést arattak. Az ifjúsági csoport havonta tartotta a rendszeres összejöveteleket, ezeket mindig közös ima, éneklés vezette be, majd P. Jusztinián tartott szentírás-magyarázó előadást. Vigyázott azonban arra, hogy a csoport ne váljon önképzőkörré, ezért olykor lelkigyakorlatokat, lelki napokat is szervezett, ferences lelkiségi témában. Az ő nevével fémjelzett „virágkorban”, egész 1950-ig, kb. 20 volt a fiatal rendi tagok létszáma, akik rövid idő múlva annyira otthon érezték magukat itt, hogy mindennap bejártak a terciárius-gyűlések színhelyéül szolgáló nagyteremből nyíló kicsiny szobába, amelyet nekik tartottak fenn. Itt saját könyvtárat is berendeztek, Kakuszi Mária volt

a könyvtáros.²⁵⁴ Minden ünnepen, de leginkább az augusztusi első hétfőjén tartott Havas Boldogasszony-búcsú előtt alapos szervezőmunka várt a fiatal terciáriusokra. Idősebb rendtársaikat viszont egyszer sikerült megbotránkoztatniuk azzal, hogy a búcsú előtt a pápa szándékára minden templomlátogatáskor elmondott Miatyánk-Üdvözlégy és Hiszekegy imádságok helyett (a hármass ima egy teljes búcsúval járt, e búcsút a II. Vatikáni Zsinat törölte el) „földi dolgokkal” töltötték az időt: rendbe rakták és felsúrolták a rendiközösség nagytermét.²⁵⁵

Az új rendi igazgató újabb lendületet adott a hitéletnek azzal is, hogy 1948. júniusában megszervezte a Szent Ferenc Hittudományi Akadémiát, világiak számára (harminc évvel megelőzve ezzel az ÁEH engedélyével később beindult levelező teológiai képzést). A hallgatók zömében fiatalok voltak, de jöttek felnőttek is. Az előadók többségében a szegedi szeminárium oktatói közül kerültek ki, az Ó- és Újszövetség-ismeretét viszont Katona Jusztinián, az egyháztörténetet Návay Kapisztrán oktatta, a szakrális néprajz legkiemelkedőbb tudósa, Szeged-Alsóváros közszeretetének örvendő polgára *Bálint Sándor* pedig egyháztörténetet és néprajzot. A foglalkozásokat szombat és vasárnap estéenként tartották, a szemeszterek vizsgákkal zárultak, és az akadémia elvégzéséről bizonyítványt is adtak. A hatóság ezt is próbálta akadályozni, ezért az 1949/1950-es tanév már sokkal nehezebben indult, és a szerzetesrendek 1950. júniusi szétszórátása miatt be sem fejeződött.²⁵⁶

A szegedi harmadik rend egyik lelkes újjászervezőjét vesztette el Somogyvári Hetény személyében, amikor az atyát 1948 februárjában letartóztatták: egyrészt szilveszteri szentbeszéde minősült izgatónak, másrészt, amikor a helyi kommunisták február 6-án elvették az alsóvárosi kultúrházat, ő vezette az atyák tiltakozó akcióját: ennek eredményeként a helyi lakosság hosszú ideig bojkottálta a MADISZ moziját, amely be is szüntette előadásait. P. Heténynek két éves börtönbüntetése után három évet internálásban is el kellett töltenie.²⁵⁷ Az ifjú harmadik rendiek ettől eltekintve személyesen igen kevés atrocitást tapasztaltak meg a hatalom részéről. Kakuszi Mária ilyesmiről nem számolt be, Sebők Julianna lakásán viszont rövidebbel az érettségi előtt, 1949 tavaszán megjelent 3 fiatal DISZ-tag, és közölték vele: tudnak arról, hogy Alsóvárosban világi harmadik rend működik, aminek következményeként az egyetemi felvételi veszélybe kerülhet! Ez egyelőre üres fenyegetésnek bizonyult: ahogy korábban Mária, úgy Julianna is nemcsak hogy elsőre bekerült az egyetemre, de ott sem érte őket semmiféle hátrány „klerikális” múltjuk miatt (Sőt Juliannával épp az ellenkezője történt: *„volt az egyetemen egy tanársegédnő, Horváth Erzsébet, aki kifigyelte, hogy ki milyen gondolkodású, és úgy összefogott hármunkat-négyünket, mikor elsőévesek voltunk. Később, idősebb korban szociális testvér lett. Szóval hozzá jártunk be, mintha konzultációra mennénk, közben meg*

vallási dolgokkal foglalkoztunk. Elbeszélgettünk erről-arról. Aztán őt is kifigyelhették, mert később ezt abbahagyta...).

A totális ellenőrzést tehát a hazai kommunizmus berendezkedésének első éveiben még nem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Ám a DISZ-es aktivisták látogatása megfélemlítésnek elég volt: ezután a rendi tagok összejövetelei megritkultak. Kiss Józsefné Sebők Julianna szerint egyik Szt. Erzsébet gimnázium-beli osztálytársa állhatott az akció mögött, akinek jó kapcsolata volt a DISZ-szel. A gimnázium vezetése ugyan nem nézte jó szemmel, hogy tőlük nem egy fiatal Alsóvárosra jár át a harmadik rendbe, de ekkor még nem tettek ellene semmit: az 1948/1949-es tanévben még kötelező volt a hitoktatás az állami iskolákban is.

A harmadik rendi élet végleges lezárása 1950. június 10-én következett be, amikor a többi szerzetesrend tagjaival együtt a ferenceseket is elhurcolták rendházaikból. Az akciónak a visszaemlékezők szerint semmi előjele nem volt: az alsóvárosi rendházat, a plébániát és a templomot egyik napról a másikra zárva találták, elsőként a reggeli 6 órás misére érkezők, s az atyák közül senkit sem lehetett megtalálni. Egy közülük később mégis előkerült. Kiss Józsefné: *„Nem tudjuk, rejtély, hogy miképpen hagyták itt a Jusztniánt? Épp nem volt a rendházban, amikor értük jöttek? Mindenesetre őt nem gyűjtötték be később sem, itt maradt és lent lakott valami kis helységben. De erről nem tudtunk, mert jó ideig nem mutatkozott. Viszont '51 vagy '52 körül átkerült a rókusi templomba, és ott lett káplán.”* Kakuszi Máriának, mint a rend egykori könyvtárosának egyszer még sikerült valahogy bejutnia a lezárt rendházba (amit ezt követően szociális otthonná alakítottak át), hogy a könyvtárban eltüntesse az estleges áruló jeleket, pl. a kölcsönzőcédulákat társai nevével. Ő viszont úgy emlékszik, hogy az elhurcolás után P. Jusztnián Debrecenbe került; itt a csoportból néhányan meg is látogatták, majd amikor röviddel ezután visszajött, helyezték Szeged-Rókusra kiségitőnek. A harmadik rendi fiatalok próbáltak ezután is összetartani: mivel a lakásokon már kockázatos volt a találkozás, az alsóvárosi miséken, és a kórusban jöttek össze, „mert az még megmaradt”²⁵⁸, és amikor lehetett, együtt keresték fel titokban Rókuson Jusztnián atyát. Máriának, aki egyetemi tanulmányai végeztével 1951-ben a miskolci műegyetemre került tanársegédnek, egyik kellemes emléke, amikor egy zempléni kirándulás alkalmával találkozhatott a rendi társakkal és egykori vezetőjükkel, akik viszont őt keresték fel. 1953 körül azonban P. Jusztnián kilépett az egyházi rendből, megnősült, s így végleg eltűnt pártfogoltjai látóköréből (ahogy Hangya Henrik is, aki addigi elveit is föladvá végül az oktatásügyi minisztériumban kapott állást).

Az ifjúsági harmadik rend lány tagjaival ellentétben, akik közül később senkinek sem okozott problémát „klerikális múltja”, a fiúk némelyikére tragikus sors várt. Hárman, a Kószó-fivérek, Dezső és István, valamint Dobó István részt vettek az ún. Kereszt-Kard Szövet-

ség részben az ÁVH által is provokált államellenes „összeesküvésében”. Lebukásuk után a bíróság súlyosbító körülményként értékelte egykori rendi tagságukat, s ennek megfelelően Kószó Dezsőt 8 évi, Dobó Istvánt pedig 4 évi börtönre ítélte.”²⁵⁹ A börtönből szabadulva egzisztenciálisan nem találtak magukra többé, s csak nehéz fizikai munkából éltek meg.

III. 3. 4. P. Sass Imre

A szegedi egyetemi lelkészség megszervezésének gondolata 1943 nyarán vetődött fel először, és a tárgyalások meg is indultak, de a háború közbeszólt. Hamvas püspök csak a helyzet valamelyes normalizálódásával – és a baloldali eszmei térhódítás miatt aggódó AC-titkár Szappanyos Béla sürgetésére – 1946 tavaszán látta elérkezettnek az időt, hogy rendezze a kérdést. Miután dr. Halász Pál kanonok-esperes, az AC egyházmegyei igazgatója megtette javaslatait a lelkész személyére, a püspök rendhagyó módon magukhoz az érintettekhez, az egyetemi ifjúsághoz fordult, akik 6 jelöltjük közül (egy kivétellel Halász is e jelölteket javasolta) elsöprő szavazattöbbséggel – a 280-ból 179 szavazattal – az egyetemi Mária-leánykongregáció népszerű vezetőjének, a jezsuita P. Sass Imrének adtak bizalmat. A férfi egyetemi hallgatók, és maga Halász kanonok is úgy vélte, az ekkor 34 éves páter a többségben levő leányhallgatók rajongásának köszönheti sikerét, amelyet még tovább növelhetett, hogy a szavazás idején, 1946 márciusában zajlott az egyetem nagyböjti lelkigyakorlata, amelyet számukra P. Sass vezetett nagy lelkesedéssel.²⁶⁰ Mindez részben már előrevetítette a későbbi problémákat.

A II. világháború utáni korszak ifjúsági lelkipásztorainak sorában talán a leginkább zavarba ejtő egyéniség Sass Imre. Személyében rendkívül sűrítetten és zaklatott formában egyesítette rendjének kísérletező kedvét, az előjárói elleni lázadást, az áldozatkészséget, a fenntartás és félelem nélküli kommunistaellenességet, s egyben a hozzájuk való közeledést. Csakhogy részéről az utóbbi, legalábbis egy ember vonatkozásában jóval többnek bizonyult, mint a Kerkai Jenőék által követett modus vivendi-politika. Vizsgálati dossziéja arról tanúskodik, hogy P. Sass a taktikázáson túlmenő személyes barátságba került Komócsin Zoltánnal, a nagyszegedi pártbizottság titkárával (1945-1948), s amikor módja volt rá, ezt igyekezett maradéktalanul ki is aknázni.

Sass Imre 1911-ben Somogyudvarhelyen született, a későbbi minősítés szerint „kulákcsaládban”: apjának és bátyjának is 24 hold földje, bátyjának ezen felül hentesüzlete volt. Középsiskoláit Curgón, Pécsen, majd Kalocsán a jezsuita gimnáziumban végezte, s még az érettségit megelőzően megkezdte noviciátusát a Manrézában, a rend lelkigyakorlatos központjában. 1938-ban rendi előjárói Nápolyba küldték tanulni, ahol 1941-ben pappá szentelték. 1942-ben

tért haza. Gyakran betegeskedett, de ez nem csökkentette munkakedvét: 1943-ban a szegedi egyetem Mária-kongregációjának lett az egyik vezetője (rendtársa, P. Békesi István mellett), s az egyetemisták népszerű gyóntatója, ezzel egy időben kinevezték a Csanád egyházmegyei Hittudományi Főiskola filozófia majd dogmatika tanárává.²⁶¹ Amikor 1944-ben a német megszállás után több egyetemistát elhurcolás fenyegetett, fáradságot nem ismerve megszervezte mentésüket: a zsidó származású kongreganista leányokat parasztlánynak öltöztetve bújtatta a tanyákon, másokat pedig a szegedi jezsuita rendházban.²⁶² (a háború után viszont rendtársai-val kitelepítésre ítélt svábokat rejtegetett ugyanitt és a rend Szeged-Petőfi-telepi villájában²⁶³). Más rejtekhelyei is voltak: az ő segítségével rejtőzködött a Dóm téri szeminárium egyik helyiségében *Kucses Éva*, a később Janikovszky Évaként híressé vált népszerű ifjúsági író,²⁶⁴ aki ekkor szegedi egyetem I. éves hallgatója volt filozófia, néprajz, magyar és német szakon. A bátorságot P. Sass voltaképp „megörökölte” az egyetemi kongregáció korábbi vezetőjétől, a Pestre került és ott németellenes katolikus mozgalmat szervező P. Izay Gyulától.²⁶⁵

Miután a jezsuita tartományfőnök is hozzájárulását adta, Hamvas 1946. április 11-én kinevezte őt egyetemi lelkésznek. Halász Pál előzetes terve szerint a nyáján szigorúan örökdő lelkiatya szerepe várt Sass Imrére. Pasztorációját a közösségnek tartandó „valláserkölcsi előadások, egyénenként pedig a bensőséges személyes összekötés útján” hármas alapra kellett építenie: a) számba venni és kartotékszerűen nyilvántartani az egyetemistákat, beleértve a főiskolásokat is. b) nemcsak a tanulmányi eredményeiket, hanem erkölcsi-társadalmi és bizonyos értelemben politikai magatartásukat is figyelemmel kellett kísérnie, és szükség esetén felvennie a kapcsolatot a szülőkkel (!) c) diákjóléti intézményeket kellett létesíteni, vagy a meglévővel kapcsolatot teremteni és fenntartani.²⁶⁶ P. Sass a teljesen új feladatkört kezdetben a már bejárattott kongregációs munkára alapozva, s azt fokozatosan szélesítve kívánta ellátni – ezzel viszont kiváltotta az egyházmegyei AC igazgató rosszallását, aki szerint egyetemi lelkészi javadalmazását valójában a Kongregációra fordította.²⁶⁷ Az első „összegyetemi” eredményeket az 1946/47-es tanévben érte el. Sikerült elkészítenie a kartotékrendszert, ami nem volt egyszerű, mert a felvételi jelentkezési lapokról már törölték a vallási hovatartozás rovatot. A diákok szociális helyzetén élelmiszer- ruha- és pénzsegély osztásával igyekezett segíteni, 7 egyetemistának szerzett szállást. Kulturális rendezvények, népi bemutatók, gyári munkásoknál tett látogatás, ismerkedési délutánok segítségével próbálta elérni, hogy a katolikus hallgatók sokrétű kapcsolatokat teremtsenek. A liturgiában népszerűsítette az elsöpénteki szentáldozást, a havonkénti, rendszerint éjjel történő szentségimádást, s ő vezette a hagyományos nagyböjti lelkigyakorlatot. Szociológiai előadásainak rendszeresen 140-180-as hallgatósága volt, de az 1946. decemberi szénstűnet idején hittudományi kurzust is rendezte.

zett a Szegeden maradóknak.²⁶⁸ Itt már a kommunista előretörés miatt a harcos hitvédelem is szerepet kaphatott. Ahogy későbbi vallomásában szerepel, a szószéken, de magánbeszélgetésekben is „ilyenkor a bibliából vett idézeteket úgy igyekeztem beállítani, hogy azzal hallgatóimat szembeállítsam a népi demokráciával, az elért eredményekkel.”²⁶⁹ 1947. júliusában Sass Imre világnézeti nyári tábort is rendezett 40 egyetemista számára Pusztamérgesen,²⁷⁰ Az egyetemi ifjúság körében végzett munkáját az AC országos központja több alkalommal és bőkezűen támogatta: többek közt egyszer 3, máskor 4 ezer forintot kapott.²⁷¹

Ezzel párhuzamosan kongreganistáit sem hanyagolta el, a 143 főnyi lánytagság és a 42 főnyi fiútagság is hetente egyszer gyűlésezett, „félíg zárt” lelkigyakorlataik voltak, mindkettőben működött 1-1 „kultur-szakosztály”, míg a fiútagozat „világnézeti” és „magyarság” szakosztállyal is rendelkezett.²⁷² A kongreganisták számára minden nyáron volt táborozás a tanyavilágban. Döntően ők irányították az egyetem kari munkaközösségeit és a Szegedi Egyetemi Fiatalságot (SZEFI) mint „csúcsszervezetet”, de már az 1946-os felosztások után ezek vezetésében koalíciós alapon osztozni kellett a baloldali pártokkal.²⁷³ A Kongregáció feltűnően zavartalan működését minden bizonnyal elősegíthette a Komócsin Zoltánnal kötött barátság, és nem kizárt, hogy a páter ennek köszönhette azt is, hogy az 1947. márciusi diáktüntetés után elkerülte a felelősségre vonást. A felvonuló egyetemisták és főiskolások közt természetesen a Mária-kongregáció tagjai is ott voltak Sass Imrével együtt, sőt a későbbi ÁVH-s vizsgálati anyag nem meglepő módon őket kiáltotta ki az amúgy spontán módon kialakult tüntetések főszervezőivé.²⁷⁴ P. Sass a szegedi kommunista vezetővel még 1945 elején ismerkedett meg. A kölcsönös szimpátia kialakulásában bizonyára szerepe volt a KALOT ekkori útkeresésének, bár Sass Imre nem állt kapcsolatban a mozgalommal. A barátság eredményeként az akkori belpolitikai helyzetben szinte hihetetlen együttműködés alakult ki: Komócsin, Sass felkérésére legalább háromszor tarthatott előadást a Kongregációban az állam és egyház viszonyáról, s cserébe több szívességet is tett a jezsuita atyának. Az 1947-es választási kampányban, amikor az MKP minden nyilvános helyiséget lefoglalt propagandacélokra, Sass Imre, hogy a párt agitációját ellensúlyozza, egy nagygyűlést akart összehívni, ami azonban lehetetlen lett volna helyhiány miatt. Komócsin a páter kérésére intézkedett, hogy más lelkészekkel együtt a Szegedi Nemzeti Színház színpadjáról tarthassa meg az ellenpropagandát célzó előadásait. (E nagyvonalúságot persze megtámogathatta az a tény is, hogy az MKP beavatottjai már tudták: a választási csalással biztosra fognak menni.) Ugyancsak Komócsin Zoltán közbenjárására szüntették meg az eljárást Sass ellen közbotrány-okozás miatt,²⁷⁵ amelynek természetéről közelebbit nem tudunk.

Későbbi vallomása szerint Sass Imrének nemcsak az egyetemi ifjúsági mozgalomról kellett rendszeresen informálnia Hamvas Endrét, mindig jelentést adott az egyetemi tanárokról is, méghozzá személyenként.²⁷⁶ Egy másik vallomása szerint jelentenie kellett „mindazon híreket, melyeket a Párt tevékenységéről, a kommunisták terveiről” hallott.²⁷⁷ A szeged-csanádi püspöki levéltárban azonban mindennek nincs nyoma, bár a kommunista tervekről való informálódást még természetes igénynek is vehetnénk a püspök részéről, aki talán ezért volt elnéző a Komócsinnal való barátság iránt. Sass Imre ügyeiről mindenesetre előjárói is tudomást szereztek – különös módon a szegedi pártvezetőhöz fűződő kapcsolatáról, amely a kékcédulás választások után sem romlott meg igazán, ő maga számolt be – és 1948 végén mindezt megelégedve, a rend nagykapornaki (Zala vm.) házába akarták áthelyezni.²⁷⁸

A páter azonban ez alkalommal megtagadta az engedelmességet, és inkább szüleihez ment haza. E döntése markáns váltást jelentett életében: innentől kezdve végleg hátat fordított az ifjúságpasztorációnak, és egy ideig méltatlan macska-egér játékot folytatott a rendi vezetőséggel. Péter László és Pálos Antal SJ, az 1944 utáni magyar rendtartomány történetírója szükségszerűen csak ennyit jegyez fel erről a korszakról: „A szétszórás idején sokáig bujdokolt üldözői elől, de mégis elfogták és három évre elítélték.”²⁷⁹ Sass Imre valóban bujdokolt, de a hatóságok elől csupán 3 hónapig; előtte voltaképpen rendi vezetői előtt nem akart mutatkozni. Miután az országban levő renzházakat végiglátogató páttert többször is hiába rendelték haza az anyaházba, először szuszpendálták, majd egri egyházmegyés lett: káplán Nyíregyházán és Tiszafüreden. Végül 1950. augusztusában az új tartományfőnök *P. Csávossy Elemér*²⁸⁰ – ahogy ma mondanánk, „közös megegyezéssel” – a rendből is elbocsátotta (az indoklás „nőügyeit”, kommunistabarátságát, és engedetlenségét említette meg).²⁸¹ Sass ekkor tervbe vette, hogy disszidál, ehhez a VKM tankönyvosztályán dolgozó Kucses Éva segítségét kérte, aki férjétől Janikovszky Béla áv. orvos-ezredestől szerzett a nyugati határsávba beutazási engedélyt a páter nevére(!).²⁸² Pontosan egy hónappal később Sasst őrizetbe vette az ÁVH. 3 éves büntetését azonban nem börtönben, hanem (talán ismét Janikovszky közbenjárására) a kistarcsai internálótáborban töltötte le.

Hetényi Varga Károly adatai szerint hivatalos papi állományba ezután nem kerülhetett. Utolsó állomáshelyén Keszthelyen, 1960-tól haláláig 1974-ig sekrestyésként működött, miséit csak hajnalban, szinte titokban tarthatta meg, néhány hívő jelenlétében. Balesetben halt meg: egyszer a templom tatarozásakor felment a belső állványzatra, mikor egy lécc eltört alatta, és ő a templom kőpadlójára zuhant. Szinte minden csontja összetört.²⁸³ Sass Imre élettragédiája – a hivatás bármilyen formájú elhagyása – önmagában véve nem volt egyedi ebben a korszakban, csupán az előjárók elleni lázadás, és pályafutása más különös fordulatai tették azzá. Kérdé-

ses, hogy egy boldogabb korszakban eljutott volna-e az engedetlenség gondolatáig. Nem kértelkedhetünk viszont abban, hogy utódaira a betiltás után is jól működő Kongregációt hagyott, amelyre bizonyíték, hogy annak legtöbb tagja az illegalitás körülményei közt is lelkesen, és szervezeten vállalkozott a csoportmunkára.

IV. A Rákosi-korszak. *ÁEH-szempon্তু áttekintés az ifjúsági lelkipásztorkodás új módszereiről Csongrád megyében.*

Mint a III. 1. fejezetben említettük, az „illegális hitoktatás” fogalma, ha csak önmagában áll, igen tágan értelmezhető. Az ÁEH Csongrád megyei munkatársainak jelentéseit elemezve azonban arra a következtetésre jutunk, hogy azok túlnyomórészt a templomi-parókiális kereteken belül maradó, bár azokat feszegető fél-legális ifjúságpasztorációt sorolják ebbe a kategóriába. A hétköznapi eseménytörténetéből is ez a kép rajzolódik ki, és hogy Óvári László egyházügyi előadó a hitoktatás nyilvánossági szintjein egy bizonyos pontnál nem megy „lejjebb”, annak ékes bizonyítéka, hogy többek közt egy szót sem ejt Bulányi országos kisközöségi mozgalmának szegedi láncszemeiről, Lakos Endre és Kovács Mihály csoportjairól, és hatásukról, valamint alig egy-két felületes mondatban elintézi *Majoros Mária Armela* domonkos nővér még nagyobb méretű hódmezővásárhelyi ifjúsági „szervezkedését”.²⁸⁴ Pedig Lakos 1952. augusztusi lebukása, vagy a Majoros elleni első 1955. decemberi hatósági akció, és ezzel közel egy időben Kovács Mihály letartóztatása után mindhármuknak elvileg sokkal több figyelmet kellett volna szentelnie. Nem egy beszámolója legvégén – ill. a püspökségi megbízottakén – a másolatot kapó hivatalosságok közt találjuk az enigmatikus „szomszéd cég” elnevezést, amely az ÁVH szegedi osztályát takarta. Fordított irányú jelentések viszont eddig nem kerültek elő, és bár bizonyított tény az ÁEH és a belügy között az 50-es évek végétől igen szoros volt az együttműködés,²⁸⁵ kérdéses, hogy ez a Rákosi-korszakban is így volt-e, ill. konkrétan: egyházellenes hatósági lépéseiről vajon tájékoztatta-e a „Cég” is az ÁEH újdonsült megbízottait. Prazsák Mihály egyházügyi megbízott épp arra panaszkodik jelentésében, hogy a szegedi ÁVH-sok nem segítőkészek: nem sok értelmét látja a velük való konzultációknak, hiszen úgyis mindenről előbb tudnak, mint ő, de információikat visszatartják (ugyanakkor több egyházi személyt épp ő javasolt nekik „eltüntetni”).²⁸⁶

1951 októberétől kezdve tehát Óvári László kéthetente írt egyházpolitikai jelentései sok egyéb közt a fél-katakomba egyházzól is képet adnak. „Jelentőszolgálatát” ekkor kezdte kiépíteni, a tanácselnökök, párttitkárok segítségét kérve.²⁸⁷ Támogatás helyett azonban sok helyen általános bizalmatlanság övezte, amikor a kiszállásoknál bemutatta megbízólevelét, mivel, mint jelentette, „falusi, de néhol városi viszonylatban sem tudják, hogy egyáltalán létezik

ÁEH.”²⁸⁸ Novembertől beszámolói azt rögzítették, hogy a hitélet Csongrád megyében nem mutat emelkedést Hódmezővásárhely, Csengele, Földeák, Szegvár, Kiszombor valamint Csongrád kivételével.²⁸⁹ E helyeken, panaszolta Óvári, „nyílt ellenségeskedéssel fogadják az egyes (állami) határozatokat”. A békepapok munkája sem látszik meg, viszont annál aktívabban foglalkoznak mindegyik helyen „fiatal, agilis, papok” a gyerekekkel, a plébános „elvi irányítása” mellett. Kiszomborban például Kleitsch Mátyás kanonok-plébános úgy próbál célt érni, hogy jó színben tünteti fel magát a hatóságok előtt, a falusi szervezetek előtt szimpátiát kelt, ugyanakkor „elvileg irányítja a pasztorizációs munkát.” Így adódott, hogy a faluban még egyes állami és tömegszervezeti funkcionáriusok gyermekei is beiratkoztak hittanra. „Ugyancsak ebben a községben indult meg erőteljes ütemben a ministráns brigádok szervezése és az illegális hitoktatás.” Kleitsch szimpatikus volt a paraszti rétegek előtt is, ez szintén a hitélet javulását segítette elő.²⁹⁰ Csongrádon is hasonló helyzet állt fenn: „*erősebb szervezés folyt a fiatalság és a kicsinyek közt szintén azon módszerrel, mint az előbbieket: Szolnoki esperes-plébános elvi irányítása mellett, Kiss nevezetű lelkész minden nap foglalkozik az iskolába vagy óvodába menő gyermekekkel, és cukorral édesgeti magához. Az utóbbi napokban magának a járási párttitkárnak a gyermekét is megkörnyékezte cukorral.*”²⁹¹ A jelentés külön nem említi, hogy a szegvári egyházközségben az 1948 óta hivatalban levő adminisztrátor majd plébános, Nagy Elek szinte a semmiből szervezte újjá a lelkiéletet és az 50-es évek elején is fáradhatatlanul vitte tovább; a fiatalok számára többféle csoportot is létrehozott. Az egyházügyi főelőadó az érintett papokra vonatkozó anyagok összegyűjtése és előkészítése után javaslatot tett áthelyezésükre. A hódmezővásárhelyi ifjúságpasztorációt irányító jezsuiták esetében erre nem volt szükség, mert tőlük 1951 decemberében elvették a plébániát, de Óvári azért biztos, ami biztos alapon külön felhívta rájuk a helyi ÁVH figyelmét.²⁹²

Igencsak meggyűlt azonban a baja a csongrádiakkal. Hogy itt sokkal szervezettebb az ifjúsági élet, arról 1952. március 27-én személyesen győződhetett meg, amikor kiszállásra jött a városba, és a tanácsháza előtti téren meghallgatta a helyi „béketitkár elvtárs” előadását. A kiszállás valódi oka viszont az volt, hogy jelentést kapott arról, miszerint Szolnoki János plébános kamaszgyerekeknek „illegális esti imaórákat” tart a sekrestyéjében.²⁹³ Mivel a templom a tanácsháza előtti tér másik oldalán volt, az egyházügyi főelőadó fel tudott figyelni a sekrestyéjénél folyó sűrű jövés-menésre, és hogy látta, hogy az ajtóban gyerekek állnak őrt. Mikor be akart menni a sekrestyébe, az imaórán résztvevő kb. 25-30 gyerek gyorsan szétszéledt. Az igazi meglepetés azonban az autójához visszatérve érte Óvárit: az egyik kereket kiszúrták, és tönkretették a fékberendezést is. „*Mindezekből arra következtetek, hogy Csongrádon az ifjúság körében a klérus komoly szervezett bandát tart, mivel személyemnek ilyen nyílt formájú*

megfigyelését és ilyen szabotás [sic!] félét még ezideig munkám alatt csak most tapasztaltam... A klérus a fiatalságot tüzelő beszerzésre és tavaszi kerti munkák elvégzésére is felhasználja.”²⁹⁴ A következő nap hajnalban valaki röpcédulákat szórt el az utcán, amelyek egy részére horogkeresztek voltak rajzolva, nagyobb része pedig egy lánclevél-üzenetbe foglalt áldást tartalmazott, amelyet még egy „amerikai páter” indított útjára jó néhány évvel azelőtt. A röpcédulákat Óvári László haladéktalanul eljuttatta az ÁVH-nak.²⁹⁵ Szolnoki plébánost azonban úgy tűnik, mégsem bántották, hiszen 1953 elején az egyházügyi főelőadó őt hozta fel példaként, mint akinek a tevékenységén lemérhető, hogy „a klerikális reakció módszerei egyre finomodnak.” Sokszor a klérus a karitásmunkát használja fel: Szolnoki pl. *„karácsony előtt lelkészeivel járatta le a munkáslakta részeket és megajándékozta a gyermekeket azzal, hogy csak jöjjenek el máskor is a parókiára, hogy egy kicsit elbeszélgessenek. Hasonló módon szervezi a hitoktatást szegedi viszonylatban Inczédi móravárosi plébános is.*”²⁹⁶

A csongrádi esperes-plébános hatékonyságát növelte, hogy parókiájára még 1950-ben három premontrei szerzetest fogadott be, akik lelkipásztori kisegítőként az ifjúsági hittan egy részét is átvették – a „komoly szervezett banda” kialakulásához tehát minden feltétel megvolt. Szolnoki mindemellett a fiatalok színvonalas szórakoztatásáról is gondoskodott. Hasonló büne volt Deszk községben Borsos Ferenc káplánnak, *„aki motorkerékpárján hordta és tanította a gyerekeket, pajtáskodásában pedig odáig ment, hogy a plébánia épületében leült a fiatalsággal kártyázni. Ugyanez a lelkész izgatott a gyapottermesztés ellen és munkájában igen jól fel tudta használni fiatal »kártyapartnerjait«.*” jelentette az egyházügy embere.²⁹⁷ Ebből az időszakból van az első információ arról, hogy az itteni papság Jugoszláviából beszerzett, ill. Jugoszlávián keresztül érkező irodalmat, képanyagot stb. használ fel a lelkipásztorkodásban – e beszerzési forrás a 70-es években vált általánossá és országossá. A javíthatatlan Kleitsch kanonok mellől, azaz Kiszomborból 1952. augusztusában Öttömösre helyezett *Szilágyi Antal* káplán (akit addig a dombiratosi KALOT-ban végzett munkájáért már többször letartóztattak; róla ld. még 58. o.) a már 2 éve szünetelő hitoktatást próbálta újraindítani új állomáshelyén, immár plébánosként, természetesen „illegálisan”, hiszen nem az engedélyezett hittankönyvből tanított, továbbá „a lemorzsolódott ifjúságot különféle missziós és jugoszláv képekkel akarta újra magához édesgetni.”²⁹⁸ Ezzel nem kis veszélyhelyzetet teremtett maga számára: októberben a *Délmagyarország* hosszú, támadó cikket közölt ellene, amelyben „amerikai, titóista kémnek” bélyegezték. A cikk megjelenése után a püspökség mindennap a letartóztatására számított, ám különös módon Szilágyi Antalnak sem esett semmi bántódása.²⁹⁹

Óvári László időről-időre negyedéves munkatervekben rögzítette, milyen lépéseket kíván tenni a hitélet visszaszorítása érdekében. Először „felületi kezelésekre” volt szükség: az 1952.

február 1-től május 1-ig terjedő időszakban tervbe vette, hogy a nagy tömegeket vonzó, de munkanapokra eső egyházi ünnepeket szorítja vissza, hogy megakadályozza a „munkaerő-lemorzsolódást”; a nem munkanapokra eső ünnepekre, körmenetekre pedig a már bejártatott módon „komolyabb sport és kultúr megmozdulásokat” szervez rá. Személyesen kívánt sort keríteni a jugoszláv határon levő plébániák és papok számbavételére, lekáderezésére, de nem feledkezett el a szerzetesekről és a világi munkatársakról sem. Az esetleges áthelyezési javaslatok megtételére május 20-i határidőt szabott.³⁰⁰ Csak egy év elteltével lépett fel konkrétan az ifjúságpasztoráció ellen. 1953/II. negyedévi munkatervében, „mivel a klerikális reakció mindjobban és burkoltabban igyekszik az ifjúságot az uszályába vonni,” most először Óvári leszűkítette a szerzetespapok számbavételét a volt tanító rendek Csongrád megye területén élő tagjaira, akik akkoriban polgári alkalmazásban voltak, vagy polgári egyházi alkalmazottaként, főleg, ha régi helyük közelében maradtak.³⁰¹ Következő munkatervében elsősorban Szegedre koncentrált, mivel már előző évben rácsodálkozott az itteni hittanbeíratások adataira: „a 0.3 tizedes jelentkezési átlagot nem tartom arányosnak, mivel valami ebben az esetben nem reális.”³⁰² Az alacsony jelentkezési arány okát nem kellett sokáig kutatni. A helyzet megoldására Óvári László már konkrét javaslatokkal állt elő. *„Legális hitoktatás Szegeden csekély, ennek folytán az illegális magasabb kell, hogy legyen. Az oktatási osztályt ráállítom erre a kérdésre, de én a IV. ker. MDP titkár elvtársnővel érintkezésbe lépek és remélem, jó adatokhoz jutok, így le tudom leplezni az illegális hitoktatás helyeit. De több iskola igazgatót is megmozgatok, s ezen keresztül fogok hatni az oktatási osztályra, hogy nézzen jól szét a saját területén, mert olyan dolgok is történnek, amiről az oktatási osztály egyáltalán nem tud. A kiszállások alkalmával meg kell nézni: papok hogy foglalkoznak a fiatalsággal, van-e a községben ministráns brigád, énekkar v. rajzóra. A tapasztaltakat közlöm a Csongrád m. Pártbizottsággal és a Tanáccsal és ezekre a helyekre részben természettudományi előadásokat javaslok, részben javaslom azt, hogy a megyei tanács a községi tanácsokat irányítsa, hogy a fiatalsággal ne a pap foglalkozzon.”*³⁰³

A javaslatok közt tehát már felbukkan olyan „jövőbe mutató” elem is, amelynek fő felelősei az 1958. júliusi párthatározatok után már nem a kampányszerűen dolgozó népnevelők lettek, hanem a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT), amely szisztematikusan, és ami még fontosabb, népszerűsítő jelleggel irányította az ateista világnézeti átnevelést. Az „illegális hitoktatás helyei” kitétel világosan utal rá, hogy ezúttal nem a templomról, sekrestyéről, hanem többek közt magánlakásokról van szó. Az egyházügyi főelőadón kívül 1953 márciusától az új aulai megbízott, Lévy Tibor is iskolánként akart adatokat gyűjteni az illegális hitoktatásról, a felderítést pedig az iskolaigazgatóktól kapott címekkel kívánta megkezdeni.³⁰⁴ A két

ÁEH-funkcionárius tehát ezúttal minden bizonnyal a lakásokon családi körben, esetleg csoportosan tartott katekézisekre vadászott, ám ezeket akkor lehetett volna leleplezni, ha sikerül figyelés alá venniük a titokban házakhoz járó lelkészeket. Ilyen intézkedésről viszont nem esik szó. Nagy Imre kormányra kerülése és „az új szakasz politikája” még ezen felül külön frusztrációt okozott Óvárinak és Lévynek, majd a soron következő új megbízottnak Turai Istvánnak (1953. szeptembertől): azt kellett tapasztalniuk, hogy a klérus egyre inkább felbátorodik és „egyes elemei elszemtelenedtek”.³⁰⁵ Több mint két éves ténykedés után a hitélet korlátozását tekintve összességében nem sok sikerélményt könyvelhettek el az ÁEH Csongrád megyei emberei. Mint utaltunk rá, a kooperáció a párt- és tanácsi szervekkel, az ÁVH-val egyelőre korántsem volt zökkenőmentes, és tekintélyre sem sikerült szert tenniük: a főelőadó autóját tizenéves hittanosok különösebb következmények nélkül (legalábbis a megtorlásnak nincs nyoma) megrongálhatták, és hiába lehetett elégedett azzal, hogy két fő elvi szövetségese, Szécsi Antal helynök és Langmár Lipót irodaigazgató – mindketten békepapok – „jól kézben tartják” Hamvas püspököt, ha egyszer vele és a még fiatal megbízottal, Prazsák Mihállyal fölényeskedve, lekezelően bántak. Gyakorlatilag azt érzékeltették, hogy ők „az állam igazi megbízottai.”³⁰⁶

A földalatti, tehát nem a templomi, fél-legális ifjúságpasztoráció feltérképezésében viszont eközben Turai egyházügyi megbízott még egy körrel próbált „beljebb” jutni. Konkrétan a hitbuzgalmi egyesületek kezdték érdekelni 1955. tavaszán: *„A hitbuzgalmi egyesületekkel való foglalkozás a munkámban teljesen új dolog. Ezt a területet eddig nem ismertem, így most ezzel a jelentéssel az alapot akarom lerakni, az ezen a vonalon való további munkához.”* A megbízott első felsorolásaiban tükröződik is a tájékozatlanság, információi elég pontatlanok és/vagy hiányosak. Valószínű, hogy Óvári Lászlóhoz hasonlóan többnyire maga is személyesen járt utána a dolgoknak, az ÁVH őt sem igen látta el információkkal. Ebben az időszakban a következő egyesületeket, ill. utóműködésüket konstata: *„Rózsafüzér társulat, Oltáregyesület („főleg özvegyek, leánygyermek és aggszüzek vesznek részt benne”). Harmadrendek: csanádi egyházmegyében működött a ferences, domonkos, szervita harmadrend és a bencés oblátus. Ezen a vonalon Szegeden alaposan körül fogok nézni, mivel gyanítom, hogy itt szélesebb illegális dologról lesz szó.”* A Mária kongregációk munkájában Turai szerint a piaristák, premonstreiek, és ciszterciek működtek közre. E feltevésében egyedül a piaristák voltak a „telitalát”; premonstreiek, és ciszterciek nem működtek Szegeden, és több mint különös, hogy a jezsuiták még csak eszébe sem jutottak, sőt: *„Mária Kongregációk illegális magváról eddig nem szereztem tudomást.”* Szeretett volna többet tudni a „Credó-egyesület”, a KALOT és a KALÁSZ továbbéléséről, utóbbit illetően már közelebb járt az igazsághoz: *„véleményem sze-*

rint a védőnőképző intézetekben, így Szegeden is valamilyen utóda működhet a Kalász-nak. Úgyszintén az ápolónőképző intézetekben is érdemes lesz ilyen irányban szétnézni.” A „szomszéd cég” természetesen ebből a jelentésből is kapott egy példányt.³⁰⁷

Az MDP Központi Vezetőségének Titkársága – a Nagy Imre-féle „jobboldali elhajlás” korrekciójaként – 1955. július 11-én határozatot hozott az ÁEH munkájának megjavításáról és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorításáról. A határozat 3. pontjának megállapítása szerint: „Különös figyelmet kell fordítani és a legrövidebb időn belül felszámolni az illegális egyházi szertartásokat, valamint az illegálisan működő szerzetesrendeket.”³⁰⁸ (utóbbiak feloszlata utáni tevékenységét addig is kiemelt figyelemmel kísérték, akármennyire is szét-szóródtak az országban) A legnagyobb csapás, ismét egy országos méretű ÁVH-s kampány keretében, ezúttal főként a jezsuitákra zúdult: augusztus-szeptember folyamán letartóztatták az egy évvel korábban lefogott rendfőnök, Pálos Antal mellett működő rendi tanács tagjait, s 1956. februárjában elítélték őket.³⁰⁹ Turai 1955. nyári célkitűzése is a párthatározathoz igazodott: az általa év végéig felszámolni tervezett „illegális” szertartások közt volt pl. a házi misézés, házi keresztelés, otthoni házasságkötés, valamint meg akarta szüntetni a „ministránsbrigádok”, a harmadrendek, és a „szervezeti életet élő hitbuzgalmi egyesületek” működését, amennyiben tudomására jutnak.³¹⁰ Mivel nem konkretizálta, hogy a feladatot miként hajtja végre, csak találgathatunk, többek közt arra vonatkozóan is, volt-e valamilyen szerepe 1955. decemberének akcióiban, amelyekkel valóban csoportokat sikerült felszámolnia a szegedi ÁVH-nak: a Kovács Mihály SchP és társai, ill. Szabó Ferike Teréz elleni eljárásban. Az állambiztonsági akták nem tesznek említést róla.

Turai István utódja, Csakmeg György (1956 elejétől) jelentéseiből kitetszően inkább a féllegális templomi hitoktatásra, ill. ismét csak a „ministránsbrigádokra”, tehát a többé-kevésbé nyilvános, így jobban bemérhető hitéletre specializálta magát, külön elemzést készített arról, hogy jönnek létre és működnek szerinte a ministráns-körök. A hitbuzgalmi egyesületek kívül ezek látókörén. Legtöbb beszámolója (amelyeket Forgó Lászlóné, a hódmezővásárhelyi megyei pártbizottság agit-prop vezetője részére készített) a Hódmezővásárhely és környéki helyzetet rögzíti, de a Majoros-féle csoportok, valamint a kapcsolódó jezsuita „illegáció” ezekből is teljesen kimaradnak.³¹¹ Az egyházügyi megbízott, miután kipanaszkodja magát, hogy nagyon nehéz e hittanórákat és a ministráns-foglalkozásokat ellenőrizni, és „társadalmi aktivistákat” sem tud beállítani, visszakanyarodik oda, ahol egyik elődje, Lévy Tibor is próbálkozott: az iskolák kezdjenek „nevelőmunkát” az ilyen jelenségek visszaszorítása érdekében, az igazgatónak pedig legyen hatásköre felderítésükre és az akár meglepetésszerű ellenőrzésekre.³¹² Bár az iratanyag töredékessége miatt nem derül ki, hogy Csakmeg György és a korábbi aulás

megbízottak milyen konkrét eredményeket értek el az engedélyezett hitoktatáson kívüli ifjúságpasztoráció ellen, az előzmények ismeretében kijelenthetjük, hogy szinte semmilyen. 1956 tavaszától, a forrongó országban aligha tudták mozgósítani céljaik érdekében az iskolákat, népnevelőket, vagy bárki mást.

A helyzetre csak 1958 kora tavaszán, tehát még a júliusi egyházpolitikai PB-határozatok előtt véltek megoldást találni, ekkor a Művelődésügyi Minisztériumba betagolt ÁEH központilag rendelkezett a templomi katekézis és a ministráns-foglalkoztatás engedélyezett kereteiről, s a direktívákat az illetékes főpásztorok körlevelekben továbbították papjaiknak. Többek közt ekkor tiltották meg a vetítógép, mint hittanórai szemléltetőeszköz használatát is.³¹³ A Hivatal későbbi újra-önállósodásának következményeként 1959 nyarától kinevezett új megyei főelőadó, Rátkai János, talán hivatali elődeinek sikertelenségén is okulva a kisközösségek problematikáját már teljes egészében átengedte a BM-nek. Épp elég intéznivalója maradt a „föld feletti” egyház ügyeivel kapcsolatban is, és sokatmondó tény, hogy a püspök által újonnan kibővített templomi hittan egyszemélyi kontrollja (az aulás megbízottak intézménye ekkor már nem létezett) őt is megoldhatatlan feladat elé állította.³¹⁴

V. Az ötvenes és hatvanas évek közösségei

V. 1. Lakos Endre és az országos mozgalom

P. Sass Imre Szegedről való távozása után az egyre ellenségesebb légkörben már nem neveztek ki új egyetemi lelkészt, s 1949 tavaszán a szegedi jezsuitákat is külföldre szöktették előljáróik.³¹⁵ Az egyetemi ifjúság lelki vezetését másfajta formában kellett folytatni, és erre az ifjúsági munkában már tapasztalatot szerzett Lakos Endre látszott a legalkalmasabbnak.

Lakos Endre 1919-ben született, szegedi teológiai tanulmányai befejeztével 1942 májusában szentelte pappá Glattfelder püspök. Tehetsége és nagy szorgalma révén már tanulmányainak vége felé elmélyülten foglalkozott hitelméleti kérdésekkel, s munkálkodásának köszönhetően P. Borbély István SJ (a Szegedi Hittudományi Főiskola akkori rektora) tanácsaival és támogatásával 1942-ben már könyve is megjelent, *A kereszténység* címmel.

1942 őszén Battonyára került segédlelkésznek. A filozófiai doktorátus megszerzését, mint a lelkipásztori munkához nem szükséges képesítést egyházi előljárói nem engedélyezték számára, viszont végső soron ez is hozzájárult ahhoz, hogy teljesen annak az ügynek tudta szentelni magát, amely mellett már pályája kezdetén elköteleződött: az ifjúság nevelésének. Parancsnoka volt a helyi polgári fiúiskolában működő cserkészcsapatnak, ellátta a battonyai járási leventelelkész feladatokat, és a battonyai espereskerület KALÁSZ-igazgatói tisztét is. 1944 őztől Makó-Újvároson volt káplán.³¹⁶ A Makót is elérő hadiesemények után Lakos

Endre bevonult, 1945 áprilisától már az új nemzeti hadsereg tábori lelkésze. Itt ismerkedett össze Bulányi György piarista tanárral. 1945 júniusában leszerelt, Elekre került káplánnak, majd 1946 őszétől Szegedre, a Madách utcai polgári fiúiskolába.³¹⁷ A hitoktatás mellett hatalmas munkabírásával szinte mindent elvállalt, amire megkérték: rendszeresen táboroztatta szegedi gimnáziumok cserkészeit, részt vett rendezvényeiken. 1947-ben a szívtestőrgárdák egyházmegyei igazgatója lett, majd 1947 júliusában a Magyarországi Diákkongregációk Központi Titkársága a Szegeden felállítandó kongregációs titkárság vezetésére kérte fel.³¹⁸ A titkárság megalakításának célja az volt, hogy összefogja a Szegeden lévő diák kongreganista csoportokat. *„Ezt a hivatását be is töltötte, mert ezután minden kongreganista megmozdulást a Titkárság szervezett és irányított...1947 elején megszervezett egy 3 napos zárt lelkigyakorlatot a jezsuita villában (Szeged, Vásárhelyi sugárút), majd megszervezte a Tinódi Lantos Sebestyén népi táncsoportot a kongreganista diákokból és diáklányokból azzal a céllal, hogy Szegeden és Szeged környékén kultúrműsorba burkolva agitációt fejtsen ki, a katolikus eszmék hirdetésének érdekében.”* vallotta későbbi kihallgatásakor a kongregáció egyik volt tagja.³¹⁹

Lakos Endre az első „rossz pontját” 1948 nyarán szerezte a hatóságoknál, mikor az alsóvárosi ferences rendházban jezsuitákkal együttműködve egy 3 napos bentlakásos lelkigyakorlatot szervezett, és ezen több szegedi hittanárral (köztük Havass Géza püspöki titkárral, Majtényi Bélával) együtt előadásokat tartott. A kb. 35-40 főnyi hallgatóság zömmel a Mária-kongregáció egyetemista és főiskolás és középiskolás tagja volt. Az első másfél nap az egyéni vallásos áhítatra való nevelés gyakorlataival telt, a hátralévő időben pedig az előadók világnézeti kérdéseket vetettek fel. E kérdéseket sokkal élesebben, kisarkítottabban tárgyalták, mint a korábbi előadásokon, „tekintettel a megváltozott helyzetre”, azaz az iskolai és egyetemi kongregációk feloszlására. Így ez a lelkigyakorlat is illegálisnak minősült.³²⁰

A stafétabotot a Szegedről elkerült jezsuitáktól egy időre a piaristák vették át, akik ekkor már az országban több helyen foglalkoztak kisközösségek szervezésével. Köztük is a legaktívabb volt Bulányi György. Bertalan Péter kutatásai mutatnak rá arra, hogy a Kolaković-féle epizód mellett az országos szervezőmunkát pápai iránymutatás is inspirálta: a magyar lelkipásztorok XII. Pius *Provida Mater Ecclesia* („Gondoskodó Anya”) kezdetű apostoli konstitúciójának gyakorlati megvalósításán dolgoztak.³²¹ Az 1947. február 2-án kiadott körlevéllel a pápa és az Egyház azt a sajátos hivatást ismerte el, hogy valaki, világi katolikusként az evangéliumi parancsok szerint él, külső jelek nélkül, a saját társadalmi környezetében, ezzel vállalva az evangéliumban említett „só” és „kovász” szerepet. E világi intézmény teológiai-jogi hátterét teremtette meg a dokumentum, kiemelve, hogy a tökéletes keresztény élet modellje továbbra is a szerzetesi életforma marad. Így bizonyos mértékben joggal tekinthető olyan a

világi apostolkodással foglalkozó zsinati konstitúciók előképének, mint a *Lumen gentium*, vagy az *Apostolicam actuositatem*, és nyilvánvaló az analógia a különféle szerzetesrendek mellett szerveződött harmadik rendekkel. Bár XII. Pius nem csupán elméleti állásfoglalást tett közzé, mégis óvatosan fogalmazott, figyelembe véve a sajátos helyi viszonyokat (különösen a kommunista diktatúrákban) és meghagyva a szervezők egyéni szabadságát abban is, hogy élnek-e a felkínált lehetőséggel, vagy sem. Az „Institutum Saeculare” helyi körülményekhez alkalmazkodó (még pontosabban az egyházközségekbe illeszkedő, tehát nem a legtöbb szerzetesrend mintájára a világból elvonuló) felépítésére Magyarországon legalkalmasabbnak a piarista rend látszott, mint a ferencesek után „a legnagyobb létszámú és hozzájuk hasonlóan kedvelt, nemzeti elkötelezettségű közismert tanító rend, amely eredetileg is annak alakult”³²² és működését 1950-ben a hatalom is engedélyezte. A magyar Provida Mater-mozgalommal tehát természetesen kerültek kapcsolatba 1951 végén a közösségszervezésben már addig is tapasztalatot szerzett kegyesrendi szerzetesek: Bulányin kívül főleg Juhász Miklós és Török Jenő. Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök, a mozgalom magyarországi irányítója, a „Kornél” fedőnevű ügynöknek mondta el egy beszélgetésben, hogy a Provida szerepe azért jelentős, mert a feloszlatott szerzetesrendek helyére kell lépnie; a szellemiségét követő kisközösségek Budapesten kívül főként Debrecenben, Székesfehérváron és Szegeden működnek.³²³

A Bulányi György iránymutatása alapján működő első szegedi kisközösség történetét eddig legrészletesebben Bálint László helytörténész rekonstruálta, ehhez legfőbb forrása a Bulányi és társai elleni per vizsgálati dossziéi voltak.³²⁴ Így kérdéses, hogy Lakos fiataljai valóban olyan jól szervezett, sőt szerteágazó báziscsoportot alkottak-e, amelynek képe a jegyzőkönyvekből kibontakozik, vagy az csak a kényszervallatások során „vált” ilyen jelentőssé. A Lakos Endrével egy időben közösségépítéssel megbízott rendtárs, *Kovács Mihály* OSchP későbbi vallomása az előbbit valószínűsítik, ahogyan az ifjúságpasztorációt Szeged-Rókuson 1956-1960 közt szintén nagy intenzitással folytató Kovács Imre segédlelkész ministránsai közül egy fiú, Surányi Róbert megjegyzése is: „*Nagyon rendes ember a Kovács [Imre]. Sokat foglalkozik a fiatalokkal.[...] Volt a felsővárosi templomban egy Lakos nevű pap. Az még többet tett meg a gyerekekért. Elvitték az ávosok bányába dolgozni.*”³²⁵ (mindkét Kovácsról részletesebben ld. a róluk szóló fejezetet)

Nem kizárt, hogy Bulányi György, amikor 1949 májusában Szegedre látogatott, hogy ismerősét, Lakos Endrét és a Belvárosi Templomban káplánkodó (valamint az államosított piarista gimnáziumban a fakultatív hitoktatás bevezetéséig hittanárként megtúrt) Kovács Mihályt bevonja a munkába, már a *Provida Mater* szellemében tevékenykedett. A Katolikus Nővédő Egyesület Hajnóczy utcai leányotthonába szervezett találkozóra Lakos néhány fiatal is össze-

verbuvált. Bulányi, aki ekkoriban Debrecenben volt egyetemi lelkész, szinte szemrehányóan tette szóvá, hogy Szegeden egy idő óta semmi nem történik az egyetemi és főiskolai ifjúság nevelése terén. Lakos Endre viszont azzal védekezett, hogy ő korábban ezzel a korosztállyal nemigen foglalkozott, legfeljebb ha egyénekenként eljártak hozzá. Néhány nappal később Bulányi György jelenlétében ő és Kovács Mihály próbálták felosztani egymás között, ki melyik kar hallgatóival foglalkozzék a továbbiakban. Végül némi vitát követően mégis abban maradtak, hogy mindketten az ismeretségük és lehetőségeik szerint kezdik meg a munkát. Hazautazása előtt Bulányi György egy írásos útmutatást adott át Lakos Endrének, amelynek összefoglaló jelszava a JOC hármass felhívása volt: „Láss, ítélj, cselekedj!”³²⁶

A megyében a jelentések szerint Bulányinak még egy későbbi alapítása is volt: 1951 kora tavaszán egy Hódmezővásárhelyen tartott lelkigyakorlaton „szervezte be” Szabó Ferike Teréz helybeli középiskolai tanárnőt (sz. 1909), aki egy hatfős diáklánycsoportot gyűjtött maga köré. A piarista szerzetes később egy debreceni ismerősén keresztül tartotta vele a kapcsolatot, és látta el írásos anyaggal a lakásán hetente ismétlődő összejövetelekre. Szabó közvetlen lelki irányítója azonban nem ő volt, hanem Dukai József jezsuita.³²⁷

1949. júliusában Lakos Endre részt vett azon az Actio Catholica szervezte lelkigyakorlaton, amelyen Endrey Mihály vezetésével a résztvevők a kiscsoportos munka módozatait vitatták meg; ennek keretében külön megbeszélés volt a ministráns-csoportok közti lelkipásztorokodásról, amelyre szintén elment. Szegedre hazatérve, azzal a 10-12 fiatallal kezdte a munkát, akikkel együtt májusban fogadták Bulányi Györgyöt. Többségük a felosztatott Mária Kongregációknak is tagja volt korábban. Először két csoport alakult, az egyiknek orvostan- és gyógyszerészhallgatók, bölcsészek voltak a tagjai, a másiknak csak a természettudományi karra járók. Még ősz folyamán tanárképző főiskolásokból és középiskolásokból is alakult egy-egy kisebb közösség. A későbbi jelentés szerint nemcsak az volt a bűnük, hogy a „világnézeti előadás-sorozatok” által szembekerültek a materialista világnézettel és „ideológiai téren bomlasztó tevékenységet folytattak”, hanem előkerült egy a kisközösségek ellen elég ritkán hangoztatott vádpont is: „szabotázs akciók végrehajtása Népgazdaságunk fejlődésének megakadályozása céljából.”³²⁸

Az első csoport-találkozóról 1949. szeptemberében Lakos személyesen számolt be Hamvas püspöknek, és arról is tájékoztatta, hogy további csoportokat szervez. A püspök óvatosságra intette, de örömét is kifejezte eredményes munkája miatt. Utasította Sopsich János irodaigazgatót, hogy 600-700 forintot utaljon ki a csoportok lelkigyakorlataihoz. A fiatal pap ezután a szegedi plébániák vezetőihez is fordult, és tőlük is sikerült összeszednie kb. 500 Ft-ot szegény diákok jutalmazása címén, valójában a csoportmunka támogatására.³²⁹

1949. novemberében azonban Hamvas Endre váratlan döntést hozott: Lakos Endrét Kistelekre helyezte segédlelkésznek. E „száműzetés” mindössze hét hónapig tartott. 1950. július 1-től a fáradhatatlan lelkipásztor az újabb dispoziáció nyomán visszatérhetett Szegedre, Felsővárosra lett kisegítő káplán. A két egymást gyorsan követő oda-vissza állomáshely-váltás valószínűsíti, hogy Hamvas az ÁVH elől akarta eltüntetni kedvelt papját, de úgy hogy ne kelljen mégsem kivonnia a forgalomból, eltávolítani jól bejáratott munkaterületéről. A püspök máskor is élt ezzel az eszközzel, hogy papjait menekítse. Analógiaként megemlíthető Havass Géza esete, akit csaknem ugyanekkor, 1949 októberében gyakorlatilag illegalitásba küldött Budapestre. Havass azonban több mint 7 évet töltött el egyházmegyén kívül, mire Szegedre visszarendelték. Az aktív ifjúsági lelkipásztorok váratlan áthelyezése később bevett gyakorlat lett, ám hiba lenne azt az elterjedt közvélekedés szerint csupán büntetésnek tekinteni (bár olykor maguk az érintettek is így élték meg): az ordináriusok gyakran itt is a két rossz közül választották a kisebbet. A nagyobbik rosszat papjuk bebörtönzése, egyes szélsőséges esetekben meggyilkolása jelentette.³³⁰

Hogy az ÁVH még Kistelekre kerülése előtt felfigyelt Lakos Endrére, legfeljebb gyanítható: szeptemberben ugyanis három egyetemista kereste fel, akik közül az egyik kalocsai lakosnak mondta magát, közölte, hogy tud a csoportmunkáról, és anyagot kért a Lakos által tartott előadások vázlatából, mondván, hogy ő is csoportot szeretne alakítani. Lakos Endre gyanútlanul adott is gépelt anyagokat a fiúnak, továbbá tanácsokkal látta el a szervezéssel és a találkozók levezetésével kapcsolatban. Nem kizárt, hogy az állítólagos egyetemista az ÁVH provokátora volt, bár többet nem látták, és az esetnek, a két áthelyezésen kívül egyelőre nem lett következménye.³³¹ Szerepéről viszont beszédesen árulkodott az a tény, hogy három évvel később, amikor letartóztatása után a káplán egyik vallomásában szóba hozta őt, a kihallgató semmilyen érdeklődést nem mutatott a „kalocsai szál” iránt.³³²

A felsővárosi káplán gyakran kelt útra, főleg az ország többi részén működő Bulányi-féle csoportok vezetőivel való egyeztetés és megbeszélés céljából. A budapesti találkozók majdnem mindig három napos lelkigyakorlat keretében zajlottak le. 1950 augusztusában, a piarista rendház kápolnájában tartott lelkigyakorlatot *Hunya Dániel* SJ, a szegedi egyházmegyei szeminárium nagy hatású alapítója és spirituálisa (1930-1950) vezette. A lelkigyakorlat után következő megbeszélésen Lakossal együtt mintegy 15-20, a csoportmunkában aktív lelkipásztor volt jelen, többek közt *Ikvay László* volt KIOE-igazgató, *Kis László* budapesti egyetemi lelkész,³³³ Bulányi, Török Jenő és Juhász Miklós valamint *Himfy Ferenc* kiskunfélegyházi káplán. Miután mindenki beszámolt eddigi eredményeiről és a munkában tapasztalt nehézségekről, megállapodtak abban, hogy mindenki a saját belátása szerint végzi a csoportmunkát,

figyelembe véve a helyi sajátosságokat. A nem sokkal később létrehozott 6 „decentrum” közül Szeged és környéke lelkipásztori felelőse magától értetődően Lakos Endre lett, helyettese pedig Himfy.³³⁴ Ugyanezen a nyáron viszont Endrey Mihály és Bulányi szembekerültek egymással, mivel a piarista lelkész, terhesnek érezve az AC bábáskodását, önállósult és a segédpüspök tudta nélkül szervezett papi összejövetelt. A kettejük közti nézeteltérés kedvezőtlenül hatott a szervezet és a kisközösség-vezetők viszonyára is, ami az állam és az egyház közti 1950. augusztusi megállapodással vált különösen kényessé, hiszen ekkortól, mint Endrey hangoztatta, a püspöki kar „illegálisnak” kellett hogy tekintse a kics csoportos pasztorációt. Az ellentétet elsősorban Sík Sándor tartományfőnök, és Lakos Endre simították el, a csoportmunka zavartalan továbbfolytatása érdekében. Az ifjúsági vezetők elfogadták, hogy Endrey részére továbbra is beszámolási kötelezettséggel tartoznak.³³⁵

Miután Lakos a tanévkezdéskor újra felvette a kapcsolatot csoportjaival (többen időközben befejezték tanulmányaikat, elkerültek Szegedről, de jöttek helyettük újak), az összejöveteleken több példányban gépelt írásos segédanyagokkal is ellátta a fiatalokat.³³⁶ A találkozók színtere kezdetben a Hajnóczy utcai egykori leányotthon lett, később, már csak óvatosságból is, többnyire valamelyik csoporttag lakásán jöttek össze. A közös ima és a Szentírás egy-egy részletének (többnyire az *Apostolok Cselekedetének*) közös felolvasása után Lakos Endre értelmezte a részletet. Később a szentírás-magyarázatot minden találkozón valaki más vállalta. A szociológiai előadásokat Lakos magának tartotta fenn, a filozófiai előadások ismét közösek voltak, s utána ezeket meg is vitatták. A kizárólag értelmiségi csoporttagság hátránya volt, hogy a közös álláspontot nem mindig tudták kialakítani. Egy csoporttag későbbi kihallgatásakor így emlékezett vissza: „*Lakos külön tanmenetet állított össze ezekből [az előadásokból], de a kijelölt rész 1/4-ét se vettük át. Főleg filozófiából nem, mert mindjárt az elején meddő vitába kezdett a társaság, nem egyeztek a felfogásaink és az elképzeléseink.*” A találkozót kezdetben kéthetente tartották, később, ahogy a különféle tanulmányok és vizsgák miatt kevésbé tudták összeegyeztetni az időt, már csak havonta.³³⁷

Az iratok szerint még 1950 őszén szóba került – Bulányi módszerének és intencióinak megfelelően –, hogy minden csoporttag egy max. 4-5 főből álló, tehát áttekinthető (és kívülről kevésbé feltűnő) saját kisközösséget alakítson és vezessen tovább, amelyet lehetőleg egykorúakból és azonos érdeklődési körű főiskolás vagy egyetemista csoporttársakból kell szervezni. Az új tagokat mihamarabb aktivizálni kellett, hogy ne csak befogadók legyenek, hanem ők maguk is egy-egy alkalomra felkészült előadók. Lakos Endre figyelmeztetett, hogy bevezetésük ne a közvetlenül csoportba hívás módszerével történjen: helyette meg kell szólítani azokat, akik láthatóan problémákkal küzdenek, hitbeli és egyéb kétségek közt őrlődnek. A

megszólító utaljon arra, hogy neki is hasonló problémái vannak, együtt talán hamarabb megtalálják a megoldást. Ha az illető kedvezően reagál, akkor egyéni beszélgetéssel teremtsék meg a bizalmat és a kapcsolatot. Amikor a szervezőnek több ilyen fiatallal van kapcsolata, akkor lehet megkezdeni az alcsoportha szervezést, a közös beszélgetéseket, a gondok együttes megvitatását.³³⁸ A káplán ezek közt kiemelten fontosnak tartotta az egyetemen súlykolt marxista ideológia ellensúlyozását, több találkozóknak is témája volt, hogyan lehet érvelni egy vitában az ateista tanokkal szemben.³³⁹

Az első „alcsoporthot” már 1950 késő őszen létrehozta *Nógrádi Béla*, Lakos Endre egyetemista közösségeinek egyik aktív tagja, elsősorban ő is a volt kongreganistákat igyekezett bevonni, és szintén személyes útmutatást, valamint írásos anyagokat kapott Bulányitól. Tevékenységük sokat ígérően indult, ám Nógrádi 1951 elején megkísérelt kiszökni az országból. Elfogták és három év börtönre ítélték.³⁴⁰ Csoportja így feloszlott. Rajta kívül még hét egyetemi hallgatónak sikerült további kisközösségeket létrehoznia, és hosszabb-rövidebb ideig működtetnie.³⁴¹ A csoportalakítási kudarcok megítélése nehéz, mivel ezeket egyedül Lakos Endre későbbi rendőrségi vallomásaiból – valamint az őket idéző Bálint Lászlótól – ismerjük, és nem lehet tudni, valóban sikertelen kísérletek voltak-e, vagy csupán Lakos bagatellizálta el őket kihallgatója előtt, hogy egykori aktívabb pártfogoltjait védelmezze: volt köztük ugyanis, aki elmondása szerint „alkalmatlannak”, „erőtlennek” bizonyult, volt aki elvállalta ugyan a csoportvezetést, mégis rövid idő után felhagyott vele, és volt aki visszautasította Lakos felkérését. A legsikeresebbek közé tartozott a Pécsről jött T. Elvira orvostanhallgató, aki 1950 őszen kezdte tanulmányait. Csoporttársa, Deák György 1951. május végén mutatta be őt Lakos Endrének. „*Lakos E. vezette csoportunk 1952. márciusig tartotta összejöveteleit. Idő hiányában a csoport szétbomlott.*” T. Elvira főleg ennek a közösségnek az egyben tartásában, a találkozók időpontjainak egyeztetésében volt a felsővárosi káplán segítségére.³⁴² 1951 novemberében Lakos kérésére egy 5-6 tagú kereskedelmi középiskolás, érettségi előtt álló lánycsoportot is gondjaiba vett, bár saját későbbi bevallása szerint „egész rövid ideig,” mintegy hat alkalommal foglalkozott velük.³⁴³ Feltehetően tanulmányai nem hagytak több időt arra, hogy saját egyetemista közössége mellett másikkal is foglalkozzon, T. Elvira ugyanis vallomásaiból kitetszően lendületesen kezdeményező szellemű lány volt, még ávos kihallgatói is „megnyerő, határozott és bátor” személyiségnek, jellemezték később.³⁴⁴ A kisközösségi életben, a szervezésben már szerzett tapasztalatot: középiskolásként Szívgyárda-tag volt, 1947 nyarán a kékcédulás választások előtt a Demokrata Néppárt mellett agitált, röpcédulázott, majd egyik alapítója volt az egyházközségi ifjúsági CREDO egyesületnek, amelybe 60-80 fiatalt sikerült „beszerveznie”.³⁴⁵ Mindez nem jelentett előnyt az egyetemi felvételinél, a fel-

vételi bizottság azonban ezúttal nagylelkű volt, és azzal a kitételrel engedte tanulmányai megkezdését, hogy tudják, „egy éven belül meg fog változni a véleménye”. T. Elvira, miközben templomba továbbra is eljárt, valóban meg akarta szolgálni a bizalmat: belépett a DISZ-be, sőt évfolyam- majd kari propaganda felelős lett. Társaival majdnem hetenként járt agitálni („lendülettel és kedvvel csináltam mindezt”), emellett az egyetemet kitűnő tanulmányi eredményekkel végezte.³⁴⁶ Miután az általa beindított közösséggel már nem tudott tovább foglalkozni, a lányok nagy része átment Kovács Mihály csoportjába, aki már addigra több „illegális, klerikális csoportot” is szervezett középiskolai diáklányokból.³⁴⁷ A DISZ-tagság nem számított szentségtörésnek a kisközösségben: a fiatalokat Lakos Endre „az adjátok meg a császárnak, ami császáré, és Istennek, ami az Istené” elv követésére ösztönözte: vegyék ki részüket bátran a társadalmi munkából, sőt tőlük telhetően a politikai tevékenységből is (ez már csak a feltűnés elkerülése végett is ajánlatos volt) de hitüket megtartva és sohasem megtagadva.³⁴⁸ Ez korántsem lehetett egyszerű egy kari propagandafelelős számára: lelkesedése, jobban mondva ennek későbbi taglalása vagy ávós kihallgatói jóindulatának elnyerését célozta, vagy a valódi lelkesedéssel, de politikailag semlegesebb területeken (pl. egészségvédelem) exponálhatta magát.

T. Elvirán kívül az őt Lakos Endrével összeismertető Deák György is igen aktív volt, szintén kitűnő tanulmányi eredményekkel és DISZ-tagsággal. Háttérből ő kezdeményezte egy 5-6 költői hajlamú fiúból álló csoport kialakítását. Lakos orvostanhallgató-csoportjának két tagja, F. András és S. Ferenc is eljártak ebbe a társaságba, ahol a vezető szerepet a munkásszarmazású, T. Elvira által „forrófejűnek” „kissé egzaltálnak” jellemzett F. András ragadta magához. Az ifjú poéták általában hetente jöttek össze, verseket írtak, egymás költeményeit megkritizálták, és le is gépelték. Voltak köztük gyerekes, tréfás tartalmúak és vallásos versek vegyesen.³⁴⁹ De rajongtak a színházért, az operáért is, sőt a színész hajlamúak nem egyszer álltak be statisztának a Szegedi Nemzeti Színház előadásain, hogy szerény ösztöndíjukat kiégesszék.³⁵⁰ A komoly vallásos lírával is behatóan foglalkoztak, leginkább Harsányi Lajos kanonok-költő (1883-1959) és Sík Sándor költészete érdekelte őket. Lakos Endre biztatására más csoportjaihoz is ellátogattak, hogy jobbnak tartott verseiket elszavalják. 1951-re, az állandó fluktuáció ellenére is mintegy 60-70 egyetemista és főiskolás járt rendszeresen a közvetlenül és közvetve Lakos Endre által irányított közösségekbe. Közben a káplán 15-20 ministránssal is foglalkozott (többnyire felső tagozatos általános iskolásokkal, és néhány alsóbb osztályos középiskolással), akiket szüleik – tisztviselők, pedagógusok, orvosok – állásuk féltése vagy a munkahelyi zaklatások miatt nem mertek beíratni iskolai hittanra. A „karikáknak” nevezett összejeveteleket, azaz a rendszeres hitoktatást mindig valamelyik nagyobb mi-

nistráns szüleinek lakásán tartották meg. Többször rendeztek közös kirándulásokat is. Néhány lány ministráns testvére révén került be a „karikákba”.³⁵¹

1951. januárjában Lakos az AC központjában ministránsvezetők részére tartott értekezleten vett részt, ahol Endrey Mihálytól anyagi támogatást kért csoportjai részére, konkrétan az utazások fedezésére („annál is inkább, mert a nyár folyamán pár személyt lelkigyakorlatra akar küldeni”).³⁵² Az AC-től ekkor 400 forintot kapott. 1951 augusztusában, nyári szabadsága alatt Debrecenben, a Szent Anna templomban tartott lelkigyakorlatot 10-12 középiskolás fiúnak és lánynak, majd ismét Budapestre utazott. Leggyakrabban évente egyszer-kétszer Himfy Ferenc kiskunfélegyházi, a domonkosrendi Tóth Mihály gyulai, majd békéscsabai és Sófalvi Márton békéscsabai segédlelkésszel jött össze a csoportmunkával kapcsolatos kötetlen tapasztalatszerére. 1951 áprilisában Lakos Endre volt a dél-magyarországi kisközösség-vezetők vendéglátója Szegeden, szülei Gyertyámos u. 4. alatti lakásában, ahol ő maga is lakott. Erre a megbeszélésre az említetteken kívül Kovács Mihályt is meghívta.³⁵³

A tapasztalatszeréből nem maradtak ki Lakos csoportjainak legaktívabb tagjai sem. 1951 kora nyarán Bulányi jelezte neki, hogy a csoportmunkába bevont fiatalok részére Budapesten országos értekezletet fognak tartani. Lakos Endre T. Elvirát, és a még csak alakulófélben levő egyetemista közössége többi tagját, Deák Györgyöt, a szintén orvostanhallgató Cs. Lászlót, F. András és a matematikus R. Józsefet kérte meg, hogy vegyenek ezen részt. E júliusi 5 napos találkozó több helyszínen is zajlott: a makkosmáriai kápolnában, a Hermina úti lelkészségen, a piarista rendházban, vagy az örmény-katolikus kápolnában, 25-30 egyetemista résztvevővel, akik főként Budapestről, Pécsről, Debrecenből és Szegedről érkeztek. (Lakos azt tanácsolta az öt egyetemistának, hogy családjuk és ismerőseik előtt úgy „legalizálják” távollétüket, hogy azt mondják: rokonlátogatásra mennek Pestre...).³⁵⁴ A lelkigyakorlatok fő előadói, Bulányi és Juhász Miklós mellett új színfolt volt *Rónay György* író és költő, a *Vigilia* munkatársa, aki az aktuális vallásos irodalmi témákba vezette be hallgatóságát. A szegedieket azonban készületlenül érte, hogy saját csoportmunkájukról is be kell számolniuk, mivel még csak alig 1-2 hónapja ismerték egymást, s a többi csoportot sem sokkal jobban. A többi résztvevő ebből azt az egyébként helytelen következtetést vonta le, hogy a „többiekhez viszonyítva Szegeden gyengén folyik a munka, s ezt fokozni kell.”³⁵⁵ A lelkigyakorlat másik lényeges eseményeként a piarista rendházban jöttek össze először a Provida mozgalom lelkészei, akik közt ciszterci közösségvezetők is voltak: *Halász Pius*, a borsodpusztai (Veszprém m.) önálló szerzetesközösség megalapítója és a budapest-szentimrevárosi Szt. Imre Gimnázium tanára, cserkészparancsnoka, *Barlay Ödön Szabolcs*.³⁵⁶

Az első viharfelhők 1952. februárjában kezdtek gyülekezni az egyetemista közösségek felett. F. András ellen fegyelmi eljárás indult az egyetemen: két évfolyamtársának beszélt Lakosról és a csoportokról, mivel be akarta őket vonni, mire azok feljelentették.³⁵⁷ Lakos Endre az országos csoportmunka felfedésétől is tartva úgy döntött, hogy a biztonság kedvéért felfüggeszti a további összejöveteleket, és csak a ministránsokkal foglalkozik tovább. Az utolsó találkozót 1952. márciusában tartották meg, T. Elvira lakásán, s ezután lényegében ő vette át Lakostól a „stafétabotot”: megbízásából már május 1-én III. és IV. évfolyamos bölcsész-hallgatók részére összejövetelet szervezett.³⁵⁸

A hurok azonban ekkor már egyre összefűzött: 1952. május 9-én F. András – minden bizonnyal azért, hogy továbbtanulását biztosítsa – önként jelentkezett az ÁVH Csongrád megyei Osztályán, és részletes vallomást tett, egészen az 1947-es kongregációs időszakig visszamenően. Ez volt az első alkalom, hogy a politikai rendőrség igen részletes információkat nyert Lakos Endre és csoportjai működéséről.³⁵⁹ A káplán ezután augusztusban még részt vett egy budapesti lelkigyakorlaton és csoportmunka-megbeszélésen, amelyre Juhász Miklóstól kapott meghívót. Majd hazatérve, a „karikák” tagjaira áldozott még néhány napot nyári szabadságából: a legszorgalmasabbakat Szilvásváradra vitte el táborozni, majd Algyőre szervezett egynapos, számháborúval összekötött kirándulást. Másnap, augusztus 25-én megtartotta velük az utolsó összejövetelet, egyikük lakásán. Három nap múlva letartóztatták.³⁶⁰ Az akció országos volt: majdnem ezzel egy időben csapott le az ÁVH Bulányi Györgyre, és a közvetlenül általa vagy az ő ösztönzésére beindított közösségek vezetőire. Lakos Endre házkutatáskor megtalált és lefoglalt tárgyainak többsége: „több sokszorosított demokráciaellenes tartalmú broszúra (azaz a csoportmunkában felhasznált, fentebb említett írásos anyagok), fényképek, belföldi levelek, indexen levő (nem egyháziilag, hanem a hatalom által tiltott) könyvek, két darab napló, egy darab Erika gyártmányú táskaírógép” voltaképpen az ezután következő papi pereknek is „típus-bűnjeleivé” váltak, és mivel sajnálatos módon általában az eljárás után a hatóság a legtöbb iratot és fényképet megsemmisítette, pótolhatatlan forrásanyagtól fosztotta meg az utókor kutatóit. A Gyertyámos utcai lakásban azonban a nyomozók találtak egy pisztolytáskát és „két db. pornográf diapozitívot” is. Ezeket talán a „szokásnak” megfelelően ők maguk csempészték oda, ám a későbbi vizsgálati eljárás során nem esett több szó róluk.³⁶¹ Nyilvánvalóan ez alkalommal letettek arról – bár eredetileg tervbe vehették –, hogy a meggyanúsítottat egy nyilvános kirakatper során saját hívei szemében is lejárassák erkölcsileg. Ennél ugyanis az ÁVH emberei számára sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, hogy valódi „há-lózatot” sikerült országszerte leleplezniük, amelynek szerteágazó kapcsolatrendszere miatt most nem volt szükség a valóságtól elrugaszkodott koncepciók gyártására. Feltehetően ezért

nem kerültek elő a papok esetében szintén szokványos erkölcsi (szexuális vonatkozású) vádak Bulányi György és társai ellen sem. Az 1952 decemberében lezajló perben Lakos Endre személyét „felértékelték”: Bulányi és Juhász Miklós után ő volt a harmadrendű vádlott. 10 évre ítélték. Mikor 1956-ban kiszabadult, Ausztriába távozott, és ott próbálta folytatni, ahol több mint 4 évvel azelőtt Szegeden kényszerűen befejezte: magyar gimnazista fiatalok hitoktatását vállalta, sőt egyik szervezője lett a tiroli Gränben a magyar gimnáziumnak. Erejét nem kímélve az iskolai szünetekben cserkész táborokat szervezett, később a magyar egyetemisták lelkesze lett Bécsben.³⁶² 1969 júniusában elborult elmével a döblingi elmegyógyintézetben érte a halál.³⁶³

Lakos letartóztatása után jó néhány egyetemista csoporttagot is előállítottak. Bár 2-3 napi vallatást követően csakhamar elengedték őket, az esettel összefüggésben ezután mintegy hét hallgatót távolítottak el az egyetemről. A kizárások óriási felzúdulást keltettek a városban, tiltakozásképpen lemondott a Természettudományi Kar dékáni tisztéről *Szőkefalvi-Nagy Béla*, az akkor már világhírű, Kossuth-díjas matematikus.³⁶⁴ Nem vette viszont őrizetbe az ÁVH Kovács Mihályt, és ekkor T. Elvira sem került célkeresztbe. A lány, Lakos letartóztatása után igyekezett kerülni a feltűnést, ezért jó néhány hónapig szüneteltette a csoportmunkát. 1953 elejétől azonban az iratok szerint Római körúti albérletében minden hónapban tartott összejöveteleket, amelyek „jezsuita irányítás alatt működtek.”³⁶⁵ A szóban forgó jezsuita egy pécsi illetőségű pap volt, az államvédelem elől sokáig Dési János álnéven bujkáló Jancsó Imre, akivel T. Elvira akkor ismerkedett meg, amikor az 1952-es nyári szünetben hazautazott.³⁶⁶ Ott hon többek között a Pécsi tudományegyetemen tanuló volt barátnőit is felkereste, és ekkor derült ki, hogy nekik is van a szegedihez hasonló, jórészt orvostanhallgatókból álló közösségük. Ennek volt a vezetője Jancsó Imre, aki T. Elvirán keresztül gépelt anyagokat küldött a szegediek részére is, voltaképpen „távolról” Lakos Endre helyett igyekezett őket valamelyest pártfogolni.³⁶⁷ T. Elvira azonban későbbi vallomásaiban maga is jelentéktelennek, mindössze együtt tanuló egyetemisták tiszavirág-életű önképzőkörének próbálta beállítani saját csoportját, talán hogy a többieket mentse.³⁶⁸ Kihallgatói előtt hangsúlyozta, hogy 1954 nyarán, amikor a gyulai kórházban volt gyakorlaton, találkozott Sófalvi Márton békéscsabai káplánnal, aki „rosszallását fejezte ki neki, hogy Lakos Endre lefogása óta a szegedi illegális csoportok nem fejtenek ki tevékenységet. Pesten is voltak letartóztatások, az ottani csoportok mégis aktívak maradtak.”³⁶⁹

Elgondolkodtató, hogy az államvédelem miatt csak Lakos letartóztatása után két évvel kezdett komolyabban foglalkozni az akkor már V. éves medika személyével. Az ügynöki feladatra azért látszott alkalmasnak, mivel még mindig többé-kevésbé aktív volt a csoportmun-

kában és már 1950 előtt is erősen „kompromittálódott”. 1954. szeptember 17-én Kelemen Miklós áv. százados beszerzési javaslatot készített róla, majd október 3-án, amikor ismét Pécsre utazott, előállították, és az ÁVH Baranya megyei Főosztályán, az egyetemről való kizárással zsarolva együttműködési nyilatkozatot írtak alá vele. Az ügynökkereszttségben „Tomori Erzsébet” fedőnevet kapott lány szintén el kellett hogy mondjon mindent Lakos egykori csoportjairól, s feladatául kapta, hogy derítse fel Kovács Mihály, Jancsó Imre és Sófalvi Márton „szervezkedését” is.³⁷⁰ T. Elvira tehát egész biztosan nem Lakos környezetében lett informátor, amint Bálint László könyvében olvasható,³⁷¹ sőt a felsővárosi káplán csoportjai még abban a „kegyelmi” helyzetben voltak, hogy nem került egy besúgó sem a soraik közé; ezt bizonyítja, hogy a szept. 17-i beszerzési javaslat is csupán két forrást nevez meg a Lakos-féle csoportok tevékenységére vonatkozóan: Lakos Endre és F. András tanúvallomását.³⁷²

„Tomorinak” azonban nem sokáig vették hasznát a tartói: a lány elszabotálta az együttműködést, és csakhamar felfedte magát a lelkiatyjának tekintett Jancsó előtt, sőt Várkonyi Imre prépost, szemináriumi rektornak (akinek előadásait sok egyetemista hallgatta) meggyón-ta, hogy beszervezték.³⁷³ (Mivel az utóbbi tényről „Rózsa” fn. ügynök jelentéséből tudunk, az ügynök nem más, mint maga Várkonyi Imre, aki még a gyónási titkot is tovább adta ÁVH-s megbízóinak. Ebben az időszakban „Rózsa” célszemélyei közt volt Kovács Mihály és köre is.) Kezdetben „feladatait ugyan végrehajtotta, és a találkozókra is pontosan eljárt, de csak azért, hogy leplezze kétkulacsosságát.” állapítja meg a róla készült jelentés.³⁷⁴ T. Elvira számára a szolgálatokkal való szakítást megkönnyítette, hogy az egyetemet elvégezve 1955 nyarától Budapesten, a János kórházban helyezkedett el, és így elkerülhetett beszerzőinek hatósugarából – természetesen előzőleg a szegedi ávosok felajánlották, hogy segítenek neki állást szerezni a szegedi orvostudományi egyetemen.³⁷⁵ 1956 januárjában a BM Baranya megyei Főosztálya javaslatot tett az „áruló ügynök” kizárására a hálózatból, majd májusban, a BHÖ 109. pontjába ütköző büntett miatt a letartóztatására is.³⁷⁶ Utóbbira már a feszült közhangulat miatt nem tudtak sort keríteni. T. Elvira esetleges továbbfoglalkoztatásának terve (a forradalom után rögtön a Fekete Hollók-ügyben) időről-időre felmerült, ám a korábbi dekonspirációt figyelembe véve mindannyiszor elvetették – utoljára 1987 augusztusában (!). B-dosszióját is csupán ekkor zárták le.³⁷⁷

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy 1952 őszén, Bulányi és társai, köztük Lakos Endre kiiktatásával az államvédelemnek nemcsak egyes közösségeket, hanem egy országos mozgalmat sikerült lefejeznie, amely Magyarország első, a szó legigazibb értelmében vett bázisközösségeinek mozgalma volt. A pártállam végleg lezárta azt a korszakot, amikor hitbuzgalmi, valamint aktívan apostolkodó egyesületek, később már illegálisan szerveződő hittancsoportok

szinte mindenhol püspökeik (nemcsak hallgatólagos) jóváhagyásával, sőt anyagi támogatásával működtek. Végleg lezárult az a korszak is, amikor a bázisközösségek számára, autonómiájuk meghagyásával adott volt a központi orientáció, az egymás közti egyeztetés lehetősége, amelyet az évente többször is ismétlődő lelkiigyakorlatos értekezletek biztosítottak, s amelynek letéteményese főként az AC volt. A hatalmi nyomással egy évvel korábban jelentéktelenségbe süllyesztett vezetőszerző most diszfunkcionálissá is vált, hiszen már nem volt kit és mit irányítani. A Bulányi és társai elleni leszámolás után a Provida-mozgalom is elhalt,³⁷⁸ s az államvédelemnek nem sikerült további működését kimutatnia, bár pl. Kovács Mihály ügyében még kutattak további „providások” után (ld. 95. o.). Így végső soron nem volt teljesen alaptalan, hanem a 9 évvel korábbi nyomozati tapasztalatokra épített az az állam-biztonsági prekonceptió, amely 1961-ben a „Fekete Hollók” összeesküvésében szintén egyetlen országos, szerteágazó szervezkedést akart láttatni. Bizonyítékok híján azonban ekkor a nyomozómunka csak „amalgámozást” eredményezett: a perekben (főleg az egyetlen nyilvános perben) jórészt egymással semmilyen kapcsolatban nem álló személyeket keverték össze és szerepeltettek egy ügyben vádlottként.

V. 2. *A Bulányival szemben kritikus Kovács Mihály*

Arra, hogy az ÁVH az ötvenes évek elején elsősorban az egyházi felső vezetésre, a legális egyházi megnyilvánulásokra koncentrált erőit, és az illegális ifjúságpasztorációnak egyelőre csupán a jelentős, „országos” irányítóit vette célba, Kovács Mihály személye a legbeszédesebb bizonyíték. Még piarista szerzetesi mivolta sem váltotta ki egyelőre a Hatóság veszélyes érdeklődését. Csak három év múlva követte sorstársait a börtönbe. A letartóztatását 1955. decemberében elrendelő parancs pontosan rögzíti az okokat: *„Nevezett egy széleskörű ellenforradalmi ifjúsági mozgalom vezetője Csongrád megye területén. Ennek vezetőségét 1952-ben részlegesen realizáltuk [...] A realizálás a szervezkedésnek csak a legfelső vezetőire terjedt ki. A többi papi és világi vezetők, valamint csoport tagok szabadon maradtak. Ellenük adminisztratív figyelmeztető rendszabály nem lett foganatosítva. A realizálás után a klerikális ifjúsági mozgalom területén rövid időre visszavonulás volt tapasztalható, majd 1953 tavaszán a szervezkedés szabadon maradt tagjai elkezdték a mozgalom újjászervezését.”*³⁷⁹

A Kovács Mihály közösségeire, szervezési módszerére vonatkozó adataink egyedülállóak abban a tekintetben, hogy legnagyobbbrészt azokból a jelentésekből tevődnek össze, amelyeket a börtönben ráállított fogdaügynök írt le ceruzával cellatársa elbeszélései alapján. E jelentésekből nyomon követhető a kettejük közt kialakult érdekes viszony. A fogdaügynök, igyekezővén megbízói elvárásának megfelelni, szinte átveszi nyelvezetüket: néha úgy vitatkozik

társával, mintha csak a vallatója volna, fölényes gúnnyal ír naivitásáról, ugyanakkor láthatóan megkedveli. Nem utolsósorban azért, mert Kovács olyan őszinteséggel, és részletbe veszően taglalja letartóztatása előzményeit, hogy joggal bizonytalanodhatnánk el: tényleg nem tudta, hogy az akkori hatalom szemében illegális dolgokat tesz, vagy beszélgetőpartnerre valódi szerepét nagyon is sejtve a lefegyverző igazmondásban látta a hatásos védekezést? Az utóbbi lehetőséget teljességgel kizárhatnánk, ha nem említene meg, hogy a püspök előtt titkolózott.³⁸⁰ Viszont kihallgatójáról, Fetter Ferenc áv. hadnagyról Kovács fölöttébb pozitívan nyilatkozik, teljesen korrektnek tartja, s úgy véli, ezt neki is hasonló őszinteséggel kell viszonznia.³⁸¹ Szinte fel sem merül benne, hogy a tapasztalt vizsgálótiszt már bemérte áldozatát, és tudja, hogy esetében csak a „jó ávos” módszer lesz célravezető. Az objektivitás e két szűrője – a fogdaügynök kvázi-jóindulata és Kovács megítélése saját magáról – alapvetően hitelesnek láttatja a börtöncellában írt beszámolókat.

A letartóztatásakor 35 éves Kovács Mihály nem Bulányi György hatására kezdett először foglalkozni az ifjúsággal. Középiskoláját a szegedi piaristáknál végezte, ezután rögtön felvételét kérte a rendbe. Egy évig a váci rendházban volt novícius, majd a pesti egyetem teológiai fakultásának hallgatója. 1940-től teológiai tanulmányait a római Gregorianumban folytatta, ezalatt kitűnően megtanult olaszul, 1942-ben örök fogadalmat tett, majd 1943-ban a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumba került vissza hittanárként és a 82. sz. Zrínyi cserkészcsapat kiscserkész-vezetőjeként. Nevelői ars poeticáját később éppen a fogdaügynöknek fejtette ki: ha a piarista rendalapító, Kalazanci Szt. József mintájára elkezdhetné, nem a városi, hanem a falusi nincstelen gyerekek nevelésére helyezné a fő hangsúlyt, és nemcsak középiskolától, hanem, Kalazancius eredeti elképzelésének megfelelően már elemi iskolás kortól. *„Ezt azzal indokolja, hogy a parasztságból, mint őserőből merít a társadalom, és egyénileg is azért vonzódik hozzá, mert ő maga is paraszti származású.”*³⁸² A gyakorlatba is átültetve ezeket az elveket, Kovács anyagi támogatásával minden nyáron a legszegényebb sorú diákok is elmehettek cserkész táborba. Az utolsó tábor már a gimnázium államosítása után rendezte Aggteleken (ávéhás átírás szerint „a Bükkönyben”), és több pozitív visszajelzést kapott a szülőktől az olcsó szervezés miatt.³⁸³ Az 1948/49-es tanévben az államosított gimnáziumban még taníthatott hittant, ezután Szeged-Belvárosba került segédlelkésznek. Mivel továbbra is a rendházban lakott, 1950. júniusában ő is az elhurcolt szerzetesek között volt, azonban a váci püspöki palotában töltött 3 hónapi kényszertartózkodás után a Dómhoz térhetett vissza.

1948 elején Bulányi György hívta meg őt Debrecenbe egy rendi összejövetelre, majd személyes megbeszélésen ismertette Kováccsal a kiscsoportos munka felépítését-működését, és megbízta, hogy Szegeden is szervezzen csoportokat. Rendtársa azonban nem kezdett bele,

mert ekkor még a gimnázium keretein belül cserkészzeivel ezt legálisan is csinálhatta.³⁸⁴ Közülük néhányal, akivel szorosabb kapcsolatot alakított ki, 1948 nyara után is tovább foglalkozott – erre részben a szülők is kérték – s felajánlotta nekik a hitoktatás folytatását komolyabb formában, és a további kirándulásokat, ezúttal „formai kötöttségek” nélkül.³⁸⁵

A letartóztatása után egy hónappal írt rendőri jelentések a vallomásokból már azt a képet rajzolják ki, hogy Bulányi az 1949. májusi látogatásakor Lakosra az egyetemi hallgatók és főiskolások pasztorációját bízta volna, Kovácsra pedig csupán a középiskolásokét. Kovács ezen állítólag „megsértődött”, mert ő is inkább az egyetemistákkal kívánt foglalkozni: egy 6 fős csoportjuk már az év elejétől járt hozzá.³⁸⁶ Mindez több mint meglepő Kovács hittanár említett nevelői hitvallása, és annak ismeretében, hogy néhány évvel később egy kereskedelmi szakközépiskolás csoportot is vezetett, és saját egykori piarista kiscserkészzeit is a szárnya alá vette. Inkább arról lehet szó, hogy ebben a kérdésben nem ismerte el irányító tekintélynek Bulányit, mint azt a későbbi események is valószínűsítik. A 6 egyetemi hallgató korábban kongreganista volt, és Lakos Endrével is kapcsolatban álltak. Velük Kovács Mihály Bulányi „Történelemfilozófiáját” vette át néhány találkozó alkalmával (a brosúrát Bulányi 1949-es májusi szegedi látogatásakor adta neki.), ám az írás nem aratott osztatlan sikert a fiatalok körében, s még 1949 folyamán ez a csoport szét is széledt.³⁸⁷ Egyébként Kovács, elmondása szerint maga se azonosult az írás azon részeivel, amelyekbe Bulányi „politikumot” vitt, csupán azokat a gondolatokat tette magáévá, amelyek a hitélet nagyobb elmélyítéséről szóltak, mivel az elvállaltalanodást ő is reális veszélynek ítélte.

A munka java része 1952. augusztusa, azaz Lakos Endre letartóztatása után kezdődött. A feltűnés kerülése érdekében Kovács több kisebb, legfeljebb 4 fős közösséget alakított ki, „3-as csoporttagozódással: visszaemlékezése szerint volt egy »egyetemi részleg« 6 fővel, egy tanítóképzős részleg 5 fővel, és egy »kereskedelmista« részleg 6 fővel.” Utóbbiakat még 11 éves kislány korukból ismerte, az annak idején legálisan működött „Kisleányok Köréből.”³⁸⁸ Ők voltak azok, akikkel 1952 elejéig a Lakos körébe tartozó T. Elvira foglalkozott, s amikor már nem jutott rájuk ideje, a lányok a piarista hittanárt keresték meg. Kovács Mihály minden „növendékének” hittant, erkölcsstant és egyháztörténelmet adott elő. Társadalmi származásuk hűen tükrözte a hivatalos ideológia által akkoriban értelmiséggé felemelni kívánt rétegek összetételét: 6-an paraszti, 6-an kisiparos, 2-en munkás családból származtak, 2 posta altiszt, 1 postatisztviselő, 1 vasúti tisztviselő gyermeke, 1-et Kovács sem ismert közelebről.³⁸⁹ A letartóztatása után szerkesztett rendőri jelentés jóval nagyobb taglétszámokat tartott nyilván: eszerint belvárosi káplán 1952-1954 közt évente 3-3 közösséget szervezett, egyenként 23-24 fővel. Közülük 9 aktív tagot általános iskolások hitoktatásával bízott meg: az 1-5 fős kiscso-

portoknak heti egyszer 2 órás hittant kellett tartaniuk a saját lakásukban. 1953-55 közt összesen 27 kisiskolás (I.-től IV. osztályig) pótolta ilyen módon az iskolában lehetetlenné tett valóságoktatást, 90%-uk szegedi belvárosi értelmiségi családból, 10%-uk munkás családból származott. További 18 embert Kovács Mihály gyóntatás közben ismert meg, majd többnyire egyénileg foglalkozott velük. Himfy Ferenc kiskunfélegyházi plébános 5 hittanosát küldte hozzá, akik a szegedi egyetemen folytatták tovább tanulmányaikat. A kecskeméti gimnáziumban tanító rendtársával, a nyomozati jegyzőkönyvben szintén „lombardistának”³⁹⁰ nevezett *Veszprémi Tiborral* pedig valóságos cserekapcsolatot alakított ki:³⁹¹ így ismerkedett össze 1952 őszén az akkor elsőéves magyar szakos *Turi Lászlóval*, aki Kecskeméten érettségizve be akart lépni a piarista rendbe, ám 1 év noviciátus után a felosztatás miatt kereten kívül maradt. Az ő sorsát különösen a szíven viselte Kovács Mihály. Rendtársa kérésére módszeres oktatást nyújtott neki a plébánián levő lakásán, hogy párhuzamosan a tanári képezés mellett teológiai vizsgáit is letehesse.³⁹² Átadta neki Bulányi történelemfilozófiai írását, és összehozta 4-5 hasonló érdeklődésű évfolyamtársával. Ebből a körből kezdett kialakulni már 1952 folyamán egy különösen összetartó csoport: a szintén magyar szakos *Farsang Bálint* és *Berta József*, az orosz szakos *Bálint Árpád* és a szintén kecskeméti piaristáknál végzett általános iskolai matematikatanár, *Vitéz Gyula* együtt rendszeresen megvitatták Bulányi téziseit Turi albérletében, de ezen kívül is folytattak filozófiai vitákat.³⁹³ Kovács Mihállyal azonban csak Turinak volt közvetlen kapcsolata. A hittanár kérésére Vitéz Gyulával együtt elvállalták 5-5 általános iskola hitoktatását, időnkénti táboroztatását, továbbá vallásos anyagokat gépeltek és sokszorosítottak. A fiatal pedagógusjelöltek együtt fogadták meg, hogy mint leendő nevelők mindig azon lesznek, hogy a keresztény hitet továbbadják tanítványaiknak, a marxista tanokat pedig ellensúlyozzák.³⁹⁴

1954-ben az egykori csanádpalotai KALÁSZ kisleánykörének időközben Szegedre beköltözött vezetőnöje, K. J. ismerkedett össze Kovács Mihállyal, és néhányszor meghívta lakására, hogy lelkigyakorlatos előadást tartson neki, és a nála emlékünnepekre összegyűlt KALÁSZ-lányoknak.³⁹⁵ Végül belvárosi káplánként, és kórusszervezőként Kovács a Dóm énekkarát is felhasználta „szervezkedésére”, és a fiatalok közül innen is alakított csoportokat. A 60 tagú, kétharmad részben nőkből álló kórus összetartására nagy energiát fordított, „az elmaradókkal, vagy a későkkel szemben mindig erélyesen lépett fel.” A karnagy teendőket ugyanakkor fiatalabb rend- és tanártársa, *Kartal József* látta el, akinek „lazasága” okozott némi nézeteltérést a két piarista között, a hangulat azonban ennek nem látta kárát. A kórusbeli csoportszervezéssel csakhamar, 1954 elején fel kellett hagyni: Langmár irodaigazgató és Molnár plébános is beárulták Kovácsot a püspöknél, aki hívatta a káplánt, ő azonban mindent

letagadott.³⁹⁶ Ez az egyetlen ellentmondás Kovács Mihály viselkedésében: ha a hittanórákat nem találta illegálisnak, s kihallgatójával őszinte volt, Hamvas Endrével szemben miért nem? Talán a kollaborálni kénytelen püspök szorongatott helyzetére³⁹⁷ gondolt, amikor a fogdaügynöknek megokolta: „*szerinte jobb erről hallgatni, a püspök ne keveredjen bele, meg biztos el is tiltaná*”³⁹⁸

A hittanórák helyszíne 4-5 magánlakás volt, köztük Kovács Mihály édesanyjáié. Később Kovács a fogdaügynök előtt jellemző módon úgy vélekedett, a fő hibát azzal követte el, hogy nem a plébánián tartotta a találkozót, s így tényleg gyanúnak tette ki magát, de „arra nem gondolt, hogy ilyen súlyos megítélés lesz ennek a következménye.”³⁹⁹ Egyébként édesanyjának egyik ismerőse, egy gimnáziumi tanárnő, Jánosházi Margit is rendelkezésre bocsátotta néha a lakását. Olykor az órákat is megtartotta, mert volt hitoktatói képesítése, és legépel néhány brosúrát. Egy másik kihallgatási jegyzőkönyve szerint 1952 tavaszán Kovács újabb 5 fős fiúcsoporttal kezdett foglalkozni. Valamennyien, egy kivételével a piarista gimnázium növendékeiként régi ismerősök voltak, ő pedig a kiscserkész-parancsnokuk. A fakultatív hitoktatás bevezetése után egyikük, *Kesselyák Péter* özvegy édesanyja vállalta, hogy családi keretben folytatja hittanításukat, azonban rövid idő elteltével úgy látta, hogy az ő ismeretei nem elégítik ki a fiúkat, és ekkor kérte meg Kovácsot, hogy vállalja el őket. A heti kétszeri csoporttalálkozók fő szervezője Kesselyák Péter lett, s vagy szülei lakásán, vagy Kovács Mihály édesanyjánál tartották meg az összejöveteleket.⁴⁰⁰ A fakultatív hittan bevezetése utáni közösségképződés első lépcsőfoka tehát itt is – mint sokfelé az országban – a szűkebb családi kör lett.

A piarista hittanár nagyon jól fel tudta használni a házi hittanórákon azokat a könyveket, amelyeket az államosítás utáni zárolás alól feloldott rendházi könyvtárból sikerült visszakapnia. Népszerűek voltak Mécs László papköltő vagy Sík Sándor versei (utóbbinak egy Szent Elekről szóló drámáját is őrizte), Godin abbé *Kovács a kenyérben* c. műve, s számos brosúrát kapott Bulányin kívül más rendtársaitól is.⁴⁰¹ A leggyakrabban mégis a Szentírást elemezte hittanosaival, akik közül az egyik csoport teljesen önálló volt ebben, és csak akkor fordultak hozzá, ha egy-egy részt nem tudtak megfelelően értelmezni.⁴⁰² Ahogy cellatársának elmondta, Kovács Mihály arra nevelte egyetemistáit, hogy az egyetemi világnézeti oktatással párhuzamba állítva sajátítsák el a keresztény tanítást, és azt az egyetemről, főiskoláról kikerülve saját környezetükben nem „propagandával” hanem a személyes példaadás legkülönbözőbb módjainak többször hangsúlyozta és értelmezte Pál apostol sorait a felsőbbség iránti engedelmségről: mindenféle államhatalmat, Isten akaratából létesültnek kell tekinteni, és

olyannak, amely hivatva van arra, hogy a jót megvédje, a gonoszt pedig üldözze. Ide tartozott az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené” igazságának kifejtése is. Később Kovács Mihály épp ezeket a kitételeket használta védekezésében, hogy kihallgatóit meggyőzze: eszébe sem jutott az államrend elleni szervezkedés. *„Azt állítja, hogy ő államrendünk maradandóságával számolt, de viszont úgy látta, hogy hitéletünk gyengült, és tisztán ennek a meggyengült hitélet (sic!) megerősítésére törekedett. Azt mondja, ő sohase tett olyasféle megjegyzést, amellyel ő eme rendszerünk megdöntésének kívánalmát, avagy lehetőségét kifejezte volna.”* áll a fogdaügynök nehézkesen megfogalmazott jelentésében.⁴⁰⁴

Kovács Mihálynak a nevezetes 1951. augusztusi lelkigyakorlatos megbeszélésen kellett tapasztalnia, hogy ezzel a felfogással rendtársai közt ő is ellenzékbe szorul. A bencés Szunyogh Xavér által vezetett két napos elmélkedés után előállt Bulányi György és „vezérkara” – ahogy Kovács emlegette Török Jenőt valamint Juhász Miklóst –, és a francia egyházi írásokra, köztük Suhard bíboros gondolataira támaszkodva fejtették ki az illegális ifjúsági munka szükségességét. A velük vitába szálló dunántúli lelkészek után szót kért Kovács Mihály is, és elmondta, hogy ő nem hitoktat olyan fiatalokat, akiket a Bulányi-féle elgondolások szerint nevelni lehetne. Nekik egyébként is nem a marxista tételek programszerű cáfolása, hanem a katolikus hitélet erősítése érdekében a tisztán Szentírásra alapozó hitoktatás lenne a feladatuk. *„Azt állítja, valahogy túl fellengzősnek találta úgy a Bulányi-féle, valamint a francia fordításokat is. Átolvasta őket pontosan, de azután a végükre érve nem tudta, vajon ő-e olyan szellemi szegény, hogy mindezt nem tudja magáévá tenni, vagy mindezek hirdetői túlzók és fantaszták.”* Az értekezlet, Kovács börtönbeli visszaemlékezése szerint „semmi határozott formát nem öltött”, viszont neki „alacsonyabbrendűségi érzése” támadt Bulányiékkel szemben. Különösen, amikor egy ismerősén keresztül megtudta, hogy Bulányi György leszólta őt, amiért nincs benne kellő kezdeményezés, és nem rendelkezik a megfelelő szellemi kapacitással sem.⁴⁰⁵ Feltételezhető, hogy amikor a Lakos Endre által Pestre küldött 5 egyetemista az ifjúságpasztorációs értekezleten (amely az említett papi gyűléssel együtt, de attól külön helyszínen zajlott) kritikákat kapott felkészületlensége miatt, ezt a bírálatot már Kovács Mihály negatív megítélése is befolyásolta, bár nem tudjuk, hogy az ő csoportjaiból részt vett-e valaki ezen az értekezleten. Annyi viszont teljes bizonyossággal megállapítható, hogy Bulányi az ifjúságpasztoráció mikéntjének kérdésében már a kezdetek után nem sokkal konfliktusba került több lelkésztársával, mint korábban említettük, 1950 nyarán Endrey Mihály segédpüspökkel is.

A lekicsinyelt Kovács Mihály a fenti okok miatt a Provida mozgalmat sem helyeselte celatársra előtt: úgy vélte, hogy ha a szerzetesrendeknek is csak meghatározott részét engedé-

lyezte az állam, akkor a „providás” szervezkedés jogosan minősül illegálisnak.⁴⁰⁶ Abban is eltért debreceni rendtársától, hogy csoportszervezésben nem a hólabda-módszert alkalmazta, hiszen ez már Lakos Endrénél is csak felemás eredményt hozott. Inkább a már meglévő egyetemista 3-4 fős csoportok tekintettek maguk közül egyvalakit vezetőjüknek, s a vezetők időnként beszámoltak neki.⁴⁰⁷ A Kesselyák-féle csoporttal, mint egykori cserkészeivel azonban mindig személyesen foglalkozott. Bitó János, a csoport egyik tagja, akit 1957 tavaszán a forradalmi eseményekben való részvétele miatt helyeztek közbiztonsági őrizetbe (ekkor elsőéves egyetemista volt a Természettudományi Karon, szintén kitűnő eredményekkel), de természetesen „klerikális” múltjáról is faggatták, úgy emlékezett vissza, Kovács néhány „titkos”, cserkész formások nélküli kirándulásra invitálta meg őket, majd ezt követően vetette fel, hogy folytatja hitoktatásukat komolyabb formában – tehát már nyitott volt a kérdésre, mielőtt Kesselyák Péter édesanyja megkereste volna.⁴⁰⁸ A hagyományosnak tekinthető, csütörtökönként megtartott „frontális” hittanórák a következők szerint épültek fel: az 1951/52-es tanév folyamán Schütz Antal *Dogmatikáját* vették (Isten- Szentháromság- és kinyilatkoztatástani alapvetéssel), ez volt az alapja a következő évben szintén Schütz írásaira támaszkodó erkölcstan-óráknak (ennek gerince a tízparancsolat részletes kifejtése és elemzése volt), majd az 1953/54-es tanévben az egyháztörténelem következett, amelyet a XX. század elejéig vettek végig.⁴⁰⁹ *„Eleinte a jellemnevelés szellemében beszélt, s ilyen megvilágításban adta elő az Ószövetséget és az egyháztörténelmet. Célja az volt, hogy vallásilag s főleg jellembelileg neveljen bennünket. Ő legalábbis így állította be, s előadásai igazodtak is állításához. Politikai éle mindennek nem volt”* jellemezte Bitó János,⁴¹⁰ Az 1948-as aggteleki nyári túra után még három nagyobb tábor rendezett a fiúk számára Kovács Mihály: 1952-ben és a rákövetkező évben ismét a Bükkben, majd 1954 nyarán a Bakonyban, és a Balatonon. E táborozásokon elméleti kérdésekkel nemigen foglalkoztak, Kesselyák és két másik fiú ugyanis elhozta az öccsét is.⁴¹¹ Kivéve a legutóbbi tábor, amelynek „nevezetessége” volt, hogy a csoporthoz ellátogatott Várkonyi Imre prépost két napos lelkigyakorlatot tartani.⁴¹² E szokatlan gesztus azt sejteti, hogy „Rózsa” igazi célja a táborozókról való információszerzés volt, bár ilyen jellegű jelentés nem maradt fenn tőle.

A Lakos Endre ismeretségeinek számát is felülmúló kapcsolatok nem maradhattak sokáig észrevétlenek az ÁVH számára, ráadásul belvárosi káplánként Kovács túlságosan is szem előtt volt. Hogy miért nem próbálta jobban „konspirálni” összejövetelét, hittanos csoportjait, annak okait részben ismerjük, viszont a fogdaügynöknek elmondta – nehéz eldönteni, hogy megjátszott, vagy valódi naivitással-e –, hogy amikor Lakos letartóztatásakor őt békén hagyták, ez abban erősítette meg, „hogy az ő munkájában nem találtak semmi kifogást, nyugodtan

folytathatja”.⁴¹³ Az első viharfelhők akkor jelentek meg, amikor 1954 vége felé az egyik közösségből távozott egy *Marosi Éva* nevű egyetemista lány, mert őmiatta az ÁVH folyamatosan zaklatta a szüleit. Marosira azért is figyelhettek fel, mert pécsi volt, és kapcsolatot tartott a Sziklatábor egyik vezetőjével, a ciszterci *Wöllner Ferenc Frigyessel*, akit rendszeresen tájékoztattott a szegedi fejleményekről, míg Kovács Mihálynak ugyanígy Wöllnerék tevékenységéről számolt be.⁴¹⁴ Nem csoda, hogy e szerteágazó kapcsolatok következtében a piarista hittanárt a Hatóság egy Csongrád megye területén működő „széleskörű ifjúsági mozgalom” vezetőjévé kiáltotta ki. De lefogása logikus folyamánya volt annak az 1955. júliusi MDP KV határozatnak is, amely az illegális szerzetesrendek felszámolásáról intézkedett, és amelynek számos jezsuita vezető esett áldozatul.⁴¹⁵ Vele egy időben tartóztatta le az ÁVH Hódmezővásárhelyen a szintén Bulányi által közösség-szervezéssel megbízott Szabó Ferike Terézt.⁴¹⁶

Kovács több csoportját, s főképp az énekkar irányítását ezt követően Kartal József próbálta átvenni – egyik legelső ténykedése volt, hogy a kétségbeesés ellensúlyozására diadalmas, dicsőítő egyházi énekeket gyakoroltatott be a kórustagokkal, és „tüntetőleg szervezte meg a fiatalok körében Kovács megemlékezéséről szóló előadását.”⁴¹⁷ Az énekkaron kívül azonban csak egyesével-kesével foglalkozott a fiatalokkal. Hamvas Endre őt is figyelmeztette, de további intézkedéseket nem tett – úgy tűnt, hogy belefáradt az ügybe: „*megtette a püspök Kartallal kapcsolatban, amit megtehetett. A többit már most Kartalra kell hagyni. Egy felnőt embernek kell annyi eszének lenni, hogy tudja, miként kell cselekednie.*” fejtette ki egy az iratban néven nem nevezett ügynök, feltehetően „Rózsa”, aki még olyan feladatot is kapott tartóitól, hogy Kovács Mihály feldicsérésével, s afelett sajnálkozva, hogy letartóztatásával „igen nagy kárt szenvedett a szegedi ifjúság”, provokálja Kartal Józsefet.⁴¹⁸

Fetter hadnagy 1956. január 19-én javasolta az ügyben további 6 személy őrizetbe vételét, 40 figyelmeztetését és 30 ember eltávolítását az egyetemről, főiskoláról vagy állásukból.⁴¹⁹ A nyomozók különösen azt igyekeztek bizonyítani, hogy a „mozgalomban” résztvevők valamennyien „providások” és külföldi kapcsolatok után is kutattak, ám utóbbiak hiányát már rövid idő után kénytelenek voltak tényként rögzíteni. Februárban a letartóztatásra javasoltak köre még tovább bővült: köztük volt immár a „lombardisták” két kecskeméti vezetője, Szentgyörgyi András és Veszprémi Tibor SchP, Jánosházi Margit, aki „14 személyt szervezett be”, Kartal József, Turi László, egy lány, aki Bulányi és Kovács közt mintegy „összekötőként” működött, Baloghi Mária tisztviselő, a jezsuita alapítású, világban élő UNUM női szerzetesrend⁴²⁰ egy tagja, aki „rendszeresen szolgáltatott Kovács Mihálynak adatokat a munkahelyéről »a nép problémái« címén” valamint K. J.. A minél szélesebb körű mozgalmat kimutatni hivatott ÁVH-s akció azonban 1956 tavaszán az országban egyre feszültebbé váló belpolitikai

helyzet miatt kifulladt, a tervezett letartóztatásokból csupán tanúkihallgatások lettek. Kovács Mihályt a Fővárosi Bíróság 1956 szeptemberében minden vádpont alól felmentette,⁴²¹ és szabadlábra helyezték. 1957 áprilisában már Zákányszéken volt segédlelkész, amikor egy hónapra, több paptársához hasonlóan őt is internálták. Nem kimutatható, hogy ennek volt-e köze a hittan csoportokhoz, bár Kovács ebben az időszakban sem szakította meg teljesen régi kapcsolatait, csupán háttérbe húzódott: a Vitéz-Turi-féle egyetemista közösség továbbra is egyik mentorának tekintette.

V. 3. „Apostolok”: Majoros Mária Armella hódmezővásárhelyi csoportjai

A tanulmányban tárgyalt kisközösségek közül a domonkos rendi Majoros Mária, azaz Armella nővér által vezetett hódmezővásárhelyi leánycsoportok működtek a leghosszabb időn át, az ötvenes évek elejétől egészen a hatvanas évek végéig, átvészelve a „Fekete Hollók összeesküvésének” pereit is. Ezek ugyan közvetlenül nem érintették sem Armella nővért (aki jelenleg a domonkos női rend helybeli Rózsafüzér Házának házfőnöke), sem közösségeit, de vitán felül áll az a teljesítmény, hogy a nővér voltaképpen kisiskolás koruktól egész felnőttkorukig tudta és merte kísérni csoportjai tagjainak többségét, a politikai rendőrség 1955-től érezhető kitüntető figyelme ellenére. Hatása az illegalitás körülményei közt is kisugárzott a városban működő többi közösségre, és a hitéletre, még a 70-es években is. „*Vásárhelyt lényegében ő tartotta kézben. Minden ottani csoport valamiképp az ő köpönyegéből bújt elő.*” jellemzi őt egykori csoporttagja, Engelhardt Mária.

A földalatti ifjúságpsztoráció egyik forrásvidéke és kiindulópontja Hódmezővásárhelyen is az 1949-től folytonosan akadályozott fakultatív hitoktatás volt, másrészt két szerzetesrend: a domonkos nővérek és a jezsuiták.⁴²² A leánygimnázium államosítása után Majoros Mária, mint elsőfogadalmas szerzetesnővér (az örök fogadalmat a szerzetesrendek feloszlata miatt már nem tudta letenni) vállalta a tanítványaival való külső kapcsolattartás, majd a fakultatív hitoktatás minden megpróbáltatásait.

Majoros Mária 1929-ben született Hódmezővásárhelyen, 1942-től Kőszeghalmán a domonkos női rend zárdájában folytatta középiskolai tanulmányait. 1948-ban érettségi után rögtön belépett a rendbe, és még abban az évben hazajött. Alig több mint egy évig taníthatott hittant az iskolában, utána 1949 végétől egy évig volt munkanélküli. Végül a városi SZTK-nál helyezkedett el adminisztrátorként, majd számviteli előadóként. 1960-tól ugyanebben a munkakörben a szentesi SZTK-ban dolgozott tovább. Már 1951-ben családfenntartó lett, mivel szüleit kuláknak nyilvánították, és elvették tőlük nemcsak a tanyájukat, hanem gyakorlatilag szinte mindent.⁴²³ Közben az iskolai hittan teljességgel lehetetlenné vált, s ebben a helyzetben

kérték meg Armella nővért egykori tanítványainak szülei, hogy gyermekeikkel továbbra is foglalkozzon, készítse fel őket elsőáldozásra, bérmálkozásra. Így kezdődött az illegális hitoktatás házaknál, családoknál. Ebbe a szülők is örömmel belekapcsolódtak, s utána a játékokat is együtt játszották gyerekeikkel.

E kezdeti családpsztoráció mellett a nővérnek más csoportokat is szárnyai alá kellett vennie: a Szabadság-téri Szt. István plébániát 1942-1951 közt *P. Zsíros Ferenc SJ*, majd 1951-1953 közt *P. Németh János SJ* vezették, akik számolva az esetleges elhurcolással, már a negyvenes évek végén sietve megszerveztek néhány kisközösséget, majd a velük való foglalkozás módszertanába is bevezették a nővért. Az 1949-es helyzetet jellemző ügynökjelentés szerint „*P. Zsíros volt a rektor, az ő kezében futottak össze a szálak, ő osztotta ki a teendőket. P. Németh volt a templom keze-lába, ő pasztorálta a vásárhelyi tanyavilágot.*”⁴²⁴ A hitoktatással főleg ő foglalkozott, ám az óriási érdeklődés miatt már ebben az évben kiegészítőt kellett maga mellé vennie, Szabó Erzsébet hitoktató személyében. Az 1950. júniusi elhurcolásokból a hódmezővásárhelyi jezsuiták kimaradtak, amit egyedül annak köszönhetek, hogy nem volt a városban rendházuk (női világi rendjüknek, a Jézus Szíve Népleányai Társaságának viszont igen), a rendek magyarországi betiltásakor pedig a hatóság elsősorban ezekre koncentrált. A „késedelmet” 1952 elején pótolták: a püspöki adminisztrátor felszólítására a két idős páternek el kellett hagynia a plébániát, és más egyházmegyébe helyezték őket. Utódaikra egy ügynökjelentés szerint többek közt 40-50 tagú ifjúsági énekkart, ministráns-köröket (amelyek aztán több kisebb csoportra bomlottak), és a plébánia alagsorában jól felszerelt játékszobákat hagytak, pingpongasztallal, sakk-készlettel és sok más társasjátékkal.⁴²⁵ A domonkos nővérek által „csupaszívnek” jellemzett Németh János a szent ignáci útmutatások alapján több lelki gyakorlatot is tartott a Szt. István téren és lakásán, s olyannyira hatással volt hittanosaira, hogy később sorozatos kirándulások keretében zarándokoltak el hozzá új állomáshelyére, a Mecsek-hegységben levő püspökszentlászlói papi szeretetotthonba.⁴²⁶

Az első csoportok is a magánházaknál tartott hittan köré kristályosodtak ki. A jezsuita és domonkos pedagógiai módszerek nyomán Armella nővér a Szentírást állította a középpontba: ahogy együtt haladtak a szövegben, az egyes szövegrészek mondanivalója mindig valamilyen lelki tréning alapjául szolgált, s az adott héten mindenki azt gyakorolta. Egy idő után a lányok öntevékenyen is kerestek ki a Szentírásból a gyakorlatokhoz szövegrészeket. Armella nővér a fegyelmezett imaéletet is igyekezett pártfogoltjaival elmélyíteni, s ennek érdekében nagyon sok rózsafüzér-imádságot végeztek, melyeknek hagyományát ő a noviciátusból hozta magával. A gyerekek számára a rózsafüzér olyannyira bensőségesé vált, hogy lassan az időt is az ima hosszával mérték. „Kati, milyen messze laksz ide?” „Két tized rózsafüzérnyire.” hangzott

a jellegzetes válasz.⁴²⁷ Gyakoriak voltak a szentek életéből vett felolvasások, és elmélkedések, köztük az egyik kedvelt példakép a szüzessége védelmében már 12 évesen vértanúhalált halt *Goretti Mária* volt.⁴²⁸ A serdülőkorba került lánycsoportok esti beszélgetésein egyre gyakoribb vitatéma lett az abortusz, különösen a Püspöki Kar művi abortuszt elítélő 1956. februári körlevelét követően.⁴²⁹ Ekkoriban már egyénenként is felkeresték vezetőjüket, aki zongoraleckéket is adott nekik, a zongoratanulás persze olykor kiváló ürügy volt a találkozókhoz.⁴³⁰ Elsősorban a jó házasesetre való felkészítést szolgálták olyan általa kölcsönadott könyvek, mint Tower Vilmos: *Jegygyűrű* és *Kihez menjek feleségül* c. művei (1942; utóbbinak a fiúk számára írt változata volt a *Kit vegyék el feleségül?*) és Tóth Tihamér indexen levő könyve, a *Szentek élete*.⁴³¹

Az ötvenes évek közepére Armella nővér már 3-4 hittancsoportot irányított, összesen 45-50 fővel, legalábbis a későbbi állambiztonsági adatok így összegeztek. Mivel az újabb érdeklődők csatlakozásával újabb csoportokat is kellett volna szervezni, a nővér, főleg pedagógus ismerősei és kollégái személyében megbízható segítőtársak után nézett: Májér Jánosné és Bálint Magdolna általános iskolai tanítónők valamint a Jézus Szíve Népkegyébe *György Jolán* és *Mező Anna* vették át egy-egy csoport vezetését.⁴³² A jezsuiták távozása után a fiúk sem maradtak sokáig irányítás nélkül: 1954-ben a hódmezővásárhelyi téglagyár könyvelője, a jogi és teológiai tanulmányait valamint jezsuita noviciátusát szintén félbeszakítani kényszerült *Halla László* (ma diakónus) ajánlotta fel, hogy a Szt. István templom-beli énekkaros fiúkból – a kórusnak már 1950 óta karnagya volt – külön közösségeket szervez. Rajtuk kívül a helyi KALOT-nak, és a jezsuiták távozásával 1952-ben megszüntetett Szívgyárának volt a vezetője, amelynek tagjai jórészt szétszéledtek; a legkitartóbbakat néhány egykori KALOT-taggal együtt szintén igyekezett összegyűjteni fiúcsoportjaiban. Beszerezte számukra a fellelhető régi kézikönyveket, brosúrákat, pl. Schütz Antal *Dogmatikáját*, Bangha Béla SJ: *Katolikus kultúrerő* c. munkáját, a jezsuita Szív újság egyes számait, vagy „Szolovjev orosz író művét a világvégéről”⁴³³, de a legtöbbet forgatott két mű Tóth Tihamér: *Tiszta férfiuság* és *Jellemes ifjú* c. írása volt. A heti kétszeri, először a Szent István-plébánián, majd magánlakásokon tartott összejöveteleken a jelentések szerint Halla a belőlük felolvasott részletekhez fűzött magyarázatokat, vagy egykori KALOT-os élményeiről mesélt.⁴³⁴ „Fiai” ugyanúgy jártak vele túrázni, táborozni (szinte vasárnap délutánra jutott egy rövid kerékpártúra, sőt motorkerékpáros kirándulásokat is szerveztek⁴³⁵) valamint teljesítették a különböző próbákat, mint a cserkészlet virágkorában, persze a feltűnő külsőségek nélkül. Armella nővér lányaival is szerveztek közös programokat, pl. kirándulást a mártélyi Holt-Tisza-ághoz, Körtvélyesre vagy a székkutasi búcsúba, ahol Halla olykor helyettesítőként kántorizált.⁴³⁶ Névnepok és születés-

napok valamint minden szilveszter alkalmával közös házibulikat (ahogy ők nevezték, „zsúrt”) rendeztek.

A domonkos nővéreknél és tanár-társaiknál óvatosabb Halla viszont egyszerre mindig legfeljebb 3-4 fővel foglalkozott. Csoportjainak „virágkora” az 1952-1960 közti időszakra esett, mígnem a hatósági zaklatástól nem tartó legkitartóbb fiúk is felnőve és családot alapítva kirepültek (Hallát csak a munkahelyén – 1966-tól a Porcelángyárban – érte hátrány, a személyzeti lapján tartották nyilván, hogy rendszeres templomjáró, és mindennap megjelenik a parókián is).⁴³⁷

Az 1950-es szétszórás után is helyükön maradt jezsuiták plébániai ténykedése rávilágít arra a tényre, hogy ezen a módon az általuk alakított bázisközösségek rövid ideig, ha nem is rejtve, de „elfeledve” működhettek. Több közösség viszont létezését és terjedését paradox módon nem kis részben a kommunista kormánynak köszönhette: a rövid időre internált szerzeteseket ugyanis szabadulásuk után valóban szétszórták az országban, és többnyire valamelyik plébánián helyezkedtek el, mint kisegítők. A rátermettebbek csakhamar élő közösségeket vonzottak, vagy kovácsoltak össze maguk körül, sőt, az üldöztetés éveiben, titokban jó néhány szerzetesi fogadalom született (ami persze a rendi utánpótlást csak szűkösen biztosíthatta). A Hódmezővásárhelytől északkeletre levő Székkutas plébániájára pl. *Sorok János* személyében igazi karizmatikus lelkületű verbita⁴³⁸ (SVD) szerzetest helyeztek, aki gyakran látta vendégül Majorosék kiránduló csoportjait, ők pedig elsőáldozások, és a legkülönbébb ünnepek alkalmával (Székkutas nevezetessége volt az ún. Csicsa-téri pünkösdi búcsú) álltak rendelkezésére kisegítőként. Ugyanilyen lelki központ-szerepe volt a 60-as évek elején utódjának, *Rostás Sándor* SVD (Majoros Mária unokaöccse) és *Kósa Ferenc* SVD ászothalmi segédlelkészeknek. A politikai rendőrség figyelmét nem is kerülték el a volt szerzetesek: „*Sorok is aktivizálódott... 'Hittérítők' fedőnév alatt megkezdtük az illegálisan működő SVD megyénkben élő tagjai ellenséges tevékenységének operatív feldolgozását.*” áll egy 1963. nov. 21-i jelentésben.⁴³⁹ De a Püspökszentlászlón élő Németh János is csakhamar újra a célkeresztbe került. Az ún. „K”-ellenőrzés útján, azaz levelek felbontásával szerzett információkból a nyomozók az alábbi következtetésre jutottak: „*Püspökszentlászló az illegális apáca képzés egyik országos központja, és e központ vezetője Németh János jezsuita szerzetes. A szociális otthon körülményei ideális helyzetet biztosít (sic!) az illegáció számára.*” Ebből annyi mindenképp igaz volt, hogy Majoros Mária rendjének egyik lehetséges utánpótlás-bázisaként is tekintett csoportjaira, és ennek megfelelően nevelte a lányokat. Közülük a hatvanas évek közepéig-végéig négyen tettek tisztasági fogadalmat: Prohászka Margit, Székely-Szűcs Erzsébet Héjja Anna, majd Tódor Katalin (fogadalmukat évente újították meg, általában Sorok plébá-

nosnál).⁴⁴⁰ Németh János a jezsuiták közt is vitathatatlan szellemi tekintélynek számított, többször felkereste őt Kerkai Jenő és a rend 1956-1978 közti „titkos” tartományfőnöke, P. Kollár Ferenc. Természetesen egy-egy lelki gyakorlatra Halla László is gyakran eljött csoportjával. E lelki gyakorlatokon egy ügynökjelentés szerint Németh így vezette be hallgatóságát a diktatúra körülményei közötti világi apostolkodás módszertanába: *„munkahelyen, lakókörnyezetünkben, szórakozóhelyen figyelni kell az embereket. Szolid, csendes, főleg politikailag ingatag személyeket kell kiválasztani, és azokkal kell foglalkozni, vallási hovatartozásuktól függetlenül. Ezekkel lehetőleg össze kell barátkozni, kezdetben apróbb szívességeket kell nekik tenni, segíteni nekik, és amikor így elnyertük a bizalmukat és tekintélyt szereztünk előttük, utalni kell politikai kérdésekre. Ha azt tapasztaljuk, hogy bizonyos kérdésekben nem értenek egyet a fennálló társadalmi rendszerrel, fokozatosan lehet vallási, egyházi témákról is beszélgetést kezdeményezni. Akikből még nem vett ki teljesen a vallásosság...el kell vinni a templomba és tovább is egyengetni kell útjukat az egyház felé.”*⁴⁴¹ Az első legfontosabb lépések után a szűkebb közösségbe való bevezetés mikéntjét Németh már nem konkretizálta, hiszen mint mondta, ez mindenki egyéni karizmájától függ. Itt viszont már nagyon óvatosan kell tovább dolgozni, mert „az elhamarkodott lépések több kárt okozhatnak, mint hasznot”. Nem nehéz felfedezni a hasonlóságot Lakos Endre „emberhalászati” módszerével, Németh János azonban még elővigyázatosabb és több fokozaton át vezető evangelizálást tartott célravezetőnek. Viszont megtoldotta a figyelmeztetéssel, hogy aki erre a munkára elszánja magát, annak vállalnia kell minden áldozatot, akár a börtönt is.⁴⁴²

A Majoros-féle csoportok kései szerzetes-pártfogói közül kiemelkedett *Ludmány Antal* piarista atya, 1974-1985 között a Szent István-templom plébánosa, aki titokban az egykori tartományfőnök, Sík Sándor költeményeihez mérhető szépségű verseket írt. A plébános „hivatalosan” csak a rendőrségtől tudta meg, hogy egyházközségében kisközösségek működnek („csak azért tehetnek felelőssé, amiről tudok” mondogatta) utána viszont minden erővel védeni igyekezett őket: inkább nyugati útlevelkérelmét is visszavonta, csak hogy ne kelljen felosztatnia a csoportokat, ahogy az ÁEH megkívánta tőle.⁴⁴³ De bőven voltak Armella nővér közösségeit a parókiájukra befogadók és segítők között világi lelkészek is: rögtön az elhelyezett jezsuiták helyébe lépő, Szegváron már hírnevet szerzett Nagy Elek plébános, és a káplánok, Major István, majd Újfalusi István, később Németh Tibor, vagy Lancz Kálmán belvárosi plébános.⁴⁴⁴ Fila Béla, a későbbi teológus, dogmatikaprofesszor 1959-1962 közt szintén belvárosi segédlelkészként rendszeres filozófiai előadásokat tartott a csoportok számára. Viszont 1954-től a feltűnéstől félve szinte kitiltotta a plébániáról a gyerekeket Balassai József plébános, aki a jezsuitákkal sem rokonszenvezett. Armella nővér visszaemlékezése szerint pedig

egy belvárosi békepap-plébános így nyilatkozott: „Ha Majoros az én területemen dolgozna, lecsuktnám!”

Az ÁVH a kezdetek után viszonylag hamar bemérte Majoros és társai csoportjait. Armella nővér úgy véli, hogy a jezsuiták ellen 1955. szeptemberében megindult eljárásnak, kapcsolatai miatt ő is egyik mellékszereplője lett volna. A decemberben történtek mindenesetre e hatósági kampányfolyamatba illeszthetők: ekkor tartóztatták le Bulányi utolsóként megmaradt szervezőit, Kovács Mihályt és Szabó Ferike Terézt, s ezzel egyidejűleg hat felfegyverzett államvédelmis házkutatást tartott Majoros Mária a lakásán. Mivel épp nála aludt két kislány, akik a későre nyúlt előző esti találkozóról már nem mentek haza, a nyomozók lábujjhegyen járkálva fésülték át a szobákat. Hajnal felé összeszedtek néhány könyvet, brosúrát és névsort; utóbbiakon a 7-8 évvel korábban megkereszteltek nevei szerepeltek, továbbá azok a gyerekek, akik közülük még nem jelentkeztek elsóáldozásra, és szokás szerint biztatásképpen fel kellett keresni őket. Megtalálták az egyes hittancsoportok névlistáját is – ahogy a nővér mondja, „isteni gondviselés” volt, hogy ezekre épp csak rápillantottak, de valamiért nem gyűjtötték őket össze. *„Reggel, amikor az egész hajcihőnek vége volt, rákérdeztem, hogy most elvisznek, vagy mi lesz? Mondták, menjek csak nyugodtan dolgozni, majd még jelentkeznek... persze jó ideig nem történt semmi. Ez a „majd jövünk” mindig olyan lélektani bénító erő volt, mindent úgy fejeztek be, hogy nincs befejezve... Így napokon keresztül vártam, éjszaka nem tudtam aludni.”*⁴⁴⁵ Külön érdekesség, hogy a házkutatás során összeszedett (és lefoglalni ill. megsemmisíteni kívánt) tárgyak közül a Kovács Mihály ügyében is eljáró Fetter hadnagy később visszaadni rendelt egy kisméretű diavetítógépet a hozzávaló tekercs filmmel.⁴⁴⁶ Ekkoriban tehát a vetítógép még nem számított tiltott hittanos szemléltető eszköznek. Ugyanezen az éjszakán házkutatást tartottak Halla Lászlónál (legalábbis a rendőrségi jelentés szerint. Ő maga ilyen házkutatásra nem emlékszik: „annyira én nem voltam fontos ember”) és más csoportvezetőknél is. Letartóztatásra ugyan nem került sor, de elkezdődött a zaklatások éveken át tartó sorozata.⁴⁴⁷ E házkutatás után több csoportvezető fel is hagyott az ifjúsági munkával, 1957-ben már csak Armella nővér és Halla László folytatták továbbra is.⁴⁴⁸ Az óvatosságot az is indokolta, hogy 1958 tavaszán a nővért rövid időre közbiztonsági őrizetbe vették.⁴⁴⁹ 1958 után Halla azon az állásponton volt, hogy „sejt-rendszer” kell kialakítani: a nála gyűjtött tapasztalatok alapján minden tag a saját kiscsoportját vezetve, 2-3 fiatallal foglalkozzon tovább. Erre azonban csak igen kevesen vállalkoztak, ő pedig nem számoltatta be a vezetőket.⁴⁵⁰ A hatvanas évek elejétől – különösen a Fekete Hollók-ügy után – csupán egyénenként tartotta a kapcsolatot mindenkivel.⁴⁵¹

Az állambiztonság emberei viszont igyekeztek pótolni mindazt, amire az 1956 előtti politikai enyhülés miatt nem volt módjuk. Dán István rendőrhadnagy, a CSMRFK Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (a későbbi III/III-as alosztálynak) vezetője, 1957. június 8-i jelentésében megállapítja, hogy az első házkutatások után kis szünetet tartva Majoros Mária csoportjai továbbra is összejönnek, „különös kirándulásokon és a temető hullaházában”. *„Intézkedés: fenti tevékenység megakadályozására és dezorganizálására tanulmányozni fogjuk beszerzés céljából M. M. volt szerzetesnőt, valamint a fent felsorolt személyek közül többet is ki fogunk hallgatni jelenlegi tevékenységükre.”*⁴⁵² Dán egyúttal jelezte feletteseinek azt is, hogy újabb informátorok bevezetésére van szükség, mivel az első „realizálást” követően személyesen Majoros Máriára ráállított „Csillag Éva” fn. ügynök elkerült Hódmezővásárhelyről. 1959-63 közt, az állandó megfigyelés érdekében a csoportok egyes tagjainak, vagy a velük egyáltalán kapcsolatba kerülőknek beszerzésével valóságos ügynökhálózat szövődött a lány- és fiúcsoportok köré. „Csillag Éván” kívül az „Aranyosi”, „Ungi László”, „Fehér László”, „Néger”, „Magdi” fedőnéven működő ügynökök, és más „társadalmi kapcsolatok” éveken át szorgalmasan, vagy épp vonakodva szállították jelentéseiket a politikai rendőrségnek. Armella nővérnek még az utazásait is kontrollálniuk kellett, mivel egyszer egy balatonfüredi vakációját is arra használta fel, hogy lelkigyakorlatot tartson a vele utazott lányoknak.

Külön érdemes kitérni a Halla László csoportjába tartozó „Fehér László” ténykedésére, hiszen az egyik lány udvarlójaként a legrészletesebb információkkal tudott szolgálni Majorosék közösségéről. Tartótisztjeinek, Molnár József főhadnagynak, majd Nagy Ferenc századosnak a jelentésekhez írt széljegyzetei és értékelései akaratlanul is híven dokumentálják a szerencsétlen sorsú fiatalember lelki tusáját, ellenállási kísérleteit; beszámolnak arról, hogy többször is visszautasította a besúgó-szerepet, arra hivatkozva, hogy ez becstelenség, keresztény hitével összeegyeztethetetlen. Próbálta azt az érvet is bevetni, hogy fél, mert a megfigyeltek is figyelik őt. Ám megbízói mindig ugyanannyiszor valóságos lelki masszázst – és saját bevallásuk szerint sohasem pressziót – alkalmazva bírták jobb belátásra. Egyik álságos érvük szerint (ami az ügynökök esetében általánosan alkalmazott kifogás-kezelés volt) „Fehér” épp azzal cselekszik a megfigyelt személyek javára, hogy jelent róluk: így a rendőrség képben van, időben és kellő intézkedéseket tud tenni „a bűnös tevékenység megszakítására”, és megmenti a célszemélyeket a nagyobb rossztól, azaz a börtöntől.⁴⁵³ „Fehér Lászlónál” ennek megfelelően szintén visszatérő toposz a magukat tisztára mosni igyekvő informátorok kijelentése: ismerőse valamilyen „törvénytelen ségre” próbálta rávenni, ő azonban ettől távol tartotta magát. Jelentéseit legnagyobbbrészt mégis azért fogadhatjuk el hitelesnek, mert a pszichológiai jellegű reflexiókból és a kétségbeesett kiugrási kísérletekből nyilvánvalóvá vá-

lik, hogy nem rosszindulatú ügynökkel állunk szemben, viszont a hatóság előtti megfelelési kényszere visszatartja attól is, hogy Majorosék tevékenységét elbagatellizálja, s egyáltalán, semmitmondó jelentést írjon.⁴⁵⁴ Információinak nélkülözhetetlenségét mi sem mutatja jobban, mint hogy tartója tovább foglalkoztatta még azután is, hogy „Fehér” 1962. augusztus 15-én dekonspirálta magát a Halla-csoport egyik tagja, Posztós József előtt.⁴⁵⁵ Armella nővér visszaemlékezése szerint „Fehér Lászlót” a katonaságnál szervezték be, cserébe korábban leszerelhetett, ám hazatérve zavart viselkedése rögtön szemet szűrt a Halla-féle csoportba tartozó fiútársainak. Egy szilveszteri bulin leittarták, s ekkor vallotta be, hogy ügynök. *„Ettől kezdve J. rendszeresen megjelent nálam, és tudtam, hogy bármit kérdez, és én bármit válaszolok rá, az másnap már ott van az ávón. Mindez nagy segítséget jelentett. J.-t azonban eléggé nyomta ez a lelkiállapot – elkezdett inni, közben udvarolt egy kislánynak, de az nem fogadta az udvarlását. Hát ivott tovább, és begurult rám, mert azt hitte, én beszéltem le a kislányt arról, hogy hozzámenjen, vagy akár csak vele járjon. Erre olyan sok terhelő adatot mondott rám a rendőrségen, hogy már azok se hitték el, leellenőrizték, és kiderült, hogy azért nem úgy van ám az. Akkor megbüntették. Ezután ritkán jelent meg, nem használták őt olyan intenzíven.”*⁴⁵⁶ A többi ügynök hatékonyságát egy ideig az „semlegesítette”, hogy sokan úgy védekeztek a beszerzés ellen, hogy már akkor felfedték magukat, amikor a nyomozók még épp csak megkörményezték őket. *„Az ávósok komolyan készültek arra, hogy na most az összes közösséget felszámolják. Sok embert ránk állítottak, vagy csak egyszerűen kikérdezték, még papokat is, de ők mindig elmondták nekünk, hogy »figyeljete, most egy kicsit merüljete alá, mert rátok akarnak sort keríteni.« És mi mindig tudtuk, hogy mi a helyzet, merre kell mozdulnunk.”* Sajátos, de kegyetlen macska-egér játék alakult így ki a hittancsoportok és a hatóság közt. A csoportok sűrűn váltogatták találkozóhelyeiket, ugyanakkor egyre több beszervezéstől kellett félniük. Az állambiztonságiak külön „K” ellenőrzést vezettek be Armella nővér ellen, azaz elrendelték leveleinek figyelését, és figyelni kezdték utazását, különösen nyaralását is.⁴⁵⁷

A 60-as évek elején a középiskolából kinőtt lányok már több kérdésben is természetesen szembekerültek vezetőjükkel. Az ellentétek mélységét mutatja Dán főhadnagy egyik 1963 elején tett feljegyzése: *„Idén szilveszterkor nem volt zsúr, a szokástól eltérően. Ennek oka az ügynök [„Fehér”] szerint, hogy Majoros Mária és a csoportbeli lányok közt udvarlás kérdésében ellentét van.”*⁴⁵⁸ Némiképp az is éket vert a csoporttagok közé, hogy a tisztasági fogadalmas lányok egyfajta „elitközösséget” kezdtek alkotni, a fogadalmat nem tettek pedig úgy érezték, velük már nem törődnek annyira, ill. Armella nővér semmiben nem tűr ellentmondást. Néhányan le is morzsolódtak közülük. Volt példa a csoportközi ellentétekre is. Egy 1962. május 16-i ügynökjelentés új, „nagy létszámú, jól működő” csoport meglétéről számolt

be, amelyet a szintén Majoros Mária köréhez tartozó Boa Julianna vezetett. A lány Armella nővér másik csoportjaiból jövő két társával együtt ekkor kezdte meg egyetemi tanulmányait Budapesten. *„A csoport valamikor a Mária Légióhoz tartozott, de most a Palánkay-féle célkitűzés és módszer szerint működnek.”* tudósít az informátor, majd megjegyzi, hogy a pesti egyetemisták egy Tomka Ferenc nevű kispappal (rőla ld. a VII.1. és 2. fejezetet) is kapcsolatot tartanak.⁴⁵⁹ A tartótisztek azért minősítették értékesnek jelentését, mert e „célkitűzés és módszer” nem volt más, mint a jezsuita Palánkay (Gausz) Tibor koncepciója az aktív szeretetközösségekre épülő egyházközségekről,⁴⁶⁰ amelynek gyakorlati megvalósítását ekkor már majdnem egy évtizede több báziscsoport is céljává tűzte ki (legelsőként maga Palánkay szervezett 1951-1952-ben Kispesten ilyen ifjúsági csoportokat), s Boa Juliannáé ilyen volt. Közte és Majoros Mária többi csoportjai közt az okozta a meghasonlást, hogy a jezsuita és a domonkos lelkiiséget nem mindig sikerült összebékíteni. A belügyiek természetesen messzemenőig odafigyeltek az ilyen ellentétekre, de egyelőre nem volt tervük arra vonatkozóan, hogy aknázzák ki a szóban forgó vitát, pl. csoportbomlasztás céljából: *„Juci [Boa J.] a Palánkay-vonallal más úton jár, mint Majorosék, nem keresi a kapcsolatot a fent [Budapesten] tanuló egyetemistákkal. Palánkay elgondolásait helyesebbnek tartja, mint a domonkos vonalat. Ezek inkább a vallásos hitélet már megszokottabb, kitaposottabb útjait járják. Juci megpróbálta velük ismertetni a 'Jézus forradalma' szeretet vonalát, de semmire se ment velük. Mint mondotta Juci, vagy ő nem tudta jól megmagyarázni, vagy azok számára érthetetlen a szeretet vonala.”*⁴⁶¹

Armella nővér csoportjainak „vonzáskörzetében” működött az egyik lánynak udvarló középiskolai biológianár, Béni József kisközössége is. Béni még 1957 őszén KISZ, azaz „Keresztény Ifjúsági Szövetség” néven 5-6 tagú aktivista típusú csoportot hozott létre (ahogy ő mondta, Németh János kezdeményezésére), amelynek maga „Fehér László” is tagja volt. A tagoknak esküt kellett tennie, amelyet legépeltek. Béni József a „szervezet” célját többek közt abban jelölte meg, hogy „röplapokkal küzdjenek a vallási idealizmus terjesztéséért” és több szabadság biztosítását követeljék az egyház részére. Tervbe vették azt is, hogy több hazai politikusnak, ill. pártvezetőnek, köztük Kádár Jánosnak is, névtelen, fenyegető leveleket írnak, amelyek szerint vallásellenes tevékenységük nem marad büntetlenül. A bűnök közt kiemelt helyen volt az 1956-ban liberalizált abortuszrendelet, és a nyomában beindult legális magzatelhajtások hosszú sora az 50-es évek végétől, ami bőven adott témát Béni József csoportjának megbeszélésein, s a röpcédulákon is többnyire ezt vették célba.⁴⁶² A Kádárnak 1958 elején írt levélben „nemzetgyilkossággal” vádolták meg a kommunista vezetőt (akkor miniszterelnök), és kilátásba helyezték, hogy „eljön az idő, amikor ezért a tettéért nemcsak az emberek, hanem Isten előtt is felelni fog.”⁴⁶³ Hiába figyelmeztette a csoportot Halla, hogy ebből nagy baj lesz,

a levelet postára adták. Béni, aki meg volt győződve, hogy Majoros Mária ellensúlyozni akarja a „KISZ” befolyását, hisz titokban lányainak többsége is csatlakozott (ezt az egyik egykori lány Armella nővér csoportjából határozottan tagadja), az utánpótlásról is gondoskodni kívánt: „*az 1957-58-as években 20 ministráns gyereket több alkalommal kivittem a Tisza-partra, s a szentek életéről tartottam előadásokat, s ministrálási próbákat, gyakorlatokat tartottam velük.*”⁴⁶⁴ Erre elvileg a képzése is megvolt, feleségével együtt magánúton komoly teológiai tanulmányokat folytatott Németh János vezetése alatt, mielőtt belekezdett volna a közösségépítésbe.⁴⁶⁵ Béni úgy vélekedett, hogy az ország más részein is létre kellene hozni a „KISZ”-hez hasonló csoportokat, és összekapcsolni tevékenységüket. Innentől kezdve azonban a tervezgetések a tagok előtt is nevetségessé váltak, és a közösség, néhány röplap szétszórása után még 1960 végén feloszlott. „Ellenséges tevékenységet nem fejtettek ki”, írta az egykori társait menteni igyekvő ügynök.⁴⁶⁶ A bíróság nem így gondolta: Béni Józsefnek az államellenes szervezkedés megszokott vádjá mellett „illegális bélyeggyűjtést” is a terhére róttak, és ügyét a Fekete Hollók összeesküvésének egyik mellékperében összekapcsolták a szenvedélyes bélyeggyűjtő Hahót Ferenc abaligeti plébános ügyével, akivel Béni valóban cserekapcsolatban állt⁴⁶⁷ (Hahót vádlott-társai valamennyien cserepartnerek voltak). Így kapott 2 év börtönt és lett az egyetlen szabadságvesztésre ítélt személy a Majoros-féle csoportok tagjai közül. A „KISZ”-t a nyomozók Havass Géza „szervezkedésével” is összefüggésbe akarták hozni, de ezt a koncepciót végül ejtették. Szabadulása után Béni József már nem dolgozhatott tovább tanárként, a Gépjavító Vállalat kísérleti műhelyében lett segédmunkás.⁴⁶⁸ Példája azonban öccsére, a gimnazista Béni Péterre is hatott, aki a helyi gimnáziumban alakított hasonló, igaz rövid életű „KISZ”-t.⁴⁶⁹

Az 1953-1957 közt Halla László csoportjába tartozó Móricz Ferenc középiskolai tanár egy másik csoporthoz lett „összekötő kapocs”, csatlakozásakor, 1959-től: Beck Iván a JATE Természettudományi Karának hallgatója, önképzőkör-jellegű közösséget indított be, de mivel ez inkább Havass Gézához kötődött, így később, a Havassról szóló fejezet részben tárgyaljuk.

Bár Majoros Máriát és a közvetlenül vagy közvetve hozzá kötődő csoportokat 1955 óta az állambiztonság több hullámban is feltérképezte, elsősorban informátorain keresztül, és állandósultak a rendőri behívók, senkit nem vontak közülük bírói úton felelősségre, sem a Fekete Hollók-perék idején, sem a rá négy évre újratekintendő letartóztatások hatásaként. Ennek okára mindent eldöntő magyarázat nincs, csak olyan rész-momentumok, amelyek mindegyike egyenként a „szervezkedés” enyhébb elbírálását, a büntethetőség kizárását mozdíthatta elő. Armella nővér civil életében, könyvelőként példásan helytállt: az 1961 augusztusában róla készített környezettanulmány szerint „*munkahelyén kollégái nagyon szerették, rendszeresen*

részt vett többféle társadalmi munkában is. Pl. az idén is kinn voltak aratni az egyik szentesi TSZ-ben.” A lakótársak által adott jellemzés pedig a jól szervezett illegális csoportmunka észrevehetetlenségéről tanúskodik: „Nagy társadalmi életet nem él, barátait nem tudják megnevezni. Nem tudják, hogy lakásán keresik-e fel fiatal lányok... Lakókörnyezetében rendes, becsületes, komoly gondolkodású, józan életű, munkájának és anyjának élő személynek ismerik.”⁴⁷⁰ Egy civil vezető (s Armella nővér ilyennek számított) példás életvitele és önzetlensége nemcsak a saját megítélésének szempontjából volt óriási jelentőségű a többé-kevésbé ateista közegben, hanem valamennyire az általa irányított bázisközösségeket is védelmezte. Talán mondani sem kell, hogy ezért voltak e feladatra legalkalmasabbak a szétszóratásban talpon maradni igyekvő szerzetesek, és szerzetesnővérek, bár kérdéses, ill. lakókörnyezete válogatta, hogy ehhez el kellett-e titkolniuk a múltjukat. Falusi vagy kisvárosi környezetben hiábavaló lett volna minden titkolózás, feltehetően Majoros Máriáról is sejtették lakótársai, hogy valójában kicsoda. A csoportokat, ha tudtak is róluk, épp a nővér közmegbecsültsége miatt nem árulták el. Másrészt a Fekete Hollók-ügyet követően Armella nővér óvatosabb volt, mint valaha, a találkozókra ritkábban és rendszertelenül kerített sort. 1963-1964-ben mérlegképesítési tanfolyamra járt be Szegedre, így erre az időre amúgy is hanyagolnia kellett valamelyest a csoportokat.⁴⁷¹ Végül megítélésünk szerint a börtönfenyegetettséget csökkentő, s az előbbiekből következő tény volt, hogy ebben az időszakban ő és csoportjai – szemben az ötvenes évekkel – nem folytattak szamizdat-, vagy bármely illegálisnak minősülő írásos tevékenységet (amiért viszont Béni Józsefet elítélték).

Az állambiztonság tehát a 60-as években csak „korlátozott háborút” indíthatott Majorosék ellen, ami viszont ismét mellékhadszíntérnek volt tekinthető az 1964 végén-1965 elején zajló újabb egyházellenes kampányban.⁴⁷² 1965. április 9-én Czene Mihály alezredes a CSMRFK III/III-1-es alosztályának vezetője javaslatot készített a „Majoros Mária Etelka és Halla László által irányított ifjúsági illegációk realizálásáról, a bomlasztás és leválasztás együttes alkalmazása útján”, ami annyit jelentett, hogy mindent meg kell tenni a csoportokon belül a bizalmatlanság elhíntésére, és a vezetők elszigetelésére. Másrészt javasolta, hogy mivel a csoportok „elvi irányítást nem Sorok plébánostól, hanem Németh Jánostól kaptak”, ügyüket válasszák el a „Hittérítők” fn. ügyben szereplő SVD szerzetesekétől.⁴⁷³ Így tehát az eddigi állambiztonsági gyakorlattal ellentétben, amely rendszerint az egymással semmilyen kapcsolatban nem álló személyek és események egyazon összeesküvésben való szerepeltetését, és az ezt alátámasztó koncepció kidolgozását erőltette (amalgám-módszer), itt épp a fordítottja történt: különválasztották az összefüggő dolgokat is – talán a hatósági tisztánlátás érdekében. Annak ellenére, hogy Sorok Jánossal vagy Kósa Ferencsel a 60-as évek első felé-

ben a kapcsolat már intenzívebb volt mint Némethtel, és Sorok ugyanúgy adott „elvi irányítást”, mint jezsuita kollégája, legfeljebb gépelt írásos anyagokat nem (a dokumentum itt a közvetett irányítók között Némethen és Sorokon kívül még dr. Sólyom Sándort, a Szt. István templom plébánosát nevezi meg). A bomlasztás és leválasztás műveletében általában az ügynökökre volt bízva, hogy viselkedésükkel szítsanak ellentéteket, széthúzást egy-egy közösségen belül, ők viszont ezúttal nem kaptak ilyen feladatot; csupán azért küldték szét őket, hogy figyeljék az akció hatását.⁴⁷⁴

Elsőként arról intézkedtek a nyomozók, hogy az ÁEH útján Sorok Jánost el kell helyeztetni egy távol eső és „anyagilag sem jövedelmező” plébániára, ahol ilyen módon lehetlenné válik számára a „vendégfogadás”. Nagy Elek belvárosi plébánoshoz „Barát” aláírással névtelen levelet szándékoztak eljuttatni, amelyben arra figyelmeztették, hogy „tartózkodjék dr. Sólyomtól, mert az a rendőrség provokátora.” Arra számítottak, hogy Nagy Elek, aki amúgy sem volt jóban Sólyom Sándorral, ezt majd terjeszteni fogja. Majoros Mária csoportjában a meglévő ellentéteket kellett mélyíteni, kihasználva azt, hogy „túl keménykezű” és „mindenbe belszól”: ehhez csoportjából a „nem fanatikusakat” akarták megoldozni, majd elbizonytalanítani őket. Halla Lászlóval szemben azt tervezték, hogy lehetőleg csoportjának valamelyik volt tagja jelenlétében „véletlenül” az utcán futnak össze vele, feltűnően üdvözlik, kezet fognak vele, majd meghívják a Tanácsköztársaság téri Csillag presszóba, ahol ezzel egyidőben egy másik operatív tiszt a csoportja valamelyik tagjával beszélget. Ezenkívül telefonon a mások kihallgatásáról szóló információkat akartak kiszivároztatni neki, abban bízva, hogy ezeket ő is továbbadja, így „a jólétesültség, más intézkedésekkel összhangban, elősegíti a vele szembeni bizalmatlanságot.”⁴⁷⁵ Dán százados, a realizálás vezetője, az alábbi árulkodó feljegyzéssel tanúsította, hogy az inkriminált csoportok tevékenységét igazából nem tartják veszélyesnek, s az egész felhajtásra csak a bomlasztás érdekében van szükség – s nem utolsósorban azért, mert a szolgálatokat foglalkoztatni kell: *„Többek lakókörnyezetében színlelt érdeklődést végzünk, nyílt környezettanulmányt folytatunk a rendőri kihallgatások után... Intézkedésünkkel annak a látszatát akarjuk tartósan fenntartani, hogy folyamatosan ellenőrzés alatt tartjuk tevékenységüket.”*⁴⁷⁶ A „látszat fenntartásának” érdekében azonban a III/III-1 osztály munkatársai még célszemélyeik munkahelyét sem voltak restek felkeresni, hogy rájuk személyzeti vonalon is nyomást gyakoroljanak – a még egyetemet, középiskolát végzőknél pedig a helyi KISZ alapszervezetnek kellett gondoskodnia „helyes irányba való nevelésük-ről”. A gimnazisták – 3 fiútestvér – esetében ez velük az osztályfőnök és a KISZ nevelőtanár jelenlétében való elbeszélgetést jelentette.

1965. augusztusában „Aranyosi” azt jelentette, hogy Majoros Mária egy időre eltűnne Hódmezővásárhelyről, amíg a „kampány” tart, és Szentesen keresne magának lakást.⁴⁷⁷ Az operatív intézkedések sorozatát az koronázta meg, hogy a csoporttagokat 1965. júniusában egyenként szóbeli figyelmeztetésben részesítették a rendőrségen. Mindenkit azzal fenyegettek meg – „baráti hangon” indított beszélgetés közben – hogy ha tevékenységét tovább folytatja, börtönbüntetésre számíthat. Az idézésre viszont nem mindenki jelent meg, és az ott levők közül is egy könyvkötő lány, Tódor Katalin kijelentette, hogy „nincs tudomása ezekről a dolgokról”, majd megtagadta a jegyzőkönyv aláírását.⁴⁷⁸ Mások is megéreztek, hogy a rendőri akció célja ezúttal csupán a bomlasztás, bírósági eljárástól nem kell félniük, az állambiztonság – legalábbis ebben a konkrét ügyben – eszköztelen. Ennek megfelelően bátran reagáltak. Külön említést érdemel *Béres Erzsébet*, aki a Harisnya- és Kötöttárugyár könyvelője volt, és a gyár társadalmi ösztöndíjasaként folytathatott egyetemi tanulmányokat,⁴⁷⁹ ezért a nyomozók „hazafias” viszonzószolgálatot vártak el tőle. Szinte megszállták a munkahelyét, édesanyját is külön zaklatták, hogy adatokat szolgáltatson.⁴⁸⁰

Hogy a szegedi III/III-1-es alosztály emberei hova „árazták be” a hódmezővásárhelyi báziscsoportok veszélyességét, arról elég árulkodó momentum, hogy csupán 1966. február 4-én nyitottak csoportdossziét „Apostolok” címmel az addigi tapasztalatok szisztematikus feldolgozása, összegzése, valamint a további tennivalók kijelölése végett. Február 9-én az új operatív intézkedés tervezetében Czene alezredes is kénytelen volt bevallani, hogy a bomlasztás és leválasztás kísérlete hatástalan maradt, a csoportok az egészet „ijesztgetésnek”, „a régi tészta felmelegítésének” fogják fel.⁴⁸¹ A sorozatos „belövések” ellenére, ahogy Majoros Mária nevezte saját rendőrségi behívóit, csoportja többi tagjával úgy nyilatkozott „Aranyosi” ügynök előtt, hogy őket nem lehet megfélemlíteni, ill. szándékaiktól eltéríteni. Nagyobb óvatossággal, de tovább haladnak a megkezdett úton, sőt kísérletet tesznek egyesek külföldre szöktetésére, hogy ott zavartalanul készülhessenek fel jövőbeni feladataikra.⁴⁸² A szolgálatok számára tehát most már presztízskérdés volt, hogy minden eszközzel, és minden ráció ellenére bizonyítékokat gyűjtsenek az államellenes tevékenység mellett. Ennek érdekében el akarták érni, hogy „Aranyosit” Majoros Mária jobban bevonja a közösségébe, a vele való beszélgetés rögzítésére pedig „3/e labda rendszabállyal” szándékoztak ellátni, azaz bemikrofonozni az ügynököt. A belső kör két legaktívabb, fogadalmat tett tagjának, *Székely-Szűcs Erzsébetnek* és *Prohászka Margitnak* a lakásába szintén be kívánták vezetni a 3/e rendszabályt, mivel a legtöbb találkozó náluk volt megtartva, és papok is gyakran felkeresték őket. A következő hónapban mindkét helyen titkos házkutatást tartottak, hogy felmérjék a technika beszerelésének lehetőségét. Armella nővér munkahelyén „megbízható társadalmi kapcsolatot” foglalkoztattak, tervbe vet-

ték útlevelének bevonását, a fellelhető lakcímeiken konspirált fényképezést, és a kirándulások külső figyelését is. Az egyre kevésbé használható „Fehérnek” csupán a Halla Lászlóra vonatkozó közvetett információk beszerzése lett volna a feladata, úgy, hogy alkalmanként elbeszélget a csoportjába egykor eljáró két másik taggal. A határidőt a belügyiék 1966. július 31-ben szabták meg: ekkor kellett dönteni „az ügy felszámolásáról, vagy indokolt esetben további operatív feldolgozásáról.”⁴⁸³ A csoportdossziében nincs róla feljegyzés, de minden bizonnyal az utóbbi mellett döntöttek, annak ellenére – vagy épp amiatt – hogy a Székely-Szücsnél vagy Prohászknánál működő lehallgatóberendezések semmilyen használható információt nem rögzítettek, s már nem tudott ilyennel szolgálni „Fehér László” sem.

Armella nővér arról számol be, hogy kb. 1970-ig tartott az „állandó vegzatúra és a félelem.”, a már csak önmagáért való apróbb zaklatások, munkahelyen, vagy a rendőrségen, „adategyeztetés” ürügyén. *„De azután is az volt a helyzet, hogy nem tudtuk, hogy már nem kell félni, jobban is tudnánk csinálni valamit, és különböző lehetőségeink vannak, mert most már szabad... A „még jövőnk” érzés ott volt a levegőben. Erzsikének is azt mondták utoljára, hogy jó, majd keresni fogjuk – mielőtt végleg leszálltak róla. Tehát a görcs azért továbbra is bennünk maradt. Pl. hallottuk, hogy engednek ki papokat a börtönből, de még mindig van benn pap.”*

A 70-es években a Majoros-féle közösségek első generációja jórészt családot alapított, de családos közösségként továbbra is összejárt, és Armella nővér is törekedett rá, hogy újabb ifjúsági csoportjaiból ilyen családos közösségekbe kerüljenek át a fiatalok. A kapcsolódó fiúcsoportokból hárman választották a papi hivatást: *Mészáros József, Tatár János* és *Szakács István*. Mészáros és Prohászka Margit a domonkos rendbe is beléptek.⁴⁸⁴ A hatósági nyomás enyhülése ellenére volt még egy hullámvölgy: *„a 70-es évek első felében, ’74 körül egymást követte 2 békepap plébános a Belvárosban, na az cudar világ volt.”* mondja a nővér, szerencsére Ludmány Antal plébánosi kinevezése visszaadta a kisközösségek reményét – ismét összejöhettek a plébánián. Ezen kívül Szegedről rendszeresen jártak át jezsuita atyák ezekhez a csoportokhoz. Maga Majoros Mária változatlanul feladatának tekintette a szerzetesi utánpótlás-nevelést egy külön lányközösségben, többedmagával elment a nagymarosi találkozókra is, de más csoportokkal nem volt kapcsolatuk, ő pedig a beat-miséstől, a gitáros zenétől már idegenkedett (ld. erről még a VII. 8. fejezetet).⁴⁸⁵

V. 4. Szeged-Rókus vértanúja: Kovács Imre

A „Fekete Hollók összeesküvésének” egyik kiemelt szereplője volt *Kovács Imre* szeged-rókusi káplán, akire 8 és fél év börtönbüntetést mértek. Kovács két szempontból is szomorú

különlegességévé vált e pereknek: egyrészt ő volt az egyetlen, akit konkrétan fegyverrejtegetéssel is vádoltak, másrészt – talán ezzel összefüggésben – az egyetlen, akit a vallatás során súlyosan bántalmaztak, rabtársai (Thiry István, Dr. Büki Imre) visszaemlékezése szerint veséjét is leverték.⁴⁸⁶ A 60-as évek elején ez már kirívó esetnek számított, még ha a pofozás „bevett” gyakorlat maradt is az egykori ávósokat zömmel tovább foglalkoztató rendőrkapitányságokon. Végül az ítéletben a fegyverrejtegetés (mint köztörvényes kategória) nem szerepelt, így Kovács Imrét is érintette az 1963-as amnesztia, ám nem sok örömet lelhetett benne: szinte emberi roncsként szabadult, s 1971. szeptemberében, 47 éves korában halt meg.

Kovács Imre 1923-ban született Budapesten. 1946-ban ugyanitt szentelték pappá. Mint egykori cserkész és Szívgyárda-tag, már az öt éves szemináriumi bezártság vége felé tanulmányozta az ifjúsági egyesületi életet, mert rendkívül hiányolta, hogy ez kimaradt a papnevelésből. Felszentelése után, 1946 kora őszén a román határ közelében levő Csanádpalotán kezdte meg lelkészi szolgálatát, ahol rögtön rendkívüli aktivitással látott neki saját korábbi tapasztalatait hasznosítva az ifjúság megszervezésének, ahogy minden későbbi állomáshelyén is.

Kérdéses, hogy sorsát végül valóban a szeged-rókusi plébánia kertjében kiásott (nem tudni, hogy évekkel korábban ki által elásott) rozsdás, használhatatlan forgópisztoly és néhány töltény pecsételte meg? Vagy ehhez elég lett volna az is, hogy az ötvenes évek végén Szegeden ő volt a legtöbb ministránst, hittanost maga köré gyűjtő lelkipásztor? A belügy mindenesetre így értékelte: az O-11802/1-es „Fekete Hollók” objektumdosszié egyik ifjúságpasztorációs statisztikája főleg szerzetes és regnumi papokat sorol fel a létszám szerint legjelentősebb „illegációk” irányítói közt, és mindössze három világi lelkészt: *Ikva P. Lászlót* összesen 171 főnyi kiscsoport élén, *Kölley Györgyöt* 72 fővel, és Kovács Imrét 50 fővel.⁴⁸⁷ Kovács valóban fáradhatatlan szervező volt, túrák és „világi” szórakozások tekintetében egyaránt; ministránsaival – elsősorban Szeged-Rókuson – együtt járt moziba, színházba és házi bulikba, s rajongott a technikai újítások iránt. A veszélyeket, ha tudatosította is őket, végső soron figyelmen kívül hagyta. Mindenhol csakhamar összeköttetéseket alakított ki, amelyeket rögtön és önzetlenül mozgósított, ha valakin segíteni kellett (pl. költözködésben), akár anyagiilag is. 1956 után nem egy disszidenst ő segített át a magyar-jugoszláv határon, röszei káplán ismerőse Borsos Ferenc segítségével.⁴⁸⁸ A Kovács Mihály bábáskodásával kialakult Vitéz-Turi féle csoport vele is kapcsolatot talált, s Vitéz Gyula aposztrofálásában csakhamar ő lett a „pesti vagány”.⁴⁸⁹ Ez nem feltétlenül csak pozitívum volt. Paptársa, a jóval óvatosabb Katona Nándor jegyezte meg róla: „*ha szabad kritizálni, egy kicsit a száját többet jártatta, mint kellett volna... politikai nyilatkozata több volt, mint kellett volna.*”⁴⁹⁰ Ministránsai előtt Kovács

Imre azért igyekezett kerülni a politizálást. Hivatali feletteseivel kapcsolatban az őt még az első állomáshelyéről ismerő K. J. így jellemezte: *„Az volt az alapelve, hogy udvariasságban, tiszteletben maximálisan megadja mindenkinek, ami neki jár! Hogy jó hatással legyen a hívekre, megcsinálta pl. azt, hogy beült és meghallgatta a plébánosának a prédikációját, mint egy egyszerű hívő. Mert őt is érdekli, amit a paptársa mond...De azt is vallotta, hogy ő nem híve annak, hogy feltétlenül csend és nyugalom legyen plébános és káplánja közt, ha az a temető csendje, és a munka rovására megy. Inkább vállalta a súrlódásokat is, hogy valamit el tudjon érni, kivívni, minden tisztelet mellett is.”* Emiatt viszont Kovács Imre egy plébánosa mellett sem találta igazán a helyét. Az ismétlődő nézeteltérések miatt Langmár Lipót püspöki irodaigazgató egyenesen „hecckáplánnak” titulálta.⁴⁹¹

Az első állomáshelyen, Csanádpalotán a háború vége óta Krajnai Hudolin Lajos segédlelkész irányította a KALOT és KALÁSZ-munkát, a helyi kommunista ifjúság erős ellenállásába ütközve (ld. 48. o.). 1945 adventjén még legálisan tudta megrendezni a két szervezet téli tanfolyamait. A kislánymozgalom első megszervezői közt volt az itteni KALÁSZ is: a kisebbeket ugyanabban a szellemben nevelték, mint nagyobb társaikat, a mozgalom négyes célkitűzésével: váljanak hitükben erős, erkölcsükben tiszta, nemzetileg öntudatos és gazdaságilag szakképzett asszonyokká, családanyákká. Ennek a kiscsoportnak (mint már felavatott „kiskalászoknak”), valamint a hasonló korú fiúkat összegyűjtő Szívtestőrgárdának és a KALOT-csoportnak a vezetését vette át a faluba kerülve Kovács Imre, a kislánycsoportot nem sokkal később átadta a szomszédos Kövegyről átjáró K. J.-nak.

A legális egyesület még hetente tartott lányköri találkozókat, a betiltás után, egyházközségi keretben ezek megritkultak. K. J. így idézi fel őket: *„A négyes célkitűzés megvalósításához voltak katekizmusok is, de nemcsak a kis katekizmust tanultuk, hanem úgynevezett értelmi képzések és magyarázatok is voltak a kis katekizmushoz, külön füzetben. Amelyekben már olyasmiről is szó volt, hogy Rerum novarum és Quadragesimo anno, azaz egyes pápai enciklikák kifejtése. Szóval igyekeztek nekünk egy elérhető szellemi szintet biztosítani. 15 éves koromtól (1946-ban) ezeket már nem lehetett tovább csinálni legálisan. De volt közös éneklés, közös zarándoklatok, búcsújárások is. Ennek leggyakoribb célpontja a Szeged-Alsóvárosi búcsú volt, amúgy évenként 1 egyházmegyei zarándoklaton vettünk részt. És azt elképzelni, ahogy olyan leányzarándoklat érkezik, hogy majdnem tömve az alsóvárosi templom, csak lányokkal, hogy az milyen volt!... Vagy a makói Mária napon 1948-ban, amikor a hercegprímás is eljött, még az iskolák államosítása előtt.”* A nagy létszámokat kedvelő Kovács Imre maga is szívügyének tekintette, hogy a csanádpalotai fiatalokat más egyházközségek csoportjaival összehozza. Az első ilyen találkozót, szintén az akkor szokásos lelkigyakorlatos tanfolyam

formájában, még 1946. október végén rendezte meg: mintegy 20 egyházközségből több mint 40 fiatal – 10-18 év közöttiek – jött el Csanádpalotára. *„Igazi teljesítmény volt ezt ilyen rövid idő alatt, és ilyen minimális (akkor még) ismeretségi körrel megszervezni, mindenkit külön-külön elhelyezni, gondoskodni az étkezésükről... És mindezt kivinni a főnöknél, Havadi Ferenc plébánosnál, aki, ha jól tudom, később békepap lett.”*⁴⁹² Később Kovács atya maga is rendszeresen vitte fiataljait más egyházközségekbe, ahol szintén működött KALÁSZ, vagy más egyesületek, hogy találkozzók jöhessenek létre. De messzebbre is vezetett kirándulásokat: 1948. augusztusában a példaképének tekintett Lakos Endrével, mint főszervezővel együtt Vác környékére táborozást szervezett 10-12 Szívtestőr-fíú számára, a 14-15 éves lányköri tagok részére pedig szintén augusztusban, néhány napos pesti városnézős túrát. Havadi plébános mindkét terv, de különösen a lánykirándulás ötletének hallatán rendkívül idegesen reagált. Kovács Imre utóbbi esetben azzal szerelte le főnökét, hogy Pesten majd édesanyja és nővére is kíséreni fogják a csoportot.⁴⁹³ A fiatal, attraktív káplán és a lányok közti bensőséges kapcsolat valóban okot adhatott az aggodalomra. Kovács Imre ezt is a rá jellemző humorral igyekezett feloldani. *„Minden kislány magáért lelkesedik és rajong!”* vetette egyszer a szemére Havadi. Káplánja így replikázott: *„Ha mindegyik, az nagyon jó! Ártalmatlan dolog. Ha egy, az a veszélyes!”* Hogy a kamaszkori divatmajmolás méregfogát kihúzza, különféle színű szalagokat vásárolt, és a kislányoknak ajándékozta, hogy fel tudják díszíteni a hajukat.⁴⁹⁴

A helybeli kommunistákkal Kovács Imre is hamar kénytelen volt megismerkedni: ha különösebb zaklatásban egyelőre nem is volt része, Csanádpalotára kerülése első percétől észlelhette, hogy szinte folyamatosan megfigyelik, de ezt rá jellemzően inkább kalandként fogta fel. Amikor egyszer a plébánia ablakából észrevette a ráállított követőembert (helybeli aktivistát?) gumicsizmát húzott, úttalan utakon át, sárban-latyakban megsétáltatta az illetőt, majd a plébániához visszaérve hatalmas kalaplengetéssel búcsúzott tőle. 1949 tavaszán Földeákra helyezték át. Itt vissza kellett fognia ügybuzgalmát – erre kifejezetten utasította plébánosa, Horváth Gyula is, aki túl feltűnőnek tartotta ezt a fajta ifjúságpasztorációt (egy későbbi ügynökjelentés szerint, Havadihoz hasonlóan „feltékenykedett” Kovács Imre pasztorációs sikereire⁴⁹⁵). A káplán itt szembesült a fakultatív hitoktatás első nagy megpróbáltatásával: az állami általános iskola igazgatója, aki korábban az iskolai lelki gyakorlatot sem engedélyezte, módoszeresen próbálta akadályozni a hitoktatást (ennek hatását tompította, hogy az iskola 8 tanítójából 6 templomjáró katolikus volt, és ebből is 3-4 komoly hitvalló szinten gyakorolta vallását⁴⁹⁶). Kovács már a hitoktatási engedélyt is csak hosszú, méltatlan bürokratikus procedúra, és szándékos adminisztratív „tévedések” után kapta meg káplántársával, Helter Lászlóval együtt.⁴⁹⁷ Az akadályokat a 39 fős ministráns gárda módszeres foglalkoztatásával próbálta

ellensúlyozni (ld. 58. o.), míg az egyházközségi lánykör kb. 30 tagját 2 csoportba osztotta: heti váltásban az egyik csoport a templom takarítását és díszítését végezte, míg a másik énekelte. Elsőáldozásnál a lányok vigyáztak a fegyelemre, és ők sorakoztatták fel az elsőáldozókat.⁴⁹⁸ A későbbi vizsgálati iratban ez már úgy csapódott le, hogy Kovács Imre Földeákon „templomtakarítás ürügyével szervezte az ifjúságot.”⁴⁹⁹ Itt már durva sajtótámadásokban is része volt, a Délmagyarország testvérlapja, a *Viharsarok* négy ízben is cikkezett róla, s különféle fenyegető üzeneteket kapott.⁵⁰⁰

1953-ban tanulmányi szabadságot kért, hogy a ránehezedő nyomástól szabaduljon, másrészt hogy hittudományi doktorátust szerezhessen. A hívek és a fiatalok azonban nagyon megszerették, mert miután tanulmányait megkezdve elkerült Budapestre, folyamatos levelezésben maradt földeáki híveivel, akiknek részben így nyújtott továbbra is lelkipozícióját. 1955-ben azonban a levelek az ÁVH kezébe kerültek, és Kovács Imrének Hamvas Endre kétszeri nyomtatékos felszólítására (másodsorra a püspök már szuszpenzióval fenyegette meg) meg kellett szakítania a kapcsolatot a földeákiakkal.⁵⁰¹ A püspöki utasítás az engedelmisségi fogadalom első nagy próbatételét jelentette számára. Az ifjúsági munka viszont a tanulmányok közben sem szakadt félbe: Kovács Dunakesziben lett kisegítő, és itt egy 10-15 fős kis csoportot szervezett ministránsokból, továbbá egy kisebb csoportja volt állandó lakóhelyén, Sashalmon. Így aligha meglepő, hogy a doktorátust végül nem szerezte meg.⁵⁰² Az 1956-os forradalom Budapesten érte: ekkori „bűne” az volt, hogy összetalálkozott régi ismerősével, Farkas Györggyel, a KALOT egykori országos titkárával, aki ekkor többek közt a Barankovics-féle Demokrata Néppárt újjászervezésén fáradozott. Később ennek alapján vádolták Kovácsot azzal, hogy maga is bekapcsolódott a DNP munkájába (a csanádi egyházmegyében kellett volna vállalnia pártszervezést), sőt később szegedi ministránsai közt létre akarta hozni a párt ifjúsági szervezetét, ill. őket és szüleiket bevonni a DNP-be, vagy más katolikus színvonalú pártba.⁵⁰³ Valójában mindössze annyi történt, hogy november 2-án Farkas társaságában a XI. kerületi MDP-pártbizottság székházához ment, ahol a többi újjáalakult párt jelenlévő képviselőivel együtt akadályozta meg a fosztogatást, majd részt vett a székház ingóságainak leltárba vételében.⁵⁰⁴ A forradalom utáni felelősségre vonást Kovács Imre azzal kerülte el, hogy nem tudták azonosítani: helyette egy másik, szintén sashalmi Kovács Imrét kerestek, aki viszont Nyugatra disszidált, ő maga pedig ebben az időszakban második nevét, a Richárdot használta.⁵⁰⁵ A fővárosból Havass Gézával együtt hívta őt haza a püspök, mivel Szegeden „nagyobb mérvű hitoktatással (iskolai és templomi is)” számolt.⁵⁰⁶ Ez természetes is volt, hiszen az egyházak – hasonlóan a szovjet invázió után tömegesen aktivizálódó munkástanácsokhoz – „fáziskésésben” voltak, nem mondtak le egyik napról a másikra a hirtelen jött sza-

badságról a forradalom veresége után sem. Ennek jeleként 1957 nyarán az iskolai hittanra beíratottak száma Szegeden a megelőző évinek háromszorosa volt, az iskolások 38,3%-a. A másik oldalról azonban nem sokáig késett a válasz: féktelen ellenkampány bontakozott ki az iskolai hitoktatás visszaszorításáért, beleértve a tanulók elleni szinte mindennapos lelki terrort is, tanáraik vagy az igazgató részéről.⁵⁰⁷ Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya (APO) már 1958. július 2-án, a helyzettel látszólag elégedetten foglalta össze Csongrád megyei tapasztalatait az 1958/1959. tanévi hittanbeíratásokról: *„Csongrád megyében az egyik legkevesebb a megyék közül a hittanra jelentkezők száma, a múlt tanévihez képest 7%-kal csökkent. A megyei jogú városok közül Szegeden jelentkeztek a legkevesebben (3,7%), de ez nem tükrözi a reális helyzetet, mert feltehetően egy részük a szülők különféle megfontolásai miatt (gyerekek jövője, továbbtanulás), másrészt az esetleg alkalmazott pressziók eredménye[ként nem iratkozott be], és emiatt fennáll az illegális hitoktatás veszélye.”*⁵⁰⁸ Szembeszökő a hasonlóság Óvári László főelőadó 5 évvel korábbi következtetésével, ám ez volt az első alkalom, hogy az állampárt legfelső döntéshozó szintjén felvetették (ha ilyen diplomatikus formában is), a hittan kriminalizálásáért nem a papság, hanem elsősorban a hivatalos egyházpolitika felelős. A konzekvenciát azonban nyilvánvaló okból nem vonták le: az állambiztonságnak a további kriminalizálás állt érdekében.

Kovács Imre 1956 karácsonyán, december 25-én tartott miséjén mutatkozott be először új, szeged-rókusi híveinek, köztük a ministránsoknak A csoportmunkát itt is velük kezdte meg: a gárdát öt gimnazista fiúra, *Surányi Róbertre* és öccsére *Tiborra, Kovács Hegedűs Miklóstra, Bácskai Lászlóra és Fazekas Attilára* építve alakította ki. Ők alkották a magot minden később csatlakozott ministráns számára. A káplán igen sokrétű feladatokat adott nekik, bevonulásait és a mise alatti szolgálatot szinte egy ceremóniamester alaposságával tervezte meg. Egy ministráns sem érezhette úgy, hogy ő csupán statiszta. Az idősebbek, elsősorban az „ötösfogat” tagjai ezenkívül a segédlelkész háttérmunkájával 1959-től már a fiatalabbak betanításáról is gondoskodtak, vizsgáztatták őket is kisebb csoportokat szerveztek belőlük. A ministránsgárda létszáma 1-2 éven belül valóban elérte a BM-es kimutatásban is szereplő mintegy 50 főt.⁵⁰⁹ Egy ügynökjelentés a következőképpen adja vissza a ministránsfoglalkozások hangulatát: *„Du. fél 3h-kor léptem be a sekrestyébe. Rengeteg kis iskolás fiú volt benn. (IV-V. osztályosok) 30-an voltak 3 csoportra osztva. Egy-egy csoportot vezetett Surányi Tibor és Surányi Róbert... A kis fiúk közt izgatott verseny volt. Amelyik jobban viselkedik, szorgalmasabban jár templomba, áldozik, szépen ministrál, az több pontot ér el, és félévkor ajándékot kap (Komoly ajándékokról van szó: fényképezőgép, football stb.)”*⁵¹⁰

A lányok, akik első körben a ministránsok húgaiból, nővéreiből, osztálytársakból verbuválódtak, általában énekkari feladatokat kaptak. „Az ő igazi szerepük abban állt, hogy megfelelő partnerség alakuljon ki, és a 16-17-18 éves fiúk ne olyan helyen keressék a lánytársaságot, ami nem nekik való. Imre mindig mondta, hogy csak olyan lánynak udvaroljunk, akinél úgy érezzük, hogy el is tudnánk venni feleségül.” emlékezik vissza Kovács H. Miklós. A rókusi káplán szigorú lelkipásztor volt, megkövetelte a rendszeres – nyáron akár háromnaponkénti – szentgyónást, és hazaszeretetre is nevelte ministránsait. Ahogy kihallgatásán vallotta, a szorosabb értelemben vett templomi hittanon kívül rendszeres katekézist nem tartott; leginkább az volt a módszere, hogy amennyiben a fiúk tanulmányaikban, olvasmányaik kapcsán filozófiai, hittudományi, erkölcsi, vagy mint ministránsok, szertartástani problémákkal szembesültek, megvárta, míg ők hozakodnak elő ezekkel, majd megvitatta velük, kifejtve a katolikus álláspontot. Behatóan foglalkoztak szertartástani, egyházművészeti kérdésekkel is.⁵¹¹ Katekézisében Kovács előszeretettel tartogatott meglepő pedagógiai fordulatokat: egyszer a nála összegyűlt lányoknak fényképnézegetés közben egy meztelen hölgy fotóját mutatta fel, majd amikor a lányok első megdöbbenésükből felocsúdtak, elmagyarázta, hogy ez nem szégyen, hiszen Isten így teremtette meg az első emberpárt és a test szépségét nem szabad szégyellni. Ezután beszélgetést kezdeményezett arról, hogy miért alakulhatott úgy a történelem folyamán, hogy mindez mégis az obszcén gondolatok és a pornográfia tárgyává vált? Az elsőáldozók felkészítéskor, és általában a templomi hittanban is „sokkal jobb (modernebb) módszer” szerint oktatott, mint káplántársa, a börtönt már megjárt Szabó Árpád: későbbi vallomása szerint „nem a régi katekizmus kérdés-felelet formáját használja, hanem logikai elvekkkel győzi meg a gyermekeket a hit igazságairól.”⁵¹²

Ehhez nem külön összejövetelek, hanem alkalmi találkozók, ministránsfoglalkozások, vagy a közös szórakozások adták az alkalmat. A káplán igen gyakran – Havass Gézához hasonlóan – a gyóntatószékben kerített sort a beszélgetésekre. Az oltárszolgálat alapos megszervezésén keresztül akarta rávezetni a fiúkat arra is, hogy ne csak megszokásból menjenek el a misére és vegyenek részt, mert a szüleiktől is ezt látták, és ők ezt követelték meg, hanem a hitük érlelődjön úgy, hogy komolyan vegyék. A II. vatikáni zsinat liturgikus reformjai előtt, a latin nyelvű és háttal történő misézés korszakában (hogy csak két példát említsünk) ez nem kis kérdés volt, hiszen a szertartások még nem kapták meg igazán – jobban mondva nem kapták vissza - közösségi dimenziójukat. A hitbeli érlelődés, a káplán személyes példaadásán keresztül Kovács Hegedűs Miklósnál jutott magas fokra, aki a textilipari technikumot elvégezve 1960-ban a szegedi szemináriumban folytatta tanulmányait. S bár végül nem a papi pálya mellett döntött, a rendszerváltás után mellékállásban hitoktató lett, amelyet nyugdíjas-

ként is tovább csinált. Ő mondta el, hogy épp a spontán alkalmak, és a ministráns csapat „elvé adott” volta miatt nem érezte úgy, hogy pártfogójuknak külön közösséget kellett „szerveznie” belőlük. Találkozóikat leggyakrabban K. J.-nál, Kovács Hegedűs Miklósnál, vagy a Surányi fiúk szüleinél tartották meg, ritkábban a káplán lelkészlakásában.⁵¹³

Kovács Imre korát megelőzve indította be a családpsztorációt 1959 nyarán. Ez már nem a titokban, családoknál megtartott hittanórát jelentette, mint az iskolai hittan ellehetetlenülése utáni első lehetőséget pl. a hódmezővásárhelyiek esetében; a káplán igyekezett ministránsain kívül a szüleiket is közösségben összefogni. Ő maga csak addig volt jelen, amíg a családok összebarátkoztak, aztán a háttérben maradt – az volt az elve, hogy „konspirációs szempontból” jobb, ha (egy-két jeles alkalmat, pl. szilvesztert leszámítva) nem jár el hozzájuk. A szülőket viszont buzdította az együttes misehallgatásra, egymás segítésére, bevásárlás, gyermekvigyázás stb. alkalmával, s a „szülőkön keresztüli hitoktatással” kívánta hatékonyabbá tenni a gyerekek vallásos nevelését családon belül.⁵¹⁴ A születésnap, vagy épp szilveszteri házibuliknak nem volt elengedhetetlen feltétele, hogy a fiatalok a szülőket előbb valahogy kitessekeljék a lakásból (az önfegyelemre neveltség mellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy ez még a beat, a rock & roll előtti korszak volt): míg ők az egyik szobában táncoltak, addig a szülők a szomszéd szobában beszélgettek, Kovács atya pedig a két csoport között ingázott. Amikor hittanosai évődve odahívták: „atya kérem tessék táncolni, olyan jó!”, így replikázott: „Nekem akarjátok mondani, milyen jó? Én 18 éves koromig, egész életre kitáncoltam magamat!” Nem egyszer a házibulikra ő maga szállította a „technikát”: egy olaszországi ismerősön keresztül beszerzett Gelosa-256 szalagos magnót, a hozzá csatlakoztatott, hangfal-ként használt rádiókészülékkel. A magnószalagra, a kor új divatjának hódolva nem egyszer felvette a csoportos beszélgetéseket is, de utóbb, talán hogy ne legyen belőlük bizonyíték, mindig gondosan letörölte a felvételeket.⁵¹⁵ A nem otthoni táncmulatságok egyik kedvelt célpontja volt az újszegedi ligetben lévő Vigadó. Hittanosaival szinte hetente járt moziba, színházba – a látottakat külön találkozók keretében vitatták meg –, s egy színházi énekes ismerőse révén, aki a templomi kórusban is énekelt, mindig jó előre gondoskodott a jegyekről.⁵¹⁶ Nem hiába volt Kovács Imre „pesti vagány”: egy keresetlenül őszinte megnyilatkozása „Szigeti” ügynök, azaz Merksz Elemér püspöki helynök előtt megmutatta, hogy igazából a kötetlenebb városi ifjúságpsztoráció területén érzi elemében magát, ahol a fiatalok (szerinte) tudatosabban élik meg hitüket. *„Parasztságunk nem elég intelligens ahhoz, hogy megkülönböztesse a külsőségektől a lényegét. A parasztnak a föld az istene. Ha ezt elveszik, jajgatni fog, de ha keresni kezd, ill. tud majd a TSZ-ben, nagyon hamar bele fog nyugodni az új helyzetbe. A parasztfiatalok psztorálása is sokkal nehezebb. Ott meg kell elégedni azzal, hogy egymást ne*

bicskázák, éktelen nagyokat ne káromkodjanak, és emberrel, állattal ne paráználkodjanak. Hát ez bizony nagyon kevés. Hajdan is csak azért jártak katolikus egyetbe, mert ott táncolni lehetett, előadásokat rendeztek, és itt együtt lehetek szívük választottjával. Nem volt abban semmi katolikum. Sokkal jobb a munkás, vagy értelmiségi fiatalsággal foglalkozni, mert ezekben sokkal több a meggyőződés. Ezek azért járnak hittanra, mert a szüleiknek vagy már maguknak is megvan a katolikus meggyőződésük, és ezt helyesnek látják... Az embert meg lehet kötni, de az értelmét nem. Ezért mi sem arra tanítjuk a gyerekeket, hogy járjanak templomba és gyónjanak, hanem az értelmüket fejlesztjük. Az ima, az ének és a többi mind csak mellékes.”⁵¹⁷ Az elmondottak, és a csanádpalotai valamint földéaki eredmények közti nyilvánvaló ellentmondást K. J. úgy próbálja feloldani, hogy Kovács az együttműködésre képes egyleti „elitről” biztos nem így gondolkodott, viszont a KALOT-ban is valóban sok olyan fiatal volt, akik leginkább csak a társasági együttlét és szórakozás egy újabb színterét látták egyesületükben. A vallásosságba, mint elsősorban külsődlegességbe belenevelődő, és azt egyben a társadalmi presztízis bizonyos jegyeinek demonstrálására is használó (ld. ki hol ülhet a templomban) parasztságtól ezt nem is igen lehetett zokon venni.

Kovács Imre 1958 nyarán szervezte meg az öt vezető ministránszal és négy lánnyal a Budapestről induló (itt ismerősök csatlakoztak hozzájuk), Esztergomon át vezető, majd a Balatont körbeutazó nagy túrát. Volt egy beépítetlen telke Balatonalmádiban, amely a sátorhelyet biztosította. Lehallgatott beszélgetései szerint a kerékpártól kezdve a hajóig szinte minden járművet igénybe vettek, s a hegymászás mellett kipróbálták a barlangászást is. A korántsem olcsó utazást nemcsak az ő pénztárcája fedezte: a fiúk rendszeresen segítettek a harangozásban Rókuson, amit Koltai Géza esperes-plébános zsebpénzzel honorált.⁵¹⁸ Bár káplánja aktivitását különösebben nem akadályozta, Kovács Imrének ez is sok volt: *„Még azt is teljesíti, amit az egyházi hivatal csak kigondol, nemhogy kimond... A gazdám aztán igazán minden kezdeményezés elrontója, ő azt szereti legjobban, ha nem csinálunk semmit.*”⁵¹⁹ jellemezte főnökét „Szigeti” előtt nem kevés elfogultsággal. Amikor azonban Koltai, hosszú betegeskedés után 1959 májusában meghalt, a nála jóval merevebb Kiss József esperes-plébános vette át az egyházközség irányítását, aki rögtön utasította is segédlelkészét, hogy fogja vissza magát. Kovács Imrének ezt tőle függetlenül is meg kellett tennie: *„Tavaly név szerint foglalkozott velem a szegedi Pártbizottság, hogy Rókuson miattam mennyi gyerek jár templomba. Én nem ijedtem meg, de mindenesetre sokkal körültekintőbb és óvatosabb lettem, mert nem akartam a magam és paptársaim fejére bajt hozni. Azóta csak az engedélyezett hitoktatást tartjuk a sekrestyében és a ministráns oktatást.*”⁵²⁰ Az állambiztonság azonban gondoskodott arról, hogy az engedélyezett hitoktatás se legyen zavartalan. A sekrestyeajtóba gyakran állt oda két nyo-

mozó, és mindig alaposan megnézték a ki- és bemenőket; ahogy a káplán egy idő múlva észrevette, leginkább a gimnazistákat. Hogy a ministránsaival való templomon kívüli találkozókat szemmel tartják, ahhoz már hozzászólt, ezért az újonnan előállt helyzet felkeltette félelmét: „*Én tudom, én érzem – ha a püspök erőlteti ezt a templomi hitoktatást, ami most itt megy – én le fogok ezzel bukni... majd egy rendszeresen járó gyereket elvisznek, és az kipakol nekik. A püspöknek jelentettem a múltkori dolgokat, ő azt mondta, csinálni kell, hivatkozzunk őrá. Hivatkozhatok én őrá, amikor elvisznek.*” panaszolta 1959 márciusában.⁵²¹ Félelmét azonban sohasem mutatta ki a rókusai ministránsok előtt. Amikor gyalog- v. biciklitúrát tett velük Szikszósfürdőre, nekik is mindig megmutatta, melyik az az autó, amelyikből figyelik őket: jegyezzék meg a rendszámát, hogy máskor is ráismerjenek. Adatközlőim egyöntetűen arról számoltak be, hogy szinte minden fiatal kalandként fogta ezt fel, és egyikük sem félt. Kovács Imre tisztában volt azzal is, hogy telefonját lehallgatják. Viszont nem sejtette, hogy 1959 februárjától már plébániai szobáját is.⁵²² Innen tudhatjuk meg, részben mi lehetett az oka bátorságának: egyik látogatójának elmondta, hogy szerinte a megyei ÁEH előadó, Rátkai János kedveli őt, a káplán „imponál” neki. „*Kislányát is gyóntatom, kisfiát meg most fogom, a kisebbik lányát pedig most fogom elsőáldozásra előkészíteni hétfőn. Itt Rókuson kereszteltette a gyerekeit.*”⁵²³ Rátkai pártfogásának valóban voltak bizonyos jelei, ez azonban inkább a békepap Koltai Gézának szólhatott: a plébános egyszer a közbenjárását kérte, mert a Dél-Magyarországi Áramszolgáltató Vállalat a 220 V-os hálózati feszültségre való átállásra igen kevés időt adott a plébániának, és magasak voltak a villanszerelés költségei is. Az egyházügyi főelőadó rögtön telefonon gorombította le a DÁV illetékeseit.⁵²⁴ A 3/e rendszabályon keresztül értesült a politikai rendőrség az ominózus pisztolyról is, amit a házvezetőnő talált meg a plébániakertben takarítás közben, és hozott be az atyának: mitévő legyen vele? Kovács Imre ekkor követte el azt a hibát, hogy nem utasította a házvezetőnőt, szabaduljon meg a pisztolytól rövid úton, pl. dobja a Tiszába (a rendőrségre, érthető módon nem akarta vinni, nehogy az eddiginél is jobban felhívja magára a figyelmet), hanem azt kérte tőle, ássa el a kertben, de mélyebbre.⁵²⁵

A 3/e rendszabály csak technikai kiegészítő volt, hiszen a rókusai káplánra is a lehető legtöbb ügynököt állították. A már idézett „Szigetin” kívül jelentéseket, és részletes jellemzést írt róla egy másik paptárs, „Velencei Vilmos”, akit nőügyével zsarolva vettek rá az együttműködésre; két jogászhallgató, „Döme Sándor” és „Laurence Olivier” ügynökök, akik együtt laktak albérletben, így mód nyílt rá, hogy a bevett állambiztonsági gyakorlat szerint egyiket a másikkal ellenőriztessék (a két ügynök természetesen egymás szerepéről nem tudott), „Laurence” szavahihetőségéről ezen felül a 3/e rendszabályon keresztül is meggyőződtek.⁵²⁶

Az informátorok sorában heroikus kivétel az öt elsőministráns egyike, Surányi Tibor, akiből a III/III-as keresztségben „Dobó Szilveszter” lett, ám ő már az első néhány találkozó után az együttműködést „mint felfogásával nem összeegyeztethetőt” megtagadta a BM-mel.⁵²⁷ Őrá már nem Kovács Imre szemmel tartásához volt szükség, hiszen beszerzésére 1961. jún. 9-én kerítettek sort „terhelő adatok” (azaz a ministráncsoporthoz tartozás) alapján. Feladatai közt volt, hogy továbbra is járjon Kovács elárvult csoportjába, szondázza a káplán letartóztatása után és bírósági tárgyalása során kialakult hangulatot, és egyben megtudja, hogy a többiek melyik pappal vették fel a kapcsolatot. Ezzel összefüggésben állították rá Katona Nándorra, a volt jezsuita Szt. József templom segédlelkészére.⁵²⁸ Vonakodása ellenére Bóka százados mindig új megbízatást próbált adni neki, de fenyegetéseivel sem ért célt a magát megmakacsoló „Dobónál”. A fiú előre számolt vele, hogy ez egyetemi tanulmányaiba fog kerülni, és így is lett, de egyben testvérei, Róbert és Teréz pályafutása is kettétört.⁵²⁹ Betegségére hivatkozva hátrította el Kovács Imre besúgását „Keresztes” ügynök, aki nem volt más, mint maga Koltai plébános – igaz, két másik paptársáról jelentett.⁵³⁰ Viszont „Laurence Olivier” azaz Lucza Szabolcs, az 1958 szeptemberében ifjúsági vonalra szervezett (s alig néhány hónap foglalkoztatás után az egyház, pontosabban a „Fekete Hollók” területére átirányított) joghallgató jelenléte legalább annyira végzetesnek bizonyult Kovács Imrere nézve, mint a lehallgatóberendezések. Az informátornak Katona Nándor és Havass Géza lebuktatásában is oroszlanrésze volt. „Hazafias és érdekeltségi alapon” történő szervezéséhez a motivációt gimnazista korában megjelenő ellenséges beállítottsága adta az egyházzal és a papsággal szemben. „Döme Sándor”, aki egy középiskolába járt vele, erről a következőt írta: *„Egyébként Luczával kapcsolatban már jelentettem, hogy még Kiskunfélegyházán, évekkkel ezelőtt [...] a középiskolában látogatta az ott előadott hittanórákat. Lucza ezeket saját állítása szerint csupán olyan irányú érdeklődésből hallgatta, hogy meglássa az ott elhangzottakban lévő tanok, tanítások fonákságait, és azt, hogy hogyan védi az egyház önmagát, nem pedig lelki szükségletből.”*⁵³¹ Gyanítható, hogy fedőnevét is ő választotta ki magának: a kitűnő színészi képességekkel rendelkező, cinikus fiatalember nem egyszer került középpontba Kovács Imre csoportjának összejövetelén. Kiválóan tudott szavalni, különösen Arany-balladákat.⁵³² K. J. beszámolt arról, hogy ő megérezte: ez a gyerek „más mint a többi”. *„Talán egyszer, ha találkoztam vele. Vitatkoztunk, a téma az élet célja volt. Ő nagyon el volt kenődve, azt mondta, hogy semmi értelme az egész életének, hiába is próbáltam meggyőzni az ellenkezőjéről. Lógatta a fejét és folyton azt sóhajtozta, az Ágnes asszonyból idézve: »Óh, irgalom atyja, ne hagyj el!«”* A többször megbízásból szerepet játszó ügynöknek persze megszólalhatott a lelkiismerete is, de valószínűsíthetőbb, hogy ki akarta provokálni, hogy társai foglalkozzanak vele,

és közben esetleg meggondolatlan kijelentéseket tegyenek. A rókusi csoportba való bevezetése 1959. áprilisában kezdődött, ekkor tartótisztje, Bóka István (ekkor még főhadnagy) testre szabott alakoskodással bízta meg, hogy Kovács Imre bizalmába férközhessen: az ügynöknek meg kellett gyónnia nála, majd előadnia azt az ÁB legendát, hogy fülíg szerelmes egy református kislányba, aki ugyan viszonzozza érzelmeit, ám egymás felekezetét kölcsönösen lenézik, és ez őt nagyon bántja. Várható volt, hogy a fiú-lány kapcsolat buktatóit ministránsaival is rendszeresen megbeszélő káplán lépre megy, és az egyszeri gyóntatáson túlmenően további beszélgetésre invitálja meg a fiút. Kovács Imre az azonnali „férfias szakítást” javasolta, és valóban találkozót beszélt meg az ügynökkel, amelyet, mivel a „szerelmi probléma” természetesen nem akart szünni, újabb találkozók követtek.⁵³³ Bóka főhadnagy figyelme mindenre kiterjedt: *„Amennyiben Kovács ragaszkodna a kislány személyes megismeréséhez, beszéljenek meg egy időpontot (1-2 nap). 1-2 napra azért van szükség, hogy ezalatt hálózatunkat (azaz ügynökünket, M.A.) összehozzuk a kislánnyal, aki egyébként »Viola« fedőnevű hálózatunk.”* Végül Kovács a ministránsainak is bemutatta, majd képességei, intelligenciája láttán (megismerkedésük után alig egy hónappal!) felvetette neki: mivel úgy látja, hogy az egyik mozilátogatás után a többiek teljesen befogadták, nem akarja-e átvenni a legidősebbek, azaz épp az „ötösfogat” csoportjának vezetését, ha őt esetleg elhelyeznék? Az ügynök az utasításnak megfelelően rábólintott, de a vonakodás látszatáért szóba hozta cinikus természetét. Kovács Imre ezt nem ítélte nagy problémának: *„Most már van előttük tekintélyed... legyél a gyerekekkel könnyed, ne modoros, »olyan patent, skatulyából kihúzott«. Közöttük legyél a legtermészetesebb!”*⁵³⁴

„Laurence” a vezetői feladatokat komolyan véve saját bevezetése után alig egy évvel, 1960. márciusában „Döme Sándort” vezette be Kovács Imre körébe. „Dömének”, akinek eredeti feladata az volt, hogy a JATE BTK-n csoporttársai politikai beállítódásáról írjon jelentéseket, továbbá felderítse a vallásos hallgatókat, s ha hívják, menjen el velük templomba,⁵³⁵ az utasítás szerint „szerényen, tisztelettudóan” kellett viselkednie Kovács csoportjában, s kezdetben nemigen volt szabad érdeklődést mutatnia. A lelkesz gyanakvását viszont épp azzal háríthatta el, hogy egy feltétlenül megbízhatónak tartott ember vitte a csoportba. Mivel Bóka főhadnagy a Luczánál sokkal kevésbé rutinos ügynököt is „be akarta vetni” a gyóntatószékben, felhívta figyelmét, hogy *„a gyónási szertartásokkal, valamint más szertartásokkal legyen tisztába, mert ismeretlenség hiányában [sic!] ebből komoly problémák adódhatnak”*, ezért külön bemagoltatta vele és kikérdezte (!) a gyónási imát.⁵³⁶ Ebbéli ismereteinek „Döme” nagy hasznát vette, amikor Kovács letartóztatása után őt is átirányították Katona Nándorhoz.

„Laurence Olivier” működésével kapcsolatban megint az interjúalanyok és az ÁB dokumentumok beszámolóinak összevetése nyomán maradnak kérdőjelek. Adatközlőim ugyanis ma már nyilván tudnak róla, hogy soraik közt ki volt besúgó, ám a fentebb idézett egy-két apró mozzanatot leszámítva nincsenek róla emlékeik, ami elég különös a majdnem másfél évig csoportvezető szerepet játszó ügynök esetében („Döme Sándorról” még kevesebbet tudtak mondani, de ő egyrészt igen rövid időt töltött a többiekkel, másrészt egyáltalán nem is igyekezett előtérbe kerülni). Mondhatnánk, hogy ehhez a szerephez olyan fokú őszinteség és elköteleződés kell, hogy ezúttal Lucza, minden tehetsége ellenére sem volt képes jól alakítani, ám ennek ellentmond az 1959. december 2-i ún. „Kombinációs terv” elégedett hangvétele, és „Döme Sándor” sikeres bevezetésének ténye.⁵³⁷ Az informátor eredményességére vonatkozó adatokat kozmetikázhatták tartói is (a tervteljesítési kényszer köztudomásúan a szolgáltatokat sem hagyta érintetlenül), ám ezt megint csak cáfolják a részben az ő ellenőrzésével is megbízott „Döme” jelentései.⁵³⁸ Marad a feltételezés, hogy a visszaemlékezők, mint életük meghatározó közösségi élményeinek egyik visszataszító, sötét foltját egyszerűen számúzni próbálják „Laurence Olivier”-t a kollektív memóriából; azt, hogy beférkőzött a soraik közé, még csak el lehetne viselni –, hiszen az aktívabb hittancsoportok többségével így történt – ám hogy vezetőként is egy ideig az orruknál fogva irányíthatta őket, ez elég ok a radikális, szinte tagadásig menő *Vergangenheitsbewältigung*-hoz, a múlt megszépítő, adott esetben lelkipurdalást is kompenzáló feldolgozásához.

A nyomozók ügynökhálózatuk mellett próbálták bevetni a fiatalabb és vonzó lelkészegyniségek ellen leggyakrabban alkalmazott fegyvert is. A kamaszlányok Kovács Imre körüli csoportosulását érdekes módon nem aknázták ki (csak a későbbi tanúkihallgatásokon próbálták rávenni a lányokat – sikertelenül –, hogy a káplán szexuális vonzalmairól valljanak⁵³⁹), viszont 1960. január 1-én Dán főhadnagy levéltervezetet fogalmazott meg a lejáratására. Egy állítólagos ruhagyári munkásasszonynak, S. I.-nének nevében a gyári szakszervezethez írott levélben azzal vádolta Kovácsot, hogy „szerelmi viszonyt folytat fiatal anyákkal, menyecskékkel, leánygyermekkel. Bizonyos S. A. ruhagyári munkásnő „az egyik szerelme.” A rágalmozó levelet végül mégsem juttatták célba, talán mert belátták, hogy senki nem adna neki hitelt.⁵⁴⁰

Nem tudjuk, hogy saját elhatározásából, vagy az ÁEH sürgetésére, Hamvas püspök 1960 augusztusában döntött arról, hogy Kovács Imrét a gyulai belvárosi plébániára helyezi át. A káplán októberben kezdte volna meg a munkát új állomáshelyén, a Szegeden töltött hátralévő időben gondoskodni kívánt csoportjairól: egy részüket, a „sejtszerűen megszervezett” családokat Baloghi Máriára, az UNUM tagjára bízta, másokat Katona Nándorhoz, Szamosvölgyi

Imre segédlelkészhez, vagy Kartal Józsefhez irányított át. Gyulára azonban Kovács Imre végül nem utazott el, mert betegszabadságot vett ki, és Pestre ment a szüleihez. Itt ismét felvette a kapcsolatot régebbi hittancsoportjával. A Fekete-Hollók ügy más szereplőivel egy időben, 1961. február 7-én, tartóztatták le, épp azután, hogy hittanosaival a moziból jött ki, s rögtön vissza is szállították Szegedre. A következő hónapok során a tanúként beidézetek közt az öt elsőministránst is kihallgatták, s ekkor került sor Surányi Tibor beszerzésére. A rókusai káplán a kiállt testi-lelki gyötrelmek hatására a főtárgyaláson, júliusban már teljesen lesoványodva jelent meg. Később, egy rabtársa visszaemlékezése szerint, amikor nővérét látogatásra engedték be hozzá a börtönbe, „a korábban oly sziklaszilárd jellemű Kovács Imre az ávosnak a kezét csókolgatta ezért a kegyért”.⁵⁴¹ Havasy Gyula adata szerint a börtönkórház elmeosztályán is kezelték.⁵⁴² Szabadulása után már nem tért vissza Gyulára, haláláig a szüleinél lakott Sashalmon.

A teljesség kedvéért ki kell térnünk a már említett, pedagógusokból álló közösségre, amelyben Kovács Imre szintén otthonosan mozgott: ez nem volt más, mint a Kovács Mihály inspirációjára létrejött Turi László–Vitéz Gyula-féle csoport. K. J. húga K. I., aki szintén még a Csanádpalotáról ismerte a káplánt, 1960-tól felesége, sőt tanárkollégája is volt az egyik csoporttagnak, a ruzsai általános iskolában magyartanárként tanító T. Á.-nak valamint Vitéznek. A csoportban találjuk Simor Ferencet,⁵⁴³ aki korábban a Lakos Endre köréhez tartozó költőtársaság sorait erősítette. Ő ekkoriban nem volt pedagógus, hűtőgépszerezőként dolgozott (a Lakos-ügy az ő egyetemi tanulmányainak is véget vetett), és szakközgazdásznak tanult.⁵⁴⁴ Ugyanebből a körből csatlakozott 1957 elején Nógrádi Béla,⁵⁴⁵ és néhány egyetemista, akik közt Tüske Gyula orvostanhallgató volt a legaktívabb.⁵⁴⁶ Ekkorra már Bálint Árpád is saját tanítványaiból kiscsoportot alakított. A későbbi vizsgálati iratok szerint a csoport *Gondolatok* címmel világnézeti brosúrát is írt és szerkesztett, „az eszmék átmentése”, „az összetartozás gondolatának ápolása” céljából.⁵⁴⁷ Ha hinni lehet a jelentéseknek, a szerkesztésben „vezető szerepet vitt” Kovács Mihály, aki a *Gondolatok* körének azt javasolta, a „meglazult kapcsolatok erősítésére” hozzanak létre közös pénzalapot, havi befizetéssel.⁵⁴⁸ A havi megjelenésére tervezett, indigóval sokszorosított körlevél formátumú lap tematikája rendkívül vegyes volt. Helyet kaptak benne a tagság saját versei, színművei (ezekben leginkább Bálint Árpád jeleskedett),⁵⁴⁹ Halász Pius elmékedései, az ifjúsági csoportok előtt tartandó előadások gondolatmenete, szemelvények Tóth Tihamér *Tiszta férfiuság* c. művéből, vagy az indexen lévő *Szentek életéből*.⁵⁵⁰ Olykor az aktuálisan megjelent, természetesen marxista alapvetésű könyvekről írtak elítélő kritikákat, és részben az orvostanhallgató tagoknak köszönhetően mindig napirenden volt az abortuszkérdés, amelynek 1956. júniusi törvényi liberalizációja⁵⁵¹ a cso-

portban is nem egyszer vitát kavart.⁵⁵² 1958 tavaszán 5-6 számot maga Kovács Imre is kapott a lapból⁵⁵³ (ő viszont Vitéznek és Nógrádinak ajándékozott 1-1 magnetofont). Még ő figyelmeztette a szamizdat-tevékenységbe belefeledkezett pedagógusokat, hogy az egyes példányokat ne postán küldözgessék szét egymásnak.⁵⁵⁴ A *Gondolatok* végül az enyészeté lett: 1961. február 6-án, a „Fekete Hollók” letartóztatásairól hírt kapva Vitéz Gyula a lap legtöbb gépelt példányát Nógrádi Béla segítségével elégette.⁵⁵⁵ Még február folyamán letartóztatták a kör vezetőit is: Kovács Imre vádlott-társaiként Vitéz 2 és fél év, Nógrádi 3 év, Turi 4 év, és a csoportot, valamint a ministránsokat többször vendégül látó 3 gyermekes családapa Takáts János 2 év börtönbüntetést kaptak.⁵⁵⁶ Tüske Gyulát 1962-ben távolították el az egyetemről (ő Havass Gézával is kapcsolatot tartott), s csak több év múlva doktorálhatott.

V. 5. Csillagok a felhők mögött – a Szent József plébánia, mint szegedi lelkicentrum, és a hozzá kapcsolódó csoportok

A cím első fele *Visy Gábor* könyvének címe, aki „politikai dokumentumjátékként” aposztrofált, és a vonatkozó ÁBTL-iratanyagot szinte szóról-szóra felhasználó művében állít emléket egykori kedves papjainak. A szerző az egykor jezsuita kézben levő Szt. József templom kiskamasz ministránsa volt, s az ötvenes évek első felétől olyan nagy formátumú lelkészek mellett teljesíthetett oltárszolgálatot, mint *Csizmazia Rezső* (Rudolf), egy bátrabb ifjúsági lelképásztorkodás mellett, ugyanakkor a békepapság ellen elköteleződött papi csoport szellemi vezetője; a szegedi teológia ragyogó intellektusú szónoklattan- és filozófiatanára, *Majtényi Béla*, a keményen szókimondó *Katona Nándor*, vagy a Mezőkovácsházáról ismert, de később békepapként is a közösségek mellett kiálló *Nagy Tibor* (1958-tól templomigazgató), és *Havass Géza*, aki ugyan nem volt a templom lelkésze, de ehhez a körhöz tartozott, és többször járt ide gyóntatni valamint hittanórákat tartani. Közülük Csizmazia korábban belépett a jezsuita rendbe, de a bekövetkező szétszórás miatt kereten kívül maradt, Katona Nándor pedig már ezt követően szeretett volna titkos rendtag lenni. E nagy formátumú lelkészegyéniések jelenléte egy plébánián, ráadásul közel egy időben olyan spirituális „erőcentrum” létrejöttét eredményezte, amely nagyon sok hívet vonzott gyónóként és egyéni lelkivezetésre érkezőként egyaránt, s a Szt. József templom zsúfolva volt minden misén; a politikai rendőrség 1958 januárjában, az akkor még IX/8-as rendszabálynak nevezett, s a sekrestyébe bevezetett lehallgatóberendezéssel rögzített beszélgetéseket kiértékelve fanyalogva állapította meg, hogy „a volt jezsuita kápolnában Szeged egész alvilága megfordul. Igen sokan felkeresik az irodát deklasszált elemek, és különböző rémhíreket terjesztenek.”⁵⁵⁷

A szerzetesek elhurcolása után Csizmazia Rezső igyekezett először közösséggé formálni a ministránsokat.⁵⁵⁸ 1952-ben végezte el a teológiát már kereten kívüli rendtagként, helyesebben Bárd Nándor segédpüspök távolította el, ugyanis Csizmazia élénk kapcsolatokat ápolt a nemrég még jezsuita irányítás alatt működő szeminárium régi tanáraival, és a Szegeden még működő jezsuitákkal is, továbbá a szemináriumban is igyekezett mintegy szerzetesi közösségben összetartani a kispapokat. 1952-1953 tavasza közt Apátfalván volt káplán, ezután került nem várt módon, Szegeden a Gyöngy (ma Dáni) utcai Szt. József plébániához. *„Ezt Hamvas kártyázta meg így, hogy a jezsuita templomnál mindig legyen egy jezsuita.”*⁵⁵⁹ adott magyarázatot ügynökjelentésében „Rózsa”, aki személyes ellenszenvvel viseltetett a rend iránt, és egyik életcéljának tekintette, hogy annak szellemiségét kiirtsa a papnövendékek közül. A teológiáról ismert Csizmaziát „kitűnő tehetségnek és végtelenül ravasz egyéniségnek” írta le.⁵⁶⁰ A fiatal jezsuita már első Szt. József-beli évében átköltöztette a rendházi könyvtárból megmaradt, és főleg Majtényi által megmentett 5-6000 kötetes állományt egy kisebb helyiségbe, hogy a felszabaduló helyen az általános iskolás ministránsoknak pingpongasztalt állíttathasson fel. A gyerekeknek és fiataloknak szánt 10 órás misét rendszerint ő mondta, s egész ifjúságpasztorációját a bensőségessé tett liturgiára építette, amelyet igazi jezsuita kísérletező szellemmel újított meg. Csizmazia Rezső emlékét így örökítette meg Visy Gábor bátyja Zsolt, aki 1951-ben kapcsolódott bele a jezsuiták idejében is élénk, és szétszórátásuk ellenére még jobban fellendülő ministráns-életbe: *„Az egyszerű péri családból származó pap maga volt a megfontoltság és a szigorúan eltökélt tudatosság. Keménységgel párosuló szeretetét és nyíltan kimondott, határozott elveit sokan megcsodálták, tisztelték. Alig két éves tevékenység után bevezetett egy újítást, amely egy pillanat alatt a város katolikus fiataljainak a gyülekező helyévé tette a kis templom vasárnap tízórás miséjét: miközben ő szabályosan és teljes érvénnyel elmondta a misét latinul, fiatal ministránsok párokba rendeződve a mozarab liturgia szerint gregorián dallamokkal elénekelték a fontosabb részeket magyarul. Az 1954-től 1958-ig terjedő években fiatalok tucatjai társultak ahhoz a maghoz, amelynek a Nikolényi-, a Varga- és a Visy-gyerekek alkották a magját, a Pelle-, Perlaki- és Horváth-fiúk, Szőkefalvi-Nagy Zoltán, Lajos István, Keresztes Tibor és mások). 1955-ben a passió előadására is sor került. Visy Gábor volt az evangelista, Varga István Jézus, Nikolényi István (később újságíró, a szegedi színház és a szabadtéri játékok igazgatója) pedig a többi szereplő. A népet, a tömeget a gyerekkórus szólaltatta meg. A sikerre jellemző, hogy egy tanárember ismeretlenül húsz forintot küldött a csengő hangú evangelistának egy borítékban, és egy idős, ágyhoz kötött asszony addig esdekelt, amíg elérte, hogy lakásán neki külön megismételték az előadást. Ebből a lelkes társaságból utóbb ketten választották a papi hivatást: Kardos Mihály és Perlaki Flóri-*

án.”⁵⁶¹ A fiúkkal való foglalkozásban Csizmaziának több segítőtársa is volt: „...*igyekezett a két volt sekrestyével, Kálmánnal és Imrével valamint Ili József egyetemistával – aki igen jó zenész – mindent megtenni, hogy a fiúkat összetartsa...A misére való előkészítés ürügye alatt szinte minden nap 8-10 gyermek 6-14 évesig volt a kápolnában, ahol a fogadó szobában elméleti oktatást, énekpróbákat (külön a lányoknak és a fiúknak) és játékorákat tartottak, hogy minél jobban érezzék a gyerekek ott magukat.*”⁵⁶² A két sekrestyés Morlin Imre és Závodni Kálmán jezsuita növendékek voltak, akiket Csizmazia rejtegetett, és teológiai oktatást nyújtott nekik. Mindkettőjüket közvetlenül a forradalom után, 1957 januárjában, titokban, szentelte fel Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök.⁵⁶³ 1989 után Morlin Imre már az újjászervezett rend magyarországi tartományfőnökeként vehette át a Szent József templomot Nagy Tibortól. Még három kereten kívül maradt jezsuita növendék szolgált a Szent József templomban az ötvenes években: *Szendeczky István, Búzás Menyhért*, és a sokáig munkásként dolgozó, de 1958-ban ismét egyházi szolgálatot vállalt *Békefi Sándor*, akit megnyerő egyénisége, fiatalos lelkülete csakhamar közkedveltté tett a ministránsok körében.⁵⁶⁴

1955-től egyénileg és 4-7 fős kiscsoportokban egyetemisták is kezdtek járni Csizmazia Rezsőhöz: személyes problémákkal keresték fel, tanácsokat kértek tőle, a csoportoknak rendszeres, 2-3 napos lelkigyakorlatokat tartott. Turi Lászlót és Vitéz Gyulát, mint hittan csoportvezetőket a „kirándulással és játékokkal szórakoztatva tanítás” módszertanára oktatta ki.⁵⁶⁵ Közben nem fukarkodott a kommunizmus és általában az ateista világnézet abszurditásának szemléltetésével – komoly politikai vitákba is belement – s hallgatósága elé főleg Loyolai Szent Ignácot állította példaképként, „mint az egyház katonáját, aki ha kellett, fegyverrel harcolt az egyházért, ha kellett, szellemi vitákat folytatott.”⁵⁶⁶ Rendszeresen kárhoztatta a békepapokat, sőt Czapik Gyula egri érseket a magyar katolikusok árulójának tartotta. Az egyetemistákkal az 1956-os forradalom napjaiban még inkább megélénkült a kapcsolata: rendszeresen érdeklődött a MEFESZ tevékenységéről, újjá akarta szervezni az egyetemi Mária Kongregációt, lelkesítő előadásokat tartott, de az 1956 után berendezkedő kádárista erőszakszervezet számára az volt a legbosszantóbb, hogy Csizmaziának több egyetemista segítségével sikerült megszereznie a szegedi ÁVH ügynökségének jó néhány jelentését. A nyomozók szerencséjére minden informátor csak a fedőneven szerepelt, és a hiányzó jelentéseket újabb foglalkoztatásukkal pótolni tudták.⁵⁶⁷ A Szt. József templom segédlelkészének bűnlajstroma ezzel még mindig nem merült ki: a plébánián felbukkanó „alvilág” krémjéhez tartoztak azok a fiatal káplánok, akik rendszeresen összejöttek nála beszélgetni, kitérgetni a békepapi mozgalmat, illetve az államhatalomnak behódoló püspököket, megvitatni a megváltozott körülmények közti lelkipásztorkodás, kiváltképp az ifjúságpasztoráció legcélravezetőbb

módjait. Erről a papi csoportról a politikai rendőrségnek már 1955 tavaszán voltak információi, az adatfeldolgozó munka során a „Loyolások” fedőnevet adták neki. Tagjai közt voltak *Katona István* 1953-54 közt újszegedi, majd 1958-ig kiszombori segédlelkész, *Gyulay Endre*, a későbbi megyéspüspök (állomáshelyei: 1953-55 Rösztke, 1955-57 Ásotthalom, 1957-60 Gyula, majd Domaszék), *Ormai Zsigmond* (1953-54 Szeged-Rókus, 1954-56 Ásotthalom, 1956-59 Mezőhegyes) és *Katona Nándor* (1953-56 Domaszék, 1956-58 Mezőkovácsháza, majd Szt. József plébánia). Összetartozásukat csak elmélyítette, hogy a teológián valamenynyien Csizmazia évfolyamtársai voltak, sőt mindegyiküket egy napon, 1953. június 7-én szentelték pappá Szegeden.⁵⁶⁸ Közülük Katona Istvánnak (aki 1954-től Csizmazia „helyettesének” is számított a csoportvezetésben, néha az ő újszegedi lakásán találkoztak) kiszombori működése idején voltak középiskolás fiú és lány csoportjai, Gyulaynak pedig szinte minden állomáshelyén: Rösztkén a volt egyházközségi legénycsoportot sikerült újjáélesztenie. A papi közösség tagjai voltak még *Németh Tibor* hódmezővásárhelyi káplán, a Halla- és a Majoros Mária-féle csoportok egyik lelkivezetője, és *Gyulai Sándor* (1958-tól deszki plébános).⁵⁶⁹ Csizmazia Rezsőnek nem ez volt az első csoportos „szervezkedése”: amikor 1952-ben nem volt hajlandó aláírni a békeívet, kapcsolatba hozták őt olyan papokkal, akik ezt szintén megtagadták, többek közt *Kovács Imre* földéaki, és *Sári József* csanádpalotai káplánnal.⁵⁷⁰ 1957 elején a kör kibővült: ekkor tért vissza Budapestről Havass Géza, s az ettől kezdődő munkamegosztás szerint elsősorban ő foglalkozott a középiskolásokkal (csütörtöki és vasárnapi hittanórákon), Csizmazia az általános iskolásokkal, Majtényi Béla pedig az egyetemistákkal, hétfő este pedig egy 25-30 fős felnőttcsoporttal is.⁵⁷¹ Természetesen „hitoktatási engedélye” egyiküknek sem volt. Majtényi főleg kultúr- és egyháztörténeti diavetítésekkel vonzott sok fiatalt, a ministránsokkal ugyanakkor maratoni sakkpartikat vívott. „*Majtényi atyától tudományos, Havass atyától az élet gyakorlati kérdéseiben kaphattunk útmutatást.*” emlékezik vissza Visy Gábor. „*Havass atya segített abban is, hogy a kényes kérdésekre úgy tudjunk diplomátikus választ adni, hogy ne vágjuk el a továbbtanulási lehetőségeinket, de elveinket se tagadjuk meg.*”⁵⁷²

A régóta megfigyelés alatt lévő jezsuita és társai összetett esete miatt 1957 őszén látták az állambiztonságiak elérkezettnek az időt, hogy az ügynökök jelentéseit lehallgatással is kiegészítsék. Tudni akarták azt is, hogy a forradalom során elveszett irataik kinek a kezébe kerültek. Ezért először konspirált házkutatást tartottak Csizmazia Rezsőnél, 1957. április 30-án, majd 3 napra a forradalom után szokásos „közbiztonsági őrizetbe” vették: ennek és a házkutatásnak a célja valójában az volt, hogy felmérjék a IX/8 rendszabály elhelyezésének lehetőségeit. 1957. október 19-án Csizmazia ismét a rendőrkapitányság vendégszeretétét élvezte,

ezalatt szerelték be a „poloskát” a technikusok – a csanádi egyházmegyében Hamvas Endre irodája után másodikként. Mivel a plébánián nem volt telefon, rövidhullámú lehallgatókészüléket telepítettek, amelynek vevőjét Bóné János nyomozófőhadnagy Dáni utca 5. alatti, a jezsuita kápolnától légvonalban mindössze 60 méterre levő lakásában helyezték el, és onnan építettek vonalat a rendőrségre.⁵⁷³ Csizmazia Rezső beszélgetéseit azonban már nem sokáig rögzíthették: a leglényegesebb adat, amit megtudtak róla, az volt, hogy egyházi felettesei a II. Vatikáni Zsinatot megelőző újítás, a magyar nyelvű miseénekek-betétek miatt vizsgálatot indítottak ellene. Feltehetően ez is szerepet játszott abban, hogy Hamvas püspök 1958 nyarán Makó-Újvárosba helyezte át őt.

Helyét az óvatosabb, de semmivel sem féltékenyebb Katona Nándor vette át: *„ő a szombat estéit áldozta azért, hogy erkölcsös, vallásos és stramm emberré váljunk”* olvashatjuk Visy Gábornál.⁵⁷⁴ Az 1930 januárjában Szegeden született, és katolikusnak keresztelt, de végül édesapja református vallását követő Katona Nándor életében az első legfontosabb fordulópont volt, amikor 1947 júniusában kereskedelmi iskolásként, még 18 éves kora előtt hittanára, Havass Géza visszavette őt a katolikus egyházba.⁵⁷⁵ A papi pályához is tőle kapta a döntő ösztönzést. *„Már fiatalkorában erős jezsuita befolyás alá került”* írja róla egy későbbi jelentés, és rögtön érettségi után valóban felvételét kérte a rendbe. Mivel fogadalmat tenni már nem tudott, az 1955-ben titokban megválasztott tartományfőnök, *Kollár Ferenc* arra buzdította, hogy életmódjában jezsuitaként éljen, és amint szabad lesz a rend működése, rögtön felveszik.⁵⁷⁶ A Csizmazia-féle csoport célkitűzései mentén először 1957-ben Mezőkovácsházán kezdett az ifjúsággal foglalkozni.⁵⁷⁷ Konvertitaként Katona atya erkölcsi szigora közmondásos volt, nála nem létezett „bocsánatos” bűn, félig tréfás, de kemény dorgálásokban részesítette az elbotlókat. Amikor egyik hittanosa arról panaszkodott, hogy nincs mindig ideje misére járni, így feddte meg: *„Fulladj meg...mire jó ez a félig-meddig állapot?”*⁵⁷⁸ Mindenki előmenetele és főleg tanulmányai érdekelték. Visy Zsolt így idézi fel emlékét: *Katona Nándor egyénisége különbözött Csizmazia Rezsőétől. Ugyanazt, de mégsem ugyanúgy tette, érte el. Közvetlen hangot ütött meg, mindenkivel nyílt és baráti volt, mosolygós és fürkész tekintete, egyszerű, de célratoró kérdései elől senki sem tudott kitérni. Mindenkit bizalmába fogadott, és hamarosan mindenki bizalmasának tekintette. Nem titkolta véleményét, amit azonban olyan kedvesen és egyszerűen mondott el, hogy az nem volt bántó. Önmagát is kritikusan vizsgálta, és önvizsgálata eredményét még előttünk, fiatalok előtt sem rejtette véka alá... Vezetése alatt sok minden megváltozott, de az énekes misék gyakorlatának fokozatos megszűnése ellenére a jó hangulat mit sem változott. Nagy szeretettel foglalkozott a ministránsokkal, és egyre több olyan alkalmat, ünnepséget szervezett, ahol a templom körül csoportosuló fiatalok gyakorol-*

hatták az elmélyültebb lelki életet.”⁵⁷⁹ A visszaemlékezés némiképp ellentmondásos, hiszen az éneklés nem szűnt meg, legfeljebb ritkább, viszont professzionálisabb lett: a kórus vezetését a jezsuiták női ágának tekintett rendhez, a Jézus Szíve Népleányaihoz tartozó *Babits Emese* vette át, aki már korábban is kitűnő női és leánykórust szervezett, és egy neves karnagy, *Szécsi József*. Gyermekkórusuk énekelte rendszeresen a népdalzsoltárokat.⁵⁸⁰ (a Jézus Szíve Népleányairól részletesebben ld. a V. 7. fejezetet.) A kamaszfiúk sajátos életproblémáira válaszul Katona is adott kölcsön könyveket, leggyakrabban *Koszter Atya*, azaz *Koszterszitz József Kérdőjelek a fiúszívekben*, és *Lantos Kiss Antal SJ Vezérférfiúság* c. műveit. Ezek később egyértelműen „fasiszta” olvasmányoknak minősültek; utóbbinál a túl engedékeny és az erőskezű vezetőtípus összehasonlítása miatt a hatóság egyenesen úgy találta, hogy a könyv Hitlert és Mussolinit állítja példaképül.⁵⁸¹ A rendszeres középiskolás hittanórák fő tankönyve viszont szintén *Schütz Antal Dogmatikája* volt.⁵⁸² Katona Nándor kicsivel később maga is tervezte, hogy legalább gépelt szamizdatos formában nevelési célzatú könyvet ír, ahogy ő jellemezte: „*egy ilyen kis fejtágító 17-22 közt lévő ifjaknak, férfiben lévőknek.*” A tapasztalatok összegyűjtéséhez kérdőíveket is osztogatott fiatal látogatóinak, és a kitöltött ívek visszahozóit tervezte jutalmazni a „fejtágító” 1-1 példányával, ami azonban végül nem készült el.⁵⁸³

1959 nyarán Katona Nándor már dunántúli kerékpártúrát szervezett: Békefi Sándor, valamint egy Budapesten élő laikus testvér társaságában, három fiatalt maga mellé véve mintegy tíz napot töltött a Balaton-felvidéken. A kis csapat *Badacsonytördemicen* kapott szállást egy ismerős falusi ház szénapadlásán. A három fiú, *Szabó Béla*, *Lajos István* és *Visy Zsolt*, később így emlékezett vissza: „...*Vidám tréfálgatás és komoly beszélgetések, a felnőtté válás folyamatának legkényesebb idején nyújtott bátorítások és tanácsok tették emlékezetessé ezt a néhány napot, amelynek során a lelkes kis csapat végigkarikázott az akkor még meglévő jegenyesorral kísért szigligeti országúton, megmászta a Badacsony és a Szentgyörgyhegy szikláit, merengett a csobánci, a szigligeti és a sümegi várromok viszontagságos múltján, megmártózott a Balatonban Badacsonynál, Füreden és Lellén, kipróbálta a tihanyi visszhangot (ami akkor még - igaz, gyengén - működött), és természetesen minden nap ministrált a Katona Nándor által bemutatott miséken.*”⁵⁸⁴ A következő év nyarán megtartott kerékpártúrához még három fiú csatlakozott: *Farkas József*, *Horváth András* és *Nikolényi Gábor*. A két hetes, múzeumlátogatásokkal is kísért kirándulás *Kaposvárból* indult, majd *Somogyvár* (Békefi Sándor szülőháza), a *Tapolcai-medence*, *Öcs*, *Nagyvázsony*, *Veszprém*, *Pannonhalma* érintésével előbb *Győrbe* tartott, majd onnan a *Duna mentén Budapestre*. Szállást a rokonságnál, barátoknál, vagy egyházi iskolák kollégiumaiban (győri bencések, esztergomi és szentendrei ferencesek) sikerült szerezni. „*Ezúttal a korábbinál tudatosabban és erőteljesebben törekedett*

*Katona Nándor a nevelésünkre is. Megtervezte a napirendet, a közösség számára ellátandó egyéni feladatokat, és ami a legfontosabb, a fiatalok vallásos nevelésének mindennapi gyakorlatát. Ebben nem csupán a szentmisék kaptak szerepet, hanem a napi, meghatározott idejű imádkozás és elmélkedés, amihez minden alkalommal megadta a témát, az irányelveket.*⁵⁸⁵

Bár Katona Nándor elsődleges „célcsoportja” a középiskolások voltak, egyetemi hallgatók és házasságra készülők is egymásnak adták a kilincset irodájában, hogy lelkivezetését kérjék. A beszélgetések során, amelyek legtöbbjét a még Csizmazia lehallgatására beszerelt „rendszabály” rögzítette, természetesen a „politizálás” sem maradt el, Katona például rendszeresen kifejtette véleményét az 1956 utáni megtorlásokon kívül a közvéleményt legjobban foglalkoztató tévesztés igazságtalanságáról és ésszerűtlenségéről, a TSZCS rövidítést „Továbbszolgáló Cselédek”-ként feloldva.⁵⁸⁶ 1960 után Csizmaziától „szinte észrevétlenül” ő vette át az egykori »évfolyamtársak« irányítását” jobban mondva összetartását. A csoporthoz újonnan csatlakozottak közt volt *Lohmann Ferenc* röszei, *Lotz Antal* csanádpalotai káplán, majd ottani hivatali utóda, *Bielek Gábor*. Egymással egyrészt „lánclevelezés útján” tartották a kapcsolatot, másrészt továbbra is rendszeresen találkoztak hol egyikük, hol másikuk plébániáján. Megbeszéléseiken már mindennél előbb rangú probléma volt az ifjúság nevelése, és annak szakmai kérdései: „ez most a fő területe a kommunizmus elleni harcnak, amelyet töretlen erővel kell továbbvinni”, állapították meg.⁵⁸⁷ E konfrontatív beállítódás főleg Lotz Antal gondolkodásmódjáról árulkodik: bár a csoportban nem ő volt a rangidős, mégis az ő tanácsait kérték ki legtöbbször,⁵⁸⁸ talán fővárosi származása miatt gondolták az illegális ifjúságpasztorációban jártasabbnak (rőla részletesen ld. a V. 6. fejezetet).

Katona a középiskolás hittanórákat, tőrakat leszámítva, más közösségekkel nem tartott kapcsolatot, legfeljebb egyesével vagy párosával fogadta a hozzáfordulókat, pl. az egyetemistákat, ám ezt is sokkal óvatosabban kellett tovább csinálnia, amikor 1961. február 6. éjjelén az országos razzia során nála is házkutatást tartottak, és mintegy 80 könyvét, valamint írógépét vitték el. Találkozóit megritkultak, fokozott óvatosságra intette a hozzá érkezőket is: távozásakor a volt rendház hátsó kijáratán kellett kimenniük, kioktatta őket, hogy letartóztatása esetén milyen vallomásokot tegyenek, volt akit csak a gyóntatószékben fogadott.⁵⁸⁹ Ez azért volt különösen nehéz, mert pártfogoltjai köre 1960 őszétől csak tovább bővült Kovács Imre hittanosaival, akik között ott volt, személyesen rá specializálva „Laurence Olivier” és „Dőme Sándor” is. Ugyanekkor a „Mária” fn. női ügynök is megbízást kapott, hogy a gyóntatószékben környékezze meg Katonát, azzal a mesével, hogy férje megcsalta, s nagyon egyedül érzi magát. Katonát nem sikerült beugratni, sőt arra bízta „gyónóját”, hogy önmagán felülemelkedve bocsásson meg férjének, és fogadja vissza.⁵⁹⁰ A szegedi III/III. osztály nyomozói ekkor

kegyetlen macska-egér játékba kezdtek a lelkéssel, akit hittanosaihoz hasonlóan, de rendkívül cinikus módon ők is „Nácinak” szólítottak, amikor időről-időre berendelték kihallgatásra.⁵⁹¹ Mivel „Szigetítő” tudták, hogy Katona Nándor lelkileg már felkészült a börtönre, céljuk részben az volt, hogy állandó ideg feszültségben tartsák, s ezt el is érték: Katona szinte megváltásként vette volna, ha végre letartóztatják, ám erre több mint két évig kellett várnia. Úgy tűnt azonban, hogy óvatossága nem volt hiábavaló hiszen első fokon 1964. márciusában csak 1 év felfüggesztett börtönre ítélték, a másodfokú megyei bíróság azonban áprilisban az ítéletet letöltendőre súlyosbította.⁵⁹² Szabadulása után 1965-től Battonyán lett segédlelkész, majd négy év múlva visszatérhetett Szegedre, ám a korábbi ifjúságpasztorációt csak a jelentősebb politikai enyhülést tapasztalva, a 80-as években indíthatta újra...

Hozzá hasonlóan Havass Géza is volt annyira óvatos, hogy Pestről való visszatérése után a ministránsok hitoktatásán túl bázisközösséggel nem tartott állandó, csupán alkalmi kapcsolatot; szintén egyesével, vagy legfeljebb párosan fogadta a hozzá fordulókat. Havasst (sz. 1913) 1938 májusában, 25 éves korában szentelték pappá Szegeden, s első kápláni állomáshelye neki is Csanádpalota volt bő egy évig. 1942-től püspöki szertartó majd titkár, egyben a szegedi Madách utcai fiúiskola hittanára lett,⁵⁹³ gyakorlatias katekézise csakhamar közkedvelté tette: szinte bármilyen kérdésben lehetett hozzá fordulni. Már 1943-ban megkapta a kitüntető pápai kamarás címet, 1945 utáni kongregációs lelkigyakorlataikhoz pedig a jezsuiták is gyakran meghívták előadónak. 1945-ben, a szovjet megszállás után elsőnek indított vallásos lapot Szegeden *Hitvallás* címmel, majd 1947-ben megírta *Az örök nagyhatalom* c. könyvét, amely az akkor megjelent sajtórendelet miatt már nem kerülhetett bolti forgalomba: a Szent Gellért nyomda „feketén” adta el példányait.⁵⁹⁴ 1947. márciusában Havass Géza személyesen járt közben a szegedi rendőrkapitánynál, hogy engedjék szabadon a fakultatív hitoktatás elleni diáktüntetés letartóztatott résztvevőit. 1948. szeptemberében az új tankerületi főigazgató, a piarista rendből kilépett baloldali érzelmű Farkas Dénes megvonta tőle a hitoktatási engedélyt, ekkor Majtényi Béla váltotta őt fel hittanárként. A szegedi kommunisták és az államvédelem természetesen hamar felfigyeltek Havassra, és hosszú időn át eredménytelenül próbálták beszervezni, hogy legyen informátor a püspök mellett. 1949. szeptember 30-án, reggeli miséje után letartóztatták, és erkölcsi perrel fenyegették meg, amelyben a volt Madách utcai növendékei elleni visszaélés lett volna a vád. A kikényszerített vallomásokot elszenvető fiúk azonban napokkal korábban felkeresték hittanárukat és előre is bocsánatot kértek tőle, így Havass Géza magabiztosan mondhatta fogvatartóinak, hogy ha pert akarnak, ő áll elébe, akár a Széchenyi téren is megrendezhetik. Letartóztatása nagy felháborodást keltett, több városvezető, köztük még a kommunista Dénes Leó polgármester is közbelépett, így a rendőrség kény-

telen volt még aznap este elengedni, azzal a fenyegetéssel, hogy majd Budapesten folytatják ellene az eljárást. Havass két nappal később püspöke tanácsára a fővárosba, az esztergomi egyházmegyébe „emigrált”. Majdnem 8 éven át volt a budapest-szentimrevárosi ciszter gimnázium egykori cserkészeiből szerveződött kisközösségek népszerű lelkip vezetője és gyóntató- atyja. Hivatalosan a Szent Imre plébánián lett kiségitő, ám amikor a plébánia élére egy vezető békeapót, a ciszter *Horváth Richárdot* nevezték ki, Havass Géza kérte az áthelyezését. Következő állomáshelye a városmajori plébánia, majd a Bazilika volt, s szentimrevárosi hittano- sai mindkét helyre utána jöttek a miséire és gyónni is.⁵⁹⁵ Az 1956-os forradalomba szegedi múltja is elkísérte Havass: a harcok alatt sebesülteket gondozott, és temetnie is kellett, a far- kasréti temetőben kísért utolsó útjára egykori szegedi diákját, az 1947-es diáktüntetés egyik résztvevőjét, *Danner Jánost*, aki a forradalom idején a Műegyetem esti tagozatos hallgatója- ként és nemzetőreként egy autós üldözést követő tűzharcban vesztette életét, épp az egyetem főbejáratánál. A diáktüntetés idején 18 éves Danner vallásossága többek közt épp Havass Gé- za neotomista filozófiáról tartott előadásai és a jezsuita lelkiyakorlatok nyomán mélyült el és vált tudatossá. Később a fővárosba felkerülve ő is egyike volt azoknak, akik a volt püspöki titkárt lelkip vezetőjüként plébániáról plébániára követték.⁵⁹⁶

Havass Géza budapesti működésének érdekes epizódja a negyvenes évek vége óta titok- ban szerveződő *Keresztény Front* nevű párttal való kapcsolat. A párt, hazánkban talán utolsó- ként a hivatásrendi állam- és társadalomeszme megvalósítását tűzte zászlajára, szabad királyválasztással, ám programja a forradalom napjaiban teljes érdektelenségbe fűlt. Havass saját elmondása szerint csak egyszer találkozott velük, s amikor látta, hogy politikai összejö- vetelbe csöppent, rögtön sarkon fordult és távozott.⁵⁹⁷ Hontváry Miklós, a párt egykori szóki- mondó egyénisége azonban úgy emlékszik, Havass ennél érdeklődőbb volt, és több összejövételükön is részt vett, ezután viszont valóban nem kapcsolódott be a Front munkájá- ba.⁵⁹⁸ A később Havassal és „bűntársaival” kapcsolatosan felépített állambiztonsági koncep- ció pedig éppen ezt a szálakat akarta felhasználni az ifjúságpasztoráció teljes átpolitizálásához, és a központilag, felülről irányított összeesküvés-jelleg kidomborításához.⁵⁹⁹ Ezt a belügy emberei annál is könnyebben megtehették, mivel Havass, Szegedre való visszakerülése, azaz 1956. decembere után továbbra is feljárt Budapestre: minthogy újra Hamvas Endre mellett dolgozott, ezúttal püspöki számvevőként, legtöbbször a főpásztor autójába ült be a pesti uta- zásokhoz, és rendre felkereste egykori szentimrevárosi hittanosait.⁶⁰⁰ Közülük hárman voltak a *Keresztény Front* tagjai.⁶⁰¹ A Fekete Hollók összeesküvésének „vezéregyéniségévé” – va- gyis a Fővárosi Bíróságon rendezett egyetlen nyilvános per elsőrendű vádlottjává – tehát ma- gas tisztsége, ismertsége, a megye- és egyházmegyehatárokon átnyúló ifjúságpasztoráció és a

valóban létezett politikai kapcsolat mind együtt tették Havass Gézát. Ő viszont nem tartotta magát ilyen fajsúlyúnak, mert meglepődve kérdezte kihallgatóitól, hogy jön ahhoz, hogy elsőrendű vádlott legyen: *„Mert magának neve van! De biztosíthatom, hogy nem maga kapja a legtöbbet!”* hangzott a válasz.⁶⁰² Így is lett, 5 és fél évnyi ítéletével a püspöki számvevő csupán a „középmezőnyben” helyezkedett el vádlott-társai közt, akik közül a ciszter cserkészvezető Barlay Ö. Szabolcs 8 év, Lénárd Ödön 7 év börtönt kapott.

Havass „propagandaértéke” és a rá kiszabott börtönbüntetés közti ellentmondást nem könnyű feloldani. Különösen ha sorsát Kovács Imréével vetjük össze, kettejük életútjában ugyanis feltűnő hasonlóságok találhatók: Kovács ugyanígy aktív volt Szegeden és Budapesten is, ahová részben ugyanolyan okból került, mint Havass – igaz csak három évre. A püspök szinte ugyanabban az időpontban rendelte őket vissza a csanádi egyházmegyébe, hogy Szegeden vegyék kézbe az ifjúsági hitoktatás ügyét. Havass, akárcsak Kovács, a szórakoztató technikát (is) segítségül hívta, hogy szegedi középiskolás hittanosai jól érezzék magukat: *„egy fiúnak IX. 17-én hittanórát tartott, utána lakásra felhívta, hogy a fiú az erősítőt megjavítsa. Havass ugyanis az utóbbi pár hónapban kb. 8000.- Ft értékű elektromos berendezést vásárolt. Egy magnetofont, egy rádió-vevőkészüléket, egy lemezjátszót. A fiúnak felajánlotta, hogy ad egy lemezt, ha szüksége van rá. A rádióvevőket egy pesti gyár főmérnöke az ő számára átala-kitotta. A fiúval negyedórát beszélgetett a készülékekről. Havass Géza megkérte, próbálja a rövidhullámon a zavaróállomásokat kiszűrni, mert neki csak ezért van szüksége a rádióra.”* E fiú nem volt más, mint a magáról olykor szintén 1. szám 3. személyben író „Magyar Béla” fedőnevű ügynök, lelkes rádióamatőr, akit tartója, Bóka István főhadnagy épp hobbiját kihasználva állított rá a lelkészre 1959 áprilisában. *„Az én pesti barátom útján a srácaimat el tudom látni prima minőségű alkatrészekkel”* mondta büszkén Havass a rádióműszereszi pályára készülő ügynöknek, és felajánlotta, hogy neki is szerez be alkatrészeket.⁶⁰³ „Magyar Béla” olyannyira a bizalmába férközött, hogy később a lakáskulcsát is meg tudta szerezni, hogy arról gyurmalyomatot készítsen.⁶⁰⁴ Később a lenyomatról másolt kulcs segítségével tartottak a nyomozók Havass Gézánál konspirált házkutatást – így későbbi letartóztatásakor már eleve tudták, mit keressenek – és helyezték el nála is a „3/e” rendszabályt.⁶⁰⁵ Őt tehát a hatalom semmivel sem tartotta Kovács Imrénél kevésbé veszélyesnek „ifjúsági vonalon”; hatása a fővárosban jóval szélesebb körben érvényesült, és Szegedre visszakerülve is számosan keresték a társaságát, igaz itt sokkal elővigyázatosabb lett, mint szeged-rókusi lelkésztársa. Így feltehetően leginkább ennek és számvevői tisztségének köszönhető a közepes súlyú ítéletet, személyén keresztül ugyanis kompromittálódhatott volna Hamvas püspök is, aki a békemozgalom 1957 utáni katolikus vezetőszerzetének, az Opus Pacisnak és az Országos

Béketanács Katolikus Bizottságának elnökeként viszonylag kézben tartható volt – vagy legalábbis annak tűnt. Meghurcolása ekkor már nem állt az állambiztonság érdekében, ahogy alapjában véve a többi püspöké sem. Maga Hamvas egyébként el is határolódott számvevőjétől (ahogy Kovács Imrétől is): „*Havass Géza sok bajt csinált az ő oktalanságával.*” panaszkodott a per után decemberben Katona Nándornak.⁶⁰⁶ A konkrét párthoz köthető politikai koncepció viszont kifulladásra látszott: ennek árulkodó jele volt, hogy a Keresztény Front már büntetését töltő vezetői közül senkit sem idéztek meg tanúként a nyilvános bírósági tárgyalásra.⁶⁰⁷ Havass Géza ítéletének indoklásába mégis belekerült, hogy a Front célkitűzéseit Szegeden is ismertette, és „alaposan” megvitatta, még hozzá az egyetlen kisközösséggel, amellyel a városban szorosabb kapcsolata volt – sőt az indoklás szerint ő alakította meg a közösséget, *Beck Iván* közvetítésével, és oktatta ki a konspirációs játékszabályokra.⁶⁰⁸ Ez az egyetemista-főiskolás csoport komoly szellemi igényeket támaztó önképzőkörként működött. A Pécsről elszármazott Beck Iván a Sziklatábor cserkész-szellemiségével felvértezve kezdte meg egyetemi tanulmányait a JATE TTK fizika-kémia szakos hallgatójaként: szülővárosában az egykori ciszter Nagy Lajos gimnáziumban érettségizett 1957-ben, s már ezt megelőzően egy évig volt egy saját hittan csoportja.⁶⁰⁹ A szegedi önképzőkört gyakorlatilag már a legelső szemeszterben kezdte összetoborozni, tevékenységüket az általa 1959. októberében „beszervezett” tanár szakos Móricz Ferenc röviden így jellemezte: „szépirodalmat olvasnak, zenét hallgatnak, filozófiai kérdésekről vitatkoznak”, máskor „filmeket beszélnek meg.”⁶¹⁰ Móricz korábban, 1953-1957 közt Hódmezővásárhelyen volt Halla László közösségének tagja. Középiskolája végeztével Halla irányította tovább a Beck-féle csoporthoz, s ennek működésére vonatkozóan is az ő 1961-es júniusi rendőrségi önvallomása tartalmazza a legtöbb információt. Természetesen az önvallomásában ott az önmentő kitétel: „ahogy fokozatosan felismertem a szervezkedés illegális jellegét, attól kezdve nem vettem benne részt.”⁶¹¹ Tény, hogy Beck Iván „jóval nagyobb aktivitást követelt”, mint annak idején Halla, az önképzőkör tagjainak több illegális broszúrát kellett elolvasniuk, valamint előadásokat is kellett tartaniuk egymás előtt. Ezeken az összejöveteleken is téma volt Szolovjevnek a babonákról szóló könyve,⁶¹² maga Beck Iván pedig egy természetfilozófiai egyetemi jegyzetből tartott többször előadást. A csoport többször felkereste Bartók téri lakásán Havass Gézát, akitől egyes gépírásos broszúrákon kívül Schütz Antal *A bölcsélet elemei* és Müller Lajos *Példabeszédekben szólt* (*elmélkedések pünkösdi utáni XV. vasárnaptól XXII. vasárnapig*) c. könyvét kapták meg, és előadásait hallgatták, „persze csak titokban és ritkán, nehogy feltűnő legyen.”⁶¹³ A lelkes 1960 tavaszán saját unokaöccsét, Havass Miklóst is beprotezsálta a csoportba. „Külsős” előadónak *Dévény Istvánt*, a szegedi teológia dogmatikatanárát sikerült megnyerni,⁶¹⁴ akit ké-

sőbb a 60-as évek végétől a Szent József templomban mindig óriási létszámú hallgatóság előtt tartott konferenciabeszédei tettek ismertté. Beck Iván szintén rendszeresen járt Budapestre: 1960 tavaszán kétszer is találkozott a szentimrevárosi ciszter ifjúsági mozgalom egyik legaktívabb vezetőjével, *Aszalós Jánossal*, akivel egy nagyobb, közös nyári táborozás részleteit beszéltek meg. „*Ott témák lesznek: békepapok, egyház jelenlegi helyzete Magyarországon, hogyan apostolkodjunk ilyen viszonyok közt, stb. Itt mondta Beck Iván, hogy nálunk jóval tapasztaltabb fiatalokkal találkozhatunk, tehát mind menjünk el! (A Bakonyban volt a tábor).* Bár a csoportból többen elmentek a táborba – Móricz, saját bevallása szerint nem volt ott, és az Aszalóstól kapott broszúrákat sem hozta le Szegedre⁶¹⁵ – ebben az időszakban már jóval óvatosabbak voltak, mivel márciusban „*valami értesülést kaphattak Pestről, vagy Pécsről, s ezután csak havonta egyszer találkoztak, mindig más lakáson.*”⁶¹⁶ Az értesülés minden bizonnyal az ottani közösségek intenzívebb hatósági megfigyelésére vonatkozhatott, mert a Fekete Hollók-ügyben az első letartóztatások és házkutatások csak 1960. novemberében zajlottak le a regnumi papok ellen. Mégis ebben az időszakban kezdtek Beck Iván és társai a csoport differenciált bővítésén gondolkodni: eszerint alakítottak volna egy „bővebb, kevésbé konspiratívabb C szakosztályt”, ahová a „jó fejű, vallásos vagy közömbös” fiatalokat összegyűjtését tervezték. Ez jelentette a lépcsőfokot a „belső mag” felé, az újonnan csatlakozottak először csupán szépirodalommal és zenehallgatással foglalkoztak volna (elsősorban a vallásos zene jött szóba, Móricz Ferenc Bach *János passióját* említi példaként), ami arra is szolgált, hogy véleményükön keresztül megbízhatóságukat teszteljék. Majd a belső mag, az „A szakosztálybeliek” révén kellett volna őket „átgyúrni lépésről-lépésre.”⁶¹⁷ Nem tudjuk, mi valósult meg ezekből a tervekből, Beck Iván elszántságát azonban mi sem jelzi jobban, mint hogy Havass Géza 1961. február 7-i letartóztatása után is ragaszkodott az önképzőkör összetartásához, két évfolyamtársával, a magyar-latin szakos Égi Máriával, a francia szakos Hetey Melindával és a náluk valamivel idősebb matematika szakos Hódi Rózsával együtt. A többiek viszont minden csoporttevékenységet azonnal abba akartak hagyni. Köztük leginkább Havass Miklós, aki nagybátyja letartóztatásáról elsőként hírt hozott (a napilapok és a rádió nevek említése nélkül közölték a letartóztatások hírét, így Havass Gézáról néhány napig semmit sem lehetett tudni), és rögtön javasolta, hogy minden broszúrát, terhelő bizonyítékot égessenek el.⁶¹⁸ Beck Iván nem fogadta meg a tanácsot, mert amikor május 12-én őt is őrizetbe vették, a nála tartott házkutatáskor több vallásfilozófiai művet, gépírási vallási elmélkedést foglaltak le, és amit a legjobban sajnált: filmtekercseket és két tasak fényképet, amelyek az egykori gimnáziumi osztálytársakkal Mecsekben megtartott biciklis körtúrán készültek.⁶¹⁹ Két hónap múlva szabadon engedték, ám a megpróbáltatások ezzel még nem értek véget: 1962. január

29-én Égi Máriával és Hetey Melindával egy időben eltávolították az egyetemről, ahol tanulmányaikból már csak fél év volt hátra. Beck Iván végig kitűnő bizonyítványának és társadalmi aktivitásának köszönhetően (az egyetem KISZ-szervezetében a Fizikai Tudományok Diákkörének és háromtusázóként a sportkörnek is tagja volt, korrepetált, vallástörténeti speciálkollégiumot végzett) végül 1965 őszén egyéni levelező tagozaton pótolhatta a hiányzó szemesztert és diplomát kapott. Továbbra is templomjáró ember maradt, de a bázisközösségi léttel szakítania kellett. Gyógyszerészként az Egis Gyógyszergyárnál futott be tudományos karriert, magas vérnyomás elleni gyógyszerek kifejlesztéséért többször jutalmazták „Kiváló Feltaláló” kitüntetés arany fokozatával. Két sorstársa közül Égi Mária tanár lett, Hetey Melinda nem fejezte be az egyetemet, de sikerült az idegenforgalomban elhelyezkednie; később a pécsi IBUSZ iroda vezetőjévé nevezték ki.⁶²⁰

V. 6. Lotz Antal és a csanádpalotai röpcédulák

1959. július-augusztusában Csanádpalota lakosságát a falu főutcáján szétszórt politikai röpcédulák és a rákövetkező rendőri eljárás tartotta izgalomban. Az 1956-os forradalmat követően ugyan a Kádár-kormányt, vagy a szovjet megszállókat szidalmazó rölapok felbukkanása elég szokványos volt, de a megtorlás kiteljesedésével számuk csökkent; az ügyet nagyobb hírértékhez segítette az is, hogy ezúttal egy 11 éves fiú volt az elkövető, aki rendszeresen ministrált, így a hatóság rögtön egyházi személyt gyanúsított meg a röpcédulák értelmi szerzőségével: *Lotz Antal* 29 éves segédlelkésként, aki csak 10 hónapja került a faluba.

Lotz Antal 1930. augusztus 26-án született Budapesten „kispolgári” családban. Apja Lotz Antal Károly önálló szabó kisiparos, és elkötelezett világi apostol volt, anyja Waigand Emília iparművész, aki viszont a mély imádságos lelkületet ültette el fiában. Az ő révén tett szert a család a későbbi vizsgálati irat szerint „arisztokrata ismerősökre”. A harmadik példakép nagybátyja, a lelkes, tudós pap *Waigand József* volt, aki a papi hivatás felé egyengette az unokaöcs útját. Lotz Antal az általános iskolában szívgárdista, majd a budapesti Piarista Gimnáziumban a kongregáció tagja volt. Érettségi után rögtön teológiára iratkozott be, amit Szegeden, majd Pesten végzett, 1953 nyarán az Angolkisasszonyok templomában szentelték pappá. Segédlelkésként először Kiszomborba került, itt azonban igen rövid időt töltött el, mivel 1954-ben tanulmányi szabadságra ment; egyháztörténeti doktorátusát két év múlva szerezte meg. 1956. szept. 1-vel Csanádapácára helyezték. Hetényi Varga Károlynál olvashatjuk, hogy pedagógiai, ifjúságpasztorációs sikerei miatt már Kiszomborban felfigyeltek rá a pártvezetők és a KISZ is. Hivatali főnökei, Szikora Károly és Horváth Gyula plébánosok viszont mindig mellé álltak, és segítségükkel Lotz Antal ki tudott térni a provokációk elől.⁶²¹

Az arisztokrata ismeretség eredményeképpen kialakuló „angolszász beállítottság” és az, hogy bizalmas vagy családi körben Lotz „minden esetben előszeretettel beszélt az angol és amerikai életkörülményekről” későbbi üldözői szemében már megelőlegezték a papnövendék elszánt kommunistaellenességét. Ez az ellenszenv akkor vált igazán harciassá, „gyűlölködővé”, amikor 1951-ben szüleit kitelepítették Gyöngyösorosziba, s a nyomorúságos körülmények közt (pincelakás, éhezés) édesanyja rákbeteg lett. Erről Lotz később, amikor kihallgatói arról kérdezték, hogy mi az oka nála az ilyen „szélső jobboldali” nézeteknek, így vallott: *„Mivel ez a rendszer ilyen úton bánt el a családommal, elhatároztam, hogy ádáz ellensége leszek. Egy kb. 10 sorból álló esküt szövegeztem meg, amit saját véremmel, tollal írtam. A vért balkezem kisujjából vettem, amit zsilettpengével felvágtam... Emlékezetem szerint az eskü a következőt tartalmazta: »Esküvel fogadom és ígérem, h. a magát népidemokráciának nevező zsidó diktatúra ellen, amennyire erőmből telik, közvetlen és közvetve szüleim elhurcoltatásáért bosszút fogok állni.« A végére véremmel egy keresztet rajzoltam, és a dátum: Bp. 1951. júl. 16. Az esküt sokáig az imakönyvemben tartottam, azonban 1954-ben – mivel a szeminárium-ban kutatásokat tartottak [nem a hatóság, hanem a tanárok, M.A.] – elégettem.”*⁶²² Lotz Antal máskor is keményen maga ellen vallott, így ismét felvethető a kérdés, mennyi volt ezekből igaz, és mennyi az, amit kihallgatói szedtek ki belőle. Természetesen azokról a vallomásokról van szó, amelyeknek ő egyedüli szereplője volt – ilyen az idézett véreskü is –, tehát nem azért vallott magára, hogy másokat mentsen. Ha ezek igazak, olyan személyiség képe bontakozik ki előttünk, aki szabadlábon sem óvatoskodott, letartóztatása után pedig kimondottan arra törekedett, hogy mártírrá váljon. Nyomozati anyagába bele is került megjegyzésként: „Lotz megnyilatkozásaiban mártírnak tünteti fel magát.”⁶²³ A cellájába ültetett fogdaügynöknek pedig ő maga jelentette ki, hogy sok olyan dolgot elmondott a rendőröknek, amire azok maguktól soha nem jöttek volna rá. Cellatársa is ezt jelentette róla: „Teljesen meg van elégedve sorsával, hiszen vértanúnak lenni igazán szép, és istennek tetsző dolog.”⁶²⁴ A rendszert (nemcsak egyházellenes lépései miatt) paptársainál sokkal többet szidalmazó, szarkasztikus humorú, zsidó vicceket mesélgető Lotz Antal valóban sokat kockáztatott, hittanosait pedig, nemcsak Csánádpalotán, azzal buzdította a hitben való kitartásra, hogy a legrosszabb ügysem történhet meg velük: „titeket nem fognak kivégezni, mint Jusztusz és Pásztor vértanúkat... de úgy érzem, nehéz napok fognak rátok jönni, de akkor is tartsatok ki.”⁶²⁵ Viszont odáig minden megpróbáltatást vállalniuk kell. A „szélsőjobboldali” jelzővel összecseng, hogy egykori ministránsa, a röpcédula-ügyben majdnem egyedül „vétkes” Kovács Marcell is úgy idézi fel alakját, hogy „mai politikai szemüveggel nézve talán Jobbikos lehetne.” Harcos kiállásával, és

sportrajongásával viszont Lotz rendkívüli hatást tett minden ministránsára. Haláláig (1998) a Ferencváros elkötelezett szurkolója maradt.

Kovács Imréhez hasonlóan azonban eredetileg ő sem sok reményt fűzött a falusi ifjúságpasztorációhoz. 1954-ben, amikor Budapesten találkozott paptársával, kifejtette: *„nem is érdemes az ócska Alföldre visszatérni, a Viharsarok a legkommunistább, és a protestánsok is erősek. Erre Kovács Imre kissé megdorgált – utólag elismerem, igaza volt – hogy nem olyan romlott az alföldi nép és az ifjúságban még sok örömet fogok találni. Példa rá: ha Csanádpalotáról fenn járnak Pesten, most is felkeresik őt, és csomagokat visznek neki...”*⁶²⁶ Az ifjúsági munka tehát már meg volt alapozva Csanádpalotán. Lotz káplán kiszombori működéséről az említettet leszámítva nem rendelkezünk adatokkal, V-dossziéja a szemináriumi éveket leszámítva csak a Csanádapácán és utána történekről tartalmaz információkat. Csanádapácára kerülve iskolai hitoktatói megbízást is kapott, de mindenekelőtt a ministráns gárdát igyekezett régi létszámára (30-40 fő) megnövelni. A nevelésben két irányelv szerint haladt: a helybeli nevelési tradíciók minél jobb felhasználására törekedett, másrészt arra, hogy ifjúsága egyesületeinek élményét és hatását átadja. A lányokat az egykori „Mária-lányok” szokásait gyakorló mintegy 30 főnyi csoportba igyekezett összefogni, míg Csanádpalotán inkább a fiúkkal foglalkozott, a Szívgyárda szellemében. Mindkét helyen a romantikus nevelést helyezte előtérbe: a ministránspróbák szünetében a két világháború közti katolikus, ezen belül főleg cserkész-szellemiségű, vagy háborús ifjúsági regényirodalom egyes műveit élőszóban, folytatásokban mesélte el a gyerekeknek. A szuggesztív előadásmódtól lenyűgözött ministráns-hallgatóság mindig zajosan követelte a történetek újabb fejezeteit.⁶²⁷ A legnépszerűbb történet az iratok tanúsága szerint Tomka Ágoston SJ *A viszokai hős fiúk* c. regénye volt, amely négy erdélyi fiú küzdelmét beszélte el a német zsoldban álló, halálfejes jelvényt viselő vasgárdisták ellen. A könyv közvetlenül a második világháború után mégis mint „fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermék” került indexre,⁶²⁸ hiszen főhősei származása és törekvései miatt az irredentizmus bélyegét lehetett rásütni. Lotz Antal a regénynek saját címet is adott: „Szent Szívgyárda”, és olykor saját diák- és olvasmányélményeivel kiegészítve mesélte el. A romantikus elbeszéléseket a ministránsok melegebb hónapokban a sekrestyében, télen pedig a káplánszobájában hallgatták végig.⁶²⁹ A Mária-lányoknak többekévvé ugyanezeket a történeteket adta elő, csak leány-változatban, s az egyik 1959. áprilisi összejöveten nekik is elmesélte szülei esetét, ill. Justus és Pásztor történetét.⁶³⁰

A vallásellenes harc Csanádapácán közvetlenül az 1956-os forradalom előtt és után az ismert okok miatt még nem volt kiélezett, de egyházi oldalról is úgy gondolták, hogy nem érdemes provokálni a helyi hatalomgyakorlókat. *„Amikor vidékre lekerültem, mint lelkész, Kiss*

József csanádapácai [később rókusi] *plébános arra tanított, hogy finomabb formában kell folytatni a küzdelmet a rendszer ellen.*” idézte fel később Lotz Antal.⁶³¹ Csanádapácán épp ezért nem „politizált” a gyerekekkel, saját bevallása szerint is „ki volt békülve a népi demokráciával” hosszú ideig. Kiss Józsefet 1956 novemberében Horváth Gyula váltotta, aki szintén visszafogni igyekezett káplánját. Ennek ellenére a plébános később úgy emlékezett tanúvallomásaiban, hogy nagyon jól együtt tudtak működni, bár Horváth „sokat restauráltatott, építkezett, és rengeteg munkát tolt” Lotz Antalra.⁶³² 1958 őszén Czeglédi Károly iskolaigazgató és Lotz közt „némi nézeteltérés” támadt (ami később állandósult) meg nem engedett szemléltetési eszközök hittanórán való használata miatt. Lotz Antal az itteni papok közt elsőként használt diavetítógépet: először az iskolai hittanra vitte be, majd a sekrestyében, végül saját szobájában vetített vele. A 38 db színes művészettörténeti témájú diát Waigand Józsefen keresztül szerezte be Olaszországból, és más paptársainak is kölcsönadta, többek közt Bielek Gábor orosházi segédlelkésznek. 1958 májusában azonban a püspök utasítására be kellett fejeznie a vetítéseket,⁶³³ ezután sorra visszakerítette a kölcsönadott diapozitívokat is. A rendelkezést Lotz úgy próbálta kijátszani a továbbiakban, hogy a képecskéket kis dianézegetőn át szemléltette meg a gyerekekkel, tehát a szó szoros értelmében nem *vetített*.⁶³⁴ Az igazi hitoktatás-ellenes kampány Csanádapácán 1959 februárjában kezdődött, amikor a helybeliek az utcákon „Katolikus szülő, írasd be gyermeked a hittanra!” feliratú röpcédulákat találtak, „Vérző szívek” aláírással, ill. a gyerekek ilyeneket vittek haza. A gyanú természetesen a káplánra terelődött: ebben szerepe lehetett annak is, hogy ő maga szeretett házi használatra rajzos plakátokat gyártatni a ministránsaival, amelyeken különféle imaszövegek voltak, egy Jézusszívvel kiegészítve. Egyik szépen író ministránsával, Mészáros Gyulával nyomtatott nagy betűkkel egy ív kartonlapra lemásoltatta az Alkotmány vallásszabadságról szóló cikkelyét (54. §), és jól látható helyen kifüggesztette.” A röpcédulákról viszont később azt vallotta, hogy azokat egy 70 éves asszony, Kocsány Mária írta.⁶³⁵ Ettől kezdve azonban a falu vezetői és Czeglédi igazgató módszeresen lejáratni igyekeztek őt, s rosszindulatú híreszteléseikkel elértek, hogy szeptemberben Lotz Antal már saját maga kérte áthelyezését a püspöktől.⁶³⁶

Így került a következő hónapban Csanádpalotára, ahol ekkoriban a politikai hangulat nagyon feszült volt. Az egyéni gazdálkodás híveként szinte a lakosság egésze ellenállt a téesszítésnek, különösen a sertésstenyésztők, akik leadott jószágaik ellenértékét még nem kapták meg, így új sertéseket is csak hitelbe vásárolhattak, és attól féltek, ha bekényszerítik őket a közösbe, sosem jutnak hozzá a pénzükhöz.⁶³⁷ 1956 utóhatásai is folyamatosan felkavarták a kedélyeket. A helyi tanácsi és pártvezetők már 1956 nyarán is kaptak névtelen, fenyegető leveleket, ám a rendőrségi vizsgálatot a forradalom miatt nem lehetett befejezni. A fenyegető-

zés 1959 márciusában újakezdődött. A levélírók különösen Kiveczki Pált, a községi tanács VB elnökhelyettesét, és Mekis János községi párttitkárt vették célba azzal, hogy „hagyják abba a tsz szervezést, különben lógni fognak. Úgy járnak, mint 1956-ban a pesti elvtársaik”. A helyzet a csanádapácaira emlékeztetett, mivel 1956. november 4-én, és azután is kisebb-nagyobb megszakításokkal a névtelen levelekhez hasonló tartalmú röpcédulák, plakátok jelentek meg a faluban.⁶³⁸ Lotz Antal ügye ezt a folyamatot tetőzte be, idehelyezése után, vérmérsékletét tekintve tulajdonképpen már csak idő kérdése volt, mikor találják meg személyében a feszültség egyik bűnbakját. Ráadásul a rejtőzködést, a bázisközösségi ifjúságpasztorációt itt majdhogy lehetetlenné tette, hogy a templom és a lelkészlakás a község központjában volt egy téren, majdnem összeépülve az iskolával, velük szemben pedig az utca túloldalán a községi tanácsház állt: a templomba, vagy a plébániára járókat csak az nem tartotta szemmel, aki nem akarta.⁶³⁹ Lotz káplán mégis úgy kívánta folytatni, ahogy abbahagyta Csanádapácán. Sőt, itteni ministránsaival bensőségebb viszonyt alakított ki, rendszeresebben bejártak hozzá, különösen két 11 éves fiú, Veres Zoltán és Kovács Marcell, akik „elhagyatottabbnak” tűntek számára, mint csanádapácai társaik.⁶⁴⁰

Új állomáshelyén október 20-án kezdte meg szolgálatát. Mivel itt is iskolai hittanításra kapott megbízást, Havadi plébános nyomatékosan figyelmeztette, hogy *„vigyázzon Papes Béla iskolaigazgatóval, mert az elődje is neki köszönheti az áthelyeztetését. Valamikor katona volt sokáig, és nagyon tud nyomozni. A szülők nagyon utálják, és azon imádkoznak, hogy mielőbb elkerüljön Csanádpalotáról.”*⁶⁴¹ Az igazgató az irat egy másik helyén már egyenesen volt „politikai nyomozóként” szerepel.⁶⁴² Lotz Antal ezután Havadi kíséretében bemutatkozó látogatást tett a tanácsnál, majd október 29-én az iskolában átadta a megbízólevelét Papes Bélának, aki rögtön keményen eligazította, lényegében megszabva, hogy a hittanórákon miről beszélhet egyáltalán.⁶⁴³

A kettőjük közti ellentétek 1960. februárjától kezdtek kultúrkampf jelleget ölteni. Ekkor a tanárok sorra „lejárták” a szülőket és a gyerekeknek cédulákat osztogatnak az iskolában azzal a céllal, hogy ne járjanak hittanra. Mivel több tanár egy időben csinálta ezt, Lotz joggal gondolta, hogy az egész akciót Papes irányítja. *„Ekkor programba vettem ötletszerűen, hogy én is küzdök azért, hogy a hittanra továbbra is eljárjanak a gyerekek. Ezért az iskolában a hittanórákon, a ministránsok között arról beszéltem nekik, hogy azok, akik hittanra eljárnak, továbbra is kitűnő tanulók lesznek, és ez ellen Papes nem tud tenni semmit. Ugyanakkor a továbbtanulásuk sem lesz akadályozva, sőt példákön keresztül magyaráztam meg, hogy jelenleg Makón a gimnáziumban olyanok is tanulnak, akiket az elődöm hittanra tanított. A felsőbb osztályoknál beszéltem arról is, hogy ha vértanúknak kell lenni, akkor is tartsanak ki a hittan*

mellett. Azért beszéltem a felsőbb osztálynál ezekről, mert ők már tudják, mi az a vértanú. Bár ezt a kérdést nem olyan élesen vettem fel, mint a ministránsoknál.”⁶⁴⁴ A tanárok által osztogatott cédulák ellensúlyozására Lotz Antal szentképeket adott a gyerekeknek, és a képek hátuljára ezt írta: „Nem leszünk hozzád hűtlenek, Krisztus király!”⁶⁴⁵ Ugyanakkor felajánlotta, hogy személyesen protezsálja be azt, aki a kecskeméti piaristáknál akar továbbtanulni. A „nem kell Papestól megijedni” szinte jelszó lett nála, különösen a júniusi hittanbeíratások előtt hangoztatta, ám ekkor a félelem már felülkerekedett a szembenálláson: a beíratottak száma mintegy 40-nel csökkent.⁶⁴⁶

Az oltárszolgálatot ellátó fiúknál Lotz későbbi vallomása szerint elsőként ugyanazt a célt tűzte ki, mint Csanádapácán: elérni a régi 40 fős létszámot.⁶⁴⁷ Itt azonban kevesebb volt a ministráns, mint régi állomáshelyén, és el-elmaradoztak (leszámítva a már név szerint említettek), „azért még élesebben kisarkítottam előttük a hűség jelentőségét.” Természetesen a már Csanádapácán elmondott történetekkel és példázatokkal.⁶⁴⁸ Kovács Marcell „gyermekklub-szerűnek” nevezi a Lotz Antallal való együttléteket, ahol többféle társasjáték közül is választhattak. Majdnem minden próba után volt ministráns-verseny, s az eredményt színes ponttáblán lehetett figyelemmel kísérni.⁶⁴⁹ A szokásos cukorkákon és szentképeken kívül Lotz más kisebb ajándékokat is osztogatott, pl. régi francia pénzeket, sőt egy alkalommal valóságos kirakodóvásárt rendezett. Szenvedélyesen megtárgyalta ministránsaival a labdarúgó-eredményeket a sportújság felett, és néhány megjegyzéssel a Szabad Európa Rádió kül- és belpolitikai híreit is mindig kommentálta. A képes „propagandaplakátok” elkészítésével két gimnazistát bízott meg: az egyik plakátnak buzdítania kellett a gyerekeket, hogy minden hónap első péntekjén Jézus szíve tiszteletére jöjjenek el és áldozzanak meg. A másik kartonlapra ismét gépelt imaszöveg került két angyalkakép társaságában.⁶⁵⁰

Várható volt, hogy Havadi Ferenc plébánossal nem lesz sokáig felhőtlen a viszony. A plébános ugyan kezdetben „belevaló gyereknek” nevezte káplánját, ám békepap lévén, személyében érezte sértve magát, amikor Lotz politikai és zsidó viccekkel traktálta. Ugyanúgy megtiltotta neki a családlátogatásokat, mint annak idején Kovács Imre esetében, kiváltképp azt, hogy Lotz Antal disznótorok, névnapok, vagy más ünnepek alkalmával családokhoz járjon el.⁶⁵¹ Az volt a véleménye, hogy „a káplán magánérintkezést nem folytathat, csak a főnöke jelenlétében”. (Kovács Marcell szerint viszont Havadi plébános maga is gyermekbarát volt, ha nem is annyira „hatékony”, gyakran hívta meg a ministránsokat egy-egy fagyfaltra.)

A vesztét okozó röpcédulák nem vallásos tartalmúak voltak, hanem politikaiak. Elkészítésükhöz ugyan semmi köze nem volt, de a gyerekek előtt is nem egyszer hangoztatott kommunistaellenes megjegyzésekkel, az iskolában osztogatott felírt szentképekkel inspirációt

adhatott hozzá. Két legkedveltebb ministránsa közül Veres Zoltán legfeljebb a gondolatával foglalkozott a röplapterjesztésnek, Kovács Marcell viszont megírt néhányat július végén, többek közt ilyen szövegekkel: „*Hazudik a rádió, Kádár János áruló*” (a forradalom után az egyik legnépszerűbb „rigmus” volt), „*Tudjátok meg piszok kommunisták, hogy mi magyarok egy gárdát alakítottunk, amely bosszút áll majd rajtatok!*” „*Le az oroszokkal, éljen Amerika, Nyugat-Németország és Anglia!*” Az aláírás minden esetben öt nagy M betű volt egymás mellett, egy gunyoros záradékkal: „sok sikert a nyomozáshoz!”⁶⁵² Az augusztus 6-án és 7-én kiszórt, mindössze 30 db cédulából a 11 éves fiú nemcsak a középületek előtti járdára juttatott, egyet-egyed bedobott a csanádpalotai étterem belső udvari helyiségébe, és néhány községi vezető udvarába is, egyet pedig postán elküldött Varga István iskolaigazgató-helyettes címére.⁶⁵³ Többen, így az igazgatóhelyettes is, látták őt a cédulák felbukkanásakor a környéken kerékpározni. Ez megpecsételte Kovács Marcell sorsát. *"A röpcédulázás teljesen egyéni akció volt, arról senki nem tudott. Az ÁVH persze azonnal megszállta a falut, engem rövid úton elkaptak. A beazonosítás nem lehetett valami nehéz ügy, hiszen többféle színes ceruzával, gyerekes írásmóddal és személyes terjesztéssel működő, amolyan egyszemélyes lázadó voltam."*⁶⁵⁴ A nyomozók minden erővel tettehársakat és felnőtt felbujtókat is igyekeztek felkutatni. Lotz Antal mellett képhe került még egy kispap, aki a faluból származott, és nyári szabadságon tartózkodott itthon, valamint a tanári kar egyik tagja, akiről kiderítették, hogy horthysta főhadnagy volt. A helyzet kiélezettségét mutatja, hogy a kispap családját a kiterjesztett nyomozás intézkedési tervében a már megszűnt osztálykategóriával „kuláknak” titulálták.⁶⁵⁵ Az intézkedési terv elkészítésével egy napon, augusztus 15-én vették őrizetbe Lotz káplánt. Kovács Marcellt kihallgatói szélsőséges fenyegetések, és egy „asztalra kitett gumibot” látványával vették rá (emlékei szerint sem tanárt, sem szülőt nem engedtek be a kihallgatásra), hogy Lotzra, mint a röpcédulák értelmi szerzőjére valljon.⁶⁵⁶ A rendőrség önkéntes rendőröket, vezető KISZ-aktivistákat és munkásöröket vezényelt a faluba, hivatalosan azért, hogy az augusztus 20-i ünnepeket biztosítsák, azaz elejét vegyék az újabb röpcédulázásoknak. Ennek érdekében „társadalmi figyelést” is szerveztek az iskolánál, a TSZ-nél és „az eddig feltalált helyeken.” Az iskolai figyelőszolgálatot természetesen Papes igazgató látta el.⁶⁵⁷ Kovács Marcell viszont úgy emlékszik, hogy a fokozott egyenruhás jelenlét elsősorban az ő és családja megfélemlítését szolgálta, hiszen több éjjelen át „pufajkások” vették körül a házukat, akik nem átaláltak néha a kapun átmászva az udvarukra is beugorni. Bizonyos, hogy a megfélemlítési akció egyben a térszerítésbe belenyugodni nem akaró községnek is szólt.

Dr. Lotz Antal sorsa a vártnál kedvezőbben alakult. A Csongrád megyei Bíróság szervezkedés címén először 5 évre ítélte, mire ügyvédje fellebbezett. A másodfokú tárgyalás időpont-

ját majdnem egy évig húztak-halasztottak, mert a Fekete Hollók-perben terhelő tanúnak akarták volna felhasználni paptársai ellen. Végül csak izgatásért ítélték el, 3 évre. „*Most hasznomra vált, hogy eléggé remete-életet folytató pap voltam, és alig ismertem másokat. Különben biztos belekeverték volna valamilyen szervezkedésbe.*”⁶⁵⁸ Bár szabadulása után további kápláni és plébánosi működése alatt egyházi levéltárosi, és könyvtárosi szakképesítést is szerzett, régi álma, hogy teológiai tanár lehessen, csak több mint 20 év elteltével valósulhatott meg.⁶⁵⁹

V. 7. „*Imádkozók*”: a *Jézus Szíve Népleányai közösség szegedi illegalitása*

1967. február 8-án a CSMRFK III/III-as alosztályának munkatársa, Nagy Ferenc százados egy magyarországi alapítású, és az 1950-es betiltás után titokban szintén tovább működő szerzetes típusú világi női rendről nyitott előzetes ellenőrző csoportdossziét, az addig begyűjtött adatokat és tapasztalatokat összegezve: a célszemélyek a jezsuita alapítású Jézus Szíve Népleányai Társasága (SJC) Csongrád megyében ill. Szegeden élő tagjai voltak.⁶⁶⁰ A dosszié első sorban 4 idősebb, közösségben élő nővért, és egy fiatalabb tagot gyanúsított „rendszerellenes tevékenységgel”: *György Jolán* (sz. 1912) Móravároson szolgáló sekrestyést, aki azelőtt Majoros Máriával dolgozott; *Babits Emese Máriát* (sz. 1911), aki 1955. szeptemberében a Fejér megyei Kálozról került kántornak a Szent József templomhoz, *Egedi Margit* (1903) volt adminisztrátort, *Márton Piroska* (sz. 1920) kántort, korábban tanárnőt, és az 1958-ban titokban felavatott *Dömök Piroskát* (sz. 1938), a szegedi szemészeti klinika ápolónőjét.⁶⁶¹ A belügyi szervek ekkorra térképezték fel, jórészt lehallgatás útján, hogy a Csongrád megye, ill. Szeged területén 1924-ben megtelepedett (4 taggal indult)⁶⁶² Jézus Szíve Népleányai Társasága elnevezésű „szerzetesrend” volt tagjainak sikerült olyan körülményeket kialakítaniuk, ami biztosította számukra a rendi előírásoknak megfelelő életmód folytatását, volt jezsuita szerzetesek bevonásával rendszeres lelki gyakorlatokat tartanak a rend egyes tagjainak magánlakásán (1966. márciusában P. Csávossy volt tartományfőnök tartott 3 napos rekollekciót), és aktív tevékenységet fejtenek ki a rendi utánpótlás biztosítása érdekében, sőt fiatal rendtagokat segítenek nyugatra kiszökni. A fentiekén kívül a III/III-as osztálynak Csongrád megye területén még mintegy 12 SJC-tagnak sikerült nyomára bukkannia, de a nevükön kívül szinte semmi mást nem tudtak róluk.⁶⁶³

A hatóság embereit módfelett frusztrálta, hogy az illegalitásban működő világi rend szegedi működése mintegy 8 éven át gyakorlatilag észrevétlen maradt számukra. Pedig „Magdi” fedőnevű ügynökük, aki néhány évig Majoros Mária csoportjait is figyelte, korábban tagja volt a Népleányoknak. Ám még az 1950-es felosztatáskor elhagyta a SJC-t, és ügynökként való visszatérése után társai már nem fogadták volna bizalommal – legalábbis megbízói ettől

tartottak –, ezért inkább az UNUM szegedi tagjainak megfigyelésére tervezték átirányítani. Volt rendtársairól az utolsó használható jelentést 1958-ban adta.⁶⁶⁴ A lelkeségi profil egyik esszenciális elemére világít rá „Magdi” egyik megjegyzése: „...*alapító tagoktól hallottam, hogy P. Bíró a legnagyobb erőfeszítéssel küzdött az elapácosodás (sic!) ellen. Színes ruhákban és a kor divatjának megfelelően képzelte el a Népleányokat. A mosolygós arcokat kedvelte és kérte, hogy soha se legyenek ecetet áruló ábrázatúak.*”⁶⁶⁵

Az ezután bekövetkező információhiányt az állambiztonság azzal próbálta magyarázni, hogy a Fekete Hollók és más papi személyek ügyében „alkalmazott realizálások” hatására a JSZN tagjai „még mélyebb illegálitásba vonultak.”⁶⁶⁶ Valóban így volt, de ezt leszámítva is az iratok tanúsága szerint úgy tűnik, hogy a BM elsősorban a férfi szerzetesrendekre, s ezen belül is a legveszélyesebbnek tartott jezsuiták megfigyelésére állította rá egyházi informátori kapacitásának legjavát; a többségében plébániai kisegítőként, káplánként dolgozó, tehát „közszereplő” szerzetesek ráadásul sokkal inkább előtérben voltak, mint a továbbra is zárt közösségi életformát folytatni próbáló női rendtagok. Nem csoda hát, ha utóbbiak jórészt kimaradtak a hatósági akciókból – kivéve, ha hitoktatóként, sekrestyéseként, vagy kórusvezetőként helyezkedtek el. A kivételek közt is kivétel Babits Emese, aki 1955-től a rendőri akciók ellenére is két évtizedig, magas színvonalon vezethette a jezsuita templom énekkarát. Bozsó Julianna SJC, a szegedi Népleányok életúttörténetének kutatója „Szeged egyik legmuzikálisabb zenészeként” jellemzi, aki komoly zeneműveket is el tudott játszani.⁶⁶⁷ 1967 tavaszától aztán a szegedi állambiztonság gőzerővel igyekezett behozni lemaradását, szinte minden elképzelhető operatív eszközt bevetettek az „Imádkozók” és kapcsolatrendszerük teljes felderítésére: kiszélesítették a K-ellenőrzést, további ügynököket tanulmányoztak beszerzésre, titkos házkutatásokat hajtottak végre; 1967. július 14-én az „Orgona” fedőnéven nyilvántartott Babitshoz beszerelték a 3/e rendszabályt, megszervezték az ő és néhány társa külső figyelését (a teleobjektíves fényképezőgép mellett még egy filmfelvevőt is csatasorba állítva), környezettanulmányt készítettek róla, lakásáról pedig alaprajzot; egyes nővérek munkahelyein társadalmi kapcsolatokat kerestek, és nem utolsósorban felvették a kapcsolatot a budapesti, szombathelyi és veszprémi társszervekkel, mivel a SJC-nak, mint országos mozgalomnak, elsősorban e helyeken voltak még közösségei.⁶⁶⁸

„Szigeti” ügynök információi szerint a Társaság nővéreinek többsége Szeged-Móravárosban egy bérelt házban lakott együtt (külön lakása volt Babits Emesének és Márton Piroskának). Fő pártfogójuk Inczédi László móravárosi plébános, „akinél minden a rendszer által üldözött pap, szerzetes vagy szerzetesnő menedéket talál.” Néhányuknak volt „civil” munkahelye, a többiek háziipari bedolgozó munkából tartották fenn magukat: munkaadójuk a

budapesti Solidaritas Háziipari Szövetkezet⁶⁶⁹ volt, amelynek a kész terméket postán szállították fel. Szigorúan tartották esküjüket, mindennap hallgattak misét, elmélkedtek.⁶⁷⁰ Lelkigyakorlatokat nemcsak a jezsuiták tartottak nekik a közös otthonban, rendszeres lelkievezető és „tanácsadó” volt még Katona Nándor, Havass Géza, vagy Uhrin György püspöki szertartó.⁶⁷¹ Évente több alkalommal szegedi vizitáción jelentek meg a rendi vezetők, köztük az 1956-1959 közt börtönbüntetést szenvedett Kern Margit generális főnöknő is.⁶⁷² A szegedi Népleányok tevékenységük során igyekeztek különféle jezsuita szellemű könyveket gyűjteni, illetve azokat sokszorosítani, és tagjaik között terjeszteni. Írásos anyagaik nagy része tartalmilag a szerzetesi élettel foglalkozott és a Társaság tagjainak továbbképzését, illetve új tagok megnyerését kívánta szolgálni. A rendi utánpótlás biztosítását és a kiválasztottak fogadalomra való előkészítését elsősorban Babits Emese vállalta magára, aki nemcsak a szegedi közösség, hanem a Csongrád megyei Népleányok vezetőjének is számított. Az ifjúsági munkában már szerzett tapasztalatot: 1936-tól újoncként Szegeden a Dolgozó Leányok Szövetségét is szervezte.⁶⁷³ De katekézis és közös imádkozás céljából is fogadott egyetemistákat, középiskolásokat Földvári utcai lakásán, amely mintegy központként is funkcionált: több szamizdat anyagot itt gépeltek le, itt hallgatták a Szabad Európa Rádióon kívül a Vatikáni Rádió adásait is. Babitson kívül György Jolán, Egedi Margit és Márton Piroska fogadtak lakásukon vallásos fiatalokat, lehetővé téve részükre a rendi élet követelményeit tartalmazó könyveik áttanulmányozását.⁶⁷⁴ Dr. Horváth Erzsébet, a JATE kémiaoktatója, szintén a Társaság tagja (aki több mint egy évtizeddel előbb diákjai személyében a szeged-alsóvárosi ferences ifjúsági harmadrend tagjait is patronálta), rendszeres kurzusokon filozófiát, Márton Piroska pedig etikát tanított nekik.⁶⁷⁵ Az emberhalászat során a „külsősök” közül leginkább egy gimnáziumi tanárnő volt Babits Emese segítségére, ahogy azt a 3/e rendszabályon keresztül hallgatózó nyomozók megállapították: „...Az általunk eddig még nem ismert tanárnő szavaiból az derül ki, ahol tanít, vallási nevelés szempontjából foglalkozik a hallgatóival, és akiknél eredményt ér el, azokat BE-nek⁶⁷⁶ ajánlja további foglalkozásra...1967. október végén pl. 3 egyetemista hallgatót ajánlott BE-nek, a középiskolában foglalkozott velük, majd miután egyetemre kerültek, hozzá visszatértek. BE. meghatározta, hogy az említett egyetemi hallgatókat megismerésük után az énekkarba fogja bevezetni, ahol fog velük foglalkozni. Lakására...fiúk és lányok járnak vegyesen, akiket kisebb-nagyobb anyagi gondjaikon is átsegít, ugyanakkor D[ömök] P[iroská]-val együtt meghatározták ezen fiatalok nevelési tematikáját. Pl. Ki milyen vallási fokon áll, milyen könyvet kell a kezébe adni, hogy elolvassa, másoknál milyen tartalmú jegyzeteket, amelyek már mélyebben vallásosak, egyes személyeknél pedig az énekkarba való delegálást határozták meg.”⁶⁷⁷ Természetesen Emese nővér a Dáni utcai kórus tagjait is biztatta,

hogy csoport- vagy évfolyamtársaik, osztálytársaik közt kutassák fel azokat, akik vallásos családból származnak és fogékonyak mutatkoznak hitük további elmélyítésére. A szegedi Zenekonzervatórium egyes tanáraival szintén kapcsolatot épített ki, hogy alkalmasnak látszó tanítványaikat hozzá küldjék.⁶⁷⁸ A nem Solidaritas-bedolgozói munkát végző rendtagok munkahelyeiket tekintették missziós területnek: Babits Emese legaktívabb „jobbkeze” az 1958-ban felavatott Dömök Piroska volt, aki a szemészeti klinikán „foglalkozott két kislánnyal”, akiket alkalmasnak tartott, hogy a közösségükhöz tartozzanak: „vitatkozott velük, szóban meggyőzte őket, majd vallási jellegű könyvet adott át nekik elolvasásra.” Albérleti lakótársa, Sz. K. viszont nem szívesen vette a vele való foglalkozást.⁶⁷⁹

Az utánpótlás felkutatásának, vagy csupán az egyik hittanos közösségbe való bevonásnak a terepül kínálkozott még egy másik pasztorációs tevékenység: a családok látogatása. Különösen két időszak volt kihasznált: közvetlenül karácsony előtt, amikor a családoknál a szintén jezsuita indíttatású „Szent Család szállást keres” ájtatosságot tartották – erre a család általában az ismerősöket, közeli rokonságot is összehívta – vagy a nagybőjt, amikor egy-egy család a lakásán rendezett keresztút-járást (amennyiben a templomba óvatosságból nem akartak elmenni). Ezekon az alkalmakon 1-1 Népleány-rendtag volt az előimádkozó.⁶⁸⁰

A hittanos közösség és „az énekkarba való delegálás”, mint fokozatok után Emese nővér már egyénileg, és levelezésének tanúsága szerint igen szigorúan kezdett el foglalkozni a felavatásra várókkal: szinte minden szabadidejüket beosztotta. Hogy a feltűnést minél inkább elkerüljék, a jelöltek üdülésnek „álcázott” tanfolyamra mentek Mátrakeresztúrra egy villába, amely két egykori népleány, Nagy Cecília és Himmer Margit tulajdonában volt. A már felavatott rendtagok is nyaranként itt végezték 3-4 napos továbbképzésüket.⁶⁸¹ Babits Emese eredményességét mutatta, hogy a megyében 1964 és 1967 közt mintegy 3-4 fő, 20-28 év közötti jelölt tett esküt és lett a Társaság tagja. Bozsó Júlia SJC adatai szerint a szétszórás idején Dömök Piroskán kívül a következők csatlakoztak: Horváth Erzsébet (1960), Paluska Olga (1958), Dancs Teréz (1967), Nagy Klára (1972), Óváry Zita (1967), Ragó Mária (1965?).⁶⁸² Egyedül az Emese nővér lakásán hittanos csoportként (ahogy ő fogalmazott, „a marxista nevelést ellensúlyozni kell ezeknél a gyerekeknél” de a reménybeli cél azért a rendi utánpótlás biztosítása volt) összegyűltek közt 7-en voltak TTK-sok, 4 fő zenekonzervatóriumi hallgató, 3 gimnáziumi és 2 technikumi tanuló, 5 orvostanhallgató, 4-en a jogi kar, 3-an pedig a teológiai főiskola hallgatói, azaz kispapok.⁶⁸³

Mivel Csongrád megyében csak Hódmezővásárhelyen volt a SJC-nak rendháza, Babits Emese tervbe vette további ún. „mini rendházak”, azaz 3-4 rendtag együttlétére alkalmasá tett családi házak vásárlását (Hódmezővásárhelyen a Dózsa utcában), vagy felépítését (Szege-

den). Az ifjúságpasztorációs módszereket összefoglaló III/III-as jelentésben erről a következő olvasható: *„Ehhez is felhasználja a befolyása alá került fiatalokat. Rábeszélése alapján azok társasház építkezésbe, vagy öröklakás vásárlásba kezdenek, s amikor anyagi képességeiket ez meghaladja, BE. kölcsönt nyújt, vagy egyszerűen közli, hogy az igénylő építető helyett kifizeti a költséget és a lakás az övé lesz. 1967. nov. elején erre beszélt rá egy Laci nevű személyt, aki, mint ahogy az anyagokból kitűnik, a TTK-n dolgozik .”*⁶⁸⁴ Bozsó Júlia szerint csupán arról volt szó, hogy a katolikus középiskolákban tanulók közül sokat támogattak havi rendszerességgel a nővérek, vagy éppen házasságkötés előtt álló fiatalokat kamatmentes kölcsönrel segítettek a lakáshoz jutásban (pl. egy ma 8 gyermekes családot). A már felavatott rendtagok esetében is csak az derült ki a kihallgatások idején, hogy keresetükből adakoztak egy házvásárlás, vagy építkezés céljaira, de egészében sosem finanszírozták, a csak „befolyás alá került fiatalok” meg végképp nem.⁶⁸⁵ Ha így lett volna, Babits Emese aligha úszhatta volna meg pénz-, vagy felfüggesztett börtönbüntetés nélkül.

Röviden érdemes kitérni még a hódmezővásárhelyi szálra. A hatóság joggal gondolhatta, hogy a városban lévő volt rendház, vagy a hódmezővásárhelyi rendtagok, György Jolán, Badalik Ilona stb. személye miatt a Társaság szegedi közösségének kapcsolata van a Majoros Mária vezette „illegációkkal”. A nyomozás azonban csak annyit tudott ez esetben is megállapítani, hogy Prohászka Margit – akinek a lakásába szintén beszerelt 3/e rendszabály útján szerezték az információkat – baráti kapcsolatban áll Dömök Piroskával: ismerik egymás tevékenységét, sőt a fiatalokkal is szinte azonos módon foglalkoznak, továbbá Dömök is rendszeresen felkeresi a Majoros-féle csoportok lelkipéteitől Németh János SJ-t, és Sorok János SVD-t. A lehallgatási anyagból kiderült, hogy Dömök Piroška egyszer Jugoszlávián keresztül már disszidált Olaszországba, ám az ottani jezsuiták előtt nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani, hogy „apáca”, ezért visszatért Magyarországra. Vizsgálódásaikat végül a nyomozók kénytelenek voltak lezárni azzal, hogy *„nem állapítható meg az, hogy a [Népleányok] tevékenységüket az „Apostolok” fn. csoportos ügyel összefüggésben, vagy tőlük elszigetelten végzik-e.”*⁶⁸⁶

Ezt leszámítva a szegediek ügye a végkifejlet felé közeledett: az 1968. február 15-én készült operatív terv értelmében felderítették Babits Emese egyetemi, főiskolai kapcsolatait: különösen azokat a tanárokat és hallgatókat kutatták, akik a rend számára utánpótlásra, vagy hitoktatásra személyeket ajánlottak. A jezsuita templomi kórusba beépítették „Vajas” és „Zenész” ügynököket, és beszerzésre tanulmányozták a fiatal rendtagok közül Dömök Piroskát, Dancs Terézt, és SP-t. Június 6-án az ügy fontosságára való tekintettel csoportdossziét nyitottak a JSZN szegedi tagjaira. Július 2-án, egyesületi joggal való visszaélés vádjával őrizetbe

vették Babits Emesét, s házkutatást is tartottak nála, a Szt. József templom karzatán levő szekrényben (számos Teilhard de Chardin-írást találva) valamint több rendtársánál. Végül őt és György Jolánt figyelmeztetésben részesítették, és rendőri felügyelet alá helyezték őket. Babitsnál enyhítő körülmény volt idős kora (rendtársai jó része ellen is ezért nem indítottak eljárást), nem túl jó egészségi állapota és az, hogy „büntetlen előéletű, magatartása egyébként kifogástalan, ezért társadalmi veszélyessége csekély” volt. Rajtuk kívül rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült még hét népleány: Egedi Margit, Márton Piroska, Dömök Piroska, Dancs Teréz és Ragó Mária (utóbbi kettő a Megyei Posta alkalmazottja), Horváth Erzsébet, valamint a Babits Emesével kapcsolatot tartó, Kálozon élő Steklovits Sarolta. Valamennyiük munkahelye is értesítést kapott.⁶⁸⁷ A leszámolás országos volt, ezzel egy időben Veszprémben a „Zárkóztak” fn., Vas megyében, és Budapesten pedig a „Konspirálók” fn. nyomozás keretében számolták fel a Társaság ottani közösségeit.⁶⁸⁸ Fél év múlva Babits Emese és György Jolán REF-je megszűnt, és Emese nővér visszatérhetett a Dáni utcai kórus élére, ahol 1975-ig dolgozott, majd Kálózra távozott, az egyedül élő Steklovits Saroltához.⁶⁸⁹ Szegeden 1968 után abbamaradt a SJC rendi élet, az utánpótlás-nevelést azonban más helyeken szervezett lelki gyakorlatokkal próbálták fenntartani. 1972-ben a Tolna megyei Majoson tartott összejövetelt az egyik (nem azonosítható) jelölt jelentette a rendőrségnek, mire olyan mérvű zaklatás vette kezdetét, hogy nemcsak a társasági képzés, hanem jóformán a pusztai kapcsolattartás is lehetetlenné vált. Kern Margit főnöknő, azzal az indokkal, hogy "fiatal életeteket nem lehet tönkretenni, ilyen meghurcoltatásoknak kitenni" ebben az évben le is állította a fiatalokkal való foglalkozást. Az ekkori jelöltek valamennyien férjhez mentek, családot alapítottak, és a civil életben boldogultak, de vallásukat továbbra is buzgón gyakorolták.⁶⁹⁰

VI. Összegzés és kitekintés az ifjúságpasztoráció új korszakára

Bár a kommunista diktatúra alatti illegális, közösségi ifjúságpasztoráció történetén belül öt kisebb korszakot különítettünk el, a Csongrád megyei kisközösségek működéséből az állapítható meg, hogy az 1961-es papi perek, és a nyomukban járó megfélemlítés radikálisan lezárt egy nagyobb, átfogó periódust. A kisközösségek ötvenes évében a papi, kevés esetben civil vezetők alapvetően annak az útját keresték, hogyan, milyen paradigmaváltással lehet tovább folytatni azt a munkát, amit a 40-es évek végéig többé-kevésbé nyilvánosan végeztek. Nagy Elek, Szolnok János és különösen Kovács Mihály és Hamvas Endre példája viszont épp azt mutatja, hogy a nyilvános egyház még meglévő tömegbefolyásában, erejében, vagy a teljesen „politikamentes” hitoktatás büntetlenségében bízva, sőt a marxizmussal akár csak eszmei szintű konfrontáció maximális kerülésére alapozva sokan nem akarták elfogadni a

teljes illegalitást, mint alternatívát. Kis csoportokban ráadásul csak keveseknek lehetett átadni a tanítást, növelni hitüket. A Fekete Hollók-perek után beálló majdnem egy évtizedes „jégkorszak”-cezúra következtében az újraevangelizáció közösségei, a 60-as évek végének ifjúsági mozgalmainak kontextusában jelentkező báziscsoportok viszont már nem folytathatták ott, ahol elődeiknek 1961-ben abba kellett hagyniuk. Megjelenésük teljesen új korszak kezdetét jelölte ki.

Mindenekelőtt el kellett fogadni, hogy a „hatmillió katolikus” országa végérvényesen a múlté, és a hitüket tudatosan, közösségi módon megélők, de még a külsődleges vallásgyakorlattal megelégedők is jelentős kisebbségbe szorulnak: előbbieik legfeljebb a „kovász” szerepét tölthetik be egy eszmeileg közömbössé váló, kvázi-konsum társadalomban, mindennapi személyes példájukkal és nem elsősorban a hitelesítés aktív (nem feltétlenül verbális) formáival hatva. Az aktív kategóriához tartozott azonban a gitáros könnyűzene, ami sok fiatalat vonzott, s ez nem riasztotta vissza a cezúra utáni generációt: tagjai tudták, hogy szüleikhez hasonlóan nekik is „konspiráltan” óvatossá kell lenniük, motivációjuk mégsem ugyanaz a félelem volt, mint az előző nemzedéké. Annak ellenére, hogy az 1961-es perek előtt kiadott, a vádlottakat előre elítélő püspökari körlevél – ami, ha nem is a püspökök műve volt, ők sem akkor, sem később nem határolódtak el tőle – minden illúziót el kellett oszlasson arra vonatkozóan, hogy a magyar főpapok, ha titokban is, de tevételesen ki fognak állni az illegális ifjúságpasztoráció mellett (az anyagi támogatás az ötvenes évek eleje után már nem jött szóba). A legtöbb, amit várni lehetett tőlük, a jóindulatú, de ignoráns semlegesség volt, a „csinálják, ahogy lehetőségeik engedik, csak én ne tudjak róla” stratégia. A bázisközösségeknek mostantól erre a fajta létbe-vetettségre kellett berendezkedniük, amit nemcsak vertikálisan, de horizontálisan is érzékelhettek: olykor még egyazon városban működő csoportok sem tudtak – vagy ha igen, csak hallomásból – egymás létezéséről. Az az országos szintű kooperáció pedig, ami az ötvenes évek elejét jellemezte, és a pécsiek meg a szegediek közt még 1952 után is egy ideig fenállt, végképp elképzelhetetlen volt. A szabályt erősítő kivételek közé tartozott épp az a két főpasztor, akiknek egyházmegyéje lefedi témánk földrajzi kereteit: Endrey Mihály váci (1975-től) és Udvardy József csanádi megyéspüspök (1968-tól) az 1976. decemberi püspökari konferencián nem voltak hajlandók átvenni Lékai Lászlótól a nevezetes ÁEH-listát az áthelyezendő, vagy más egyházi büntetéssel sújtani kívánt ifjúsági lelkipasztoraikról.⁶⁹¹ Ezzel püspöktársaik közül ők demonstrálták, hogy a közvetlen hatósági nyomástól, a börtönveszélytől épp csak megszabadult magyar egyház tovább kell hogy tágítsa – és tovább is tudná tágítani – a még mindig szűk korlátokat. Ekkor Lénárd Ödön még börtönben volt, de mivel épp a rákövetkező év első felében már javában folytak Kádár 1977. júniusi vatikáni látogatásának

diplomáciai előkészületei, előtte pedig áprilisban a püspöki kar öt évente esedékes *ad limina*-látogatása volt soron – amelynek során a főpapok mindegyike jelentést tett egyházmegyéje helyzetéről –, a pártállam nem akarta kiélezni a viszonyt az egyházzal.⁶⁹² Azaz nincs nyoma, hogy az ÁEH aktuálisan lépéseket tett volna a két renitens püspök, vagy büntetni kívánt lelkipásztoraik ellen.

Endrey Mihályról az egykori AC igazgatóról, aki annak idején döntő részt vállalt a földalatti ifjúságpasztoráció elindításában, feljegyezték, hogy a listára pillantva felkiáltott: „de hiszen ezek az én legjobb barátaim! Azokat büntessük, akik ebben az időben dolgozni mernek?”⁶⁹³ Udvardy József pedig már rögtön hivatalba lépése után kezdte tágítani a korlátokat: elődeihez képest nagy lendülettel és energiával látott neki a II. Vatikáni Zsinat szellemében a hitélet felpezsdítésének, az egyházfegyelem helyreállításának. Eltökélt szándéka volt az egyházmegye anyagi helyzetét is rendbe hozni: elsősorban az alsópapság állami kongruáját kívánta kiegészíteni a plébániák adományaiból létrehozott központi egyházmegyei alapból. Ha bejelentés érkezett 1-1 helyi párt- vagy állami vezető vallásellenes túlkapasáról, azonnal elrendelte a vizsgálatot és a sérelmek orvoslását – olykor anélkül is, hogy a hírt kellőképp leellenőrizte volna.⁶⁹⁴ Kifejezetten bátorította, a templomon, iskolán kívüli ifjúságpasztorációt, védeni igyekezett kisközösségeit, s ezzel szintén a Csongrád megyei egyházkorlátozás (ld. 13. o.) egyik ellensúlya volt. Kezdetben a Bokorral és Bulányival szemben is az engedékenyebb álláspontot képviselte, sőt meghívta kispapjaihoz is, hogy Bulányi ismertethesse a *Lelekipásztori marketing* c. írását, amelyet egy püspökkari körlevél korábban elítélt. A tervszerű lelki gondozás fontosságát ő maga is gyakran hangoztatta.⁶⁹⁵ A főpásztor hamar népszerűvé vált a nem rendszerkonform, „reakciós” papság körében, akik úgy vélték, „végre két öreg, tehetetlen püspök után méltó szellemi erő kezébe került az egyházmegye irányítása”.⁶⁹⁶ Pataky Kornél püspöki irodaigazgató, azaz „Kerekes” tmb. viszont nem mulasztotta el főnöke kezdeményező-készségét az árnyoldal felől megközelíteni: „*Udvardy püspök olyan belépéssel kezdett itt az egyházmegyében, amelyet rögtön felhívás a keringőre vettek ezek a fiatal papok, és most már nem tudja őket megfékezni. A fiatalok közt is vannak meghiggadtak, nem lázongók, de akik ilyen természetűek, azokat ő már nem tudja olyan vágányra vezetni, ahogy szeretné. [...] Ezek a »lázadozók« összegyűlnek, egy csoportot alkotnak, ha valami összejövétel van, ott egymás mellett ülnek, kis gruppan és mindjárt készek arra, hogy fölálljanak, ellenvéleményt mondjanak, olyan kérdéseket tegyenek fel, ami nem egészen kényelmes, amire nehéz felelni... Így a püspök tekintélye is csökkent.*⁶⁹⁷ Udvardy valóban nem volt könnyű helyzetben, mert különutassága (valamint az ÁEH és az állambiztonság kitartó aknamunkája) miatt püspöktársai körében is elszigetelődött.⁶⁹⁸

A 60-as évek másik releváns változása, hogy megszűnt a szerzetesrendek szinte kizárólagos irányító-koordináló szerepe. Közülük is leginkább a jezsuitáké: ha a KALOT-tól kezdve, Majoros Mária közösségein át egész a Jézus Szíve Népleányokig áttekintjük az első korszakot, túlzás nélkül elmondható, hogy a Csongrád megyei földalatti ifjúságpasztorációt ekkor vagy szinte teljesen ők tartották kezükben, vagy az ő tevékeny asszisztenciájukkal és hatásuk alatt működött. A Csizmazia Rezső köré szerveződő papi csoport, mint „lelkipásztori központ” az egyik beszédes példa erre, s több mint valószínű, hogy Kovács Imre az ő hatására foglalkozott a rendbe való belépés gondolatával. De jezsuita irányítás alatt állt 1950-ig a szegedi egyházmegyei közti szeminárium is: a szent életűnek tartott P. Hunya Dániel SJ 1930-tól kezdve volt a papnevelő intézet spirituálisa. Egyéniségének hatása még jóval halála után is érvényesült: 1965-1967 közt 7-8 seminarista vállalta magára P. Hunya szellemi hagyatékának gondozását, s emellett a békepapság és a hatalommal megalkuvó társaik elleni kiállásával, a békegyűlések elszabotálásával, továbbá lelkipásztori és papnevelési reformtervekkel hívták fel magukra a politikai rendőrség figyelmét.⁶⁹⁹ Egymás közti barátságukat egy benzolgyűrűhöz hasonlították, amely szabad gyökei révén könnyen lép reakcióba, ahogy ők is mindig készen álltak a további kapcsolatteremtésre, a gyanúsítások és félelemkeltés ellenére⁷⁰⁰ (ebben pedig sajnos bővelkedett a szeminárium, ahol a vezetők már az ötvenes évek végétől próbálták kiszűrni a besúgókat, az egymás elleni bizalmatlanság azonban olykor hisztérikus légkört eredményezett. A helyzetet a természetesen a BM emberei – a kispap ügynökök tartói – tőlük telhetően igyekeztek még jobban elmérgesíteni). Az állambiztonsági logika illegális jezsuita novíciusoknak tekintette őket, s kapcsolatukból kreálta a „Benzolgyűrű” fedőnevű, „ellenséges szervezkedést”, amelyet súlyosbított, hogy a papnövendékek, nagy lelkesedéssel szervezett nyári lelkigyakorlatos táboraikba olykor néhány középiskolást is elvittek, pl. a kecskeméti piarista gimnázium végzősei közül, mint „előre kiválasztott és tanulmányozott (kispap) jelölteket.”⁷⁰¹ A „Benzolgyűrű” tagjai természetesen pappá szentelésük után is tartották egymással a kapcsolatot, s összejöveteleik tematikájukban is emlékeztettek a Csizmazia-féle kör megbeszéléseire. Ők lettek az „1973. VIII. 10-én lezárt, ill. bomlasztás és lejáratás módszerével realizált »Elitek« fn. csoport dossziés ügy” főszereplői,⁷⁰²

Ily módon a jezsuita szellemiség, kezdeményezőkézség és kísérletező kedv a 70-es évek ifjúsági lelkipásztorai közül is sokakat átítatott a megyében, ők viszont már világi papként, és nem utolsósorban az új evangelizációs lelkiségeket, teológiai irányzatokat képviselve, vagy azok hatását is mutatva tevékenykedtek (Fokoláre, Taizé, Bokor). Az újonnan formálódó bázisközösségek növekvő érdeklődéssel forgatták a belga *Suenens* bíboros *Új Pünkösöd?* című művét,⁷⁰³ de a magyar katolikus értelmiség köreiben hatni kezdő nyugati teológiai áramlatok

és viták közt kétségkívül a jezsuita *Teilhard de Chardin*⁷⁰⁴ metafizikai rendszerének értelmezése váltotta ki a legnagyobb visszhangot. Az a korszak, amelyben eszméinek hatása igazából érvényesülhetett, csak halála után (1955) vette kezdetét: az *aggiornamento*, a II. Vatikáni Zsinat, majd a meginduló marxista-keresztény és vallásközi dialógus maga is olyan szellemet képviselt, amelynek bizonyos vonatkozásaiban Teilhard szemléletének megfelelő nézetek és indíttatások voltak fellelhetők. Művei itthon azáltal is az újdonság varázsával hatottak, hogy az első hivatalos fordításig (amit Rezek Román OSB végzett el) szintén kéziratossá váltak. ⁷⁰⁵ Voltaképpen zavartalanul, mert a francia teológust a marxizmus is kisajátította magának, Darwin egyik rehabilitálóját látva benne: Rómában indexre tett műveit Moszkvában sorra adták ki. Így a hatóság nemigen kötött bele abba az 1966 körül Makón alakult önképzőkör jellegű közösségbe sem, amely – a megyében egyedüliként – teljes egészében a Teilhard de Chardin-féle eszmerendszer tanulmányozásának és értelmezésének szentelte magát: a *Tóth Aladár* orr-fül-gégész szakorvos és *Katona Pál* segédlelkész által alakított felnőtt csoporttal egyetemisták, gimnazisták, más fiatal papok is kapcsolatba kerültek, és az ott hallottakat saját köreikben népszerűsítették. ⁷⁰⁶ A Teilhard-„önképzőkör” szellemisége így kisugárzott a megyében.

A kezdeti időszakhoz képest a 60-as évek után is változatlan maradt a civil munkakörbe kényszerült áldozatkész apácák katolikus szamizdat-irodalmat gépelő-sokszorosító és továbbító szerepe. A többi legális vagy illegális szerzetesrend hatása a bázisközösség-képződésben minimálisnak mondható: a piarista lelkiség utolsó hírmondója Kovács Mihály visszavonulása után Kartal József lett a Dóm énekkarában, majd 1976-tól röszei plébánosként, ahol szinte minden korosztálynak, és érdeklődési körnek tudott közösségeket összekovácsolni. Néhány kisebb sajátosságtól eltekintve azonban a Bulányi-féle eszmét sem ő, sem más lelkipásztor nem képviselte Csongrád megyében, így az első Bokor – vagy inkább Bokor-típusú - közösség csak a 80-as évek elején jött létre Szegeden az akkor papnövendék *Máthé-Tóth András*⁷⁰⁷ vezetésével. A leginkább fővárosi kötődésű Regnum viszont végig csak szellemiségével hatott, az eddigi adatok szerint saját csoportja, ill. „csoportoidja” a régióban nem alakult ki.

VII. Külföldi lelkiségek hatása

A hatvanas évektől szélesebb körben működni kezdő katolikus megújulási mozgalmak közül Magyarországon a *Roger Schutz* által alapított nemzetközi ökumenikus Taizéi szerzetesközösségnek, és *Chiara Lubich* szintén ökumenikus karakterű mozgalmának, a Fokolárénak a lelkisége jelent meg legelőször. Az evangélikus Roger Schutz meggyőződéses céljának tekintette a felekezetek közötti megbékélést. Már fiatalon vallotta, hogy a protestan-

tizmusnak is helyre kell állítania a hagyományos monasztikus élet és imádság egyes formáit, ezért 1940-ben házat vásárolt a dél-franciaországi Taizében, ahol jelentősen hatott a bencés Cluny földrajzi közelsége is. A háború miatt egy időre Genfbe költözött, ahol Max Thuriannal és néhány társával közösségi életet kezdett. 1944-ben Taizében telepedtek le. Az első 7 testvér 1949 húsvétján tett örök fogadalmat a cölibátusra, a vagyonközösségre (nem fogadnak el alkalmaznát, a maguk munkájából élnek, örökségüket szétosztják a szegények között) és a tekintély elismerésére (engedelmességről közvetlenül nem beszélnek). 1952-től 3-4 fős *fraternitásokat*, missziós csoportokat küldtek szét Ázsia, Afrika és Dél-Amerika elmaradott országaiba. A közösség életébe már az 50-es évek végétől kezdődően kora tavasztól késő őszi fiatalok, 30 év fölöttiek, ill. családok néhány szántól néhány ezer főig terjedő zarándokcsoportjai kapcsolódnak be egyhetes találkozókra, melyek középpontjában a Megbékélés templomában tartott közös imádságok és lelkigyakorlatok állnak. Taizében az istentiszteleteknek sajátos, meditatív stílusú zenéje alakult ki, mely a keleti ortodox kórusok hatását mutatja, és rövid zsoltárverseket vagy más szentírási részleteket ismételtet. A közösség tagjai 1966 óta rendszeresen vezetnek kisebb-nagyobb nemzetközi találkozókat valamennyi földrészen. Nem kívánnak mozgalmat szervezni, de a találkozókra résztvevő fiatalokat buzdítják a „bizalom zarándokútja” folytatására saját plébániájukon ill. közösségeikben. Kezdetből kimondottan cél is volt a kisközösségek, bázisok, sejtek alapítása, amelyben a hitélet megerősödhet és a tagok tovább terjeszthetik a környezetükben. Az első taizéi énekeket és imákat *Eisenbardt Kriszta* némettanár, később bibliodráma-szakember hozta be Magyarországra és fordította le a 60-as évek végén, s ezt követően több kisközösségben közkedve váltak. Roger Schutz viszont csak 1983-ban, hosszas hatósági huzavonát követően látogathatót el hazánkba.

A Fokoláre lelkiség az 1943-ban ferences harmadik rendbe lépett, majd magánfogadalmat tett Silvia Lubich (rendi nevén Chiara) kezdeményezéseként indult útjára. 1944-ben, Trento városában jött létre az első közösség, „házi tűzhely” (trentói nyelvjárásban *focolare*). A várost ekkor az amerikai légierő bombázta, Chiara és társnői az óvóhelyen, reménytelennek tűnő helyzetben tették fel maguknak a kérdést: minden elpusztul? Mintegy belső választ kapva mondták ki, hogy „Isten megmarad, mert ő maga a szeretet.” Az evangéliumból sokat hallott, látszólag egyszerű igazság olyan felfedezéssé vált közösségük számára, hogy ezért készek voltak mindent odaadni, és teljesen az evangéliumi életnek szentelni magukat: „*Olyan radikális és teljes volt a testvér iránti szeretetünk, hogy minden más cél, még az életszentségre való törekvés is eltűnt az életünkből, legalábbis abban az értelemben, ahogy azt akkoriban gondol-*

ták. A mi hivatásunk az volt, hogy egy új úton induljunk el. Ha az életszentséget tűztük volna ki célul, akkor önszeretetet, egoizmus keveredett volna vállalkozásunkba.”⁷⁰⁸

A teljesen evangélium szerinti fogadalmas közösségi élet mellett a keresztény felekezetek egymás közti és más vallásokkal való megbékélése, az ökumené, azaz az *egység* (inspirálva Jézus főpapi imája által: „Atyám, legyenek mindnyájan egy”, János 17,21) vált fő hitvallássá a lelkiség számára, amely az ötvenes években Nyugat-Európában, majd 1958-1967 közt mind az öt kontinensen gyorsan elterjedt. 1964-ben létrejött a lelkiség első többé-kevésbé önálló modelltelepülése, Loppiano, ahol az élet minden vonatkozását, a munkát és az intézményeket is evangéliumi alapokon igyekeztek megszervezni (azóta 28 ilyen település létesült szerte a világban); részleges vagyonszövetséget is létrehozta, amelynek gyakorlata később általánossá vált a mozgalomban. A 60-as években születtek meg a mozgalom újabb generációi, az úgynevezett GEN-ek (*Generazione Nuova*), olyan fiatalokból, akik nyitottak voltak a papi, szerzetesi, házasság életformákra egyaránt. Chiara 1967-ben két könnyűzenei együttest hozott létre számukra: a *Gen Rosso*-t és a *Gen Verde*-t. Ugyanekkor jött létre az *Új Családok* mozgalma, majd *Új Papi Mozgalom* néven a Fokoláre-hoz csatlakozott papok közössége. Az egyetemes papság bibliai alapjaiból is kiindulva⁷⁰⁹ született az az újítás, hogy a szüzességi fogadalmat tett, és életközösségben élő férfiak illetve nők ágához (*fokolarinók, fokolarinák*) a házasság is csatlakozhatott, családjuk után ez lett a második „lelki” otthonuk. A házasság nem örökfogadalmat, hanem ígéretet tettek arra, hogy házasságukban is a teljesen Istennek szentelt életet élnek, s fogadalmas társaikkal együtt alkottak egy helyi közösséget. Ezeket az elkötelezett közösségeket, amelyek tagjai már rendszeres képzéssel készültek fel élethivatásukra Loppianóban, vagy a lelkiség más képző központjaiban, nevezzük a továbbiakban – Tomka Ferenc átírását követve – „fokolároknak”.

Az „egyedül Isten marad meg, mert ő a szeretetet” gondolatból eredő karizmát Chiara Lubich konkrét élethelyzetre is vonatkoztatta, mondván, hogy ezt Isten különösen olyan országoknak „szánta”, ahol az Egyház minden külsődleges mozgása lehetetlenné van téve. Azaz minden hivatalos intézménye elpusztult, vagy elvették, így csak Jézus kijelentésére alapozva maradhat fenn: „Ahol ketten, vagy hárman összejönnek a nevemben, ott vagyok köztük.” (Mt 18,20) – tehát ott az Egyház is, amihez szélsőséges esetben nincs szükség bármiféle intézményre, vagy akár templomra. Így a Fokoláre a saját kezdeteinek háborús körülményeihez hasonlító szituációkban, a közép-európai kommunista diktatúrák fiataljainak körében talált igen kedvező táptalajt. Chiara gondolata pedig Magyarországon gyakorlati aktualitást nyert, amikor az 1956-os forradalom vérbe fojtása és XII. Pius pápa ezt követő felhívásának hatására új hivatás született a lelkiségen belül: „Isten önkénteseinek” (*volontari di Dio*) mozgalma,

akik szükségét érezték annak, hogy ha a hitet elvették a diktatúrába újra belekényszerített társadalomtól, legyenek olyanok, akik visszaadják. A *volontariók* ezért a társadalom legkülönbözőbb területein kötelezték el magukat: a politikában, a gazdaságban, a művészet világában, a pedagógiában, stb., és animátorai lettek a későbbi Új Emberiség mozgalomnak. Természetesen mindennek az 1956 utáni magyar belpolitikai helyzetben egyelőre csak elvi, távlati jelentősége lehetett, viszont kijelölte a külföldre irányuló misszió következő állomását.

VII. 1. *Taizé vagy életigék? A Czakó-Vágvölgyi-Hollósi-féle csoport*

A 70-es években a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskoláról került ki a városban létező egyetemista és főiskolás ifjúságpasztoráció részvevőinek döntő hányada. Közülük is pionír szerepet vállalt magára a magyar-ének-zene szakos *Vágvölgyi Éva*, csoporttársa *Hollósi Katalin*, valamint az orvostanhallgató és lelkes amatőrfilmes *Czakó Tamás*, amikor elsőévesként 1971 elejétől kialakították csoportjukat, mivel ekkor Szegeden ehhez hasonló formáció nem működött: új jelenségként nem kötődött egy plébániához, világi vagy szerzetes rendhez sem, s a csoport élén nem volt világi pap vagy szerzetes vezető, sőt tulajdonképpen vezető sem, csupán hangadó személyiségek. A JGYTF hallgatóin kívül a személyes ismeretség alapján bölcsészek, TTK-sok, más orvostanhallgatók csatlakoztak hozzá, s egy nem-értelmiségi, fizikai munkás, akit azonban Czakó Tamás „magasan kvalifikált, okos fiúként” ír le. A felsőgödi származású *Vágvölgyi Éva* a szülőfalujában 1969-1971 közt káplánkodó *Tomka Ferenc* első ifjúsági hittanos tapasztalataival, és biztatásával érkezett Szegedre: ha itt nincs közösség, csináljon ő egyet! *Tomka* néhány paptársa (pl. *Tarjányi Béla* teológus) volt hittanosát is figyelmébe ajánlotta, akik a dél-alföldi városban tanultak.

A kezdeti 8-as létszám csakhamar 20-25-re nőtt, ám a csoportnak sokáig nem volt állandó találkozóhelye. „*Mentünk egyik plébániáról a másikra, aztán a harmadikra, hát mindenholnan kirúgtak minket. Rettenetesen félték.*”⁷¹⁰ emlékszik vissza *Vágvölgyi Éva*. Végül az egyik szeged-alsóvárosi csoporttag, F. E. lakásán jöttek össze, de többször vendégül látta őket *Pelle András* újszegedi káplán is. 1968-tól azonban Havass Géza állt az újszegedi plébánia élén, aki szabadulása után már rendkívül veszélyesnek ítélte mindenféle bázisközösségi tevékenységet, s az intenzív rendőri megfigyelés árnyékában plébániáján kezdetben próbálta akadályozni is, *Pelle* viszont annál „rámenősebben” csinálta volna. *Vágvölgyiék* csoportját Havass főként azért tessékelt ki, mert tűrhetetlennek ítélte, hogy a kb. 20 fiatal a *Jesus Christ Superstar* hallgatja plébánián ill. a templomban (Pelléről, Havassról részletesen ld. a VII. 6. fejezetet).⁷¹¹

Czakó Tamás azt érzékelteti, hogy heti együttléteik teljesen kötetlenek voltak, minden különösebb szervezethez, kötelezettségek és „propaganda” nélkül. Mindenféle témákat meg-

beszéltek, s az imaéletet sokkal inkább az éneklés-zenélés, mint a kötött ima jellemezte. *„Nem volt ez soha fix, hogy mi egy határozott lelkiség irányába induljunk el... mindenhonnan szívtuk be magunkba a jó hatásokat.”* A fentiekből adódóan, s az eddig megismertektől eltérően a csoport plébániához sem kötődött, sőt a vasárnapi szentmisékre sem együtt mentek – ki ide, ki oda járt templomba.⁷¹² Voltak viszont kiterjedt külső kapcsolatok: Czakoék már az első évben ismeretségbe kerültek szegedi seminaristákkal, *Tuza Lászlóval* és *Moró Lászlóval* (beceneve „Holnap”), akik időnként eljártak összejöveteleikre, és gyakori vendég volt *Kardos Mihály* szeged-rókusi káplán, aki később Vágvölgyi Évának és két társának albérletet is szerzett a városrészben, hogy a Fokoláre mintájára kipróbálhassák a fogadalmas közösségi életet. Az egyik legmeghatározóbb személy a közösség lelki életében *Kerekes Károly*, a szegedi teológia biblikum tanára volt: az ő ösztönzésére vált intenzívvé a Szentírás-olvasás a csoportban – ennek megfelelően Vágvölgyi a fentiniél határozottabb csoportlelkiség-profilról rajzol meg: *„elkezdjük a szeretet-himnusz feldolgozni a „mindennap egyet” formájában, tehát hogy adott napon egy szavát, kifejezését gyakoroljuk, próbáljuk életre váltani (bár akkor még nem ismertük a Fokoláre mozgalmát), pl. aznap legyen türelmes. Aztán rájöttünk, fű, ehhez egy nap kevés! Így megnöveltük az időtartamot, és egy hétre jutott 1 szava a szeretet-himnusznak, de úgy megtalpalva, ahogy a Kerekes atya ezeknek a kispapoknak megtanította: hogy a latin kifejezésnek magyarul nagyon sokféle fordítása lehet, nemcsak az az egy, ami épp ott van a Szentírásban. Sokkal árnyaltabban tanultuk tehát meg, hogy a türelem mit jelent; pl. „nem gondol a rosszra”. A kispapok pedig néha a morálisba kalandoztak bele, volt, hogy ők hozták a teológiáról az anyagot... Kerekes atyához bejárhattunk a szemináriumba is, görögül, meg „szentírásul” tanultunk.”*

A másik meghatározó személyiség Tomka Ferenc volt, aki római tanulmányútjáról nyári szabadságra hazatérve fiatalok (és egri teológiai tanárként saját kispapjai) számára tartott lelkigyakorlatokat, s ezeken a szegediek is rendszeresen részt vettek. A Vágvölgyi-Czako féle csoporthoz minden erővel „felső kapcsolatot” koncipiálni igyekvő III/III-as munkatársak öbennél vélték megtalálni a megfelelő embert, sőt úgy gondolták, Tomka minden nyáron „látogatja” közösségeit, s a szegediek vezetőjévé Czako Tamást és Hollósi Erzsébetet („Spiri”) nevezte ki.⁷¹³ A látogatás iránya azonban mindig fordított volt, s a nagy létszámú lelkigyakorlatokon, amelyek gyakran kéthetes bükki kulcsosházás táborozások keretében zajlottak, Czakoék Tomka és a lelkigyakorlatokon gyakori kísérője Tarjányi Béla hatására sok ismeret-ségre tettek szert, s az új ismerősökkel sűrűn leveleztek. A lelkigyakorlatok dinamizmusát, hatását a szegedi közösségre Vágvölgyi Éva így szemlélteti: *„olyan volt, mint egy motornak a berúgása, akkor lendületből sokáig ment a motor.”* A taizéi lelkiség azonban más úton jutott

el hozzájuk: *„Amikor úgy második vagy harmadik éve lehetett együtt a közösségünk, egy evangélikus kislányon keresztül kerültünk kapcsolatba Taizével. Akkor jöttek a taizéi levelek, meg volt a közösségünkben egy lány, aki francia szakos volt az egyemen, és ő fordította le nekünk ezeket a leveleket.”* A taizéi levelek általában Roger testvér, vagy valamely szerzetes társa elmélkedését tartalmazták, az „Örömhír” című elmélkedés, amely a Taizében 1974 nyárára tervezett ökumenikus ifjúsági zsinatot készítette elő, kimondottan a rejtőzködni kényszerülő bázisközösségek számára íródott.⁷¹⁴

Ezen a nyáron Czakó, a Hollósi-testvérek és Tuza László ki is jutottak Taizébe a találkozóra. Tuza már nem jött haza, mert két évre az ottani teológiai akadémiára kapott meghívást.⁷¹⁵ *„Különös egyéniség volt, de már a Hittudományi Főiskolát sem végezte el, annyira beleszerelmesedett a lelkiségbe.”* jellemzi őt Czakó Tamás. A közösségben ezt követően honosodott meg a taizéi meditatív elmélkedés és főleg az ének, de nem kizárólagosan: Vágvölgyi Éva szerint a külföldről kapott elmélkedések éves viszonylatban nem adtak a heti összejövetelekre elegendő programot. Megvolt tehát a nyitottság arra, hogy más lelkiség irányába is tájékozódjanak, bár, ahogy Czakó Tamás mondja: *„az ökumenikus jelleg sem nagyon jött ki nálunk, mert mind katolikusok voltunk... Nem is igen volt elképzelésünk arról, hogy más vallásúakkal találkozzunk, összejöjjünk, mi önmagunkban éreztük jól magunkat, úgy, ahogy voltunk.”* Közülük a BM egyik informátora, „Kovács Gábor” tmb. jelentésében így foglalta össze tapasztalatait az őt befogadó közösségről: *„Van 8-10 ember, aki önzetlenül segíti a másikat, megérti a másik problémáját, esetenként leveszi a másik válláról a terhet, testvéri szeretetben élnek, nincsenek egyedül ebben a »rohadt« világban, és ez így roppant kellemes dolog. Lényegében ez a Taise-féle gondolat.”*⁷¹⁶

A Czakó-Vágvölgyi csoportra jelentős hatást gyakorló egyéniségek sorában találjuk még Wagner Ilona Viktóriát. A törékeny természetű, de idős korában is rendkívül aktív, és ellenség-szeretetből szinte mindenkit leiskolázó Viktória nővér kisugárzásából nemcsak cigány véden-
ceinek jutott: a hatvanas évektől szegedi seminaristák – köztük a „Benzolgyűrű” tagjai - jártak ki hozzá beszélgetni sőt a lelkivezetését kérni, és ő is minden vasárnap meglátogatta őket a szemináriumban.⁷¹⁷ A kisközösségekből is gyakran voltak vendégei együtt, vagy egyé-
nenként – egy időszakban Czakóék is. A csoport egyik tagja népművészeti körbe járt, s rajta keresztül ismerkedtek meg *Bálint Sándorral*.⁷¹⁸ A rendőrség minden jel szerint *Galgóczi László* felsővárosi segédlelkésznek, a szemináriumi „Benzolgyűrű” egykori aktív tagjának a lehallgatási anyagából nyerte az első értesítéseket Czakóék közösségéről, bár Czakó Tamás és Vágvölgyi Éva azt mondják, vele nem volt kapcsolatuk. Az egykori seminarista „lázadó”
közül Galgóczi, aki akkortájt a városban az ökumené egyik lelkes zászlóvivője volt, egy 3/e

rendszabályon rögzített, 1973. dec. 20-i magnófelvétel tanúsága szerint a Czakó-Vágvölgyi-féle csoportnál vendégeskedett (Czakóék ettől az évtől kezdve nem egyszer magnóra vették elmélkedéseiket, vitáikat), s a beszélgetés során a csoporttagok lelkesen számoltak be neki a közösség növekedéséről, hitük, valamint vallásfilozófiai és biblikus jártasságuk fejlődéséről. Egyben arra a következtetésre jutottak, hogy a megnövekedett létszám valamint az állandó fluktuáció már „fékezi a lendületet, akadályozza az elmélkedésben való továbbhaladást”, és a megfelelő helyiség biztosítása is gondot okoz, „nem is beszélve a feltűnés veszélyeiről”, ezért a továbbiakban „több 5-6 fős csoportba decentralizálódva” folytatják a munkát.⁷¹⁹ Czakó Tamás szerint legfeljebb két csoportra oszlottak szét, és ezután két albérletben találkoztak, „Kovács Gábor” jelentésében pedig az olvasható, hogy a csoportfejlődést gátló tényezők kiküszöbölése érdekében „kezdő” és egy „haladó” tanfolyam, ill. az ennek megfelelő csoportok beindítását tervezték, de ezt végül elvetették, „mert a rendőrség a sarkunkban van.”⁷²⁰

Tomka Ferenc és közvetlenül Vágvölgyi Éva révén már 1972-től a Fokoláre is hatott a közösségben: Vágvölgyi 1973-ban egy olaszországi útjáról barátnőjével együtt már fellelkesülten tért haza. *„Igaz, a Fokoláréból először semmit sem értettünk. Folyton azt kérdeztük, hogy technikailag hogy szervezik meg ezt, meg amazt, pl. a GEN találkozót, az ember ugye a maga esze szerint próbálta felfogni, hogy működik – de csak mint gépezet, nem mint kegyelem. Ők meg folyton azt mondták, Éva, csak egy a fontos: Isten legyen az első helyen az életedben! Mondom, jól van, persze-persze, egyik fülemben be, másikon ki. Hallottam már ilyet eleget a templomban is... De a Loppianóban töltött 2 hét alatt kiderült nekünk a barátnőmmel, hogy mi okosabbak vagyunk, jobban ismerjük náluk a Szentírást, meg sok mindent... ám ezek tudnak valamit, amit mi, ha megfeszülünk, akkor sem. Olyan szeretetkapcsolat volt ott abban a közösségben – tapasztaltunk mi persze mást is, kaptunk ott pofont is, de az jót tett, mert legalább volt itthon bátorságunk elkezdeni.”* Ekkor még nem tudva a lelkeség legelső itthoni hírhözóiról, (Zöldi Pállal és feleségével csak később ismerkedtek össze, róluk és Fokoláréről bővebben ld. a következő fejezetet), és továbbra sem értve teljesen annak lényegét, Vágvölgyi Éva és két barátnője a fogadalmas együtt-lakást látták a Fokoláre egyik manifeszt alkotóelemének, ezért költöztek együtt Szeged-Rókusra albérletbe, hogy kipróbálják. E próbaidőszak alig néhány évig tartott, ezután a lakóközösség felbomlott, a csak homályosan megsejtett „fokolárság” mégis életre szóló élményt jelentett mindhármuk számára.⁷²¹

Mint említettük, a szegedi III/III-1-es részleg Galgóczi megfigyelésével és lehallgatásával jutott Czakóék nyomára. A bizalmas nyomozást 1974. márc. 13-án elrendelő határozat a felsővárosi káplán büntársaiként nevezte meg Czakó Tamást és Vágvölgyi Évát, akiket a Btk. 127.§-ába ütköző izgatás, valamint a 207.§-ába ütköző, egyesületi joggal való visszaélés bün-

tettével gyanúsított, és „Útkeresők” fn. alatt nyitott rájuk csoportdossziét.⁷²² A nyitott, befogadó, és folyamatosan fluktuáló közösség látszólag megkönnyítette a nyomozók dolgát. A szerteágazó levelezések és telefonos kapcsolattartások megfigyelésére K-ellenőrzést és 3/a rendszabályt terveztek, a 3/e-t pedig gyakorlatilag minden összejövetelel helyre és Czakó kollégiumi szobájába is be akarták szerelni, mivel két szobatársa, H. E. és V. L. is tagja volt a csoportnak. E helyeken rejtett figyelőállásokat is akartak létesíteni, főleg fényképezés céljából. Ezúttal nem beszervezett ügynökök, hanem egyetemi, főiskolás csoporttársakból válogatott tmb-k kaptak megbízásokat: „Szöke”, „Kovács Gábor”, és „az ifjúságvédelmi vonalon foglalkoztatott” „Tarjáni László” feladata a csoport mellett kapcsolatrendszerének feltérképezése is volt, ezen kívül minél többet meg kellett szerezniük a csoport által használt írásos anyagokból. Arra az esetre ha ez nem sikerül, a nyomozást vezető Nagy Ferenc és Dán István őrnagy titkos házkutatást tervezett Czakó és Vágvölgyi lakásán (lapszéli megjegyzés: „ez esetben lehetőleg a működésüket bizonyító magnószalagokat is szerezzék meg!”). A rutinosabb „Kerekes” és „Kecskeméti” tmb-nak a csoport bomlasztásában, egyes személyek lejáratásában lett volna szerepe.

Külön tmb-kat akartak szervezni Vágvölgyi Éva csoporttársaiból, hogy elszigeteljék,⁷²³ mivel őt tartották a legveszélyesebbnek, feltehetően a Tomkával való közvetlen kapcsolat miatt, és azért is, mert egyáltalán nem lehetett megfélemlíteni: 1972 őszén a főiskola igazgatóhelyettese berendelte „elbeszélgetni”, KISZ-vezetők, meg egy művelődésügyi minisztériumi megbízott jelenlétében. Fejére olvasták a *Superstar* csoportos hallgatását (ebből tudta meg Vágvölgyi, hogy besúgó van közöttük) és a Dévény-féle konferenciabeszédeken való részvételt. A büntetlenségért cserébe jelentenie kellett volna Dévény István hallgatóságáról, amit Vágvölgyi felháborodottan visszautasított. Erre megvonták ösztöndíját, és egy körlevélben is elítélték, „*ám ahelyett hogy a tanárok büntettek volna, az volt a legjobb félévem. Gondoltam ugyanis, lehet, most úgy fognak kirúgni a főiskoláról, hogy megbuktatnak a vizsgákon: akkor legalább rossz lelkiismerettel rúgjanak ki, tehát nagyon készültem mindig, és jeles lettem... Napi 5 kávét is megittam, mert mindegyik betessékelt magához, etettek-itattak, ez volt a válasz a körlevélre.*”⁷²⁴ Nem mindenki volt ilyen szerencsés a közösségből. Czakó és Vágvölgyi visszaemlékezése alapján a szolgálatok kimondottan az agresszív figyelést vezették be rájuk, vagyis épp azt akarták elérni, hogy a célszemélyek lássák, hogy folyamatosan követik őket szinte mindenhova. A rendőrségi behívókkal együtt - amelyeket Czakó magától értetődőnek, és a csoportmunka velejárójának vett⁷²⁵ - mindez több csoporttag idegeit igencsak próbára tette, sőt az egyik lányt fel is örölte, 40 éves korától pszichiátriai kezelésre szorult.⁷²⁶ Az állambiztonság mégsem talált fogást a csoporton. A Czakó Tamás szobájába telepített 3/e rend-

szabály az 1974. március-április közt „99 órán át” semmilyen csoportos összejövetelt nem rögzített, az ott lévők „illegális tevékenységgel kapcsolatban beszélgetést nem folytattak.”⁷²⁷ A tmb-kal kapcsolatban is ilyen megjegyzések sorjáznak az intézkedési tervek margóján: „bevezetése nem történt meg”, „társadalmi kapcsolat kiépítésére nem került sor”, a további ügynökbeszervezésekkel kapcsolatban „nincs előrehaladás”.⁷²⁸ A rendőrségen felnyitott levelek némelyike virágnyelven volt megírva, ami ugyan a kopó-logika szerint csakis illegális tevékenységre utalhatott (a levelek szövege után rajzolt hal, és egyes bibliai verseket jelző rövidítések pedig nem kis fejtörést okoztak a nyomozóknak), ám itt is meg kellett állapítani, hogy azok semmi konkrét adatot, utalást nem tartalmaznak izgatásra, vagy más államellenes bűncselekményre. Dán őrnagy csalódottan fűzte még hozzá a jelentéshez: „A „K” anyagokban arra vonatkozóan még utalásszerűen sem található adat, hogy a csoportosulás kinek a kezdeményezésére, v. kinek az instrukciója alapján jött létre, ki a felső kapcsolatuk, vagy egyáltalán, van-e ilyen személy.”⁷²⁹ (mint láttuk, e „személyt” a következő évben Tomka Ferencben vélték megtalálni) Ezt követően rendelték el az 1974. október 8-i újabb intézkedési tervben a „szoros operatív (agresszív) figyelmet”, amit Szegeden kívül a csoporttagok más tartózkodási helyeire is kiterjesztettek, az adott megyei társszervek bevonásával.⁷³⁰

Az egyetlen igazán használható, de ellentmondásos informátornak „Kovács Gábor” tmb bizonyult, aki többek közt a Taizéből hazatértek nyakában hordott jelvényről is a beazonosíthatóság kedvéért leírást adott, s 1975 márciusában felajánlotta, hogy a „lehallgató technikát” ő maga csempészi be Hollósi Katalin albérletébe.⁷³¹ Több mint fél évvel később ismét kezdeményezőként lépett fel, és azt firtatta, miért nem órá bízták azoknak a névtelen rágalmozó leveleknek a megírását, amelyekkel Czakót homoszexualitással vádolva akarták lejáratni évfolyamtársai körében? A hangvételből ugyanis rögtön kiderül, hogy nem fiatal, hanem idősebb személytől származnak, tartalmukat így szinte senki nem hitte el, sőt többen a politikai rendőrséget sejtették az akció mögött.⁷³² 1976 májusában viszont „Kovács” már óvatos kibúvókat keresve arról beszélt megbízóinak, hogy „a fenntartás nélküli információadás tekintetében problémái vannak”, és a belpolitika bizonytalanságai miatt, bár a „nagy ügyben” továbbra is hisz, a továbbiakban csak „olyan eseményről ad információt, amely megítélése szerint tényleg ellenséges tevékenységre utal.”⁷³³ Végül a helybenjáró nyomozást az élet oldotta meg az állambiztonság számára: 1976, legkésőbb 1977 folyamán minden célszemély megszerezte diplomáját, többnyire más városban talált munkát, és a csoport felbomlott. Vágvölgyi Éva még 1974-ben végzett magyar-ének szakon, s további zaklatását, munkahelyről való eltávolítását azzal előzte meg, hogy oda ment dolgozni, ahol már „nem volt lejjebb”: értelmi fogyatékosok közt végzett zeneterápiát Budapesten.⁷³⁴ Czakó Tamással 1976 februárjában Molnár

rendőrőrnagy és Farkas százados „figyelmeztető beszélgetést” folytatott a SZOTE rektori hivatalában; a későbbi jelentés szerint diplomáját kézhez kapva, képességei alapján maradhatt volna az egyetemen, de „bigott vallásossága” miatt nem, viszont a rektorhelyettes ajánlására a szentesi kórházban elhelyezkedhetett.⁷³⁵ Bár a célszemélyeket személyzeti vonalon tovább akarták figyelteni, a „szocialista törvényesség” imperatívusza, azaz a helsinki egyezségokmányok magyarországi törvényerőre emelkedése (1976. január) ezúttal nem tette lehetővé a további aktagyártást. Az „Útkeresők” felterjesztett anyagát maga Harangozó Szilveszter, a BM III/III-as Főcsoportfőnökség helyettes vezetője is tanulmányozta, s az ügyet ezzel a megjegyzéssel zárta le: *„A feldolgozó munka nem hozott felszínre olyan adatokat, amelyek az ellenséges tevékenységet bizonyítanák. Csupán az igazolódott be, hogy ismereteik bővítése érdekében vallásfilozófiai kérdéseket vitattak meg egymással. Tekintettel arra, hogy a feldolgozás alatt álló személyek izgató tevékenységére utaló jogi erejű v. operatív bizonyítékok nem keletkeztek, a 004/69 sz. Miniszterhelyettesi Parancsban felsorolt kategóriák Czákó Tamás és társai „F” dossziében történő nyilvántartásba vételét és ellenőrzését nem teszik lehetővé.*⁷³⁶

VII. 2. „Nemcsak tanulmányozni, hanem megélni.” A Fokoláre lelkiesség szegedi kezdetei

Chiara Lubich 1961 februárjában utazott először Magyarországra egy távoli unokatestvére meghívására turistaként, s többek közt felkereste a máriaremetei kegytemplomot is.⁷³⁷ Az 1960-as pápai jóváhagyás után Mária Műve néven is ismert lelkiesség hazai átplántálása ekkor természetesen nem jöhetett szóba, már csak a Fekete-Hollók perek miatt sem. Chiara utazásának eredményeként azonban már 2-3 év múlva elindultak Magyarországra az első fokolarinók és fokolarinák – szintén turista útlevéllel utazó egyetemisták – elsősorban a Bécsben és az NDK-ban működő közösségekből, sőt a bécsi fokolárt Chiara kifejezetten ezzel a céllal hozta létre.⁷³⁸ A külföldi „turisták” elsősorban a fiatalabb lelkészekkel és híveikkel igyekeztek feltűnés nélkül kapcsolatba kerülni, beszédbe elegyedni, s általában lelkiességi írásokat is hoztak magukkal.⁷³⁹ Bár legjobban Budapesten lehetett „alámerülni” az észrevétlen evangelizációhoz, az első lelkiességi közösség nem itt jött létre, hanem Tomka Ferenc irányításával Egerben, 1973-ban. Tomka 1971-1973 közt Rómában végzett teológiai tanulmányai során ismerte meg a lelkiességet, amelyet azután az egri hittudományi főiskola tanáraként nemcsak az ifjúsági hittanokon, hanem kispapok közt is igyekezett meghonosítani.⁷⁴⁰ 1975-76 folyamán három házaspár kezdeményezésével, Tomka ösztönzésével és lelkivezetésével a pesti csoport is növekedésnek indult: a csatlakozók közül többen is Egerben ismerték meg a lelkiességet, és lettek annak elkötelezett tagjává, így kiforrott formájában tulajdonképp egy egri-pesti közös-

ség kialakulásáról beszélhetünk. Ezzel egy időben Szegeden Sávai János szeged-rókusi segédlelkész is hasonló, igaz jóval kisebb létszámú ifjúsági közösséget kovácsolt össze, ő viszont nem a Fokoláre őshazájában, hanem idehaza, közvetetten, ismerősök útján szerezte első értesüléseit a mozgalomról. Tomkával együtt ők ketten lettek a Fokoláre első papi képviselői Magyarországon. Az osztrák fokolarinók s velük kapcsolatba került 2-3 nyugat-magyarországi család, többek közt *Zöldi Pál* tüdőgyógyász és felesége, valamint titokban fogadalmat tett szerzetesnővérek már az 1960-as évek végén eljutottak Szegedre, és újabb kapcsolatokat alakítottak ki, itteni működésük azonban nem sokáig tartott. Ennek hátteréről igen keveset lehet tudni, a visszaemlékezések szerint egy (meg nem nevezett) „egyházi személy” híveit féltve, feljelentéssel fenyegette meg őket, ha még egyszer Szegedre jönnek.⁷⁴¹

Az első lépéseiket próbáló szegedi és más magyarországi Fokoláre-közösségek külföldi testvérszervezeteiket egyelőre csak az alapelvekben (evangélium radikális megélése, Isten a szeretet; ennek továbbadása) követhették, így a 80-as évek előtti időszakban inkább csak „életige-körökről” lehet beszélni: ezután érett meg a helyzet arra, hogy elkötelezettebb tagjaik hivatások szerinti tovább tagozódjanak, és fogadalmas élet-közösséget alkossanak. Ekkorra már a külföldi kapcsolattartás lehetőségei is kiszélesedtek. Amikor Sávai Jánost 1971-ben Csanádpalotáról Szeged-Rókusra helyezték, és plébániai énekkar valamint hittanközösség beindításával próbálkozott, már olasz nyelvtudása révén voltak ismeretei a lelkiségről: az előző évek folyamán paptársaitól, ill. fiataloktól néhány magnószalaghoz jutott hozzá, amelyek olasz GEN-dalokat tartalmaztak, s ő kezdte ezeket magyarra fordítani.⁷⁴²

Hiába bizonyult azonban Sávai kitűnő társasági embernek és szervezőnek, Szeged-Rókuson szinte áthatolhatatlan falba ütközött, amikor lelkipásztori munkáját meg akarta kezdeni: hívei még mindig a Kovács Imre elleni megtorlás hatása alatt voltak. *„Kimondhatatlan félelem ült az emberekben.”* jellemzi a helyzetet Sávai János. *„Oda egy fiatal be nem tette a lábát, mert a plébános (a Kovács Imrét sem szívelő Kiss József) szinte rosszul lett az idegeségtől, nem akart ujjat húzni a hatalommal... Próbáltam a fiatalokból, hittanosokból ministránsokat toborozni. A gyerekek nagyszerűen lelkesedtek – aztán a következő vasárnap még misére sem jöttek el. Teljesen ledöbbsentem, s akkor a plébános jött, kegyetlenül lehordott: mit képzelsz én! A szülők hozzá mentek panaszzra, hogy ki akarom tenni tortúrának a családot – ki akarom állítani a gyerekeket az oltár elé, holott ebből volt már tragédia. Józan eszű emberek estek kétségbe, s nem engedték a gyerekeket még hittanra sem, elvitték őket máshová.”* Hogy Szeged-Rókuson mégis újból beindulhatott az ifjúsági munka, jórészt az énekes zenének, a beat-misének volt köszönhető. A városban az első beat-misé a ceglédi Prohászka-család rendezte, amelynek egyik tagja Margit, Hódmezővásárhelyről, Majoros Mária közösségéből át-

kerülve csatlakozott a szeged-rókusi közösséghez. A sikerhez a leendő közösség egyik tagja, *Kerényi Tibor* villamosmérnök szerint az is elengedhetetlen volt, hogy a maguk részéről a fiatalok ismerjék fel: a félelem légkörében kudarcra van ítélve bármilyen lelkipásztori munka, és a holtpontra nekik is át kell segíteniük az új káplánt – kezdetben azzal, hogy ők is keresik a társaságát.

Sávai János zenei előképzettség nélkül, de a könnyűzene iránti fogékonysággal szervezte meg Rókuson a templomi ének- és gitáros zenekart a kántor, Pusker János segítségével. A péntek esti és a vasárnap délutáni teázások keretében tartott összejövetelek képezték a 17-33 év közötti fiatalokból álló rókusi közösség másik pillérét, amihez nem sokkal később már a szellemi-lelki alapot Chiara Lubich „életigéi” (parola di vita) szolgáltatották. Az evangéliumi idézetből és Chiara hozzáírt elmélkedéseiből álló üzenetek fő mondanivalója az volt, miként lehet életre váltani a mindennapokban, a közösségben az idézett szentírási részt. Sávai segéd-eszközei mindehhez a diavetítés és saját fényképei voltak, amelyekhez ő külön elmélkedéseket is írt. A hangalámondásos-képes lelkigyakorlatoknak egyre növekvő közönsége lett, ami már kb. 20-30 fiatal jelentett a közösség szintjén.⁷⁴³ A zenei repertoáron Sillye Jenő dalai, a Gen Rosso és a Gen Verde olaszból lefordított szerzeményei szerepeltek, de még inkább mágnesként vonzotta a fiatalokat a *Superstar* oratórikus és szintén Sávai által magyarra fordított változata (a felvételt külföldről szerezte be hangszalagon, s hallás után kottázták le). 1974 nagypéntekjén a rókusiak férfi és női szólamokkal, gitárkísérettel adták elő a zsúfolásig telt templom előtt, sőt a templomba betódult fiatalok egy része még táncolt is, úgy érezték magukat, mint egy igazi rock-koncerten.⁷⁴⁴ Mindez aligha lett volna lehetséges, ha Kiss József plébános végül le nem győzi félelmeit, és nem arra használja fel békepapi minőségét és befolyását, hogy a hatóságok előtt plébániáján fedezze az ifjúsági lelkipásztorkodást, mint ahogy azt nem egy jobb érzésű békepap társa megtette.

A hittanos csoport tulajdonképpen akkor vált „életige-körre”, mihelyt az életigékhez, vagy Chiara Lubich más elmélkedéseire való hozzájárulás révén valamelyest be tudott kapcsolódni az egyetemes mozgalom vérkeringésébe, és havonta rendszeres híreket is kapott róla. A szegediekkel történő kapcsolattartás érdekében Chiara 1975-ben Szabadkán női fokolárt, Újvidéken pedig férfi fokolárt alapított, s innen érkeztek a szeged-rókusi csoportot elsőként gondozó, tapasztalt külföldi fokolarinik (a horvát Ankica és Florian, később Ivan, a szlovén építészmérnök-hallgató és társa, az olasz Raffaella). Viszont még ők sem tudták egykönnyen elmagyarázni a Fokoláre lényegét, tekintve, hogy a már akkor is sokszínű mozgalom nem kötődött egyetlen speciális tevékenységi területhez, ahogy voluntárik animátor-szerepei sem.

Az újonnan csatlakozók előtt sem volt sokáig világos, hogy ez valami újdonság, vagy maga a kereszténység, az evangélium radikális élésének a formájában?⁷⁴⁵

Az Újvidékről illetve Szabadkáról jött látogatások lényegében a 80-as évek elejéig kijelölték a szegedi közösség külföldi kapcsolattartását, a jugoszláv szálnak is köszönhetően ők alkották a „déli szárnyat”, míg az inkább osztrák és NDK-beli lelkeséggel kapcsolatot tartó pestiek és egriek az „északi szárnyat”. A Jugoszlávia felé tájékozódás a földrajzi közelség mellett is több szempontból megtermékenyítőnek bizonyult: az ottani nagyobb vallásszabadságnak köszönhetően a bázisközösségek számára is sokkal nagyobb mozgástér nyílt (Jugoszlávia és Olaszország, a lelkeség őshazája közt még élénkebb volt a kapcsolat) és a vallásos, magyar nyelvű szakirodalom kiadása sem ütközött különösebb nehézségekbe. A határ menti magyar települések, így Szeged lakói is kishatár-átlépővel 25 km-ig utazhattak be az országba, ahol pezsgő vallásos ifjúsági élettel találkoztak, különösen a horvát nagyvárosokban, leginkább Zágrábban (Varjasi Gyula, a szegedi Dóm karnagya).⁷⁴⁶

A kezdeti szoros ellenőrzés miatt a közvetítők néha csak egy-két mondatból – az evangéliumi idézetből és Chiara hozzáfűzött kommentárjából – álló buzdítások formájában tudták átjuttatni az életigéket a határon, amelyeket a közösség tagjai egy átütőpapírra 8-10-szer gépeltek, indigóval másoltak, majd a papírokat csíkokra vágva osztották szét. Számukra ezek lettek a hitélet radikális átformálódásának alapkövei, amelyeknek mindennapokban történő gyakorlása a Fokoláre-t markánsan megkülönböztette más lelkeségektől. Smohai Ferenc informatikusnak, aki lelkesedésből két év alatt tanult meg olaszul, és Sávai távozása után a csoport „hivatalos tolmácsává” lépett elő, már korábról, Bulányi-közösségbeli élményei révén volt összehasonlítási alapja: *„Azt addig is tudtuk, hogy az evangéliumot lehet olvasni, lehet rajta elmélkedni, elemezni, mint a Bokorban, de hogy megélni is lehet az egészet, a feltétlen szolgáló szeretetet gyakorolva, ez teljesen új volt és mindenestül magával ragadott bennünket.”* Az életigék gyakorlati alkalmazásának csakhamar kialakult a sajátos módja: a találkozóon felolvasták és elmélkedtek róla, utána ki-ki a saját életében próbálta valóra váltani, majd a rákövetkező találkozóon mindenki beszámolt az ezzel kapcsolatos tapasztalatairól, érzéseiről és nehézségeiről, arról, „hogyan tudott szeretni”. Később, a nagy létszámú találkozókön szokássá vált (más új típusú lelkeségekben is), hogy ilyen beszámolókat, az ún. tanúságtételeket a szélesebb hallgatóság előtt is tartsanak az arra önként vállalkozók.

A kötetlen zenélés, éneklés mellett a szintén kötetlen formájú közös imák (amelyek egyidejűleg terjedtek a beat-misés generáció többi közösségében is), az életigéhez kapcsolódó gyakorlat közérthetősége, és az egyedülálló közösségi élmény voltak azok a tényezők, amelyek réteg-függetlenné tették az életige-kört. (Szinte minden egykori tag természetesen

első helyen említi: „úgy éreztem, itt engem nagyon szeretnek”, de ugyanezt fogalmazzák meg egy külföldi fokolárban, vagy mint más példán már láthattuk, a Loppianóban tett látogatáskor is.) A visszaemlékezések szerint a hetvenes évek végére a kb. 20-22 fős tagságnak hozzávetőlegesen a felét tették ki főiskolai és egyetemi hallgatók, vagy friss diplomások, másik felét munkásszarmazásúak alkották, és ahogy a csoport, bővülésével párhuzamosan külsős lelki-gyakorlatos helyszínek után nézett, úgy csatlakoztak hozzá a Szeged környéki községekből és tanyákról gazdálkodók gyermekei is. A korai hittanközösségbe négy roma (3 fiú és egy lány) is eljárt, igaz, őket elsősorban a zenélés vonzotta: *„A vérükben volt a zene. Az egyik gitározott, a másik meg dobolt nálunk, és Sávai atya őket is át tudta úgy formálni, hogy mindenféle zenei ötletük volt, ő pedig elfogadta tőlük, hogy ezt így, azt úgy kell. 3-4 évig jártak közénk.”* (Doszpodné Szirányi Katalin orvos)

Ahogy a lelkiség korábbi hírhozói, úgy a jugoszláviai fokolarinik sem nevezték néven a Fokoláre-t, még kevésbé definiálták mozgalomként, hiszen sem magukat, sem vendéglátóikat nem akarták veszélybe sodorni. Mégis, vagy tán épp emiatt, a későbbi köztudatban a markánsabb „fokolár” és nem a hivatalos „Mária Műve” megnevezés maradt meg, nemcsak Magyarországon, hanem a világegyházban is. Ehhez később a szegediek is tartották magukat, a lelkiséget éveken át csak *Ideálként* emlegették, s kerültek minden látványos külsőséget, feltűnést. Az evangélium szavai itt is igazodási pontként szolgáltak: „Arról ismerje meg mindenki, hogy tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt.” (János 13,35)⁷⁴⁷ A látszat ellenére a lelkiség nem plébániához, hanem inkább családokhoz kötődött, és bár minden tagjának volt saját egyházközsége, ahova misére is eljárt, sőt néhányan plébániai képviselőtestületek tagjai is voltak, ám egy híveit alaposabban ismerő plébános előtt nyilván nem lehetett sokáig titokban tartani a „különcködést”. Ez lett egyházi részről a Fokoláre ellen kezdetben (és olykor ma is) hangoztatott legfőbb érv: van EGY katolikus egyház, amelyet Krisztus alapított, azon belül nincs szükség semmilyen külön lelkiségre, irányzatra, mert az már szektásodás. *„Mások azért kritizálták, miért kell az egész evangéliumból kiragadni azt az egy mondatot, és egy hónapig azon rágódni – helyette mindennap olvassuk magát az evangéliumot, és azt éljük meg. De abban meg Chiarának volt igaza, hogy egyszerre egyben mélyüljünk el, és utána kerüljön sor a következőre. Ő ezt is egy terv, témakörök szerint csinálta: egy hónap – egy témakör.”* (Doszpod László vasútmérnök). Bíráló tárgya lett a túlzott rejtőzködés is, amely a kritikusok szerint mindenáron való konfliktus-kerülést, egyfajta „rizikómentes kereszténységet” eredményezett.⁷⁴⁸

A kritikák mellett azonban Udvardy püspök részéről kivételes támogatás és bátorítás érkezett. Várható volt, hogy a Bokorról is toleránsan nyilatkozó Udvardy az életige-körrel

szemben sem lesz elutasító, hiszen az néhány vonásban mindenképp konzervatívabb lelkiséget képviselt: kiemelt jelentősége volt a Mária-tiszteletnek, a helyi püspökkel való egységnek és egyeztetésnek. A püspök ezen kívül személyesen is rokonszenvezett Sávaival, így a szeged-rókusi káplán bizalommal fordulhatott hozzá, amikor a rendőrség zaklatni kezdte. Találkozójukra 1975 végén, vagy 1976-ban került sor: „*Udvardy megmutatta a püspöki direktóriumot (az egyház és zsinat szellemének megfelelő »cselekvési terv«) meg más dokumentumokat [...] azt mondta, nézze, ha magát előveszik ezért az ifjúsági munkáért, akkor hivatkozzon erre a paragrafusra: »a püspök megbízásából csinálom!« A direktóriumnak volt egy ilyen előírása, amely kötelezővé teszi a világiak bevonását a lelkipásztorkodásba. Ez az előírás 1974 körül született, nagyon nagy dolog volt ez akkor!*”⁷⁴⁹ A püspök is hangoztatta a Fokoláre egyik alapelvét: a lényeg, hogy „jól csinálják”, azaz kizárólag az Evangélium szerint, ne vigyenek bele semmi politikát, és a mélységre menjenek rá, ne a látványra.

Az egyik emlékezetes rágalom röviddel azután érte a lelkiséget, hogy Szegeden kívülre is tájékozódni kezdett: 1977-ben Sávai gúnyos hangvételű levelet kapott, „a rókusi KISZ” aláírással. A piros írógépszalaggal gépelt üzenet írói hálás köszönetüket fejezték ki, hogy amit ők nem tudtak elérni ennyi idő alatt, azt ő hamar elintézi: az egyházban belülről bomlaszt. A levél szintén egyházi embertől vagy annak megbízottjától származhatott, esetleg az ÁEH biztatására, de lehetett a szerző valamelyik megijedt szülő is. Sávai János hittanosai szerencsésnek mondhatták magukat, hogy az „Útkeresőktől” eltérően viszonylag keveset tapasztaltak meg a hatósági zaklatásból (az atya viszont annál többet), a találkozók vagy a vasárnapi misék utáni rendőri igazoltatás nem számított rendkívülinek abban az időben, s a középiskolai, egyetemi vagy munkahelyi illetékesek részéről elhangzó figyelmeztetéseket sem érezték nagyobb „retorzióknak”, mint amire más hétköznapi vallásos ember is számíthatott, ha templomba járt.⁷⁵⁰

A hatóság igyekezett nagyobb horderejű, mai szemmel nézve persze érthetetlen ügyekben is fogást találni a hittanosokon. 1975-ben az életige-kör, mint ének- és zenekar is, a zsúfolásig telt egri székesegyházban „vendégszerepelt”. A pártbeli illetékesek szemét már ez a tömeg is szúrta, és amikor a misén elhangzó rövid elmélkedések és szentírási idézetek közt ott volt Péter apostol 2. levelének egyik kitétele („mi új égre és új földre várunk, amely az Igazság otthona” 3,13.), kipattant a „botrány”, amely a helyi pártszervezet jóvoltából még az Országos Rendőr-főkapitányságot is megjárta. Az atyát Szegeden becitáló nyomozók nagy nehezen tudták csak megérteni, hogy az idézet a Bibliából való, amely nem tiltott irodalom, így szó sem lehet rendszerellenes izgatásról. E hatósági árnyékra vetődéshez mérhető eset volt az is, amikor egy zenés pünkösdi műsort hirdető, „írógéppel sokszorosított plakát” miatt jelentette fel valaki a rókusi káplánt a megyei ÁEH titkárnál, Rátkai Jánosnál. Rátkai, kezében a min-

dössze A/4-es méretű hirdetéssel a plébános jelenlétében vonta felelősségre Sávait, sajtóvétségére hivatkozva. A helyzetet maga Kiss József mentette meg: felhívta a titkár figyelmét arra, hogy a „plakát” nem lehet sokszorosított (indigós) példány, hiszen piros betűkkel gépelték le, tehát nyugodtan kithető.⁷⁵¹

1976-tól a szeged-rókusiak a Szegedtől 20 km-re levő Bordányba, Tari Sándor gazdálkodó tanyájára kezdtek kijárni, hogy ne legyenek annyira szem előtt, és ott tartásuk meg hétvégi lelkigyakorlataikat. A gazdával három fián és *Perlaki Flórián* domaszéki segédlelkészen keresztül ismerkedtek össze: a Tari-fiúk, ha Szegeden jártak, rendszeresen Rókusra mentek be misére, így kapcsolatba kerültek az életige-körrel. A kamaszkorban lévő ifjabb Sándornak, Istvánnak és Antalnak imponált az akkor még hosszú haját és farmernadrágot viselő, jó szónoki képességű káplán. Az életige-kör tagjai Tariék tanyáján egy mobil lelkigyakorlatos faházikót barkácsoltak össze, majd teherautóval elszállították a Bükkbe, a Mónosbél melletti Tardosbányára, amely a hittanosoknak – és korábban a kispap Sávai Jánosnak, valamint szemináriumi társainak is – kedvenc kiránduló- és lelkigyakorlatos célpontja volt. Leggyakrabban az erdő mélyén megbúvó Antónia menedékházban szálltak meg,⁷⁵² de nem egyszer vertek sátrat a mónosbéli erdősz, Kovács Lajos házának udvarán is. A katolikus erdősz hozzájárult, hogy az udvaron állítsák fel a faházikót (ma is ott áll), amely 1977-ben a szegediek által megszervezett első Máriapolinak, azaz az egyetemes mozgalomban „Mária városa” néven ismert kb. 1 hetes lelkigyakorlatos nyári tábornak adott otthont – egy évvel megelőzve a pesti fokolár első hasonló, Budakeszin tartott találkozóját.⁷⁵³ A szegedieknek volt már róluk külföldi tapasztalata, 1975-től már részt vettek nyaranként Újvidék, Zágráb, vagy Ljubjana kolostoraiban, plébániáin néhány nemzetközi „Mária-város”-programon. Az 1977-es mónosbéli találkozót a jugoszláv fokolarinik vezették, bemutatva saját közösségüket, és tevékenységi területüket. Mivel Sávai atya ezt követően több rendőrségi idézést is kapott, a rákövetkező évet a közösség kihagyta, viszont kimentek a zágrábi Máriapolira. Majd 1979-ben és 1980-ban is Ópusztaszeren szervezték meg a következő összejövetelt.⁷⁵⁴

Tekintve, hogy Sávai Jánost gyakorlatilag szemináriumi évei óta szemmel tartották, és rendre beidéztek a rendőrségre, az Antónia-lakot pedig 1970 óta figyelték, szembetűnő, és a mai kutató számára zavarba ejtő a szeged-rókusi életigés közösséggel szembeni hatósági ignorancia. Ennek hátteréről csak sejtéseink vannak, az egyik lehetséges magyarázat szerint az egykori „Benzolgyűrű” papjai mind foglalkoztak ifjúsági csoportokkal, de ezek közül a szeged-rókusi életige-kör működött a legkevésbé feltűnően, és eltérően pl. az „Útkeresőktől” nem volt az ország nagy részére kiterjedő kapcsolatrendszere.⁷⁵⁵ Egy 1972. május 2-i III/III-as jelentés szerint e papi közösség befolyása alatt „5 különböző illegális csoport állt, szeminári-

umon belüli és kívüli egyházi, valamint polgári személyekből”. *„Magánházaknál, plébániákon, iskolai szünetekben pedig Mónosbélen az »Antónia« erdészházban, de más kiránduló helyeken is összejöveteleket tartanak, ahol »Út- és istenkeresés« címén vallásfilozófiai és egyházpolitikai előadásokat és vitákat rendeznek [...] többségükben a Tanárképző Főiskola és az orvosi egyetem hallgatói, 30-35 fő. Általában jeles és kitűnő tanulmányi eredményeik vannak, ezért környezetükre gyakorolt hatásuk jelentős”.*⁷⁵⁶ Az illegális jezsuita novíciusoknak tartott lelkészekkel⁷⁵⁷ kapcsolatban CSMRFK III/III. alosztály a következő év nyarára ért el „átütő” sikert: lelkivezetőjüket, Holló István spirituálist sikerült eltávolíttatni a szemináriumából, mások az egyházmegyéből is elmentek, sőt egyikük, *Pelle András* újszegedi káplán aposztatált. *„Az illegális papi csoport teljesen felbomlott, a hozzájuk kapcsolódó ifjúsági csoportok létszáma leszűkültek, fellazultak [...] Gubik Mihály és Sávai János rk. segédlelkészek a csoport bomlasztása óta nem fejtenek ki olyan tevékenységet, amely alapnyilvántartás tárgyát képezhetné. Operatív érdekből mindkettőjüket kutató nyilvántartásba helyezzük.”*⁷⁵⁸

Az állambiztonság relatív passzivitása mellett egyedülálló vegyi hadviselést folytattak Bordány falu helyi kiskirályai, viszont nem tisztázott, hogy ez az életige-kör, vagy személyesen id. Tari Sándor ellen irányult-e. A „Bordány Előre” Termelőszövetkezet ugyanis 1977-ben éppen a gazdálkodó tanyája mellé helyezte át a dögtemetőjét, ahol az elpusztult szárnyasjóságokat földelték el. Így néha elviselhetetlen bűz terjengett a környéken, amelyet ezután még a május 1-i traktoros felvonulások is elkerültek, pedig a majálisnak addig mindig egyik fő színtere volt a tanyaudvar: itt főzték a TSZ tagjai számára a bográcsos pörköltet. Tari Sándor hiába ment többször panaszra a bordányi tanácselnökhöz, rendre ezt a választ kapta: *„az én pártom rakatta oda azt a dögtemetőt, és ott is marad. Maga elmehet a panaszával az Atyaúrstenig is, az akkor is ott marad.”*⁷⁵⁹

1979 fordulónév a szegedi Fokoláre történetében: Sávai Jánost püspöke Rómába, a Pápai Magyar Intézetbe (PMI) küldte ki teológiai tanulmányai folytatására. A döntés háttérében álló ÁEH, sőt még inkább a belügy a római ösztöndíjat kitűnő lehetőségnek látta a renitens pap beszerzésére, a PMI-ben és egyáltalán a Vatikánban történő hírszerzés céljából. A „Marosi János” fedőnevet kapott káplánnak azonban a kezdeti, színlelt együttműködés után csakhamar minden színészi képességét latba vetve sikerült kihátrálnia a megbízásból, így kinti foglalkoztatásától eltekintettek, viszont ellenőrzését Rómában is fenntartották.⁷⁶⁰ Mivel az ügynökjelöltek – különösen a III/1 osztály által külföldi hírszerzésre kiszemelték – igen alapos „környezettanulmányon” mentek keresztül, azaz minden irányú kapcsolataikat részletesen feltérképezték, ezek után még inkább figyelemreméltó a szegedi állambiztonságiak szükségvisága az életige-körrel, sőt magával az egyetemes lelkiséggel kapcsolatban. Jelentéseikben

csak halvány utalásokkal találkozhatunk, még a rókusi közösség működésének sokadik évében is: „Könnyen köt ismeretséget, és környezetére – főként a fiatalokra – mély hatást tud gyakorolni” – írja a Sávai Jánosról szóló jellemzés. Még egy-két helyen történik említés általánosságban csoportbeli „fiatalokról”, de semmi több. És egy zárójeles észrevétel a Rómába való kiutazás előtti ügynöki eligazítás szövegében – gyakorlatilag az egyetlen hely, ahol a lelkiséget néven nevezik: „*Felhívtuk figyelmét arra, hogy kinti tanulmányain kívül egyéb témákkal ne foglalkozzon (M. ugyanis feltétlen híve a fuocularista [sic!] mozgalomnak).*”⁷⁶¹ Az a benyomás támadhat, mintha a szolgálatok egyáltalán nem lettek volna tisztában azzal, hogy a mozgalom idehaza is több éve működik. Tény, hogy még Tomka Ferenc nagyobb létszámú, külföldre több szállal kötődő (s a Regnum vagy a Bokor vezetőivel is rendszeres kapcsolatot tartó) egri-pesti csoportjait is csak 1983-ra sikerült bemérnie a helyi BM szerveknek, és csak ezután is rendkívül foghíjas információkat szereztek tevékenységükről.⁷⁶² Hogy többre volt-e politikai akarat, kérdéses: az említett rejtőzködést leszámítva ugyanis a 70-es évek végétől és a 80-as években az egyházi elhárítás elsősorban a még mindig legveszélyesebbnek tartott Bokorra és a Regnumra koncentrálna erőit.⁷⁶³ Az egykori Fokoláre-tagok meggyőződéssel vallják azt is, hogy soraikban soha nem volt beépített ügynök: „*Egy intellektuális közösségbe, ahol az Evangéliumot csak tanulmányozzák, elemzik, simán beépülhet egy kém vagy besúgó. De mikor arról van szó, hogy te ma hogy élted meg, mit csináltál ma, hogy valósítottad meg a kereszténységedet, és ezt elmeséljük egymásnak, onnan egy besúgó elmenekül. Nem tud mit kezdeni az egésszel, nem érzi magát jól ott. Legalábbis mi ezt tapasztaltuk meg.*” (Erhardt Gyula villamosmérnök)⁷⁶⁴

A káplán Rómába távozása után az énekkar ugyan felbomlott, a közösség azonban tovább működött. Az összetartó szálak mindamelllett a tagok többségének családalapításával meglazultak, s 1980-tól a szeged-rókusiak közül sokan az újszegedi plébániára kezdtek átjárni, mivel itt a frissen pappá szentelt, és a lelkiségnek szintén elkötelezett Kiss Imre lett a káplán és az „utánpótlás” szempontjából is jóval több fiatal volt, mint régi helyükön. Ekkorra az életige-kör is tovább tagozódott, és kialakultak a későbbi fogadalmas közösségek csirái: létrejött egy külön 3 tagú lánycsoport, amelynek egyik tagja *Szélpál Márta* adminisztrátor ma a legnagyobb sikerüknek azt tartja, hogy fokozatosan szüleiket is be tudták vonni a Fokoláreba. Bár nem tagként, de e kisebb csoportba eljárt Prohászka Margit Jolánta is, aki olyan lelki élményeket kapott a lányokkal való találkozókon és a lelkigyakorlatokon, hogy rendtársaival ennek alapján alakították ki közös életüket, amikor nyaranként lehetőségük volt összejönni (vö. 484. sz. jegyz.) Kiss Imrén kívül a 70-es évek folyamán más fiatal papok is bekapcsolódtak a helyi lelkiségbe, mint *Perlaki Flórián, Szigeti Antal, Kárpáti Sándor* vagy *F. Szabó Já-*

nos, akik szintén összejártak, külön csoportot alkotva. Mindegyikük már szemináriumi éve alatt megismerkedett külföldről jött fokolarinikkal. A szeged-rókusi csoporttal viszont csak a nyári táborozások alkalmával, vagy havonta egyszer magánlakásokon jöttek össze. A papi közösségbe 1977-78 folyamán bekerült Perlaki számára revelációként hatott a felismerés paptársairól, hogy valóban szeretettel vannak plébánosuk iránt. A plébánosok és segédlelkészeik kapcsolata többnyire valóban nem ment túl a formális hivatali érintkezésen, sőt néha a pártállami beidegződésekből adódó gyanakvás is megterhelte. Ilyen körülmények közt hatalmas lendítőerőt jelentett a fiatal papok számára, hogy a lelkiségben megtalálhatják az őket speciálisan érintő vonásokat. Egyik rendszeres programjukká vált szabadnapjaikon az idős, beteg paptársak végiglátogatása és gondozása.

Közülük először Perlaki Flórián próbált létrehozni Szegeden kívül domaszéki, zákány-széki, bordányi és mórhalmi ministráns kamaszfiúkból egy 7-8 fős életige-kört, amely a kezdeti kedvcsináló együttes játékok, focimeccsek után lelkiekben már túlmutatott a hétköznapi hittanórákon. A tanyasi fiatalok azonban sokkal nehezebben barátkoztak meg a saját életükről, tapasztalataikról való tanúságtétellel, a „megnyílással”, mint Sávai János fiataljai, akikkel jó ismeretségben voltak. E csoport tagjai voltak többek közt a Tari-fivérek is, s általában egymás tanyáin tartották összejöveteleiket. Mindössze 3-4 évig, ugyanis a családalapítások, továbbtanulások miatt a csoport később felbomlott, illetve 1982-től, Perlaki Flórián dombegyházi plébánossá történő kinevezése után fokozatosan beolvadt az újszegedi közösségbe.⁷⁶⁵ (A megyében ezen kívül *Dúl Géza* segédlelkész körül alakult ki életigés csoport a csongrád-piroskavárosi plébániára helyezésekor [1976],⁷⁶⁶ de csak a segédlelkész ottani működéséig, 1978-ig maradt együtt.)

A „szeged-rókusi korszak” vége felé tehát csírájában két olyan hivatási ág is megjelent a közösségben, amelyek a külföldi Fokoláre Mozgalomból már régen ismertek voltak. A 80-as évek elejétől ezen kívül már éves rendszerességgel, minden nyáron sor került a Máriapolik megrendezésére; az „északiak” és a „déliak” az első közös, már országosnak nevezhető találkozójukat 1982-ben Gerendáson, Szigeti Antal plébániáján szervezték.⁷⁶⁷

VII. 3. Akiket karizmatikusoknak tartottak

Az egyik legrészletesebb, a személyeket is találóan karakterizáló, pedagógiai és szociológiai aspektusból közelítő elemzést a 70-es évek Csongrád megyei bázisközösségeiről a JGYTF egyik hallgatója, a belügynek „Magyar Zoltán” fedőnéven dolgozó tmb vetette papírra. 1975. november 20-i jelentéséből (amelyet elemző részletessége miatt a II. sz. mellékletben külön közlünk) kiderül, hogy Szegeden ekkor legalább három helyen volt külön az

egyetemista és főiskolás fiatalok számára folyamatosan ifjúsági mise, és ezek köré csoportok is összekovácsolódtak. Ehhez, jegyezte meg a jelentéstevő, „a Zenetanár-képző, a JGYTF, a JATE, és a SZOTE bőséges emberanyagot szolgáltat.” Ő maga a Szt. József templom énekkarának volt a tagja, amelyet a rendőri felügyeletől megszabadulva 1970-től 1975-ig ismét Babits Emese vezetett. „Magyar Zoltán” azonban nemcsak saját, „Szent József körnek” nevezett csoportjáról ad plasztikus leírást: otthonosan mozog még három hasonló profilú új bázisközösség világában is, amelyek Szeged-Kiskundorozsmán, Csongrádon, és Szentesen működtek. Személye is bizonyítja, hogy köztük, valamint a szegediek között már volt átjárás, egyrészt a zenei anyagok, főleg kották másolása-terjesztése, másrészt a szülővárosukba időnként hazalátogató egyetemisták-főiskolások révén, akik mindkét helyen eljártak közösségbe (igaz, arról nincs adat, hogy „Magyar” a mélyebb ismeretségekre még a hálózati munka előtt, vagy már a szolgálatok megbízásából tett-e szert). Az informátor e csoportok résztvevőiben minden tradicionális egyháziasságból kilógó viselkedésük, és újításaik ellenére bigott, de végső soron „jó irányba nevelhető” – értsd: a szocializmus ügyének megnyerhető, szimpátiára hangolható – embereket látott. Ám mindez egy-két rokonszenv-megnyilvánulástól eltekintve csak kevésbé tompítja nála az ügynökjelentések zömét obligát módon jellemző, rosszmájú hangvételt. Fokozottnak tartja a tanárjelöltek felelősségét, különösen, ha vezetőként álltak egy-egy csoport élén.

Érdekes momentum, milyen felületes vallási ismeretei voltak a közösségeket amúgy pedagógiai éleslátással analizáló tmb-nak. Az „őskeresztény normákhoz való visszatérés, közös imádkozás, a »jel« (=karizma) elnyerésének várása” és nem utolsósorban a gitáros könnyűzene, a lelkesült éneklés miatt máris a karizmatikus mozgalomhoz sorolja őket, holott annak legismertebb jellemzőivel egyik csoport sem rendelkezett: a „Szentlélek rendkívüli adományairól”, a nyelveken beszélés, prófétálás, és gyógyítás képességéről⁷⁶⁸ a jelentésben nem esik szó. Két beszélgetőtársam az egykori Szent József körből szintén tagadja, hogy közösségük karizmatikus jellegű lett volna (miközben mindketten elismerik, hogy „Magyar Zoltán” nagyon jól ismerte a helyzetet, jó meglátásai voltak). „*Nem volt itt semmilyen néven nevezhető lelkiesség, nem is tudtuk, hogy kik azok a karizmatikusok. Csak fiatalok voltunk és lelkesek.*” mondja Sz. K., aki 1973-ban, III. osztályos gimnazistaként kezdett eljárni az énekkarba, és 1977-ben ment férjhez annak egyik vezető gitárosához, Sz. L.-hoz. Sz. K.-val egy idős volt a szintén gimnazista *Szűts László*, akit egyik osztálytársa hívott el az énekkarba, azzal hogy „karácsonyi éjféli misén (1973) beat lesz, gyere, mert kevés énekesünk van.” Aztán, mivel jól érezte magát, ott ragadt. Ő félig tréfásan így jellemezte a kórust: „*Azt mondtad, karizmatikusok – hű de messze voltunk mi attól! Ritkán is imádkoztunk, nem volt ám bevett*

szokás, hogy azzal kezdjük a próbát, vagy fohászt mondunk a mise előtt... pedig nagyon ránk fért volna, hogy a Jó Isten beálljon a kórusba, mivel elég fegyelmezetlen csapat voltunk.” A „fegyelmezetlenséget” a mindig oldott hangulat, a lelkes amatőrizmus szinonimájaként kell érteni, ami természetesnek tűnt egy könnyűzenei kórus esetében. Míg a fentiek alátámasztásaként Sz. K. is azt mondja, hogy a kötetlen ima sem volt nagyon jellemző („mi elsősorban énekkel dicsőítettük az Urat”), Szűts László korigálja az imaéletről szóló visszaemlékezését: ekkoriban *Vecsey András* káplán tartotta a középiskolás hittant, amelyre színvonalassága miatt néhány egyetemista is eljárt, és a Szűts által kissé „édeskés, rokokó” stílusúnak tartott segédlelkésznek volt egy újítása: egy-egy szentírási, vagy litániából vett kifejezésen kellett elgondolkodni, majd a következő alkalommal egy kb. öt perces elmélkedést tartani róla. A választott kitételek némelyike, pl. a „Szűz Mária Jézusért epedő szíve” a csoport többsége számára túl elvontnak bizonyultak.⁷⁶⁹

A csoport egyik „alapító” tagja volt a 70-es évek elején a Fokoláre-történetből ismert *Kiss Imre*, és *Kocsis Fülöp*, a későbbi görögkatolikus püspök, ekkor mindketten gimnazisták. Az orgonán Babits, vagy *Bódi Dezső*, a szegedi színházi zenekar klarinétosa játszott, aki zenetárnaként is működött.⁷⁷⁰ Az énekkart átszőtték a rokoni kapcsolatok: 9-10 ember tartozott ebbe a körbe – „Magyar” szerint ő alkották a csoport vázát –, köztük a Kocsis-testvérek, és Sz. K. is, akinek később Szűts László a keresztszülő-társa lett. Az összlétszám mintegy 20-25 főt tett ki.⁷⁷¹ A kórus életkorilag heterogén volt, ha a ministránsok felsősök lettek, és jó hangjuk volt, Babits Emese őket is elhívta a csoportba. Így minden korosztály, egyetemistákig és dolgozó-kig bezárólag, képviseltette magát, az értelmiségiek számaránya 65-70% közt mozgott.⁷⁷²

Kiss Imre próbálta rábeszélni először Babits Emesét, hogy menjenek el könnyűzenei irányba, szervezzenek beat-misét, és a szegedi SJC vezetője nyitott is volt az újításokra. Így a Szent József énekkara szintén énekelni kezdett GEN-dalokat, Sillye Jenő egy-két szerzeményét és francia spirituálékat, sőt a *Superstar* egyes részeit is. Végül a László István és László György vezette vallásos Fortuna zenekart sikerült meghívni az említett karácsonyi éjféli beatmise előadásához, amely nagy sikert aratott, s a templomigazgató, Nagy Tibor magnóra is felvette.⁷⁷³ Az egykori mezőkovácsházi KALOT-vezető nem tagadta meg ifjúsági lelkipásztor-mivoltát békepap létére sem, amely miatt pedig a háta mögött, némiképp igaztalanul csak „Tubi Tibiként” emlegették:⁷⁷⁴ nemcsak a „hátát tartotta” a jezsuita templom fiataljai miatt, hanem aktívan részt vett a programjaikban is, a kirándulásokhoz buszt, szálláshelyet szervezett, sőt aki anyagi nehézségek miatt nem tudott volna részt venni, annak kifizette a költségeit. A kórus tagjai főként neki köszönhették, hogy hatósági zaklatásban soha nem volt részük.⁷⁷⁵ Tekintve az „Útkeresők”-ügyben megnyilvánult egyidejű III/III-as aktivitást, ez azért is lé-

nyeges, mert „Magyar Zoltán”, komolyan véve tmb minősítését, „Kovács Gáborhoz” hasonlóan maga is a jelentésvevőket jó tanácsokkal traktáló, interaktív informátor-típushoz tartozott: említett jelentése végén azt javasolta, hogy az átlag csoporttagokat részesítsék „jóindulatú intésben”, a „nyüzsgő” vezetőket pedig „enyhébb-komolyabb” fenyegetésben. Nincs azonban nyoma, hogy ötleteinek következménye lett, pedig a Szent József templom közössége, ill. Nagy Tibor többet „engedett meg” magának, mint Czakó Tamásék. A diafilmvetítés a 70-es években már megszokottá vált a templomban, de emellett a templomigazgató egy akkoriban csúcstechnikát képviselő keskenyfilmvetítő-gépet is beszerezett. Műszaki cikkekből mindig a minőséget vásárolta meg, a beat-mise felvételére használt Phillips magnó is ilyen volt. Nagy Tibor rendkívül gavallér módon elégítette ki az énekesek hangszerigényét is: a dobfelszerelés mellett meglepetésként egy rendkívül drága, és effektekkel is ellátott Yamaha elektromos orgonát szerzett be nekik.⁷⁷⁶

A megfelelő hangszereknek való utánjárással, és kiválasztásukkal Babits legtöbbször Szűts Lászlót bízta meg, aki már a gimnáziumban komoly elektronikai és hangmérnöki ismeretséget szerzett, és 1974 őszén tanulmányait a budapesti Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskolán folytatta. De a budapesti tartózkodásnak még lényegesebb következménye is lett: Szűts a XIII. kerületi Béke téri plébánia közösségébe kezdett eljárni, ahol akkoriban Sillye Jenő és zenekara muzsikált. A továbbiakban így ő lett az „összekötő” az itteni és a szegedi énekkar közt, az újonnan szerzett Jenő-dalokról az elsők között szerzett tudomást, s azokat kazettára másolva vitte le a Szt. József körnek. Sőt, az egyik oratórikus szerzeményét Sillye át is engedte neki, hogy a szegediek játsszák először. Babits Emese Szűts Lászlón keresztül kottákat is kért Sillye Jenőtől.

Ekkoriban szerezte be Szűts a ritkaságszámba menő, Tesla típusú, kombinált orsószkazettás rádiómagnót is, amellyel igen jó felvételeket tudott készíteni a szegediek számára. A felvételeket azután Bódi hallás után lekottázta, és egy lány, B. M., rendkívül kalligrafikus írással mindenki számára másolt kottákat. Szűts László ezenkívül Sz. L.-val együtt szívügyének tekintette, hogy Sillyét meghívják a városbeli énekkarokhoz, mesélje el a negatív tapasztalatait is, s a zenész el is jött a kórusok részvételével szervezett nagy találkozóra.⁷⁷⁷

A Szt. József kör az „Útkeresőknél” ökumenikusabb jelleget öltött. Az énekkarnak majdnem a felét tették ki a görögkatolikusok, és több közös programjuk volt a szegedi reformátusokkal is: a kórus egyik lánytagjának K. P.-nak egy református lelkész fia udvarolt, és a lány barátnői, köztük Sz. K. is, általában négyen-öten eljártak énekelni az istentiszteletekre. Ilyenkor Sz. L. is velük tartott gitárosként. A látogatást a református énekkar hasonlóan viszonzta a jezsuita templomban.⁷⁷⁸ Kötetlen, beszélgetős kapcsolatban volt a kórusal Gyulay Endre

spirituális, aki nem egy kirándulásra elkísérte a fiatalokat. Kiskundorozsmán rendszeres vendégei voltak Wagner Viktóriának, aki időnként az ottani plébánia fiataljait is maga köré gyűjtötte, és a szentesi „karizmatikus” csoportból is érkeztek hozzá látogatók. Ezt a körülményt az állambiztonság alkalmasnak találta arra, hogy „Magyar Zoltánt” Viktória nővér megfigyelésére is bevesse. A tmb jelentése a Magyar Közlöny egyik számát neki is megmutató védőnő érdekes észrevételét rögzíti: a Helsinki Egyezségokmány vallásszabadságról szóló cikkelyét 1975 augusztusában fogadták el, de rendelkezései Magyarországon csak 1976. januárban léptek hatályba, és e rövid időszakot használta ki a politikai rendőrség arra, hogy még utoljára zaklassa (a jelentésben „torkolássza”) a hozzá kijárókat.⁷⁷⁹ A jelentés értékelésében Nagy Béla rendőr százados el is ismeri, hogy intézkedéseiket ezért kellett előbbre hozniuk: 1975. decemberében figyelmeztető beszélgetést folytattak a szentesi közösség egyik vezetőjével, a „Bajusz” becenévre hallgató B. J.-vel (emlékeztetőül: az „Útkeresők” ügyének realizálása szintén ekkor ért a célegyenesbe). Csoportja ezt követően minden bizonnyal felbomlott, vagy szünetelt, mert „Magyar” azt a feladatot kapta, hogy figyelje, milyen hatást tett B. J.-re a rendőri intézkedés, és az 1976-os nyári szünetben megkísérli-e újjászervezni a csoportot.⁷⁸⁰

Szűts László és Sz. K. is úgy emlékszik, hogy a Czákó-Vágölgyi-féle közösséggel nem volt kapcsolat, és a szeged-rókusiakról is csak hallomásból tudtak. Viszont a Szt. József-templom kórusa, és a köré szerveződő közösség voltaképp időtlen volt a maga nemében, hiszen „jogfolytonossága” az ötvenes évek elejétől kezdve, több generáció egymásba való átnövésén és cserélődésén keresztül (és az 1955-től 1975-ig kórusvezetőként megmaradó Babits Emese személyével is biztosítva) a rendszerváltás után is fennállt.

VII. 4. *Futball- pasztoráció: Laczkó Ferenc*

Ma kisteleki plébános, talán az egyetlen pap sorstársai közt, aki 18 éves kora óta 28 éven át igazolt futballjátékos volt. Minden állomáshelyén a helyi csapatot erősítette, s a gyerekekhez is ezzel tudott közel kerülni. Nemcsak fizikailag, belevetve magát a játékba (nem egyszer sántikálva ment az oltárhoz a misét bemutatni, hiszen a pályán őt is ugyanúgy „felrúgták”, mint a többieket), hanem katekétikailag is: a meccseket felhasználta arra, hogy az erkölcsös küzdelemre, egymás megbecsülésére tanítsa védenőit. 25 esztendőn át játékvezetőként is működött.⁷⁸¹

Laczkó Ferencet 24 éves korában, 1966-ban szentelték fel. Első állomáshelyén, Kunágotán nemcsak a ministránsokat szervezte közösséggé, szüleik is összejártak, sőt a nagyobb ünnepeken az apák együtt ministráltak fiaikkal. Sűrűn áthelyezték – sokáig egy faluban sem volt 1-2 évnél tovább –, bár saját elmondása szerint csak az 1968-1972 közt Apátfalván töltött

éveinek eredményességét elégelte meg annyira az ÁEH, hogy diszponálására szólította fel Udvardy püspököt. Laczkó eredményessége nemcsak abban mutatkozott meg, hogy Apátfalván a kb. 360 iskolából csak 2 nem járt iskolai és a játékosabb formájú templomi hittanra. Az órákról való elmaradozást ugyanis hatékonyan szankcionálta: kijelentette, hogy ha nem járnak hittanra, ő sem vesz részt a futballcsapat munkájában.⁷⁸² Másrészt minden korosztályt meg tudott szólítani: a kisiskolásokból 30 főnyi ministráncsoport alakított ki, s a lányok is ministráltak, de csak nyolcadikos korukig; ekkor éppen fejlettségükre való tekintettel belőlük külön csoportot szervezett. Emellett kialakult egy 28 fős gimnazista és egy egyetemista közösség is. A felnőtt katekézishez külön közösséget tudott összekovácsolni az édesapáknak és az édesanyáknak, és működött egy színjátszó csoport is. A felnőtt- és gyermekcsoportok központi témája a tízparancsolat, és annak elemzése volt, a közös záróimát pedig akkor merészen újított formában mondták el: átmentek a templomba, s az oltárt körülállva,⁷⁸³ egymást kézenfogva spontán módon körbe imádkoztak. A diákmisék látogatottsága olykor a 300-as létszámot is elérte, mivel az evangélium illusztrálásaként a káplán diaképeket vetített.

Laczkó Ferenc szerint a 80-as években beindult, évente ismétlődő Szt. Gellért ifjúsági találkozó részben Apátfalváról indult el: fiatalabb paptársaival próbált ministráns találkozókat szervezni titokban, kevés gyerekekkel. A feltűnés veszélye nélkül legfeljebb 3-4 ministránst vihetett a találkozóhelyül kijelölt plébániára, ahol más fiatal paptársai gyűjtötték össze őket, és ismertették össze saját ministránsaikkal. A kapcsolatok ezután is megmaradtak, sőt gyarapodtak, mert Laczkó káplán minden ezután következő állomáshelyén kezdeményezett ilyen találkozókat. *„A sikert mind a sport hozta, meg az, hogy két olyan főnököm is volt, akik mindig ott álltak mögöttem. Az egyik Pongrácz Lóránd plébános, aki a Csillagbörtönben nyomott le 4 évet 1948-52 közt. Nagy tudású ember volt, nemcsak az egyházmegyében, hanem az országban is köztiszteletnek örvendett. A másik Katona István, ma egri segédpüspök,⁷⁸⁴ 1970-72 közt, ő mindent megpróbált biztosítani nekem a közösségi munkához. Az ő idejében szerveztük a sokféle csoportot.”* A hivatali helyzet a szegedi Szt. József temploméra emlékeztetett, hiszen Katona plébános valamikor Csizmazia Rezső köréhez tartozott, és még az ötvenes években Nagy Tiborral közel egy időben csatlakozott a békepapsághoz. Laczkó Ferencnek ezen kívül pótolhatatlan segítsége akadt egy idős apáca, a Kalocsai Iskolanővérek egykori főnöknője személyében: *„hihetetlen módon a kezem alá dolgozott, én vittem a »külső prímet«, csináltam, engem láttak az előtérben, ő pedig előkészítette nekem az anyagot, akár történetmondásban, akár hittanórán vagy misén, akár énekpróbán, karácsonyi szerepeknél, Mikulásnál, anyák napjánál stb.”* A sikerhez talán még ez is kevés lett volna, ám a káplán mögött nemcsak hivatali főnökei álltak, egyedülálló jóindulattal viseltetett iránta a helyi ta-

nácselelnök, iskolaigazgató, ÁFÉSZ-elnök, és a TSZ elnök is – mind lelkes futballrajongók, és szurkolók. Amikor végül Laczkót elhelyezték, mindegyikük „vele bukott”, leváltották őket, csak Katona plébános maradt a helyén. Az „összefonódás” másik kivételes példája egy rendőrszázados volt, a Békés megyei egyházügyi titkár, Gregor György öccse, aki szintén mint játékvezető, a pályán kollegiális és szívélyes viszonyban volt Laczkóval. A megyei pártbizottságon is akadt mindig valaki, aki elsimította a zűrösebb ügyeket. Szükség is volt rá, mert az apátfalvi káplánnak szintén kijutott a megfigyelésekből, a rendőrségi beidézésekből, és mint más pályakezdő segédlelkészeket, őt is megpróbálták beszervezni. *„Amikor Kisteleken segédlelkész voltam, kijött egy Nagy Ferenc nevű nyomozó, mindent felajánlott, testnevelőtanári állást, lakást, jó fizetést, mondom neki, épp csak feleséget nem szerzett nekem! Erre ő: azt majd maga talál magának.”* A másik malomkö szerepét azok az idősebb apátfalvi hívek játszották, akiknek egyáltalán nem volt ínyére a megnövekedett ifjúsági aktivitás, különösen a lányok ministrálása és a színjátszó csoport tevékenysége botránkoztatta meg őket. Néhányan fel is jelentették Laczkót és Katona plébánost a megyei egyházügyi titkárnál, Rátkai János azonban ezúttal a makói kerületi esperes időközi vizsgálataival összhangban mindent rendben talált.⁷⁸⁵

Laczkó szerint az ÁEH-nál akkor telhetett be a pohár, amikor Apátfalva csapata bejutott az NB III-ba.⁷⁸⁶ Áthelyezésekor a püspök szinte mentegetőzve mondta neki, hogy csak eddig sikerült védenie őt, tovább nem. Új állomáshelyen, a Békés megyei Mezőkovácsházán ismét többszörösére növelte a hittanosok számát, s így szembekerült plébánosával, mire Gregor György azzal fenyegette meg, hogy „legyenek békességben, rendezzék el a dolgot, mert ha nem, ő kénytelen lesz átadni az állami hatóságnak az ügyet.”⁷⁸⁷ Innen, alig több mint egy év elteltével került vissza Laczkó Ferenc Csongrád megyébe, Kistelekre. Korábban Lakos Endre példáján láthattuk, hogy az áthelyezés nem feltétlenül büntetőeszköz volt, ugyanígy szolgálhatta a (legalábbis részben) megyei hatáskörre korlátozott ÁEH-titkárok és a hatósági represzsiók előli menekítést is. Az ilyen célzatú „oda-vissza” diszpozícióval eredményesen éltek – ha akartak – az egyházmegyénkkel több közigazgatási megyehatárt átlépő főpásztorok (a csanádi egyházmegye ekkor nemcsak Csongrád, Békés, hanem Hajdú-Bihar egy részét is magába foglalta).

VII. 5. Ökumené és a felnőtt rétegpasztoráció kezdetei: Galgóczi László

Az „Útkeresők” ügyében 1974 márciusában bizalmas nyomozást elrendelő határozat szerint Galgóczi segédlelkész *„a reakciós felfogású Dr. Udvardy József püspök bizalmi embere, akit azért helyezett Szegedre, hogy rajta keresztül is növelni tudja a hitéletet, az egyház tekin-*

télyét és tömegbefolyását – különös tekintettel a tanuló ifjúságra”.⁷⁸⁸ Galgóczi Lászlót a püspök röviddel saját hivatalba lépése után, 1969 nyarán diszponálta Szőregről Szeged-Felsővárosba. A káplán meg is szolgálta a bizalmat: Szikora Károly kanonok-plébános teljesen rábízta a legkülönbélebb korcsoportok hitoktatását. Nemcsak az értelmiségi fiatalokkal foglalkozott, hanem, ahogy „Szigeti” ügynök megjegyezte róla, „szinte agresszív módon aktívan” és „osztálykülönbség nélkül” az élet bármely területén dolgozó vagy tanuló ifjúsággal. Módszereit nemcsak ő, hanem Pataky Kornél irodaigazgató is „egész különlegesnek” jellemezte, holott Galgóczi elsősorban csupán példaképei, Katona Nándor és Havass Géza pasztorációs eszközeit alkalmazta. Egyrészt „plébániai apostolkodás” keretében, a hittanóra részvevői közül a legérdeklődőbb 18-22 év közti fiatalokkal négyszemközt is elbeszélgetett plébániai szobájában,⁷⁸⁹ főleg az érettségi után felmerülő első problémáikról, „amelyre máshol nem találnak választ”: az életben való első próbálkozásokról és kiábrándulásokról. A közvetlenség érdekében akár kocsmába is elment velük. Pataky irodaigazgató, azaz „Kerekes” legkülönlegesebbnek azt találta, hogy a felsővárosi segédlelkész személyesen szedi be az egyházi adót, s ezt az alkalmat használja ki az egyházközség alapos feltérképezésére, családlátogatásra, ezen belül pedig az ifjúságpasztorációra. A „Szigeti” által agresszívnek jellemzett lelkipásztorokodást, ő jóval árnyaltabban ítélte meg: *„Galgóczi egészen egyéni pasztorációt folytat, rettenthetetlenül végzi nagy nyugodtsággal a maga által kitűzött tervét, attól senki el nem téríti. Szikora kanonok örül, hogy jó pénzbeszedője van, de ha az egész képet látná... nem tudom, örülne-e neki. Nem csinál ő semmi izgatást. Az sem látszik, hogy ez egy szervezkedés lenne... De az ilyen jellegű tevékenységnél sajnos a határokat nem lehet pontosan megtalálni, és esetleg maga a siker adott esetben tovább lendíti, és mondjuk a visszhang már más... és másra gondolnak olyanok, akik esetleg rendszerellenesek. Ebben látom Galgóczi tevékenységének veszélyét.*”⁷⁹⁰

Sz. K. és Sz. L., akik házasságkötésük után, 1977-ben költöztek Felsővárosba (miközben a jezsuita templom énekkarával továbbra is kapcsolatot tartottak), ezzel szemben úgy látták, a káplán nagyon is tudta, hol a határ: Sz. L., aki felesége szerint önála „sokkal inkább benne volt a dolgok közepében, mint zenész”, itt is beat-zenekart szeretett volna szervezni, de Galgóczi nem engedte. Nem a zenélés ellen volt önmagában – Sz. L. szerint férjét féltette, mondván, hogy mint joghallgató, „nagyon előtérben van”, és a dolog azzal végződhet, hogy eltávolítják az egyetemről. Viszont minden lehetséges helyre beajánlotta, többek közt Kartal Józsefhez, aki 1976-tól Röszkén működött plébánosként, és épp akkor nem volt kántora. Így Sz. K. és Sz. L. 1980-ban Röszkére költöztek. A Felsővárosban töltött 3 év sem múlt el azonban tétlenül: a káplán arra kérte fel őket, hogy az új jegyespárokkal beszélgessenek el, és be-

lölük, valamint a friss házasokból kisebb „csendes-imádkozós” közösség is formálódott.⁷⁹¹ Ekkor a Galgóczi László által szervezett jegyesoktatás a plébánián már közel hat éves múltra tekinthetett vissza, és a maga nemében az első speciális rétegpasztoráció volt Szegeden: már kezdetben olyan sikeresnek bizonyult, hogy az ifjú házaspárok visszajártak a lelkészhez, s ő is gyakran felkereste őket, mintegy baráti kapcsolatot ápolva velük.⁷⁹² Kezdeményezése mellé, hogy a Dómban (és Szegeden máshol) is legyen „jegyesek iskolája”, felsorakozott *Pelle András* újszegedi káplán, Katona Nándor és Vecsey András, majd Udvardy püspök is lelkesen felkarolta.⁷⁹³ Nem Galgóczin múlt, hogy a Dómba 1973 februárjától meghirdetett első jegyeskurzus szervezési hibák és a katekézis kezdeti gyengébb színvonala miatt igen nehézkesen indult.⁷⁹⁴ A felsővárosi káplán más kezdeményezésével is csakhamar magára vonta a figyelmet: „*Havass Géza, Katona Nándor, Tabodi István*⁷⁹⁵ *politikai bűncselekményekért elítélt egyházi személyek instrukciói alapján lelkes szervezője lett az ún. »Keresztény Egységmozgalomnak«: görögkatolikusokkal, de főleg az evangélikus egyház Szegeden működő lelkészeivel és híveivel alakított ki szoros kapcsolatot. Rendszeres előadója, és vitavezetője lett azoknak az ifjúsági klub-estéknek, amelyeket közös szervezésben, az evangélikus imaházban tartottak egyetemi és főiskolai hallgatók számára*”⁷⁹⁶, taglalta a rendőrségi beszámoló. Pataky irodai igazgató erről az ötletéről is úgy gondolta, Galgóczinak nincs „határérzéke” az ilyesmihez, és az ökumené „egyes fiataloknál torz, eltúlzott formában” fog majd megnyilatkozni. Az 1972 elején indult heti egyszeri előadói esték hallgatósága folyamatosan változott, a veszélyekkel azonban mindenki tisztában volt: az előadásokról „Kecskeméti” megfigyelése szerint mindig „megfelelő konspirációval” távoztak, egyesével vagy kettesével, önellenőrzést végezve, egy egyetemista pedig „ellenfigyeléssel” követte hazáig Galgóczit, vagyis azt próbálta kifigyelni, más is a nyomába szegődik-e.⁷⁹⁷ A káplánt, mint a „Benzolgyűrű” egyik tagját már Szegedre kerülése előtt figyelte a politikai rendőrség, végül 1973. július 11-12-én, nyaralása idején a BM III/IV-1. osztálytól kért „kulcsos szakember” segítségével az ő szobájába is beszerelték a 3/e-t.⁷⁹⁸ Korábban viszont láthattuk, hogy a kombinált hatósági intézkedések csupán a volt szemináriumi csoport felbomlásztására, a kapcsolattartás leredukálására voltak elegendőek, az ifjúsági munkáról való „leválasztásra” ekkoriban már nem – igaz a kapcsolatok a „Benzolgyűrű” tagjainak leterheltsége miatt maguktól is lazultak. Ugyanakkor új kapcsolatok és koncepciók formálódtak: „1973. november 5-én rögzítettünk egy beszélgetést, amelyen Galgóczi Lászlón és Katona Pál makói segédlelkészen kívül még 2 fő, általunk ismeretlen egyházi személy vett részt. Ennek során egyértelműen leszögezték – egyebek mellett – hogy: »a párttal egygyéforrt papság, sok mindenben gátol bennünket, de arra igenis lehetőségünk van, hogy egyénekenként foglalkozzunk 5-10 fiatallal. A lényeg az, hogy hitből élő, intelligens, a vezetésre

alkalmas fiatalok legyenek. Ezeket olyan módszeresen kell kinevelni, mint annak idején Jutason a tiszthelyetteseket. Ezeknek olyan tekintélyük volt a 2. világháborúban, hogy hatáskörüket messze meghaladó feladatokat lehetett rájuk bízni. Nekünk is azt kell tenni, hogy 18 éves korig megbízhatóságra neveljük őket, s utána építsünk rájuk...»⁷⁹⁹

VII. 6. A munkáspapság vonzásában: Pelle András

A 60-as évek fiatal papi generációjából pályájuk kezdetén többen fokozott várakozással tekintettek a II. vatikáni zsinat reformkezdeményezéseire. *Pelle András*, akit 1964-ben szenteltek fel, később így jellemezte a reményeket: *„Sok kortársammal azon a meggyőződésen voltunk, hogy a zsinaton eltörlik a kötelező cölibátus törvényét. Vagy rövidesen a zsinat után. Így bennem nem cementálódott ki a papságra való meghívás és a nőtlenség karizmájának elválaszthatatlan egybetartozása. Ehhez járult az Egyház és a papság akkorra igen reménytelennek látszó gettóba zárása, amiből én is kerestem a kitörés lehetőségét.»⁸⁰⁰* A gettó Pelle értelmezésében nemcsak az ateista államhatalom által felállított korlátokra utal, hanem ezen belül a konzervatív egyházi előljárók, főleg plébánosok által szűkre szabott mozgástérre is, amelybe az ambiciózusabb káplánok belekényszerültek. Ebben a keretben kell értelmezni Pelle András kitörési kísérleteit, egyben konfliktusait is: a munkáspapi létformát, ifjúságpasztorációját, végül pályaelhagyását, amely az egyházi jogi státusz sokáig tartó rendetlensége miatt vált személyes élettragédiává. A makacs természetű papot már a kecskeméti piaristáknál végzett tanulmányai (1955-1959) átlagon felüli és sokoldalú természettudományos ismeretekkel vértették fel a teológiai mellett. Az ÁB jelentések szinte magától értetődően a „Benzolgyűrű” egyik leghevesebb vérmérsékletű tagjaként tüntették fel, holott nem tartozott ehhez a körhöz, a szemináriumot még korábban elvégezte. Saját elbeszélése szerint egyszer a szeminárium padlásán rejtőzött el, hogy ne kelljen növendéktársaival együtt elmennie a békegyűlésre. Amikor ennek kapcsán egyik tanárával is összetűzött, keményen megmondta: *„Lehet hogy a teológiát, meg a tudományt itt tanítják, de a becsületet még apámtól tanultam!”⁸⁰¹* Kitűnő tornász és futballjátékos volt, amit Laczkó Ferenchez hasonlóan tudott hasznosítani lelkipásztori munkájában: elsőként Kunágótán, ahol az iskolai hittanosok 130-as létszámát egy év alatt 170-re növelte. Plébánosa a futball miatt feljelentést tett a csanádi egyházmegyét 1964-1968 közt kormányzó és a kommunista egyházpolitika által jól kézben tartónak minősített Ijjas József püspöknél. A püspök azonban maga is hivatásos futballbíró volt korábban, így Pelle pártját fogta, és nem foglalkozott a feljelentéssel.⁸⁰² A sűrű áthelyezéseket a fiatal káplán így sem kerülhette el: 1966 és 1969 közt Röszeke, Domaszék, Makó, végül Újszeged voltak állomáshelyei.

Legvégzetesebb konfliktusának helyszíne is Újszeged lett, vagy más megközelítésben a pályaelhagyásnak a „gettóhelyzet” miatt érlelődő gondolata itt kapta a végső lökést. A sors kegyetlen szeszélyének lehet tekinteni, hogy Pelle, plébánosának személyében épp Havass Gézával került szembe, akit pedig múltja miatt nagyon tisztelt. Havass egy korábbi műtétje következtében ekkor már sokat betegeskedett; szabadulása óta intenzív rendőri megfigyelés alatt állt, így minden látszat ellenére sem bízott a rendszer liberalizálódásában, és az 1971-es Hagemann-per (és a következő évben a domonkosok elleni per) csak ráerősített saját negatív tapasztalataira. Segédlelkészét azonban másfajta motivációk mozgatták, s ezeket 1971. novemberében „Kerekes” tmb. a tartói számára készített elemzésben a II. Vatikáni Zsinat „félreértett és félrecsúszott értelmezésében” látta: *„Az egyház kitárulkozása a világ felé, a zsinati határozatok önmagukban pozitívak. A baj ott kezdődik, ha valaki nem elég átgondoltan, forró, fiatalos fejjel túlmegy a szövegen és a zsinati határozatnak a tartalmán, és egyénien próbálják magyarázni, majd cselekvésbe is lendíteni saját egyéniségükön keresztül... Mit is jelent egyik-másik fiatal pap szemében e kitárulkozás? Annyit, hogy jó alaposan belemenni a dolgokba, és kaparintsuk meg az ifjúságot, mert ő a jövő, tehát velük kell foglalkozni. »Ha az öreg embereknek a mentalitása öreges, ezekkel már nem lehet semmit sem kezdeni, ezek tkp. lejárt órák, akik már alig ketyegnek, majd egyszer elhallgatnak, de a jövő a frissen ketyegőké.«”*⁸⁰³ Amellett, hogy Pelle András ma is teljesen egyetért Pataky Kornél utóbbi két mondatával, önkritikusan megjegyzi, hogy a figyelmeztetések „leperegtek” róla, és „tettem a dolgomat, ahogy a szívem diktálta, soha nem mértem fel semminek a következményeit.” Újszegeden a plébános helyzete és félelmei adtak okot a megfontolásra, az első összeütközés oka azonban nem a kereten kívüli ifjúságpasztoráció volt: az 1970-es tiszai árvíz idején Pelle András magától értetődőnek tartotta, hogy rögtön jelentkezik önkéntesnek a védekezési munkálatokhoz (meg is tette), míg Havass Géza úgy vélte, a papnak ilyenkor is hívei mellett van a helye.⁸⁰⁴

A segédlelkész egyébként is a rögtöni tettek embere volt. Az ekkoriban Újszegeden lakó K. J. (akit Kovács Mihály és Kovács Imre történetéből ismerhetünk) szinte erején felül áldozatkésznek jellemzi őt: egy gimnazista fiúnak eltört a lába, mire Pelle mindennap saját motorján vitte be őt az iskolai órákra, hogy ne mulasszon. Kórházban fekvő idős híveihez (köztük egyszer K. J.-hoz) naponta ment el, megáldoztatni őket. Amikor a templomba bevezették a gázfűtést, Pelle András a költségek csökkentése érdekében, jó néhány vállalkozó kedvű szülővel saját maga ásta ki a templom körül az árkot a gázcsövek számára, máskor az ablakot javította meg. Ha kellett, a végkimerülésig dolgozott. Szegeden ekkor neki volt a legtöbb ministránsa, akikkel az újszegedi Ligetben vívott nagy futballcsatákat. Templomi katekézise életkorilag vegyes csoportot célozott meg: a legfelső középiskolásoktól kezdve egyetemistá-

kon-főiskolásokon keresztül akár az egész idős emberekig egy nagy létszámú osztatlan csoportban tartott bibliamagyarázatot.⁸⁰⁵ Spontán, minden különösebb szervezés nélkül kialakult egy egyetemistákból-főiskolásokból álló közösség is, akik szinte minden szakot képviseltek. Velük Pelle András magánlakásokon találkozott, s ilyenkor tudta leginkább kamatoztatni természettudományos és általános műveltségét. Minden alkalomra valamilyen újdonsággal állított be. Mivel korábban Makón ő is a Teilhard-kör tagja volt, megismertette hallgatóságával a francia teológus-filozófus munkásságát (egyszer Galgóczi László is meghívta, hogy az evangélikus imaházban Teilhardról előadást tartson), s ehhez valamint a teremtéstörténethez kapcsolódva az emberi DNS-től kezdve, kedvenc témáig, a Wegener-féle kontinensvándorlási elméletig bezárólag⁸⁰⁶ nagyon sokfelé kanyarodhattak a beszélgetések. A „következmények figyelmen kívül hagyásának” szép példája volt, amikor Pellét a lelkesült egyetemisták elhívták a bölcsészkarra is, hogy ott az egyik tanársegéd szobájában vallástudományi „speciálkolégiumot” tartson számukra. A káplán ugyan rákérdezett, nem lesz-e bajuk ebből, de az már nem érdekelte, hogy őneki lesz-e.⁸⁰⁷ A találkozókra néha egy verseskötetet, vagy egy külföldi könnyűzenei számot hozott, de hétről hétre meghallgatták az egyik egyetemi hallgató által Hollandiában beszerzett hanglemezeiről a *Jesus Christ Superstar* számait is, s ez a baráti, ismeretségi körből sok olyan fiataalt is odavonzott, akik egyébként nem jöttek volna.⁸⁰⁸ Más alkalomkor magnófelvételtől hallgatták, majd vitatták meg Dévény István konferenciabeszédeit, vagy Katona Nándor szentbeszédeit.⁸⁰⁹ Havass Géza a magánházaknál tartott esti találkozókat, a „zugpasztorációt” először csak halkán helytelenítette: azon a véleményen volt, hogy „lehet és érdemes mindent a templomban is, nyíltan, ahol bárki meghallgathatja”.⁸¹⁰ A baj ott kezdődött, amikor Pelle, talán a tanácsot megfogadva, nagy létszámú, 20-25 főnyi fiatalságot fogadott a templomi bibliamagyarázat keretében: a *Superstar*-ból Mária Magdolna áriáját, J. S. Bach *János passiójából* pedig egy hasonló szöveggörnyezetben lévő alt áriát játszott be nekik, s ezeket hasonlították össze. Az újszegedi templomban ő szervezte az első beat-misést, amelyen maga is gitározott.⁸¹¹ 1971 szeptemberében viszont saját káplánlakásán látott vendégül egyetemistákat, nemcsak a rockopera meghallgatására, hanem kötetlenebb együttlétre és játékra is. Egy ilyen alkalommal járhatott nála az „Útkeresők” csoportja is, s ezeket az együttléteket legtöbbször Havass és a segédlelkész ingerült szóváltása követte.⁸¹²

Pelle András egyre határozottabban hangoztatta, hogy az ígét nem a szószékről kell hirdetni: szerinte az egyház legyen ott mindenütt, minden vonatkozásában az életnek, pl. munkahelyen, gyárakban is, máskülönben elszakad a hívektől. „Ne különbözz azoktól, akiket szeretsz!” idézte gyakran a francia munkáspapság egyik létrehívójának *Jean Godin* abbénak a naplóbejegyzését. Ő maga is arra készülődött, hogy munkáspapként fog működni. Úgy tervez-

te, a szegedi TEFU-nál helyezkedik majd el, ezért szabadidejében hivatásos tehergépkocsi-vezetői tanfolyamot kezdett.⁸¹³ Döntését a püspökhöz írt részletes levélben akarta igazolni: a zsinati konstitúciókból vett idézetekkel támasztotta alá, hogy a zsinat lényegében rehabilitálta a munkáspapság 1959-ben Róma által betiltott intézményét.⁸¹⁴ Udvardy ugyan fenntartásait hangoztatva elvben nem emelt kifogást a sofőri munkavégzés ellen, ám az írásos engedélyt Pelle András végül nem kapta meg.⁸¹⁵

Hittanosai egyre inkább észrevehették rajta a család és a gyerekek iránti vágyat is.⁸¹⁶ A folyamatos feszültség közte és a plébános közt Havasst idegileg teljesen kimerítette. 1972. márciusában személyesen járt a püspöknél, hogy Pelle elhelyezését kérje, s bár ezt követően a káplán valamelyest visszafogta az egyetemista ifjúságpasztorációt, Havass mindenképp szabadulni akart tőle.⁸¹⁷ A helyzet elmérgesedését a szegedi III/III osztály emberei majdhogynem karosszékből figyelték. Közvetlen hatósági beavatkozásra nem volt szükség: „Kerekest” bízták meg a káplán szisztematikus lejárásával, és azt remélték, hogy példát statuálhatnak vele főleg „a többi túlbuzgó, szabálytalan módon tevékenykedő rk. pap” számára (itt Galgóczit és Lotz Antalt említették).⁸¹⁸ A Pelle-ügy tehát abban is példaértékű, miként kezdte a háttérben maradó állambiztonság egyre inkább saját transzmissziós szíjaként használni a hierarchiát, ráadásul a célszemély egyéniségének köszönhetően ezúttal különösebb kényszer nélkül: *„Ügynökünk („Kerekes” M. A.) a kapott feladatát, mely Pelle tevékenységének a püspöki hatóság által történő (felülről kiinduló) megszakítására irányul, folyamatosan helyesen hajtja végre...Eddig elérte a püspöknél, hogy személyesen vonja felelősségre Pelle András, és a nyári diszpozíciós időszakban más vidéki plébániára is fogja áthelyezni.*⁸¹⁹ Udvardy József becsületére legyen mondva, hogy ellenállt az ÁEH és irodaigazgatója nyomásának, s a diszpozíció célpontja nem az eredetileg tervbe vett, a hortobágyi pusztán található Báránd község lett: 1973 nyarán a káplán Szeged-Alsóvárosra került át. Itt egy évet sem töltött el, mert következő esztendő tavaszán elhagyta az egyházi rendet. Laicizálásra vonatkozó kérelmét azonban a püspöki iroda nem továbbította Rómába. Így Pelle András még 20 évig egymaga kellett hogy hordozza az életpálya-törés súlyát, s csak ekkor, végre megkapva a felmentést, köthetett egyházi házasságot is.⁸²⁰

VII. 7. Tanyasi fiatalokkal is megszerettetni a hegyi túrát: Fodor András

A „Benzolgyűrű” állambiztonsági praktikákkal is elért felbomlását, és az igazi sikernek tekinthető tény, Pelle András aposztáziáját relatívvá tette, hogy társai a csanádi egyházmegyén belül vagy kívül, egyaránt aktívak maradtak. *„Galgóczi László szeged-felsővárosi és Fodor András ásothalmi segédlelkészek működési területükön egymástól függetlenül tovább*

folytatják illegális tevékenységüket az ifjúság körében, ezért további operatív feldolgozásukat személyi dossziés ügy formájában végezzük.”⁸²¹ Fodor Andrásról azonban csak szórványadatok vannak, személyi dossziéja nem fellelhető. Az ifjúságpasztorációs feladatok már kecskeméti piarista diák korában (1962-1966) rátaláltak. A gimnáziumban ugyanis gyakorlat volt, hogy a felsősök a beérkező elsősökből kaptak egy kb. 10-12 fős csoportot, akikkel közösségi szolgálatot láttak el, és hétvégeken kirándulni is mehettek. Miután Fodor bekerült a szegedi szemináriumba, volt csoportjával és kispaptársaival a következő nyarakon is szervezett kirándulásokat: kerékpártúrát a Balaton környékére és bükkfi gyalogtúrákat. A Bükkben nekik is kedvelt célpontjuk volt az Antónia menedékház, s túra-tapasztalataik tulajdonképpen a több évtizeden átívelő korszak szinte valamennyi „titkos” cserkészcsapatának, bázisközösségének kollektív élménye lehetnének: *„Minden nap... azon a plébánián, ahol megszálltunk, elmentünk a reggeli szentmisére, ott bekapcsolódtunk, olvastunk. A jelen lévő hívek „megcsodáltak” minket, hogy ilyen fiatalok is vannak. Mire a plébánián megreggeliztünk, elhalmoztak bennünket minden jóval (hoztak a hívek kolbászt, lekvárt – amijük volt otthon) néha alig tudtuk bepakolni a hátizsákjainkba.*”⁸²²

Fodor káplán 1971-ben Ásotthalmon kezdte meg szolgálatát, ahol egyik első feladata a teljesen lenullázott iskolai hitoktatás újraindítása volt. Az első nyáron csak a tanyai iskolákban tudta elérni, hogy néhány gyereket beírassanak, itt ugyanis néhány tanárral titokban összebarátkozott. A második évben már a benti iskolában is volt néhány hittanosa. Az ifjúsági csoport azonban nem belőlük alakult ki, hanem a bérnyelvre készülőkből és a szakiskolába, gimnáziumba járó fiatalokból, és elsősorban szintén a zenére épült. *„Beszélgettünk, Bibliát olvastunk és imádkoztunk... Magnóról hallgattunk ifjúsági énekeket, Sillye Jenő dalokat, Creol misét, majd kiderült, hogy vannak, akik értnek a zenéhez. Volt gitáros, dobos fiatal – aztán jött egyre több zenész, akiket a zene hozott oda. Először csak ott a környékbeli erdőkben kirándultunk, aztán elmerészkedtünk messzebb, a hegyekbe. Körbejártunk a szegedi tanyák templomaiban, és nagy sikere volt az ifjúsági zenés miséknek. Aki nem tudott énekelni, az is jól érezte magát köztünk... Általában hetente volt egy próbánk, de „fellépések” előtt gyakrabban is.”* A fiatalok „lelkipásztori kisegítőként” is jól beváltak. Fodor velük együtt készítette a szemléltető eszközöket, amihez volt előhívó felszerelése, fényképezőgépe. Szinte mindenki megtanulta a „mesterséget”. A vetített énekszövegekhez a diákat is maguk fényképezték és keretezték. A segédlelkész bejárta a környékbeli tanyákat (főleg házszentelések idején) és ahol nagyon nagy volt az ínség, oda kiment néhány fiatallal, kitakarítani, rendbe tenni a ház környékét. Egyszerű módszerrel tudott a tanyasi fiatalok szívéhez-lelkéhez férközni: *„Ezek a fiatalok éheztek az értelmes emberi szóra és a szeretetre. Ha valakinek valami gondja volt,*

mentem, vittem – intéztem. Ezt nagyon élvezték, és hamar rájöttek, hogy ők is tehetik ugyanezt egymással. Nagyon élvezték az emberi közösséget. Én csak lehetőséget adtam nekik, hogy egymás örömére legyenek.” Figyelemreméltó, hogy az elsősorban nagyvárosi kikapcsolódásnak tartott (és a budapesti, vagy pécsi közösségek által olykor szinte profi szinten, a Természetjárók Körének égisze alatt művelt) hegyi túrákat és táborozásokat mennyire megkedvelték a tanyasi fiatalok is. A Bükk, a tardosi kőbányák kedvelt úti cél maradt, de az ásothalmi időszak vége felé, 1974-ben vagy 1975-ben a Mária-tisztelet búcsújáró helyeire, és zarándokcélpontjaira, Máriaradnára, Czestohowába, Vodícára vagy Máriagyűdre is eljutottak.

Rendőrségi beidőzésben Fodor Andrásnak is volt néhányszor része, ám nem sokkal az ifjúsági munka beindulása után a szegedi megyei főkapitányságon a nyomozók nagyon meglepő kijelentést tettek: *„Fodor úr, tudjuk, hogy csődöt mondott a nevelésünk, de nem hagyjuk, hogy maguk neveljenek.”*⁸²³ A hatósági lépések ehhez képest a káplán szerint ártalmatlanok voltak: *„Egyszer a helyi rendőr szólt, azt az utasítást kapta, hogy vegye el a jogsimat – de ő ezt csak akkor teszi, ha valami szabálytalanságon ér... Külön felhívta a figyelmemet a vasúti kereszteződésre, hogy ott mindig álljak meg. A végzálás ezen kívül az útlevelek nehézkes kiadásából és hasonlóból állt. Viszont azt mondhatom, hogy 1973-ban kiutasítottak az országból! Felvilágosítottak, hogy kint nagyobb a vallásszabadság, és ha úgy gondolom, segítenek kijutni. Ezt elmondva a plébánosomnak, terveztünk egy nagy nyugati utat: Lourdes, Róma (Trabanttal). Az útlevelet ekkor páratlan gyorsasággal megkaptuk. A visszajövetelünk okozott nagy bosszúságot nekik.”*⁸²⁴ A rendőrségi behívások után, miután a nyomozók Fodor András lelkére kötötték, hogy az elhangzottakról senkinek nem beszélhet, a káplán természetesen Udvardy püspököt kereste fel legelőször, és mindenről beszámolt neki. A püspök mindig mellette állt, és hasonló szellemben bátorította, mint Sávai Jánost.

1975-től Apátfalva volt az új állomáshely. Itt Fodor Andrásnak elsősorban az iskola igazgatónőjével gyűlt meg a baja, aki minden eszközzel akadályokat igyekezett gördíteni a hitoktatás útjába. Laczkó Ferenc működése azonban még éreztette a hatását, a szülők túlnyomó többsége beíratta gyermekét hittanra. A válasz az igazgatónő részéről az volt, hogy „elvonó foglalkoztatást” szervezett hittanórák idejére. Ekkor a káplán a templomi hittant indította be, a már Ásoththalmán megszokott módszerrel, zenével és kirándulásokkal. *„Itt az egyik fő bűnünk az volt a plébánossal, hogy a fiataloknak pingpongozási lehetőséget biztosítottunk, na meg a templomkertben rendszeresen rúgtuk a bőrt.”* Újabb ellenhúzás jött, az iskolában össze kellett vonni a hittancsoportot ha létszáma 20 alá csökkent. *„Ekkor kezdtem el a fülhallgatós hittanórákat, ami abból állt, hogy egy kis kazettás magnóval és a Postáról szerzett fülhallgatókkal, saját gyártmányú elosztókkal (fogkefés doboz), az egyik csoport magnóról kapta a feladatokat*

és az előre rámondott új anyagot, amíg én a másik csoporttal élőben foglalkoztam. Mivel a magnóra a hittananyag mögé mindig betettem valami kedvelt zenét is, az lett az eredmény, hogy a gyerekek szinte rajongtak a fülhallgatós órákért.” Az eredmény emellett az iskolában addig példátlan fegyelem volt a hittanórákon, így a következő évben már nem kellett összevonni a csoportokat. A templomi hittanosokat Fodor káplán komoly munkákra is fel tudta kérni, közülük pl. az asztalos végzettségűekkel együttesen körbelambériázták a templomot. Katona plébános természetesen Fodor Andrásnak is minden támogatást megadott, bár időnként felemlítette, hogy a káplán nem fog boldogulni, ha nem megy el legalább néha a békegyűlésekre. Rátkai János egyházügyi titkár főleg a szerinte indokolatlan templomi infrastrukturális fejlesztések miatt kellemetlenkedett nála, de egyszer személyesen a káplánt kereste fel, és kivetette vele a diatárat a templomi vetítógépből. Mikor látta, hogy nincs benne más, csak a saját készítésű énekszövegek, „dühösen elviharzott.”⁸²⁵

Lelkipásztorkodásának gyümölcseit Fodor András 1980 nyarán a nyugati vallásossággal is összehasonlíthatta, amikor az ifjúsági csoport egy kis magjával (12 fő), és három autóval ausztriai és olaszországi körtúrára indult. Megtapasztalta, hogy a magyar fiatalokban nagyobb az éhség, a várakozás az egyház felé, mint a nyugati ifjúságban.⁸²⁶ Salzburgban az orsolyita apácáknál szálltak meg. *„Az iskolájuk könyvtárába bevitték minket és ott láttam, hogy az én fiataljaim, akik nem is értették a német nyelvet, hogy rácsaptak a vallásos témájú könyvekre. A magyarul tudó nővér, aki vezetett minket a házban, panaszkolta, hogy az ő fiataljaikat nem érdeklik ezek a kiadványok. Hasonló tapasztalatunk volt az egyik olaszországi plébánián is.”* A nyugati útról hazaérve a káplánt Udvardy püspök levele várta: Debrecenbe helyezték, a Svetits gimnázium hittanárának. Élete egyik legnagyobb kihívása volt ez, az eddig legfeljebb 30-40 fős csoportok után most közel 300 lány középiskolás lelkigondozása várt rá, és kisvártatva majdnem a teljes városi ifjúságpasztoráció. Itteni működését csakhamar megkoronázta az általa rendezett, már nyilvános debreceni ifjúsági találkozó 1984 márciusában, amelyen mintegy 600 fiatal látogatott vendégül.⁸²⁷

VII. 8. Hódmezővásárhely és környéke

Feltehetően a makói Teilhard-kör hatása is volt, hogy a francia teológus írásait már a Jézus Szíve Népleányai, köztük Babits Emese felhasználta a fiatalokkal való foglalkozásban (a szamizdat anyagot, mint láttuk, a házkutatáskor találták meg) és mint „Magyar Zoltán” idézett elemző jelentése is bizonyítja, a Szt. József-kör vezetői és innen néhány fiatal foglalkozott a francia teológussal behatóbban, és vitákat is folytattak róla.

A 60-as évek közepétől-végétől Hódmezővásárhelyen is „Teilhard de Chardin-féle szelek fújdogáltak, új gondolatok bukkantak fel”- jellemzik a helyzetet *Tatár Béla* és *Tatárné Kapus Éva*, a várostól 10 km-re északra levő Holt-Tisza-parti falu, Mártély lelkipásztori kisegítői. A Tatár-házaspár 1977 őszén került a faluba, s a hol filiaként, hol oldallagos ellátásban funkcionáló, de teljesen elhanyagolt plébániát rendbe hozásával a hódmezővásárhelyi közösségek igazi találkozóhelyévé tették (korábban is kedvelt kirándulóhely volt), sőt már a 70-es évek végén felmerült itt egy közösségi ház építésének terve. Tatár Béla fiatalabb korában maga is tagja volt több hittan csoportnak, ezért is tud jó áttekintést adni a város akkori ifjúságpasztorációjáról, amelyen belül ő szintén Majoros Mária Armella és Héjja Anna csoportjait említi első helyen. E csoportokból két másik fiún kívül bátyja, *Tatár János* választotta később a papi hivatást. Majoros Mária a hetvenes években egyre inkább saját korosztályának, ezen belül a szerzetesi utánpótlás-nevelésnek szentelte magát egy külön lányközösségben, többedmagával elment a nagymarosi találkozókra is, de más csoportokkal nem volt kapcsolatuk.⁸²⁸ A fogadalomra készülöket a Mártélyra költözött és magának ifjúsági csoportot kereső Tatárné Kapus Éva meglehetősen elzárkózó közösségnek találta.⁸²⁹

A szegedihez hasonló szociológiai alaphelyzetet Hódmezővásárhelyen részben a felsőoktatásból jövő ifjúsági bázis adta, azaz a helyi Mezőgazdasági Főiskola hallgatói. Az iskolai hitoktatás a 70-es évekre itt is teljesen megszűnt. Viszont a közösségek számára biztosítva volt a jótékony „békepapi fedés” Nagy Elek személyében, aki 1959-től 28 éven át vezette a Szentháromság plébániát. A többi plébános inkább gátolni igyekezett az ifjúsági csoportokat, ezért a káplánok vették őket pártfogásukba, akiknek viszont korszakunkban már egymaguknak kellett ellátniuk két plébániát. 1968-ban a fiatalabb korában cserkészkedő *Pásztor Győző* került a Szt. István plébániára (a rendszerváltás után Dabas-Sári plébánosaként ő volt a helybeli iskola körül kirobbant kultúrharc egyik szenvedő hőse), aki Tatár Béla visszaemlékezése szerint „*tanárember-típus volt, matematika szakon végzett, csak később döntött a papság mellett. Szisztematikusan szájbarágós volt, bevasalta az ifjúságon, amit be lehetett... Volt 1200 valahány bibliai kérdése kidolgozva, amire lépésről-lépésre tudni kellett a választ, és a végén, aki mindent flottul tudott, kapott egy nagy Képes Bibliát. Ez volt a csúcs. Mert emberes kérdések voltak ám ezek, még a főiskolás gyerekeknek is beletört néha a bicskájja.*”

Pásztor Győzőt *Barotai Péter Endre* váltotta, az ő 1972-1974 közti hódmezővásárhelyi működésével lendült a „csúcsra” a kisközösségi élet Tatárék visszaemlékezése szerint. Az itteni szolgálata megkezdésekor 36 éves káplán nem véletlenül érdemelte ki a „Páter Huligán” (a folytonos cigarettázás miatt pedig a „Kémény”) becenevet, ő is már a beat-mise nemzedékéhez tartozott, és a kamaszok mellett főleg a főiskolás ifjúságot igyekezett összefogni, akik a

főiskola pinceklubjában szintén a *Jesus Christ Superstar*-t hallgatók, és próbálták gitáron kíséreni. A szöveg fordításához is hozzájutottak egyik csoporttársuk, Farkas Gábor segítségével, aki az akkoriban épp Hódmezővásárhelyen katonaévét töltő piarista *Farkas István* (becenevén „Lupus”, később matematika-fizika szakos tanár) öccse és Tatár Béla sógora volt. Farkas István nemcsak a *Superstar* szövegét stencilezte Kecskeméten és osztogatta az érdeklődőknek; laktanyai eltávozását rendszeresen felhasználta arra, hogy öccse közössége mellett a többi hódmezővásárhelyi hittancsoportokhoz, beleértve Armella nővéréket is, ellátogasson, és „mini-lelkigyakorlatot” tartson nekik.⁸³⁰ A rock-oratórium meghallgatására még a nem-vallásosak is a pinceklubba gyűltek, míg végül a főiskolai párttitkár rajtuk nem ütött és be nem szüntette az összejövetelt. Az ezt követő mesterségesen szított botrány következtében (ahol a stencilezés még nagyobb véteknek számított, mint a zenehallgatás) számos hallgatót el akartak távolítani a főiskoláról, végül azért elégedtek meg a „dorgálásukkal” mert az ügy a kívántnál nagyobb nyilvánosságot kapott, a Szabad Európa Rádió is foglalkozott vele. A *Superstar* és a nyomában kibontakozó életstílust, a gitáros miséket Majoros Mária konzervatívabb közössége már káros hippy-jelenségnek tekintette, és elmarasztalta, ami nem egy konfliktushelyzetet eredményezett köztük és „Páter Huligán” csoportja között. Barotai körül rövid idő alatt 30-40 fős közösség kovácsolódott össze. Pásztor Győzőhöz hasonlóan ő is nagyon sok túrát szervezett, még Felvidékre és Erdélybe is elvitte hittanosait; a kamaszgyerekek számára az egyik legnagyobb kaland volt, amikor könyveket csempészték az erdélyi magyaroknak. „Ő mindig készült valami aktualitással: kiosztott 2-3 embernek valami értékes irodalmat, és abból egy fejezetet jelölt ki a gyerekeknek, hogy készüljön fel belőle. És a gyerek dolgozta fel, fogalmazta meg a saját szavaival, és számolt be róla. Nagy kihívás volt ez egy 14-15 évesnek, megnyilatkozni a többi húszegynéhány társa előtt...”⁸³¹ Barotai Endre elhelyezése után a városbeli kis-közösségi élet pangásnak indult, a csoportok létszáma visszaesett, s működésük csak a 70-es évek végétől élénkült meg a közös mártélyi táborozások keretében.

VII. 9. Aki valóban karizmatikus volt

Nagy formátumú és a fiatalság nyelvén értő lelkész-egyénségekből sem Szeged, sem környéke nem látott hiányt az enyhülő, mégis hatékony egyházkorlátozás ellenére. Ám Wagner Viktórián kívül talán csak egy embert ismerünk, akihez akár „messze földről” eljöttek, fiatalok és öregek, sőt kispapok is, hogy hatását érezzék. A titokban kármelita rendbe lépett, és 1976-1981 közt Szeged-Tápén káplánkodó *Zselepszki György Fábiánról* az ÁBTL-iratanyagban szinte csak paptársai jellemzésével lehet találkozni. Egy Szeged környéki plébános elszigetelt véleménye szerint Zselepszki „műveletlen, modortalan, s ő nem érti, a fiatal

papság miért vonzódik hozzá.” A többi jellemzés azonban mind dicsérő. Egy „Doki” becenevű kispap szerint: *„Zselepszki nem buta. A vonzódás oka pedig az, hogy ő amolyan mindent megbocsátó, szerető, idősebb testvér... sokat próbálnak tűnő bátya (s teljesen őszintén ilyen) a fiatalabbaknak. Akihez el lehet menni szellemileg-testileg megpihenni, akinél megnyugvást talál a kissé megtört, fiatal, papi szív. Az ilyen egyéni adottságokat kharizmának, isteni ajándéknak nevezik.”* *„Nem szellemi irányító, inkább érzelmi igényt elégít ki...Valamiféle menedéket jelent, amit nem is lehet racionálisan megfogalmazni.”*⁸³²

A karizmatikus lelkületnek megfelelően Zselepszki György nevéhez nem egy csodás gyógyítás is fűződik. A Tápén megtörtént néhány esetekből Gyémánt Ferencné Terhes Julianna unokájának történetét ismertem meg, akinek a káplán a veleszületetten idegbénult kezét gyógyította meg a fölötte elmondott imával. Adatközlőim mind beszámolnak a mámorító, határtalan örömezésről, amely eltöltötte őket, ahányszor Zselepszki Györggyel együtt imádkoztak. *„Amikor idekerült, azt mondogatta: adjuk át az életünket! Ez teljes életgyónást jelentett: arról, ami kiskorunktól fogva, eszünkbe jutott. Egyvalaki bement, a többiek kint imádkoztak érte. Az én ángyikám, amikor kijött a szentgyónásról, örömeben táncolt, úgy el volt töltve a Szentlélekkel. És az atya rátette a kezét sorban a fejünkre és addig imádkozott fölöttünk, amíg meg nem kaptuk a nyelvek adományát, volt aki a nyelvek értelmezését, vagy a prófétálásét... amikor nyelveken imádkoztunk, külső ember azt nem érthette, de ő mindenkinek elmondta, hogy ezt mondta neked Jézus, meg azt...s amikor a Szentlélek eltöltött minket, olyan öröm volt a szívünkben, hogy azt ki sem lehetett mondani.”*⁸³³ Máté-Tóth András, aki 1978-ban kezdte meg tanulmányait a Hittudományi Főiskolán, kispapként járt ki Zselepszki káplánhoz (ahogy Wagner Viktóriához is). Jellemzésében ő a karizmatikus jegyek természetes, nem túlhajtott-extatikus mivoltát emeli ki: *„Pestről, mindenholnan jártak hozzá, hogy élvezzék azt a hihetetlen megengedést és szeretetet, ami jellemezte. Ő maga szótlán ember volt, nagyon ritkán beszélt 3-4 mondatnál többet - tömondatos teológiával alapformulákra egyszerűsítette a keresztény tanítást. Többnyire úgy láttuk őt, hogy a kertet tartotta rendben, amúgy mindig iszonyatos rendetlenség volt nála... rengeteg fiatal járt hozzá, nem akarok túlozni, de több száz is lehetett. Minden érkezőt egyenként megölelt. Karizmatikus volt, de úgyszólván nem erőltette, nem az a fajta volt, aki még külön rágyúr a Lélek rendkívüli ajándékaira, és azért hajtja a lelkeségi biciklit, hogy kigyulladjon a dinamó! A karmelita lelkeségből Avilai Szt. Teréz gondolatát és képeségét használta, és a hagyományos imaformákat, pl. a rózsafüzért. Tőle mindenki megtanulhatta, hogy kereszténynek lenni annyit tesz, mint nem félni. Az egyszerű emberek, sőt a gyengék, az idegbetegek, dadogósak, a kallódóak stb. iránti hatalmas tisztelet, szeretet töltötte el...Nagyon nem értett egyet Bulányival, a teológiájával, amennyire*

ismerte – jórészt tőlem –, de rettentően elismerte azért, mert ellenállt! A Zselep egy műintézmény, egy „torony” volt! Igazi sztarec, aki körül persze van közösség, de ő azt külön soha nem szervezte, rendkívül spontán és egyszerű ember lévén. Távol állt tőle minden „módszer”, csak karaktere volt, zseniális spontaneitással.” A Máté-Tóth-féle jellemzést a már idézett 1975-ös tmb-jelentés azzal az érdekes kitételrel támasztja alá, hogy Zselepszki György volt a kötetlen papi megbeszélések során „legkevésbé lelkes a kifejezett ifjúsági pasztoráció iránt.” „A fiatalabbak sokkal nagyobb gőzzel fújták a magukét. Mondataik sokkal inkább voltak politikailag értelmezhetők (a pártállást tekintve), mint Zselepszki megszólalásai. Mintha nem is nagyon törődött volna azzal a politikai helyzettel, amelyben hirdetjük az evangéliumot. A többiek szinte állandóan erről beszéltek.”⁸³⁴

A minden korosztállyal a hangot egyformán megtaláló káplán Tápén tanított ugyan a gyerekeknek hittant, de éppen a „tömegesség” miatt az ifjúságpasztoráció nem különült el élesen az általános lelkipásztorkodástól, az együtt-imádkozásoktól – és főleg, szinte nem voltak „határai”. *Laczi Rita*, aki középiskolásként, bérházi munkára készülve járt Zselepszkihez, így emlékszik erre vissza: „*Nem létezett generációs szakadék... Mindig nyitva volt a plébánia, bárki bejöhett, így mindig volt is itt valaki, pl. Pestről, sőt általában tele volt a plébánia emberrel. Eljött Sillye Jenő és zenekara egyik nyáron. Zselepszki atya vezette azt be a templomban, hogy volt egy nagy Tesla magnója, és misén benyomta ezeket a Jenő-dalokat. És elfogadta ezeket az idősebb korosztály is, nem volt belőle probléma... Akkor még nem értettem, később már igen, miért tartja a könyveit dobozokban, miért nem pakolja ki. Mert mindig készült, hogy tovább kell mennie. Természetesen figyelték, többször kihívták a rendőrt, mert államellenes szervezkedésre gyanakodtak. De a rendőr is azt mondogatta, hogy itt van, mert ide rendelték, de nem igazán látja, mi a baj. És még az egyház is figyeltette, egy talán mentálisan sérült pappal. A hittanórák elég sajátságosak voltak, nem volt hittankönyvünk meg egyebek, hanem az életet beszéltük át folyamatosan...egy-egy szituációt, hogy egy hívő ember hogy és mit él át. Nagyon élveztük. És a hittannak sosem volt vége, mert átjöttünk utána ide a plébániára beszélgetni még, és mindig volt ideje. Nem volt semmi olyan elfoglaltsága, ami miatt egyszer is azt mondta volna, na most menjetek haza – ha éjfélig tartott az egész, akkor éjfélig! Otthon érdekes volt a helyzet, mert édesapám el nem tudta képzelni, mi folyik itt! De a falu többi része sem: tele van fiatalokkal a plébánia esténként, ráadásul az sok lány! Hogy ők imádkoznak? Ugyan... Zselepszki atyát meg abszolút nem zavarta, hogy esetleg hírbe hozzák. Én is azt mondtam otthon, jöjjenek el és nézzék meg, mi van itt! Anyukám volt erre fogékony, eljött, és utána itt ragadt, ő is járt a közösségbe... Minden generáció elfért. Egy srác, bár nem volt Borkor-tag, Zselepszki atya hatására tagadta meg a fegyveres szolgálatot, börtönben is ült utána.*

Szóval olyan közösséget tudott teremteni az atya, amivel sajnós azóta se találkoztam.” A sok szempontból archaikus helybeli vallásosság szerencsésen találkozott össze a karizmatikus lelkeséggel, különösen annak gyógyító megnyilvánulásaival: a „gyógyító emberek” korábban is a Szeged környéki tanyavilág legmegbecsültebb személyei közé tartoztak. E lelkeség az asszonyok-lányok és fiatalok közt nagyon sok hívet szerzett a káplánnak. Viszont a faluhelyen megszokott, hírbehozó rosszindulat is működött, orgiáknak, „lakodalomnak” címkézve a nagy létszámú plébániai összejöveteleket, vagy nem teljesen normálisnak minősítve annak résztvevőit (ennek egyik formája volt az a leszólás, hogy „mennek a *bürgés* lányok imádkozni!”).⁸³⁵ A váci püspöki hatósághoz feljelentések futottak be. Ráadásul a nyájának magát teljesen átadó Zselepszki soha nem tudott – talán nem is akart – időt szakítani a plébániai adminisztráció aprómunkájára, a könyvelésre. A püspökség hűtlen kezelés vádjával indított ellene vizsgálatot, de ő a plébániai pénztár, egy fém- és papírpénzekkel teletömött 30 kilós krumpliszák személyes bemutatásával (rendkívüli erejű ember volt) tökéletesen tisztázni tudta magát.⁸³⁶

A feljelentések eredményeként végül egy lelkipásztori szempontból sokkal rosszabb helyre, a Bács-Kiskun megyei Harkakötönybe helyezték át, tápéi hívei azonban itt is gyakran felkeresték. Ő is többször visszajárt a Tisza partjára pasztorálni a mindig más magánháznál összejövő imacsoportokat. Zselepszki György Fábián ma a kunszentmártoni karmelita rendház templomigazgatója, e sorok írásával szinte egy időben lett 80 éves.

VIII. Összegzés és kitekintés a 80-as évekre

A pártállami repressziót tekintve a kisközösségi egyház hatalmas le- és felívelő utat járt be Magyarországon, amíg a negyvenes évek végén még megmaradt nyilvános működési lehetőségektől a teljes katakombaléten át eljutott odáig, hogy az osztársadalomra újra ablakot nyisson, és azon át megmutassa önmagát. Az út kezdő- és végpontja közt húzódó skálán az ifjúsági lelkipásztorkodás legkülönbözőbb stratégiáival és módszereivel találkozhattunk, amelyekre természetesen nyomja rá a bélyegét a vezetők egyénisége. Bulányi kezdeti, alternatívát nem ismerő koncepcióját szinte egy világ látszik elválasztani Zselepszki György „határtalan” és tervszerűnek igen kevésbé nevezhető közösségépítésétől, amely nyilvánosabb a rendszerváltás után sem lehetett volna. De ugyanezt a megállapítást tehetjük, ha pl. a Kovács Mihály-féle alapvetően frontális hitoktatást, és politikai „naivitást” a Fokoláre lelkeségi profiljával vetjük össze. Így nyilvánvalóvá vált az is, hogy amint a kisközösségi és a hivatalos egyháztörténet korszakhatárai csak kis részben feleltethetők meg egymásnak, úgy nem feltétlenül van logikai összefüggés a kiscsoportok arculata, s ezzel együtt a vezetői szerepviselekések valamint az elnyomás aktuális intenzitása közt. A Fokoláre, vagy életige-körök

rejtőzködése (vagy inkább abszolút feltűnésmentessége) sokkal inkább lenne értelmezhető az 50-es évek elejének légkörében. Lakos Endre és Kovács Imre ifjúságpasztorációjának nagy létszámait, és Kovács ezen túlmenő merészségét viszont 1976 után, a börtönveszély megszűntével tarthatnánk indokoltnak. Majoros Mária és a Jézus Szíve Népleányok közösségeinek aktivitása az 1961-es és az 1964-es perek után sem szünetelt. A kimondott vértanú-típusra dolgozatunkban csak egy példa van, megjelenése – a rejtőzködőkkel párhuzamosan – szintén a korai 50-es évek egyházüldözésekor lenne várható, pl. Mindszenty példáját követve, és az egyház még mindig meglévő tömegerejére támaszkodva. Lotz Antal „előre kalkulált” mártíromsága ugyan későbbre datálódik, saját korába viszont jól beleillik, hiszen az '56 utáni megtorlások, és a rákövetkező téveszesítés az alig egy évtizeddel korábbiakhoz hasonló félelmet keltettek újra. A hasonlóan előre kalkulált vértanú-szerep kevésbé látszik adekvátnak a Bokor katonai szolgálatmegtagadói esetében, a 70-es évek végén, 80-as évek elején. Újra bebizonyosodik tehát, hogy a makro- és mikrotörténeti szféra különbözőségeinek megértéséhez is más diszciplínákat kell bevonnunk: a katonáskodás megtagadása pl. csak az erőszakmentesség Bokor által is felvállalt teológiai dimenziójával értelmezhető.

Mindemellett a személyes hit átmentéséhez a fenti attitűdök mindegyike hozzájárult, számos árnyalatával együtt. Hiszen a diktatúra lassú eróziójával együtt eluralkodó fogyasztói szemlélet és nyomában a hitközömbösség legalább olyan kihívás elé állította a lelkipásztorokat, mint a mindent bénító félelem. S bár témakörünket az ifjúság pasztorációjára szűkítettük le, több példán is lemérhető, hogy maga a közösség, mint ezeknek az attitűdöknek és lelkipásztori célkitűzéseknek az igazi közös nevezője, egyrészt nem kötődik életkorhoz, másrészt a vallásosság bármilyen körülmények közti megőrzéséhez a lehető legjobb társadalmi közeg. S ebből a szemszögből lényegtelen, hogy kisközösségnek hívjuk-e, vagy bázisközösségnek. Az egyházzociológiai ismertetőjegyek szigorú figyelembe vételével ugyanis az utóbbi kategóriába az itt bemutatottaknak csak kisebbik részét sorolhatnánk. „Legtisztább” formában a Czákó-Vágvölgyi-féle közösség volt ilyen, nemcsak a plébániáktól való abszolút függetlensége, hanem a világiak szinte kizárólagos jelenléte miatt is (ami nyilvánvalóan nem zárta ki, hogy papokkal kapcsolatot tartsanak). E két kritérium így már nem teljesül Lakos Endre, Szabó Ferike Teréz, vagy Pelle András egyetemista körének esetében, de a viszonylagos intézményfüggetlenség miatt ezeket is bázisközösségnek nevezhetjük; „vitathatóak” viszont e kategóriában Majoros Mária és a szegedi JSZN Szent József-templomhoz nem kapcsolódó azon csoportjai, amelyeknél a manifeszt, vagy kimondatlan cél saját rendjük szerzetesi utánpótlásának biztosítása volt.

A Kádár-rendszer egyre áttételesebb és kifinomultabbá váló hatalmi nyomása olyan magatartásformákat generált, amelyekről szintén nehéz, vagy lehetetlen elfogulatlanul ítéletet alkotni. Jórészt szónoki kérdés marad, hogy a békepapi mozgalom objektív kártékonyságát mennyire tudta ellensúlyozni egyes jóindulatú tagjainak parírozása a hatalom felé, s ezeknek a lelkészeknek hol, miként kellett megfizetniük egyházhűségük árát? Hasonló, de élesebb kérdésfelvetés, hogy volt-e bázisközösség, amelynek zavartalan működését az biztosította, hogy vezetője, vagy egyes tagjai cserében jelentéseket adtak másokról? (amire természetesen közvetlen bizonyítékok nincsenek, csak sejtések) Hogyan egyeztethető össze egy vezető kalkulált mártírszerepe a rábízottak iránti felelősséggel? A Bokor körüli kontroverzia fényében magától értetődőnek vesszük, hogy az ifjúságpasztoráció első és második-harmadik generációja közt is akár jelentékeny metodikai nézetkülönbségek alakultak ki, mint a Majoros-féle és a beat-nemzedékhez kötődő csoportok esete mutatta – de szükségszerű volt-e, hogy ez Havass Géza és Pelle András esetében áthidalhatatlan szakadékká mélyüljön? A kisközösségi egyház szerencséje, hogy ezek a megosztottságok nem akasztották meg fejlődését, és kiteljesedését, ám soha nem szabad elfelejteni, hogy ehhez, vezetőinek áldozatkészségén kívül a pártállami rendszer elbizonytalanodása, felpuhulása is kellett.

A különálló szigetek formájában létező csoportok ezen felül nemcsak az új evangelizáció és a beat-mise hatása alatt kezdtek egymásra találni: olyan karizmatikus, lelki-központ egyéniségek is táplálóiává váltak e közeledésnek, mint Wagner Viktória vagy Zselepszki György. A folyamat végül a 80-as években vehetett igazi lendületet, és megyei viszonylatokat tekintve akkor is leginkább az egyetemistáktól pezsgő és püspöki székhellyel bíró Szegeden, meg egy-két nagyobb városban: ennek mérföldkövei voltak a Szent Gellért ifjúsági találkozók, a havonta mindig más plébánián ismétlődő közös ifjúsági misék, és egy sajátos helyi jellegzetesség, az ún. Coordination Team (CT). A legkülönbélebb lelkiségi és plébániai közösségeket koordináló „asztaltársaságot” a Máté-Tóth-féle bulányista csoport néhány tagja hozta létre 1985 körül. Kezdeményezésüket – amelyhez hasonló csak Pécsen működött – két év múlva az új megyéspüspök, Gyulay Endre (maga is aktív ifjúsági lelkipásztor) is felkarolta; ettől kezdve a CT havi rendszerességű összejövetelei az ő részvételével a püspöki palotában zajlottak, itt beszéltek meg a soron következő tennivalókat, pl. az ifjúsági misék, nagyobb találkozók megszervezését.⁸³⁷ A főpásztor és a bázisközösségek ilyen típusú együttműködése egy hosszú hullámvölgy végét jelentette, s egy több mint három évtizeddel azelőtti „ideális” állapotot idézett fel, amikor a katakomba-egyház még az Endrey Mihály vezette AC égisze alatt működhetett. A megyeközponton kívüli régiót viszont egész a rendszerváltásig továbbra is a Tomka Miklós és Kamarás István által „szigetvilág-egyháznak” leírt helyzet uralta: akár egy-

mással szomszédos településeken is teljesen más egyházközségi és hitélet folyt, az egyik faluban még a helyi kommunista kiskirály hatalma bénította meg minden kezdeményezést, míg máshol szinte zavartalanul működtek a kisközösségek.⁸³⁸

1. sz. melléklet (SzCsPL I.1.a. 158. d., 1366/1946)

Jegyzőkönyv.

felvételre a csanádegyházmegyei espereskerületi ifjúsági vezetők megbeszélésén 1946. június 12-én. Jelen vannak Dr. Halász Pál kanonok, az A.C. egyházmegyei igazgatója elnöklése alatt P. Békési István S.J., Acsay Ilona, Bánhidi László, Fülöp István, Gyurkovits Béla, később még Nagy János, Krajnai-Hudelin Lajos és Szék Sándor. A jegyzőkönyvet Acsay Ilona vezeti, hitelesítésére pedig az egyházmegyei igazgató P. Békési Istvánt és Bánhidi Lászlót kéri fel.

1. Dr. Halász Pál egyházmegyei igazgató az értekezletet imával megnyitja, és elmondja, hogy az értekezlet célja helyzetképet alkotni az ifjúsági mozgalmakról az egyházmegyében, majd körülírni a nyári teendőket. Felkérésére

2. Fülöp István ismerteti a battányai és felsőcsanádi esperesi kerületekben folyó munkát. a/ Battányán eszdőszerint sem KALOT, sem KALASZ nem működik. Az ostrom utáni időben ugyanis Klivényi Lajos prépost plébános ut egyedül maradt, majd pedig megszállt területről kapott segítőket, aki azonban az itteni mozgalmakban még nem járatos. Az ifjúság jóakarátú és egyesületi tevékenységre alkalmas is, de megfelelő pápi vezető mindegyik hiányaik. b/ Bombagyűlésén ugyanez a helyzet: a szék megindulás után az ott működő káplán Mezőhegyesre került, a férfi ifjúság a párt alakulatok ifjúsági csoportjaiba szivódott fel, a leány ifjúságot pedig - úgy ahogy - Kurucsi Margit V. éves tanítójelölt próbálja megszerezni és összehozni. A helybeli plébános és káplán az ifjúsági munkát nem segítik elő, sőt majdnem akadályozzák. c/ Kisdomegyházán a Vissi tanítóházaspár nagy szeretettel foglalkozott az ifjúsággal, de többszörösen megfélemlítették őket, azóta a fiatalok itt is vezető nélkül vannak. d/ Kevermesen a KALOT - bár többször betiltották - mégis él és nem nagy létszámmal, de dolgozik. KALASZ nincs, mert a plébános inkább a kongregációt akarja abban a hiszemben, hogy azt a helyi hatalmasságok jobban megtűrik, a leányok azonban minden áron KALASZ-t szeretnék. e/ Mezőhegyesen KALOT sohasem volt, mert a KALOT földreformra, munkabérre, cselédek nyugdíj ügyére vonatkozó programjával nem akarta a régi világban lázadóknak látszani. Ennek a helytelen aggodalomnak az eredménye: a majori ifjúság kommunista vagy parasztpárti, az iparosok szociáldemokrata. KALASZ néhány majoron szépen működött, jelenleg az sincs. Mezőhegyes központjában az ostrom előtt működött egy leánykongregáció, inkább az ottani iparosok gyermekeiből, közelebbi életjelet azonban az újabb időben nem adtak magukról. Pedig itt működött az egyházmegye egyik legügyesebbnek bizonyult ifjúsági vezetője, Fodor káplán, aki azonban valami okból teljesen leállt és az ifjúsági mozgalmakkal nem foglalkozik.

A felsőcsanádi kerületben a/ Csanádapáczán sem KALOT, sem KALASZ nincs. Egyelőre, a "békesség" kedvéért a fiasztán hitbuszaimi egyesületek sem működnek. b/ Kaszapereen Szamosvölgyi Imre ideiglenesen odahelyezett lelkész szép munkát indított a KALOT és KALASZ szervezésével, amit a visszatért plébános is folytat. c/ Pusztaföldvár eddig semmilyen megkeresésre nem reagált, valószínűleg azért, mert ott eszdőszerint sem KALOT sem KALASZ nincs. d/ Mezőkovácsházán az ostrom utáni munka megindítása késedelmet szenvedett azzal a megokolással, hogy "ha a helyzet így mar úgy sem lehet dolgozni, ha javul, akkor meg könnyű lesz dolgozni, tehát ráérünk." Azóta a Kalaszt az iskolánövérsek vették kézbe, a Kalotpt pedig Nagy Tibor káplán és lelkész dolgoznak. Beszámolójukból kicsendül, hogy az ottani esperes úr - talán féltékenységből - nem nagyon támogatja őket. e/ Magyarbányán KALOT jól működik, Kalaszt azonban a plébános

úr nem akar, mert ott leánykongregáció működik. Bizonyos azonban, hogy a kongregáció ebben a formában nem való falura és parasztlányok nem is járnak oda; szervezetlenül vannak. f/ Véggyhásán a múltban sem volt ifjúsági egyesület, a jelenben sincs róla értesülésünk, hogy volna. g/ Dombiratoson Szilágyi Antal szép ifjúsági munkát indított, Zombori Erzsébet tanítónő a Kalásztkarolta fel, de ismételt hatósági beavatkozások miatt ez a munka leállt. Csepreghi József jelenlegi adminisztrátor mindkettőt előkészíti; remény van rá, hogy a munka itt össze megindul. h/ Kunágótán a munka mindkét vonalon eredményesen folyik; az erőszakos belenyulások nem vették el a fiúk és leányok kedvét, sőt még inkább fellelkésedtek.

Az aradi esperesi kerületben a/ Almáskamaráson soha sem volt ifjúsági egyesület, jelenleg sincs. b/ Klekenn csak Kalász működött az iskolánövérrek vezetésével, tagjait azonban csekély kivétellel deportálták. c/ Kétegyháson a Kalász az iskolánövérrek vezetése alatt működik, furcsa azonban, hogy a katekizmus tanításától tartózkodnak. Hogy ugyanitt a Kalot működnek, arról értesülésünk nincs. d/ Medgyesegyháson a Kalot 30 taggal működik, Kalász pedig - megfelelő vezető hiányában - egyelőre nincs. e/ Medgyesbodzásán Kalász is, Kalot is szép eredménnyel működnek. f/ Nagykamaráson jelenleg ifjúsági mozgalom nincs, pedig a múltban virágzott.

Gyurkovits Béla a makói esperesi kerület helyzetéről számol be. a/ Csánápalotán a Kalot szépen működik, a Kalász - úgy látszik a vezető tanítónő megfélemlítése miatt - egyelőre megtorpant. Itt az ifjúsági mozgalmak a plébánia részéről nem találhatnak kellő támogatásra. b/ Kövegyen Krajnai-Hudolin Lajos adminisztrátor elhelyezése után a Kalot és a Kalász vezető nélkül maradt. A szépen beszervezett ifjúság vezetőket sürget. c/ Királyhegyesen sem Kalász, sem Kalot nincs, pedig vannak még ott a régebbi időből, akik erősen vágyakoznak ifjúsági mozgalmaink után. d/ Apátfalván sok belső nehézség legyőzése után mindkét mozgalom most indul. e/ Magyarokanádán se Kalot, se Kalász: itt sokon vessik, hogy plébánosuk - valószínűleg a "béna" kedvéért erősen a kommunista vezetőkké tart.

Makóbelterületen a/ Makóbelvárosban nincs Kalot, pedig van földművelői ifjúság. A Kalász itt szépen működik Béres Ida tanítónő vezetésével, Újvárosban pedig az iskolánövérrek vezetése alatt. Újvárosban az ottani plébánosnak van egy ifjúsági egyesülete, amely azonban nem kifejezetten katolikus egyesület. Gyurkovits Béla szeretne itt a szervezéshez hozzájárni, de úgy látszik a plébános úr részéről nem talál kellő támogatásra, sőt talán éppen ellenzéssel talán. b/ Földeákon van Kalász az iskolánövérrek vezetése alatt, de sajátságos, hogy a katekizmust itt sem "merik" tanítani. A fiúk felé a plébánia nem tett lépéseket, úgy látszik a hatósági közegektől való félelem miatt. c/ Újöldeákon sem Kalot sem Kalász nincs. d/ Püspöktelelén a Kalász is, a Kalot is működik, de erősen magárahagyva, mert a plébános nem törődik velük. e/ Makó-Bogársórol hírünk nincs.

A tozontáli esperesi kerületben ^{a) Kézdivásárhelyen} sem Kalot, sem Kalász munka nem indult. Körmenyi káplán fogsága óta, Utáda Saarvas Béla most kezdi sejtyszerűen szervezni mind a kettőt. Peremváralásán ugyancsak kísérleti stádiumban van mindkét mozgalom. b/ Borsán a káplán Kalotot vezet, a Kalász azonban - megfelelő vezető hiányában - beleolvadt a Független Ifjúság csoportjába. Klárafalván nincs ifjúsági munka, mert oda a káplán havonként csak egyszer járhat ki és akkor is csak rövid időt tölthet ott.

c/ Kübekháza sem Kalot, sem Kalász nincs, mert a plébános nem ambiciózus. d/ Újszentivánon Kalot is, Kalász is volna, de vezető nélkül. Az odaahelyezett kiegészítő lelkész nem foglalkozik velük, mert "erre a plébánosától utasítást nem kapott", akarata ellen pedig nem akar keszdeményezni. Ez az ifjúság nagyon megérdemelné a vele való törődést. e/ Újszentivánon sem Kalot, sem Kalász nincs. f/ Szőregen Kalot is Kalász is jó szellemben működnek. Úgy mondják, hogy a helybeli plébános részéről nem részesülnek kellő megértésben és támogatásban. Bánhidai László a külső szegedi esperesi kerületről jelenti, hogy a/ Kisteleken Mag Lajos káplán most próbálja mindkét egyesületet életre hívni. b/ Szatmazon Kalász van, Kalot nincs. c/ Csengelén sem Kalot, sem Kalász nem működik. d/ Felsőközponton Kalot is Kalász is szépen működik. e/ Rószken jól működő Kalász van, a Kalot azonban, mióta nincs káplán mintha szétesőben volna. A rószkei határhoz tartozó Gyálán az oda kijáró szatmári irgalmas nővérek virágzó Kalászt vezetnek, sőt Kalot csoporttal is próbálkoznak. f/ Feketeszélen Kalot is, Kalász is működik az u.n. Tóth János iskolánál, de meglátszik rajtuk, hogy plébániától távol esnek és erősen magukra vannak hagyva. g/ Alsóközponton régebben a plébánia 6-7 iskolakörzetében is működött a Kalász és a Kalot, jelenleg már csak bent a központban a Klébelsberg iskolánál és a Csala iskolánál van, a többi helyen vagy Független Ifjúság, vagy névtelen csoportosulás van, de inkább semmi. A nagyobb fizikai teljesítménnyel járó utánjárást az itteni lelkészek vagy nem bírják, vagy nem vállallják, pedig mindketten fiatalok. h/ Várostantyán/Királyhalom/bent a központban, továbbá a kissori és gátsarki iskolánál működik a Kalot és a Kalász, de nem elég lendülettel, pedig itt a lelkészek fiatalok. i/ Ottömösön a plébános fogságból történt kiszabadulása után - valószínűleg a megfélemlítés miatt - még nem indult ifjúsági mozgalom. j/ Zákányban/Lengyelkáporna/bent a központban Kalot és Kalász van, Csorván mindkét mozgalmat a tanítónő vezeti, Domaszéken csak Kalász működik a Zöldfás iskolánál mind a két mozgalom intelligens vezető nélkül áll, de működik.

P. Békési István ebből a helyzetképből azt a következtetést vonja le, hogy az elkövetkezendő papi lelkigyakorlatok alkalmával nagyon is indokolt lesz mozgalmi megbeszéléseket tartani a lelkipásztorok tájékoztatására, sőt bátorítására is, mert az egyházmegyei központtól távol, sokszor ellenséges erőkkel szemben állva, könnyen megfogytatkozik a bátorságuk az ifjúság szervezésére, holott nyilvánvaló, hogy az ellenséges áramlatok egyre fokozódó erővel vetik rá magukat a falvak és a tanyák ifjúságára.

Elnöklő egyházmegyei igazgató közli, hogy a papi lelkigyakorlatokhoz kapcsolt mozgalmi megbeszéléseknek nem lesz semmi akadálya, hiszi, hogy azt az érdekelt lelkipásztorok maguk is szívesen fogadják és a meggyesítő pásztor tetszésével is találkozik.

3. A nyári teendőket illetőleg Assay Ilona felkéri a jelenlevő kerületi vezetőket, hogy ha csak lehet, személyesen keressék fel a kerületük-höz tartozó falvakat és segítselek vezetésre alkalmas tanítónőket vagy más intelligens hölgyeket, találni, akik a július 27-augusztus 5 időben tartandó szegedi vezetőképző kurzuson résztvevőnek. De ugyanakkor a régi vezetőket külön is buzdítani kell, hogy a kurzusra eljőjenek,

1566/2003

mert hiszen itt kapják meg azokat a lelki indításokat, amik nélkül ez az ifjúsági munka nem folytatható.

P. Békési István ugyanest kéri a Kalot augusztus 21.-augusztus 28-ig tartandó budapesti tanfolyamára. Egyben kéri, hogy Kalot vezetésére alkalmas tanítókkal és más intelligens világi férfiakkal hasonló kurzust terveznek, később megállapítandó időpontban.

Acsay Ilona kéri a jelenlévő egyházmegyei igazgatót, továbbítsa a kerületi vezetőknek kérését a megyéspüspök úrhoz, hogy engedélyezze, illetve ajánlja az egyházmegye papságának a lelki gyakorlatokhoz kapcsolandó mozgalmi megbeszéléseket. Ennek előadói P. Kerkai Jenő, P. Békési István, és Bánhidai László volnának, akik a mozgalom jelenlegi állásáról, a különböző helyeken előforduló akadályokról és nehézségekről, valamint azok megoldásáról adnának tájékoztatást és azokat a feladatokat ismertetik, amelyek a mozgalom támogatása révén a lelkipásztorokra várnak.

4. P. Békési István és Acsay Ilona ismertetik a legközelebbi jövő teendőit, amelyek között első helyen áll a mozgalomban eddig még nem szereplő katolikus tanítók és tanítónők számára 1-1 lelki gyakorlat, mert igaz, hogy ezek javarészt en állami, vagy községi iskolákban szolgálnak, de mégis katolikusok, azonban a katolicizmusnak az ifjúság nevelésére irányuló hatalmas törekvését náma közönnnyel és érdektelenül szemléljük.

Nagy János megemlíti, hogy a tanítóképző szellemének megváltozása nélkül a tanítóságban alig találunk a mozgalom szolgálatában álló papok segítő társakat. Ha csakugyan úgy van, ahogy hirdik, hogy a szegedi kat. tanítóképző intézményében változás állana be, a kinevezendő hittanárnak külön is figyelmébe kellene ajánlani, hogy a katolikus mozgalomban való aktív részvételt szorgalmazza. A szép sikeres szegedi békesszándoklat mintájára Acsay Ilona az egyházmegye két távolesó pontján, ahonnan Szegedre nem jutott be az ifjúság, ilyenféle összejövetelt indítványoz, és pedig Csánádpalotán augusztus 21-én, Kunágotán pedig november 5-ére.

Elnök ismerteti még nagyvonalakban a Szt. Gellért jubileumi év szervezését, amelyből az ifjúságak is ki kell vennie a részét, úgy itt az egyházmegye központjában, mint kinek-kinek a saját falujában. Az előterjesztett terveket az értekezlet egyhangulag elfogadja. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kmf.

4.

M. Békési István
egyhm. igazgató

hitelbírók:
P. Békési István L.F.

Bánhidai László

Acsay Ilona
egyh. m. titkár
"Helyi közéleti vezetők"

CSONGRÁD MEGYEI RENDŐRFŐKAPITÁNYSÁG

Szigorúan titkos!

III/III. OsztályJELENTÉS

Adta: „Magyar Zoltán” fn.tmb.

Vette: Nagy Béla r.szds.

Hely: gépkocsi

Idő: 1975. november 20.

Bevezetés*„A nevelő feladata óriási: felszabadítani a lélek minden rejtett képességét” (Kemény G.)**A nevelő egész személyisége hat a tanulók egész személyiségére, tehát korántsem mindegy, hogy milyen meggyőződésű nevelői személyiség hat és mikor: kritikus időszak a prepubertás (amikor a felnőtt tekintély döntő hatással lehet) és a junior korszak (amikor már képesek árnyalt ítéletalkotásra, és világnézetük letisztulóban van). A serdülőkori „éleslátás” pepitában mutatja a világot, a lázadás irányulhat bármi ellen, bármilyen ideálok jegyében.**A tanárjelöltek vallási életével (a fiatalokén belül) azért kell foglalkoznunk, mert egyrészt eszményképet, vezetőt láthatnak bennük alakuló világnézetű teenager-barátaik, másrészt személyiségük egészével fognak „kritikus időszakban” tanulói személyiségekre hatni. Hogy ez a hatás milyen lesz, arra csak következtethetünk, viszont a fiatalok és tanárjelöltek vallási életének egyéni és csoportos megnyilvánulásai már elemezhető tények. A csoportok létrejöttében és működésében pedig ösztönösen vagy tudatosan felbukkannak a karizmatikus mozgalom ismérvei: az őskeresztény normákhoz való visszatérés, közös imádkozás, a „jel” (=karizma) elnyerésének várása.*A fiatalok vallási életének sajátosságai*Többnyire öröklik a vallásos életformát, szokásrendszert. A vallás ideológiája nem, vagy csak a nyugati divatokkal és a „divatos” rendszer- és szovjetellenes téveszmékkel együtt hat rájuk (Utóbbi a szélesebb, aki a KISZ-t utálja, még nem vallásos, de a „meggyőződéses” vallásos fiatalokkal máris „népfrontban” van.) A vallásos világmagyarázat dialektikusan megfér a tudományossággal. A szertartásokat elavultnak tartják, a művészeti alkotásokat alul- vagy túlbecsülik. A vallás intézményrendszerét (mint általában a „külső szervezetséget”) elvetik.*

Aki egyénien el tud mélyülni a vallási érzelmekben, és képes a nevesebb vallásos filozófusok műveinek tanulmányozására, az ezt szólóban teszi, és meggyőződésből.

Aki kevésbé, az „közösségbe tömörül” – határesetben ugyanolyan jól érzi magát a KISZ-ben, mint a templomi hittanon, ha hasonló haverok között lehet.

A két típus közös abban, hogy elveti szülei hagyományos vallásosságát, és új utakat keres. Ismét két módon: az egyházi intézményrendszeren belül vagy kívül.

Tanárjelöltek részvétele a csoportok munkájában

Az egyén vagy csoport tehát imádkozik, elmélkedik, új ideológiákat olvas össze a „haladó” keresztény szerzők műveiből, új érzelmekkel kötődik a divatos nyugati (angolszász v. spirituáliszerű) zenéhez, és létrehozza sajátos „intézményrendszerét”. Továbbiakban az egyént nem vizsgáltam külön, mert baj csak akkor lehet, ha az egyén közösséggel találkozik – ez adott.

Elsősorban tanárjelöltekben lehet meg az igény filozófiai művek tanulmányozására, adottságaikat illetően is ők jöhetnek számításba az egyelőre egyházi intézményrendszeren belüli vallási csoport ideológiai-zenei „adminisztratív” irányításában, a pap és/vagy kántor segítő, alkalmankénti helyetteseként. Itt kezdődnek az átmenetek. A pap az állam és az egyházak közti megállapodás értelmében felelős mindazért, ami a templomban történik, lehetősége van heti két hittanóra tartására, a kántornak énekpróba levezetésére (nyilván a szertartásokon kívül). Az első átmeneti fokozat az, amikor a hittant még a templomban, de már nem a pap tartja, vagy nem a kántor vezeti az énekpróbát. S mert a hittanórához az égvilágon semmilyen segéd-eszköz nem szükséges okvetlenül, és énekpróbát is lehet a templomi orgona nélkül tartani, máris létrejöhet egy újabb szervezeti forma: néhány családból néhány rokon-barát-ismerős magánháznál jön össze, imádkoznak, énekelnek, minden egyházi és állami kötöttség nélkül.

(A fejlődés általában fordított sorrendben következik be. – A templomok vonzáskörzetében lakó fiatalok iskolából-hittanról ismerik egymást, és vagy a pap akar „haladó szellemű” beat-miséét tartani megfogyatkozott fiataljai utánpótlásának biztosítására, és az erre a célra létrehozott apparátus találkozzat magánháznaknál és magáncéllal is, vagy az iskolai ismeretség alapján családilag összejárogató hittanosok határozzák el – más csoportok tevékenységének megismerése után – hogy ráveszik a papot és kántort, hogy beat-miséét csinálhassanak. Előbbire példa a szegedi Szt. József, utóbbira a szentesi Szt. Anna „társulat”, ahol a csongrádiak voltak a katalizátorok.)

Külön tanulmányban lehet vizsgálni az egyház hivatalos és nem hivatalos reagálását minderre.

A csoportok általános jellemzése

Láttuk a kialakulás két tipikus módját.

A résztvevők nemek szerinti megoszlásában is közösek: a lányok 2/3-3/4-es többsége jellemző. A zenei és eszmei vezető legtöbbször azonos, a felsőoktatásban tanul. És legtöbbször józan annyira, hogy tudatosítsa (néha papi-kántori figyelmeztetésre) a jó értelemben vett keresztény HB-k¹ veszélyességét.

A lány-többségből következik az érzelmi determinánsok túlsúlya, a szimpátia-alapon való kötődés a főiskolás-egyetemista vezető zenészhez.

A fiatal-voltukból az egészséges romantika iránti igény [következik] – ezt is kiélik „magánházi” formában, amellett önállósulási törekvések és keresztény hitéletük betetőzését jelent(het)i számukra egy-egy lelkiekben valóban gazdag elmélkedés.

Csakhogy amennyire ez világnézeti és személyiségbeli kiteljesedéssel, rögzüléssel jár, amennyire előrelépés a konzervatív, felekezeti gögtől és tudomány-lebecsüléstől áthatott egyházi felfogással szemben, annyira „oldallépés” a marxista-leninista világnézet és személyiségfejlődés oldaláról nézve. Ha ui. nem lenne lehetőségük arra, hogy ilyen közösségekben éljék ki romantikus hajlamaikat és elszakadási törekvéseiket, és ha a KISZ mint egyik jelentős „kielési terület” sokkal több pozitív érzelmi motivációt jelentene, akkor ezek a fiatalok sokkal hamarabb szakítanának a vallás konzervatív ideológiai és művészeti viszonyaival. A másik veszély, negatívum: amíg a konzervatív egyház vezetői esküvel kötelezik magukat, hogy alkotmány- és törvényellenes dolgot nem tűrnek meg saját területükön – addig az öntevékeny és jobbára érzelmi alapokon kötődő fiatalok senkinek semmilyen felelősséggel nem tartoznak (legalábbis úgy vélik), jobbik esetben hozzáértik: „kivéve Istent”. És vallási tevékenységük ez esetben a csoport összetételétől, és persze az objektív körülményektől, talán a legnagyobb mértékben a tanárjelölt vezetőtől függ!

Láttuk, hogy ezekben a vezetőkben általában megbízik a pap és a kántor. Sőt, zenei felszereléssel támogatja őt (a csoportot), öntevékeny tanárjelöltek hittudományi főiskolai jegyzeteket és egyéb hasonló anyagokat (gépelt hittankönyv és egyebek) szereznek be a papoktól, ezeket szóban vagy írásban terjesztik a csoporton belül és kívül: gyakori az ének-zenés-prédikációs magnószalagok és kazetták, valamint természetesen a kották cseréje, másolása.

Az általános jellemzéshez tartozik még, hogy „speciális tanárjelöltek” – kispapok is kapcsolatban állnak legalább két-két csoporttal.

¹ Feltehetően házibulik

Aktív politizálásra alig van példa (az is politika!) – néhány szélsőséges esetet kivéve: K. Éva és G. Attila magánbeszélgetés keretei közt kifejtett véleménye szerint a tőkés, ha megtartja a vallás előírásait, lehet becsületes; Colos (N. János) pedig kb. 10 tagú társaságban elemezgette a romániai magyarok helyzetét; a legaktívabban Bajusz (B. János) támadja a marxizmust – az orosz nyelv iránti ellenszenv viszont tömeges. Cs. András szerint a kínai az igazi kommunizmus, ott megnevelték az embereket.

Néhány csoport tevékenységének elemzése

CSONGRÁD

Lelkes, öntevékeny, 30-as nagyságrendű társaság. Templomban vitakör-szerű hittant tartanak (Hugi, párválasztás), vendég előadókat hívnak meg (K István), közös megmozdulásokban vesznek részt (almaszedés Tömörkényben). A csoport vázát alkotó 10-15 ember foglalkozás után Komlóiéknál gyűlik össze beszélgetni-énekelni. A fiatalokat általában érintő témák érdeklik őket is, a megoldásokban sajátosan keverednek a materiális, tapasztalati elemek a néha „kényszerű” transzcendenciával. Háziszerzőjük van, egyébként „a Jenőék”² számaikat játsszák, másolják, kottáról, szalagról. A csoport-váz tkp. Komlóiék ismeretségi-baráti köre.[...] A csoport S. Sándor keze alatt vált olyanná, amilyen most, azóta vannak hatással a szentesiekre is. Keresztény HB-kat szerveznek, a résztvevőket többször igazoltatták. „Utazó nagykövetük” a Ferenczi A.-Medgyesi K. vegyespáros (Lajosmizse). Öntevékenységük erősebb külső vezetés nélkül is megnyilvánul – nagyobb kaliberű vezető egyéniségek nincsenek, viszont a kölcsönös átjárások alkalmával Bajusz révén Bp-vel, Börcsök M. révén Szegeddel, Csifi (K. Ibolya) révén a debreceni Svetichcsel³ van „eszmei” kapcsolatuk, és valamilyen módon Colos (N. János) révén a kispapokkal is, így öntevékenységük valószínűleg szervezhető és irányítható kívülről is.

SZENTES

20-as nagyságrendű csoport. Szertartások alatt beszélgetnek, szervezett templomi hittanra nem járnak. Akarnak valamit, jobban és másként – tudatosan csak páran látják, hogy mit. A csoport-váz a Mandula-féle ifjúsági kórus óta van együtt. Iskolából-családból ismerik egymást. G. K. Sándor óta tehetségtelen papok nyavalyognak körülöttük – S. Sándorékhöz kezdtek átjárni Csongrádra, öntudatra ébredésüket, és magasabb szervezetségi fokra

² Sillye Jenő

³ Helyesen Svetits Gimnázium; a budapesti Patrona Hungariae Gimnáziumon kívül ez volt a másik tanintézmény, amelyet 1950 után a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolánövérrek rendje (mint egyetlen engedélyezett apácarend) fenntarthatott.

emelkedésüket Bajusz mozdította elő. Így is sokkal nagyobb a divergencia, mint a csongrádi társulatban. A fiatalok miséjét a magánháznál találkoztató, Csongrádra átjáró csoportváz kezdeményezte.

Csifi haragszik azokra, akik a fiúk (Bajusz) kedvéért járnak, Bajusz szerint nem vagyunk hivattak ítélni az embereket, a kérdés az: szabad-e nem csinálnunk (az éneket). Ancika ártatlan naivitással csődíti egybe a szentesieket a csongrádiakkal, kispapokkal. Próbálják hitműveltségüket növelni (amit a papok „elmulasztottak”) különböző könyvek alapján, de úgy érzik, sem ezt a lehetőséget nem használják ki, sem Bajusz jelenlétét. Bajusz közvetlen kapcsolatot tart fenn Nyiri Tamással, Betonnal,⁴ Tomka Ferencsel, Himfy Ferencsel, Kaposi Istvánnal. A papoktól kéziratot és kőnyomatos (Hittudományi Ak.) jegyzeteket szerez be, sokszorosíttatja (sokszorosítaná!). Kazetta-állományában Jenőék (?) dalain kívül tesée-i (taizéi) és egyéb szövegek találhatók.

SZEGED

Itt viszont a vezéralakok találkozhatnak. A városban legalább három helyen működik fiatalok miséje-csoport, és a zenetanárképző, a JGYTF, a JATE, és SZOTE bőséges „felsőfokú” emberanyagot szolgáltat. A négy intézményből háromban tanárképzés folyik.

A Szt. József-kör

Csoportváza a K.-család és –rokonság barátság [...] másrészt az alapító tagok szövődménye. Az alapítók (E. Zsóka, N. Márta) középiskolások, K. Ági, K. Panni viszont főiskolás, K. Kinga szerelme a bencéseknel végzett, egy évi konzervgyári munka után jogi egyetemre vették fel (Sz. Laci – Sali).

A templomi hittan [Vecsey] András atya által jól szervezett, viszonylag színvonalas, és megfelel a középiskolások igényeinek. A társaság eléggé fegyelmezett és öntudatos.

A zenei vezetés egy időben volt válságban a szentesiekével. Csak amíg Szentesen a gyenge papi-kántori vezetéssel szemben tartalmilag Bajusz Rahner-Nyiri-Teilhard-tól összeszintetizált eszméi bizonyultak volna erősebbnek, és így préposti és egyéb figyelmeztetésre a pap és a kántor formailag megszüntette az éneklést (mivel nem sikerült a „hagyományos” keretek közt megtartani őket, és félő volt, hogy mások kényszerítik erre őket), addig Szegeden a „figyelmeztetett előéletű” és zeneileg idejétmúlt módon vezető Emese néni gyöngéd félreállítására a fiatalok miséjének formai és tartalmi színvonalának egyidejű emelésével együtt törvényes ke-

⁴ Balás Béla regnumi lelkésszel

reték közt sikerült! Mert András atya a lehetőségekhez képest ezen keretek között biztosítani tudta számukra lelki igényeik kielégítését.

K. Ágiéknak azonban plusz lelki igényeik vannak, ennek kielégítése céljából ún. elmélkedésre jöttek össze Ágiéknál. Mindössze két elmélkedést figyelhettem meg, egyet Bajusz vezetett Szen-tesen, egyet Ági Szegeden, bár utóbbi inkább az ima és előadás sajátos keveréke volt. Mindkét csoport nyitottnak mondható a másvallásúak felé is.

Ágiék kapcsolatot tartanak (Sali zenekara révén is) kiszomboriakkal, Újszegedre is kijárnak az orgonista Dezső főiskolai tanárhoz.

DOROZSMA

Önálló csoporttal nem számolhatunk kinn, kijárás viszont volt (van?) a Liszt Ferencről (R. Évák) és a JGYTF-ről (Kállai-Kisjuhász). K. Klári kapcs-ban áll a dorozsmai tudógondozó nővér Viktória-nénivel, kedvesebb barátnőit kiviszi hozzá; Viktória nénivel gyakran példálózik a szegvári származású Kovács Sándor atya, aki a munkásfiatal-többséghez igyekszik igazítani a stílusát – sokáig a fejük fölé beszélt, egyoldalúan, lassan áttért a párbeszédes formára, kérdéseket az immár hagyományos és általános cetlis módszerrel is lehet fölteni.

Az utóbbi időben a csoportok tevékenységének megélénkülése érezhető, újabb „interurbán” kapcsolatok derülnek ki, v. erősödnek meg. Megfigyelhető a „szóló-idealisták”, az általános szovjet- és KISZ-ellenesek, elégedetlenkedők és értetlenkedők „chardinizálódása” és kölcsönös közeledésük a vallási csoportok vezéralakjaihoz. Mindez magában rejtheti egy szélesebb, nem okvetlenül vallási jellegű egyesülés veszélyét [...].⁵ A fiataloknak tetszetős hasonlatokat mond – közben gyököt vesz. Tényleges filozófiai vitára nehezen kényszeríthető, mert a szerepet helyezi a tudomány elé, még naívabb formájában is – nála azonban nyitva marad a kérdés: amíg racionálisan semmilyen teljes bizonyosság nem érhető el, fenntartja magának Istent. Hátha igazolja a tudomány.

Életében törést jelent az, hogy a Kandó Kálmánon folytatott tanulmányait egy időre félbeszakította. Akkoriban állítólag gyakran beszélt arról, hogy üldözik vallásgyakorlása miatt. Most idősebb társainál, iskolapadban ül mégis – ugyanakkor közel van „a szintézishez” és az önálló élethez. Nem kizárt, hogy valóban hisz Istenben [...] Ebből következne átélte zenélése. De az a szervezés, írásos és kazettás anyag-csere, nyüzsgés, amit folytat, nem okvetlenül istenhitéből következik.

⁵ Az eredeti szövegben törés, feltehetően kimaradt egy oldal, amely személyek jellemzéseit tartalmazza, mert a jelentés is ilyennel folytatódik.

Veszélyessége magasabb szintű, de „válogatott” műveltségéből, népszerűségéből ered, és abból, hogy olyan embereket becsül, akik már több ízben adták Népköztársaságunk iránti ellenszenvük tanújelét

.....

(Ezután „Magyar Zoltán” igen részletes és plasztikus jellemzést ad e csoportok öt hangadó személyiségéről, B. Jánosról, azaz „Bajuszról”, B. Franciskáról („Ancika”), K. Ibolyáról („Csifi”), M. Leonárról, K. Kláráról („Csipet”), végül rátér az összegzésre):

Zárszó-előleg

Ezeket az embereket még keresztény módon tanultam meg szeretni. Nincs bennem irántuk harag (túlzott rokonszenv sem) – az ideológiai vitákat nem szimpátia-alapon folytatom. Az sem volt célom, hogy vitapartnereimet „leléptessem”. Hiszem, hogy ha biztosítani tudjuk számukra az egyéniségüknek megfelelő területet, munkát és egyidejűleg megóvjuk őket (a csoporttagokat!) a csop.vez. és a „felettes szervezők” jobbára tudatos és tervszerű, vallási meggyőződésüket és „tétlenségüket” természetes romantika iránti vágyukat kihasználó, néha közönybe, néha nyugati divatokba, stílus-elemekbe burkolt, néha nemzeti érzelmekre és „örök emberi törvényekre” apelláló nyílt, a szabadság (...) nevében KISZ-, rendszer-, szovjet-, és marxizmus-ellenes ideológiájától, propagandájától, akkor sikerül ezeket a fiatalokat is kivonni a kettős nevelés „átka” köréből, a szoc[ializmus]. tudományos-etikai alapjait elfogadó, azok szerint élő és dolgozó emberekké nevelni őket.

A nevelés egyik módszere a követelés, ennek egyik része a gátlás. A gátlás eszközei: felügyelet, ellenőrzés, intés, fenyegetés, tilalom, átterelés. Én azt remélem, hogy az illegalitás határát súroló cselekményeik beszünttetése végett elegendő az „átlag” csoporttagoknak a jóindulatú intés, a „nyüzsgő” vezetőknek pedig az enyhébb-komolyabb fenyegetés. A vezetők ui. többé-kevésbé tisztában vannak azzal, hogy mit és miért (kiért!) csinálnak. A csoport-tagokban a szocialista rendszer iránti közömbösséget, sőt ellenszenvet viszont csak növelné a komolyabb fenyegetés (amiben értetlenséget éreznének – holott éppen nekik van szükségük több megértésre! hiszen ezt is keresik a vallásban!)

Újra utalni szeretnék a Világnézetünk alapjai c. tárgy keretében leadott „lélektelen szövegezés” nemhogy hatástalan, de egyenesen káros voltára, mert amely (sic!) ismét csak azt az ellenszenvet növeli, ahelyett, hogy végre tényleges alapokat adna a „kritikus korban” lévő fiatalok életvitelének, problémáinak megoldásához (egynéhány okkal megint kevesebb lenne, amiért a valláshoz fordulnának!).

¹ Tomka Miklós 1990, 120. p.

² Uo. Ebben a gondolatkörben két amerikai kutató, Stark és Bainbridge a külső hatásoktól is elvonatkoztatva a szekularizációt már egyenesen a „vallási üdvrend” önmozgásaként, elsődleges dinamikájaként jellemzik, amely a vallás megújulását, nem pedig elhalását eredményezte. Vö. Dawson 2006, 22. p.

³ John Locke: *Levél a vallási türelemről (A Letter Concerning Toleration)*... 2003, 245-246. p.

⁴ Természetesen csak az európai kultúrkörben, hiszen pl. a középkori egyházi, hatalmi-gazdasági struktúráktól mentes Észak-Amerikában sohasem volt az állam és az egyház összefonódva, míg több iszlám országban máig ez a helyzet.

⁵ Gergely: *Az 1950-es egyezmény*... 1990, 123. p.

⁶ Vö. *Eher ein „modus moriendi”?* (1966) In: *Kirche in Übergang* 1982, 93. p. A szerző, András Imre SJ egyházzociológus, a bécsi Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI) vezetője, konkrétan a magyar állam és a Vatikán közt 1964-ben kötött megállapodást jelöli meg a „modus moriendi” kiinduló eseményeként.

⁷ Balogh 2002, 129. p.

⁸ A kivételt azok a munkák képezik, amelyek mint visszaemlékezések, szociográfiák, ugyan nem a történész szemével, de mégis történeti igénnyel dolgozták fel több bázisközösség, ill. az őket összefogó mozgalom életútját: Dobszay János: *Így - vagy sehogy. Fejezetek a Regnum Marianum életéből*; Kamarás István: *Búvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig.*; Máté-Tóth András: *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung*; Ivasivka Máttyás: *Sziklatábor. A magyarországi katabacserkészlet története. Visszaemlékezések és dokumentumok (1945-) 1948-1988.*

⁹ A Regnum budapesti pap-hittanárok közösségeként indult az 1896-ban *Prohászka Ottokár* és Kanter Károly várplébános vezetésével. Fő tevékenysége a gyerekek és a fiatalok természetes alapokon álló katolikus szellemű nevelése lett. Papjai szerzethez hasonló, de fogadalom nélküli közösségben éltek. 1901-ben *Majláth Gusztáv* gyulafehérvári megyéspüspök. megvette számukra a Damjanich u. 50. sz. házat. 1902. szept. a közösséget *Szeplőtelen Fogantatásról nevezett kongregáció* néven Rómában bejegyezték a Mária Kongregáció anyakönyvébe. 1912-től a Regnum tagja a *Magyar Cserkészszövetségnek*, amelynek gyakorlati, jellemre és a természet szeretetére nevelését a Mária Kongregáció (ld. 152. sz. jegyz.) lelkiségével ötvözték. A Regnumot sem a katolikus egyesületek 1946-os, sem a szerzetesrendek 1950-es feloszlata nem érintette, így csak 1951. novben széledt szét, amikor központi házat elvették, s az atyákat vidéki plébániákra helyezték (a Dózsa Gy. úton álló templomukat 1950-ben rombolták le). A közösség élete titokban, lakásokon és erdőkben tovább folyt, ezért az 1961-es, 1965-ös és 1971-es regnumi perek során az atyák összesen 71, laikus munkatársaik 4 év börtönt kaptak. A Bokorról ld. főleg a bevezető részeket, a Fokoláréről a VII., VII. 2. fejezeteket

¹⁰ Bővebben ld. 19. és 80. p.

¹¹ Tomka Ferenc 1991, 77-79., 141. p.; Dawson 2006, 23. p.

¹² Benkő-Szentmártoni, 1996. 69-70. p.

¹³ Az 1979-es pueblai Püspöki Konferencia meghatározása, ld. Leers, 1986, 8. p.

¹⁴ Gecse 1983, 45. p.

¹⁵ *MKL*, I. köt., 1993, 674. p.

¹⁶ *Boff, Leonardo* (1938–): brazil teológus, filozófus, a latin-amerikai felszabadítási teológia egyik legismertebb képviselője. 1959-ben belépett a ferences rendbe, 1964-ben pappá szentelték. A 70-es években Gustavo Gutiérrezrel együtt szállt síkra az elnyomó rendszerek ellen, élesen kritizálta a katolikus hierarchiát is, a kontinens néptömegeinek szegénysége és társadalmi marginalizálódása felett érzett erkölcsi felháborodástól indítva. 1985-ben a Hittani Kongregáció egy éves szilenciumra ítélte és eltiltotta a misézéstől. 1992-ben az újabb tilalmat megelőzve kilépett a papi szolgálatból. Emberi jogi küzdelmeiért számos kitüntetésben részesült, két egyetemen díszdoktori címet kapott.

¹⁷ *Világvallások A-ZS*, 2009, 290. p.

¹⁸ Pl. James O'Halloran SDB kisközösség-kutató közösségépítéshez és annak teológiájához írt, szinte használati utasítás-szerű kézikönyvében, ahol 9 pontban foglalja össze (egyáltalán nem hagyományos) definícióját, O'Halloran, 2000, 50. p.): „*A keresztény kisközösségről: • Átlag nyolc tagja van. Lehet több is, de legfeljebb harminc. • Többnyire egy bizonyos környékhez kapcsolódik; bár nem a földrajzi hovatartozás a fontos, hanem a csoport összetétele (iskola v. egyetem diákjai, esetleg egy hajó legénysége). • Több kisebb csoportot egyesít, így szinte 'a közösségek közösségét' alkotja. • Tagjai Krisztus-hívők, ennek megfelelően életüknek számos közös megnyilvánulása van (közös hit, elkötelezettség, együttesen tartott istentisztelet, stb). Közösségük az élet minden területére kiterjed: megtalálható spirituális, intellektuális, intuitív, emocionális és gyakorlati téren egyaránt. • Tagjai szoros kapcsolatban vannak egymással, mint Krisztus testének részei; egységük a Szentháromság egységét idézi. • Hitéletének központja az eucharisztia, alapja Isten igéje, elemei: az imádság, engesztelődés és az elmélkedés. • Vezetési formája a buzdítás, a segítségnyújtás és a koordinálás; a döntéseket párbeszéd előzi meg, és közös megegyezéssel hozzák. • Csendesen, szinte észrevétlenül működik az emberek között, mint kovász a kenyérben, saját közösségén túllépve építi Isten országát, és munkálja Isten igazságos rendjét a világban, így teljesíti küldetését. • Mindig a szegények oldalán áll: tagjai egyszerűen élnek, ahogyan Jézus is élt.*” Horváth Zsuzsa

szempontjai (1995, 245.o.): „- *Az alapegységek face-to-face csoportok; - tagjaik elkötelezettjei a mozgalomnak; - vezetők és vezetettek, papok és laikusok, férfiak és nők viszonyát minden szervezeti szinten egalitárius törekvések jellemzik; - a szervezet decentralizált, a csoportok bizonyos fokú önállósággal bírnak; - de ideológiájuk nagymértékben egységes; - a csoportközi információáramlás gyors, legalább részben horizontális kommunikáció útján folyik; - a résztvevők átjárhatnak más csoportokba, és csoportot is válthatnak; - nyitottak a mozgalmon kívüliekkel való kapcsolatban is.* Kamarás István (1994, 7. p.) egy szóban megragadva a lényegét, Jézus nevében összejövő asztaltársaságként definiálja őket.

¹⁹ Lénárd Ödön (

²⁰ Lénárd 1992, 189. p.

²¹ „Basisgemeinschaften in Ungarn” (1977), in: *Kirche in Übergang...1982*, 263. p.

²² Tomka Ferenc 1977, 119. p. (1942-) plébános, egyetemi tanár. 1965. jún. Vácott szentelték pappá. Szabadszálláson káplán, közben 1966-ban a Hittudományi Akadémián teológiai doktorátust szerzett. 1968: Tiszakécskén, 1969: Felsőgödön káplán. 1971–75: Rómában a PMI növendékeként szociológiai tanulmányokat folytatott, 1973: licenciátust szerzett, 1975: doktorált. Közben megismerkedett a Fokoláre Mozgalommal, s később jelentős szerepe lett hazai elterjedésében. – 1976: a Hittud. Akadémián a társadalomtudományi tanszéken egyetemi tanár. 1976–89: az Egri Érseki Hittudományi Főiskolán a lelkipásztorkodás tanszék vezetője, egyidejűleg tanított Bp-en mint magántanár (lelkipásztorkodástan, szociológia és kateketika), és közben intenzíven részt vett az ifjúsági munkában. 1989-ben a Káposztásmegyeri Szentháromság Plébánia alapító plébánosa. Itt templomot és plébániaközpontot is épített, amely 2005-ben készült el. 1990-től az Országos Lelkipásztori Intézet főmunkatársa; az ifjúság nevelése, csoportvezetők képzése, felnőttképzés és plébániai lelkipásztori munka témakörében több országos konferenciát és vezetőképzőt szervezett, 15 évig volt az *Országos Lelkipásztori Napok* összefogó vezetője. 2001-től a lelkipásztorkodástan tanára a Sapientia Hittudományi Főiskolán.

²³ Vö. Bálint B. András 1985, 81. p., aki szintén marxista szemszögből, de az 50-es évek elejére teszi „politikai és illegális szervezetként” való indulásukat.

²⁴ Vö. 25. p. és 114., 115., 116. sz. jegyzet

²⁵ Bulányi György (1919-2010) piarista szerzetes, tanár. A Pázmány Péter Tudományegyetemen magyarnémet szakon végzett. 1939-ben belépett a rendbe, 1943-ban szentelték pappá. 1943-45 között Sátoraljaújhelyen és Tatán, majd 1945-48 közt a rend debreceni gimnáziumában tanít, egyben a város AC ifjúsági titkára, ezután egyetemi lelkész, a Szent László kollégium igazgatója. 1952-től rövid megszakítással 1960-ig börtönben volt, szabadulása után 1 évig fordító a Tempo vállalatnál, majd szállítómunkás 1969-ig. 1970-1979 közt hivatalosan Ócsa, Máriagyöd, Halásztelek, Tápiósüly egyházi adószedője. 1979-ben nyugdíjazták. A Bokor-közösségekről és Bulányi 1982-es egyházi elítéléséről részletesebben ld. II.2.2. fejt.). A Püspöki Kar 1997. szept. rehabilitálta Bulányit, ám ez nem sokat változtatott helyzetén: továbbra is korlátozások sújtották, a hivatalos egyház perifériáján maradt, megtűrték, de nem fogadták el. 2005-től haláláig a piaristák budapesti Kalazantinum rendházában élt.

²⁶ Részletesebben ld. a következő két fejezetben

²⁷ Részletesebben ld. a III. 3. 1. fejezetben

²⁸ A KIOE (1923-1946) eredetileg Mária-kongreganista egyetemi hallgatók kezdeményezésére, munkásfiatalokat támogató mozgalomként indult az 1920-as években. 1936-ban püspökkari határozat szerint az AC szellemében, egyházközségi keretben szervezték újjá, egyik fő mintaképe a belga *Joseph Cardijn* által megszervezett *Jeunesse Ouvrière Chrétienne* (JOC – Keresztény Munkásifjú Szövetség) volt. A helyi szervezeteket a lelkész irányította, de választottak saját ifjúsági titkárt is. A munkásfiatalok számára újságíró tanfolyamokat, filmes szakkört, vezetőképző táborozásokat, sporteseményeket, lelkigyakorlatokat, tanoncmunka-kiállításokat, kétéves Munkásifjú Akadémiát és tanoncotthonokat szerveztek minden egyházmegyében. 1942-től a KIOE egyházi elnöke *Apor Vilmos* győri püspök lett, főbb vezetői *Ikvay László* lelkész, főtítkárr, *Hollai Ferenc*, *Haklik Lajos*, dr. *Radványi Títusz*. A KIOE történetét legrészletesebben *Hollai Ferenc* dolgozta fel, ld. *Hollai*, 1998.

²⁹ Tracy, David 2001. (<http://bocs.hu/eletharm/ev/ev01408.htm>)

³⁰ *MKL*, I. köt., 1993, 674. p.

³¹ *Leers*, 1986, 26.

³² Uo. 8, 10. p., vö. O’Halloran, 2000, 23. p., és Tomka Ferenc, 1977, 121.

³³ „Eredetüknel az a vágy áll, hogy intenzívebb módon éljék keresztény életüket, vagy pedig hogy olyan emberi méretekre szűkítsék le körüket, amelyeket hatalmas lélekszámú egyházi közösségekben máskülönben nem lehet tapasztalni. Főleg ez a helyzet a mai nagyvárosokban, amelyekben általános jelenség a tömegélet, és a tömegben elveszett egyének. Ilyen értelemben lelki és vallási síkra igyekezzenek áttütni mindazt, amit kisebb társadalmi közösségekben, falvakban és hasonlóknak amúgy is meg lehet valósítani: a közösségi liturgiát, a hit elmélyítését, a testvéri szeretetet, imádságot, lelkipásztorokkal való együttműködést. Vagy pedig olyanok jönnek össze e csoportokban az ige meghallgatására, elmélkedésre, szentségek vételére és a szentmise agapé-közösségére, akiket valami közös dolog kapcsol össze: hasonló életkor, műveltség, polgári hivatás, társadalmi helyzet: pl. házastársak, fiatalok, szakmabeliek stb. Vagyis olyanok, akik az élet más területein is együtt dolgoz-

nak az igazságért, a szegények testvéri megsegítéséért, az emberi fejlődésért. Vagy pedig azért jönnek össze, mert a paphiány miatt rendes plébániai életről nem lehet szó.”

³⁴ Leers, 1986, 35. p.

³⁵ O'Halloran, 2000, 39. p.

³⁶ Strobusch, 1999, 59., 60., 81-92., 185., o.

³⁷ Ennek formájáról részletesebben ld. Tabajdi-Ungváry 2008, 307-309.

³⁸ A KDNP politikuskárdáját több egykori aktív Regnum és Bokor-tag erősítette, a Regnumból érkezettek közt volt *Bagdy Gábor*, ma főpolgármester-helyettes, *Deák András*, Budapest-XI. ker. parlamenti képviselő (†2007), *Soltész Miklós*, a második Orbán-kormány szociális államtitkára; Bokor-közösségbeliek voltak *Benyhe István*, az első Orbán-kormányban egészségügyi, valamint *Mohos László* oktatásügyi államtitkár.

³⁹ Kovács Péter 1995, 569.

⁴⁰ Legfeljebb szintén egyéni szinten: egész kivételes eset Dávid Lászlóé, aki az egyik budapest-szentimrevárosi „indián” cserkészcsoporthoz vezetője volt, később emberfeletti munkabírásának és főleg becsületességének köszönhetően az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság élére került, nemzetközi projektekben vett részt, és államtitkár-helyettesnek nevezték ki, miközben meggyőződését mindvégig vállalta (Kamarás, 1992, 123. p.).

⁴¹ Szántó Konrád (1992, 51-52. p.) az egyházellenes „kampányok” 4 korszakát különíti el, ezek 1946-49, 1950-52, majd 1958-60 között, és 1960 után zajlottak. Párhuzamba állítva ezt Szabó Csaba felosztásával (2003, 7-8.), ő 1948-nál, az iskolaállamosítással zárja le az egyház elleni első támadási hullámot, 1949-ben, a Mindszenty-perrel kezdődik a következő, 1951-ben a Grósz-perrel, és az ÁEH megalakításával a harmadik. 1953-1956 az egyházpolitikai enyhülés korszaka; a forradalom után, 1957-1962 közt „a megtorlástól a konszolidációig” vezető út, majd 1963-1965 közt a magyar állam és a Vatikán közt folyó tárgyalások következtek. Salacz Gábor (1988) a Mindszenty-per, az 1950-es megállapodás és 1956 eseményei köré csoportosít, de nem kimondottan korszakhatárként rögzíti őket (viszont az 1949-es alkotmány vallásszabadságról szóló cikkelyével szerinte „új fejezet kezdődött” állam és egyház viszonyában, 54. p.); Gergely Jenő marxista történészként még a politikatörténettel szinkronban periodizált (1986, 101-174. p.): 1944-48: a nép demokrácia kiépülése, 1948-1956: egyház a szocialista államban, 1956 után pedig nála rögtön a konszolidáció időszaka következik. A rendszerváltás után Gergely már csak egy rövid tanulmányban (1991, 3-19. p.) korrigálta és egészítette ki korábbi meglátásait az 1945 utáni magyar egyháztörténetről, amelyet ezúttal nem korszakolt.

⁴² MOL MK-S 288. f. 5/82. ö. e., Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülése, valamint MOL MK-S 288. f. 5/87. ö. e., Az MSZMP PB 1958. július 22-i ülése

⁴³ Ellentmondásos ebből a szempontból a Nagy Imre-kormánnyal 1953 nyarán kezdődött fordulat, ami az egyház intézményi szintjén jelentéktelennek mondható (a legtöbb püspökség visszakapta pecsétjét, új hittankönyveket lehetett nyomtatni, és már nem kellett bejelenteni a helyi tanácsnál a szentségeket és a hitoktatásban részesülőket), a katolikus lakosság, honfitársaival együtt mégis óriási megkönnyebbülést érzett. A hittanra beíratottak száma jelentősen nőtt, ám az 1950 előttiéknél még mindig töredéke maradt.

⁴⁴ *Komócsin Mihály, ifj.* (1925-) építőipari munkás, majd jogász. 1944-től pártfunkcionárius (városi, megyei, kerületi párttitkár, majd a KB osztályvezetője). Országgyűlési képviselő (1949–51, 1975–80), 1971–74 közt a Csongrád megyei tanács elnöke, majd Csongrád megyei párttitkár (1974–85), az MSZMP KB tagja (1980–85). *Komócsin Zoltán* (1923-1974) politikus, újságíró, országgyűlési képviselő, 1957-től haláláig az MSZMP PB pót- majd 1963-tól rendes tagja, Kádár dogmatikus, neosztálinista „munkásellenzékének” vezére. 1945-1948 közt az MKP szegedi pártbizottságának titkára volt.

⁴⁵ Vö. Komócsin Mihály: „Számadás.” DÉLMAGYARORSZÁG, 1949. január 1., 1. p.

⁴⁶ Mezey 2010, 331., 334. p.

⁴⁷

⁴⁸ Kamarás, in: *Hívők, egyházak ma Magyarországon*, 1990, 45-46. p. A témához egyébként jóindulattal közelítő Bálint B. András szociográfus is elvégez egy eléggé hevenyészett korszakolást (1985, 81. p.): az 50-es években „politikai és egyházi szempontból is illegális szervezetként” aposztrofálja a kisközösségeket, amelyek „a hatvanas években elszaporodtak, új irányt adva a vallási viselkedésformáknak” (ezzel szemben ld. Fekete Hollók-per utáni helyzet, 15. p.) a 70-es évtizedre vonatkozóan pedig így összegez: a közösségek „a kvázi legalitás állapotába kerültek, általában sem az egyház sem a hatóságok nem zaklatják őket.”

⁴⁹ Vö. Illyés 2008, 28.

⁵⁰ Vö. Kamarás 2003, 92. p.

⁵¹ Elsősorban a Fokoláre, a taizéi lelkeség és a karizmatikusok közösségei

⁵² A kismarosi és nagymarosi találkozóról részletesen ld. Kamarás István összefoglaló visszaemlékezését és szociográfiáját: *Lelkierőmű Nagymaroson* (1989).

⁵³ Ennek anyagát tartalmazza a „Varjak” 2.7.1 objektum dosszié (1988, 1989) és a hozzá kapcsolódó, meggyéknént vezetett ún. Napi Operatív Információs jelentések, ld. Tomka Ferenc 2005, 207, 208-217. p.

⁵⁴ Tomka Miklós, 1991, 81. p.

⁵⁵ Uo., 82. p.

⁵⁶ Zsumbera 1998, 56. p.; Iványi 1997, 14-15. p.

⁵⁷ *Kerkai (Czinder) Jenő* (1904-1970) 1924-ben lépett be a jezsuita rendbe, 1934-ben innsbrucki teológiai tanulmányait követően ugyanitt pappá szentelték. Hazatérése után a szegedi nagyszemináriumban prefektus, dogmatanár. 1935 nyarán Farkas György és Ugrin József segítségével Szegeden életre hívta a KALOT-ot. Mint ennek országos elnökét, 1939-ben rendfőnöke minden más elfoglaltság alól fölmentette. A mozgalom 1946-os feloszlata után szervezője és elméleti szakértője maradt a Barankovics-féle Demokrata Néppártnak. 1948 elején Bánáss László veszprémi püspök, majd *Czapik Gyula* egri érsek római útját előkészítendő járt Rómában, ahol utasítást kapott, hogy a püspöki kar kísérelje meg egy *modus vivendi* kialakítását a kormánnyal. 1949 febr. letartóztatták, s előbb 2 év, majd ennek letöltése után 4 év fegyházra ítélték. Véglegesen csak 1959-ben szabadult súlyos betegen, félig megvakulva, s egy hajógyárban dolgozott segéd munkásként. 1964-től a pannonhalmi papi szeretotthonban lakott. *Nagy Töhötöm* (1908-1979) 1926-ban lépett be a jezsuita rendbe első fogadalmát 1928-ban Szegeden tette. 1937-ben pappá szentelték, ugyanekkor bekapcsolódott a KALOT munkájába. A KALOT átmentése érdekében ő is kapcsolatot keresett a megszálló szovjet hatóságokkal. Egyeztetni akarva a szovjet és a Vatikán, az új rend és az Egyház érdekeit, 1945-46 közt 5 alkalommal szökött Rómába. Ő vitte a javaslatot XII. *Pius* pápának Mindszenty József érsekké való kinevezéséről. Miután összetűződött a primással, az elérte, hogy a rendi előljáróság Dél-Amerikába küldje. 1947 elején indult Buenos Airesbe, ahol laicizáltatta magát, s hogy a katolikus egyházat összebékítse a szabadkőművességgel, belépett az argentinai Kossuth szabadkőműves páholyba. Közép- és főiskolai tanárként filozófiát és szociológiát oktatott, az 1960-as években szociális munkát végzett Buenos Aires nyomortelepein. Miután 1967. nov. kizárták a Kossuth páholyból, a magyar kormány hívására hazatért, az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőjeként s az argentin követség alkalmazottjaként Budapesten élt.

⁵⁸ Balogh, 1998, 161-163., 179-182.

⁵⁹ *KLOSZ*: A magyar katolikus leányifjúság összefogására alapított szervezet azzal a céllal, hogy „meggyőződésében katolikus, életalakításában aktív, eszközeiben modern, lelkületében nőies” lányok nevelését támogassa. Kapcsolódott a Farkas Edit által 1908-ban alapított Szociális Missziótársulathoz (SZM), mely 1914-ben elhatározta, hogy a leányifjúságot is bevonja a szociális nevelésbe. 8 központi csoport mellett kerületenként és településekként az egyházközségekben leányköröket, -klubokat alapítottak. A csoportok vezetőit *klubmamáknak* hívták, mellettük ifjúsági elnök tevékenykedett. Évente lelkigyakorlatokat, szavaló, főző, asztalt terítő versenyeket, mozgásművészeti és néptánc-kurzusokat, leányifjúsági diszgyűlést, hajókirándulást szerveztek. Vezetője *Stadler Frida*. A KLOSZ 1936-tól vett részt az Actio Catholica munkájában, 1938-ban a belőle kinőtt szervezetekből alakult meg többek közt a *KALÁSZ* és a *Katolikus Dolgozó Leányok Szövetsége*.

⁶⁰ Más néven *Katolikus Legényegyletek*, az *Adolf Kolping* kölni káplán (1813-1865) által a 19. sz. közepétől az iparos munkásifjúság, főleg inasok és tanoncok számára szervezett egyletek. Céljuk a „legények” vallási, szakmai, családi és társadalmi életre felkészítése. Legkisebb egysége a *Gesellenhaus*, a 'Legényház', ahol munkaidő után a szakmai felkészülésben, ált. műveltségben és mestervizsgára való felkészülésben segítették a legényeket, s kulturált szórakozási lehetőségeket is nyújtottak. Az átutazók e házban szállást is találtak. A KL foglalkozott tagjai betegbiztosítási és érdekvédelmi ügyeivel is 1856-ban személyesen Kolping Pesten megalapította Európa 134. egyletét is. Első elnöke Haas Mihály szombathelyi megyéspüspök, majd *Szabóky Adolf* piarista, aki a Kolping Egyletetek Magyarországon széles körben meghonosította.

⁶¹ Sajátos helyzetben voltak a cserkészek: a Szövetség feloszlata után a kommunisták és a mozgalmon belüli társutasaik irányításával létrejött Magyar Cserkészfiúk Egyesületébe próbálták beterenli őket. Egyes cserkészcsapatok számára így az új egyesülettel való szakítás (már 1947 elejétől) jelentette a tulajdonképpeni illegális kezdetét, pl. az egyenruha, jelvény és egyéb külsőségek nélküli táborozásokat, vö. Ivasivka 2006, 71-72. p., Arató 1995, 204-205. p.

⁶² Idézi Gergely 1991, 7. p.

⁶³ Kölléy 1989, 45-46. 51-52. p.

⁶⁴ *Kiss Ferenc Szaléz OFM* szül. 1904. Szeged. 1923-ban lépett be a ferences rendbe, 1928-ban pappá szentelték. Pécs és Jászberényben tanított, a magyar egyházi és politikai vezetést keményen kritizáló újságcikkei miatt, 1937-ben amerikai misszióba küldték. 1942-ben hazatér, 1944-től Gyöngyösön a teológusok magisztere és a ferences Hittudományi Főiskola pasztorális tanszékének tanára. A háború után az ifjúsággal való foglalkozást tartotta legfontosabb feladatának. Ezért megalakította a katolikus valláserkölcsei alapon működő, autonóm ifjúsági szervezetek csúcsszervezetét, a KEDIM-et, amely népszerűsége miatt a helyi MADISZ leírhatatlan vetélytársának bizonyult. Ezért már 1945-től folyamatos támadások érték Kiss Szalézt, és mozgalomát, ami már az FKGP elleni kommunista hadjárat egyfajta nyitánya volt. Miután néhány hittanosa erőszakoskodó orosz katonákat ölt meg, 1946. ápr. P. Szalézt több tucat fiatalal együtt elhurcolták. A kieroszakolt vallomások szerint a bűncselekmények után, gyónások alkalmával a páter feloldozta a fiatalokat, aztán fegyvert szerzett nekik a további merényletek elkövetéséhez. Bírósági tárgyalásra soha nem került sor, Kiss Szaléz további sorsa ismeretlen. A legvalószínűbb feltételezés szerint 3 társával együtt 1947. márc. Sopronkőhidán agyonlőtték a szovjet katonai

hatóságok. A gyónási titok magyar vértanújának is szokták tekinteni; 1993-ban rehabilitálták, 2011. nov. elindították boldoggá avatási eljárását.

⁶⁵ Bálint B. András 1989, 12. p. Mindszenty a röviddel letartóztatása előtt vele tárgyalni próbáló, kommunis-
ták által „delegált” vezető értelmiségieknek (Cavallier József, Szekfű Gyula, Kodály Zoltán) is kifejtette, hogy
ha meg is egyezne a kormánnyal, az nem fogja betartani a megállapodást, amit neki ez esetben fel kell mondania.
Akkor viszont az egyháznak sem marad más hátra, mint hogy „visszavonuljon a katakombákba” (Salacz 1988,
23. p.)

⁶⁶ vö. Kamarás 1992, 32-34. p.

⁶⁷ Köbel 2005, 46. p., *Magyar Katolikus Almanach*, 1988, 289. p.

⁶⁸ Havasy, 1990, 213. p.

⁶⁹ *Actio Catholica* (lat. „katolikus tevékenység”): a hívők közreműködése a papság apostoli munkájában,
szervezett és irányított formában. Tevékenységi köre mindazt magában foglalta/foglalja, amire az egyház küldetése
szól, ennyiben különbözik a társulatoktól és egyesületektől, melyek csak egy-egy konkrét területen tevé-
kenykednek. Kibontakozását XI. Pius *Ubi arcano Dei* körlevele indította el (1922), s rövid idő alatt
meghonosodott az egész világon. Magyarországon formálisan 1932-ben alakult meg a püspöki kar közvetlen
irányítása alatt. Alapszervei az egyházközségek voltak, melyeket az espereskerületi tanács fogott össze; ezek
alkották az egyházmegyei AC-t, melyek összességéből tevődött össze az országos AC. Minden szinten 5 szak-
osztálya volt: 1. hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, 2. művelődési, 3. sajtó, 4. szociális és karitatív, 5. szervezési
szakosztály. Az egyesületek 1946. évi föllosztásával különféle szintű tanácsai is megszűntek, csak az Országos
Elnökség működött tovább. Tevékenysége a korábbi szakosztályok témaköreit követte.

⁷⁰ Havasy, 1990, 213. p. vö. a ÁBTL V-140907, V-140907/a és 1-4. vizsgálati dosszié kötetek „Bulányi
György és társai” ügyében

⁷¹ Vö. Gianone 2007, 35. p. Az igazgató névlegesen Endrey Mihály maradt 1958-ig, ezután viszont az AC,
továbbra is lényegi funkció nélkül, a békepapság kirakatszervezetévé vált, és oly mértékben kompromittálódott,
hogy 1990-ben a Püspöki Kar megszüntette.

⁷² Ilyen „decentrumokat” először a középiskolát fenntartó apácarendeknek hoztak létre. ÁBTL V-140907,
„Bulányi György és társai”, 71-72. p., Feljegyzés Bulányi György kihallgatásáról, 1952. szept. 17.

⁷³ *Ikvay (Pfeiffer) László* (1911-1976) lelkész, 1937-ben a svájci Fribourgbán szentelték pappá. 1939-ben lett
a KIOE lelki vezetője. 1948-tól az AC Orsz. Központ titkára, Bulányi György vádlott-társaként 1952-ben 10 év
börtönre ítélik, 1956. szept. kegyelmet kap. 1961. jún. a „Fekete Hollók összeesküvésének” egyetlen nyilvános
perében 6 évre ítélik, 1965-ben amnesztiát kap, de papi hivatása gyakorlásától eltiltják, alkalmi munkákból él.
1969: kivándorló útlevelemmel Fribourgbán élő nagybátyjához távozik, a svájci magyarok lelkipásztora lesz.

⁷⁴ Az 1950-es évek elejének tervszerű földalatti ifjúságpasztorációjáról a legrészletesebb adatokat eddig
csupán Bulányi kihallgatási jegyzőkönyveiből tudjuk (uo., és V-140907/1-4. kötetek.)

⁷⁵ Ivasivka 2006, 95. p.

⁷⁶ A jogi alapot az ilyen vádakhöz az 1946. évi VII. tc. adta („A demokratikus államrend és a köztársaság
büntetőjogi védelméről”)

⁷⁷ Történetüket először Zsédely Gyula SDB dolgozta fel: *Sándor István vértanú*. Bp., Don Bosco K. 2002.
Sándor István (sz. 1914) fémipari szakiskolát végzett, majd 1936. jún. belépett a szalézi rendbe. 1946-ban tett
örök fogadalmat. 1950 után gyári munkásként dolgozott, s a gyárban a fiatalok közt végzett nevelő munkájáért
„népnevelő elismerést” kapott. Amikor az ÁVH kiadta ellene az elfogató parancsot, Ádám László tartományfő-
nök előkészítette külföldre menekítését, de Sándor az utolsó pillanatban úgy döntött, nem hagyja el tanítványait,
akkor sem, ha a vértanúságot kell vállalnia. 1952. szept. tartóztatták le, de a börtönben a brutális verések ellenére
sem tudtak kicsikarni tőle beismerő vallomást. Boldoggá avatási eljárása 2006. máj. kezdődött meg.

⁷⁸ Havasy, 1990, 183. p. A perben P. Süle Géza, P. Petruch Antal, P. Luzsénszky Alfonz, P. Palánkay Tibor,
P. Faragó László, P. Vác Jenő és Fr. Kálmán Sándor összesen több mint 100 év börtönt kapott. P. Kollárt a
vizsgálat befejezése előtt – bizonyos megállapodást követően – szabadon engedték. Néhány hónap múlva átvette
a provincia vezetését és haláláig (1978) irányította. Vö. 74. p.

⁷⁹ A pontosított adatokat ld. Jámbor Ottó: „A fekete hollók összeesküvése”, *Magyar Nemzet*, 1989. szept. 9.

⁸⁰ MOL MK-S 288. f. 5/82. ö. e., Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülése

⁸¹ A marxista történetírás, jelesül Gergely Jenő, elsősorban az 50-es évek végén lezajlott TSZ-szervezés ne-
hézségeit, társadalmi feszültségeit kihasználó szervezkedéseket akart láttatni a Fekete Hollók összeesküvésében
(1985, 170-171. p.). A rendszerváltás után, a valósághoz jóval közelebb állva a Biszku és Komócsin vezette
balos pártellenzék aktivizálódását nevezte meg a megtorlási hullám okaként (1991, 19. p.). A Szovjetunióban
egyidejűleg zajlott egyházellenes kampánnyal (ami elsősorban templomrombolásokban és -bezárásokban nyilván-
ult meg) való kapcsolatot veti fel Szántó 1992, 51. p., és Arató 1995, 207. p., ám ezt a később kutathatóvá vált
ÁEH, ÁB, és pártiratok nem valószínűsítik. Egyértelmű viszont a bizonyíték arra, hogy az '56-osok után új cél-
pontot kereső, önjáró politikai rendőrség (amelyre a balos frakciónak nagy befolyása volt) kezdeményezőként
lépett fel. Hollós Ervin, a BM III/III. Csoportfőnökség II/5-ös (egyházi reakció elhárítása) alosztályának vezetője

az MSZMP PB 1961. júniusi ülésén meghívottként külön felhívta a figyelmet a „rengeteg fiatal” vonzó klerikális szervezkedésekre. „*Azt látjuk, hogy szinte versenyfutás van köztük, ki tud több fiatalot bevonni. Ez nekünk azért is jelent nehézséget, mert sokkal tovább kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a vezető centrumokat. De ha csak ezeket a fiatalokból álló csoportokat számoljuk fel, nem találjuk meg az eszmei vezetőket, akik az egészet szervezik*” A PB határozata végül szabad kezet adott az állambiztonságnak az eljárások megindítására (MOL 288. f. 5/82. ö. e. Az MSZMP PB 1960. június 21-i ülése., idézi Szabó 2005, 41. p.). Bánkuti 2008, 162. p.

⁸² „Die Lage der Kirche in Ungarn im Jahre 1966” in: *Kirche im Übergang* 1982, 59. p. A nem várt perek indítóokainak találkozásáról az érintettek körében ld. Bánkuti 2008. 174-176. p. A regnumi lelkészek elleni összeesküvés perben *Emődy Lászlót* 5 év, *Keglevich Istvánt* 5 év, *Rózsavölgyi Lászlót* 3 év 6 hónap, *Thiry Istvánt* 3 év, *Hagyó Józsefet* 4 év, *Werner Alajost* 2 év 6 hónap, Somogyi Sándort 2 év 6 hónap börtönre ítélték. A Legfelsőbb Bíróság az 1965. okt. és nov.-i föllebbezési tárgyaláson csak Werner Alajos büntetését mérsékelte másfél évre. A jezsuiták elleni perben P. Rózsa Elemér és P. Dombi József ítélete 8, illetve 4 évi szabadságvesztés, P. Bálint József, P. Takács Sándoré, P. Mócsy Imréné és P. Vác Jenőé pedig 5, 4 és fél, 4, illetve 3 évi szabadságvesztés lett.

⁸³ Máté-Tóth, 1996, 24. p.

⁸⁴ Uo. 24-25. p.

⁸⁵ *Szilás Imre* ma orgonaművész, zeneszerző, karnagy, az egyházzene doktora, az USA-beli Pasadenában él.

⁸⁶ http://www.kamarasistvan.eoldal.hu/cikkek/tanulmányok/kamaras-istvan_-a-szilás-misetol-a-jeno-dalokig-es-tovabb.html. Balás Béla ma kaposvári megyéspüspök.

⁸⁷ *Sillye Jenő* (1947-) egyházi dalszerző, zenész, énekes. 15 éves korában már nagykórusban énekel, a beatzene hatására kezd gitározni. Magyar-történelem szakos tanárnak készül, de vallásossága miatt nem folytathatja tanulmányait. Első dalát 1967-ben írja, *Lucien Aimé Duval* francia jezsuita gitáros spirituáléjának hatására. 1970-től a kismarosi, majd nagymarosi találkozók zenei szervezője és főszereplője. 30 év alatt (1997-ig) több, mint 300 dalt írt, melyek száma azóta is gyarapszik. A rendszerváltás óta rendszeresen fellép a Petőfi Csarnokban, zenekarával kísérve. 2010. okt. 23-án a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki.

⁸⁸ *Apostolicam actuositatem* (A világiak apostolkodásáról), *Optatum totius* (A papképzésről, III/6, VI/20), *Christus Dominus* (A püspökök pásztori szolgálatáról, 2. fejt. I/14,17.) *Gaudium et spes* (Az egyházról a mai világban, I. rész IV/41,42.)

⁸⁹ Kamarás 2003, 161. p.

⁹⁰ *Hagemann Frigyes* (1932-) felszentelése után 4 évvel, 1958-ban csatlakozott a Regnumhoz. Az 1961-es perek eredményeképp ordináriusa egy évvel később eltiltotta a papi működés gyakorlásától. 1971-es ítéletében súlyosbító körülménynek vették, hogy hittanosaival pszichológiai személyiségvizsgálati tesztet végzett. Hagemannt 5 év börtönrel sújtották, regnumi paptársai, *Tury László* 4 évet, *Somogyi Sándor* 3 évet, *Katona István* 2 évet, *Doskar Balázs* 10 hónapot, *Hegyi Veronika* pedig 6 hónapot kapott.

⁹¹ Kamarás, 1989, 40. p.

⁹² „Basisgemeinschaften in Ungarn.” (1977) In: *Kirche in Übergang...1977*, 266. p.

⁹³ Tomka Miklós 1995, 36. p.

⁹⁴ ÁBTL, Nysz.: 0-11802/1 Jelentés. Bp., 1960. november 30. 102-103. Idézi Bertalan 2010, 47-48. p.

⁹⁵ Kamarás 1990, 46. p.

⁹⁶ Kamarás 2003, 147. p.

⁹⁷ Horváth Zsuzsa 1995, 245. p.

⁹⁸ Tomka Miklós 1991, 19., 28. p.

⁹⁹ Kamarás 1989, 94. p.

¹⁰⁰ Gergely 1991, 7. p. Összehasonlításként egy külföldi adat: 1975-ben a Magyarországnál több mint háromszor nagyobb területű Olaszországban tízezernél több, az egyházi eljárókkal egységben levő kisközösséget tartottak nyilván, míg a „kontesztálók” száma mindössze 70-80 volt. (Tomka 1977, 119.)

¹⁰¹ Horváth Zsuzsa 1995, 243-244.

¹⁰² Vö. Kamarás 2003, 88. p.; Tomka Miklós 1991, 35. p.

¹⁰³ Máté-Tóth, 1996, 43.

¹⁰⁴ *A Püspöki Kar decemberi ülése*. Új Ember, 1977. jan. 2. A Bokor szerint elítélő nyilatkozatot (vö. Máté-Tóth, uo.) Bíró László 11 év elteltével már úgy értékelte (1988, 181. p.), hogy ekkor a Püspöki Kar „buzdítólag szólt a kisközösségekről.”

¹⁰⁵ *Bázis, vagy elit kereszténység?* in: Katolikus Szó, 1977/2. (jan. 16-23.)

¹⁰⁶ Idézi Máté-Tóth 1996, 44. p.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Kamarás 2003, 153. p.

¹⁰⁹ Lázár Kovács 2006, 143. p. Ugyanez a más közösségeket háttérbe szorító „szétárolás” jellemezte a rendszerváltás utáni magyar médiát, különösen a katolikus egyházat többnyire támadó orgánumokat.

¹¹⁰ Kamarás 1989, 60-72. p.; Máté-Tóth 1996, 136-137. p.

- ¹¹¹ Gál Ferenc, Rózsa Huba és Vanyó László. A jegyző Erdő Péter volt.
- ¹¹² Bár nem nevezi néven őket, tevékenységüket jól körülírja Nyíri Tamás: *Világi keresztények*. Vigilia, 41. évf. 1976/5. Az első részletesebb elemzés: Tomka Ferenc: *Egyházi kisközösségek*. Teológia 11. évf. 1977/2.; uő.: *Közös ima – közösségi elmélkedés*. Teológia, 11. évf. 2007/4.; Koncz Lajos: *Élő egyházi közösségek*. Új Ember, 1977. márc. 3.; *Az egyházi kisközösségek. Interjú Szennay Andrással*. Új Ember, 1977. máj. 1.; Nyíri Tamás: *Mit jelent az evangelizáció egy szocialista országban?* Teológia, 13. évf. 1979/2.
- ¹¹³ Ld. Cserhádi József: *Az egyházi kisközösségek teológiája*. Vigilia, 46. évf. 1981/3.
- ¹¹⁴ Gergely, 1986, 172. p.
- ¹¹⁵ Lukács József 1977, 35-36. p. Korábban egyébként a Szilas-misé is mindössze a hippi-mozgalom egyik jellegzetes megnyilvánulásának tartották a róla tudósító újságírók, ld. pl. Kristóf Attila: *Beat-mise a Mátyás-templomban*. Magyar Nemzet, 1968. okt. 29.; Sz. F.: *Beatmise*. Népszabadság, 1968. máj. 28.
- ¹¹⁶ Bálint B. 1979, 38., 45., 50. p.
- ¹¹⁷ Hankiss 1980, 13., 26. p.
- ¹¹⁸ Vö. Tomka Miklós 1991, 63. p.
- ¹¹⁹ Egyrészt a hagyományos gyakorlati cserkész-ismereteket, főként a tábor- és túravezetés mikéntjét sajátítják el, míg a szellemi képzés az alapvető teológiai, pszichológiai-pedagógiai (csoportlélektan) ismeretekre és a természettanra terjed ki.
- ¹²⁰ *A Szeged-csanádi egyházmegyei zsinat...* 1995, 86. p.; vö. Illyés 2008, 69.
- ¹²¹ A történettudomány 19. sz. alatti és utáni fejlődéséről, paradigmaváltásairól, az interdiszciplinaritás kérdéseiről részletesen ld. Noiriél, 2001, 70-87. p., 116-123. p., 225-228. p.
- ¹²² Bögre, 2004, 39. p.
- ¹²³ *Emlékezés és oral history*. BUKSZ, 1998/3, *A fin de siècle történetírás*. Magyar Tudomány, 1998/6.
- ¹²⁴ Idézi Gyáni 1998, 297. p.
- ¹²⁵ Uo. 299. p.
- ¹²⁶ Bögre, 2004, 42. p.
- ¹²⁷ Pléh 2000, 66. p.
- ¹²⁸ Jürgen Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő különkiadványa. ELTE, Budapest 1985, idézi Bögre-Szabó 2010, 69.
- ¹²⁹ Bögre 2011, 2012, Kövér György.
- ¹³⁰ Gyáni 1998, 299. p.
- ¹³¹ Kovács, 1992, 90-94. p.
- ¹³² Hanák-Kövért 1995, 92-100. p.
- ¹³³ Gyáni, 1998, 299. p., vö. Bögre 2004, 45. p.
- ¹³⁴ Uo., 301. p.
- ¹³⁵ Bögre, 2004, 41. p.
- ¹³⁶ Uo., 40. p.
- ¹³⁷ Vö. Tomka Miklós 1995, 104. p., 137. p.
- ¹³⁸ Az 1956 előtti évek ÁEH-dokumentációja (a MOL-ban őrzött anyag is) egyébként is igen hiányos: a forradalom alatt a felkelők az iratok egy részét széthordták, és ezek máig sem kerültek elő.
- ¹³⁹ Az ügynökkérdésben és egyáltalán a kollaboráció témájában az egyházat élesen támadó állásfoglalásokra ld. Majsai, 2005, 3-34. p. és 103. p.; uő. 2008 (I.), 58-85. p. (II.), 77-94. p. (III.), 80-99. p.; az egyházvédőre: Tomka 2005, 287-373., 374-394. p.; más összefoglalók: Kiszely 2001, 97-140. p., Ungváry Krisztián: *Mozgástér és kényszerpályák. Ecszetvonások egy egyházfő életrajzához* (Paskai Lászlóról). In: Tabajdi-Ungváry 2008, 320-328. p.; Tarnóczy Balázs: *Biborban született ügynökök. Adalék egy az egyházban is fellángoló vitához*. In: KAPU, 2007. (20. évf.) 5. sz. 10-14. p.; Bulányi Péter: *Besúgás és az evilági ország törvényszerűsége avagy jézusi kétszerkettő*. Uo. 4. sz. 18-20. p.; *A varsói érsek ügynökbotránya: szolgálati útra ment*. In: HVG, 2007. (29. évf.) 2. sz. 29-30. p.
- ¹⁴⁰ Vörös, 2009, 25-26. p.
- ¹⁴¹ Gyarmati, 2008, 131. p.
- ¹⁴² Ld. pl. ÁBTL O-12147/3, Fekete Hollók csoportdosszié, 183. p. „Laurence Olivier” informátori jelentése (1959. IV. 17.), amelyben Kovács Imre szeged-rókusai káplán plébániai szobájáról is részletes leírást ad.
- ¹⁴³ Megtévesztő kategória, hiszen olykor a „hazafias és érdekeltségi alapon” szervezettek közé sorolták azokat is, akiket nem kellett konkrétan zsarolni és fenyegetni az együttműködés érdekében.
- ¹⁴⁴ A megfigyelt személyek szinte csak negatív tulajdonságokkal való, torzított ábrázolása nemcsak a rosszindulatú, hanem a lelkiismeretüket folyamatosan nyugtatgató ügynököket is jellemezte; másik szembevetendő jele a lelki kompenzáció kísérletének, ha az ügynök egyes szám harmadik személyben fogalmaz magáról, s jelentését úgy írja meg, mintha az információkat az illetővel (akit pl. „barátom” v. „ismerősöm” formában emleget) való beszélgetések útján szerezte volna. Ld. pl. ÁBTL M-34204, M-34204/1 „Turai Miklós” ügynökjelentései a Bp.-szentimrevárosi ciszter ifjúságpasztoráció egyes személyiségeiről.

¹⁴⁵ „S így az egyik, a második, és a harmadik hívő lelki összehangolásából, találkozásából kis baráti és tevékenységi csoport alakul ki, vagyis egy épülni kezdő kis bázis, amely mint ilyen, alapja a nagy egyházi közösségnek, és amelyben kis, de valós áttételben minden úgy történik, mint az egyház egészében. Nem valamilyen kis egyesületről, vagy sejtéről van szó, ahogy azt még az „*actio catholica*” képzelte el [...] A régi közösségek hierarchikusak voltak, ma alulról induló demokratikus képződmények vannak kialakulóban. [...] Az egyházi kisközösség az idő jelei után kérdez, hogy azokból olvashasson.” Cserhádi, 1981, 146-148. p.

¹⁴⁶ Az eredeti történetet ld. Bögre 2004, 92-120. p., a dokumentumokkal később kiegészítettet pedig Bögre, 2010., 306-325. p.

¹⁴⁷ Ugyanebben az esetben nem tartotta viszont fontosnak megkérdezni beszélgetőtársát Majsai Tamás, aki következtetéseit egyedül az ÁBTL iratokból szűrte le, vö. Majsai 2008, 77-94. p.

¹⁴⁸ Balogh István (1894- 1976) 1933-1946 közt szeged-alsóközponti plébános, 1944. nov. az FKGP szegedi szervezetének alapítója és elnöke. Részt vett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalapításában és az ideiglenes nemzetgyűlés előkészítő munkálataiban. 1944. dec-1947. máj. miniszterelnökségi államtitkár. 1949-ig országgyűlési képviselő, Kovács Béla letartóztatása után 1947. márc.-jún. az FKGP főtitkára. 1949-től tagja az Elnöki Tanácsnak, 1950-ben pedig a papi békemozgalom egyik kezdeményezője és szervezője volt. Hamvas püspök 1948-ben felfüggesztette, de Balogh 1951-től a Nógrád vm.-i Kemence plébánosaként visszatért az egyházi szolgálatba. Részletesen ld. róla Haas György, 2010.

¹⁴⁹ vö. Farkas Csaba 2009. 27. p.

¹⁵⁰ A szerzetesek kitelepítéséről ld. Bánkúti 2010. 2011-es monográfiájában külön a magyarországi jezsuiták 1945-1965 közti történetét dolgozta fel. A kitelepített apácák életút-történeteiről ld. Bögre-Szabó 2010, a piaristákéről Böszörményi 2007.

¹⁵¹ Uo. 28.

¹⁵² *Mária kongregáció*: a Szűz-Mária tiszteleten alapuló, *Loyolai Szt. Ignác* által ihletett katolikus lelkeségi mozgalom (1563-tól). Közvetlen célja volt, hogy tagjait, főként az ifjúságot a vallási, erkölcsi alapokon nyugvó nevelés, a hitélet erősítése és a Mária-tisztelet hangsúlyozott gyakorlása által az önmegszentelés és apostolkodás magasabb fokára nevelje. Távlatos célja volt, hogy általuk a társadalomra is hasson. Egy-egy kongregáció általában azonos korú, műveltségű, társadalmi helyzetű, érdeklődési körű embereket fogott össze, ezért volt férfi, női, ifjúsági stb. kongregáció. A kongregációkat a pap-elöljáró vezette, a prézes, emellett a tiszttakar, és a tagokból megválasztott magisztrátus. Magyarországon az első kongregációt 1580 körül Pázmány Péter alakította meg. 1926-ban hazánkban szövetségbe tömörültek Mária Kongregációk Országos Szövetsége néven, és az AC irányítása alá kerültek. 1943-ra 200 fiú kongregációnak 7 ezer, 300 leány kongregációban 16 ezer tagja volt (a felnőttekkel együtt kb. 33 ezer). Tevékenységüket itthon 1948-ban, az iskolák államosításakor szüntették meg.

¹⁵³ *Szívgyárda*: A Jézus Szentséges Szívét tisztelő és Jézusért apostolkodni akaró elemi ill. alsó középiskolás katolikus fiúk és leányok szervezete, a *Jézus Szíve Szövetség* gyermek tagozata (1920-1948). Célja: a vallás-erkölcsi és hazafias nevelés elmélyítése, ezen belül a családi élet megszerettetése, a tekintélytisztelet fejlesztése, a munkára és a kötelességteljesítésre nevelés. Szervezete a korabeli szokást követte: egy-egy iskolai osztály szívgyárdistái *szakaszt* alkottak, élükön a *szakaszvezető*vel. A szakaszok alkották a *gárdacsapatot*, ennek élén a felnőtt *csapatvezető* állt, akik részben hitoktatók, hitoktatónők, részben tanítók, tanítónők és apácák voltak. Az iskolán kívüli időben hetente-kéthetente zajló összejöveteleik, hitbuzgalmi előadásai kötetlen formában, játékos keretben zajlottak, évente több kirándulást és ünnepséget szerveztek, karácsonykor megajándékozták a szegény gyerekeket. A csapatvezetők kapcsolatban álltak a szülőkkel, a gyermekeken keresztül rájuk is igyekeztek hatni.

¹⁵⁴ Bálint: *A szegedi kommunisták...* 2001, 32. p.

¹⁵⁵ A szegedi diákmegmozdulásokról bővebben ld. Miklós Péter: „*Furkósbottal verték a tüntető gyerekeket.*” *Diáktüntetések és megtorlások Szegeden 1947-ben.* In: SZEGED. A város folyóirata, 2007/9. sz., 7-9. p.; Bálint László: *Diákmegmozdulások Szegeden 1947-ben.* In: Szegedi Műhely, 2002/3-4. sz. 137-145. p.; Nagy István: *A szegedi egyetemi és főiskolai ifjúsági mozgalom 1944-48.* In Szegedi Műhely, 2000/1-2. sz. 31-58. p.; Kinyó László: „*Szabadlábba a diákokat!*” *Püspöki levéltári források az 1947-es szegedi diáktüntetésekről.* In SZEGED. 2004/12. sz., 16-21. p.; Angyal László: *A piarista gimnázium bezárása Szegeden.* In *A Dugonics András Piarista Gimnázium évkönyve 1995/96.* Szerk. Bán Sándor et al., Szeged, 1996., 41-50. p.; Tamasi Mihály. 2004, 107-117. p.

¹⁵⁶ Uo. 33. p.

¹⁵⁷ Vö. Balogh 1998, 56-57. o.

¹⁵⁸ Farkas M. Margaréta 2001, II. 472-473, 479. p.

¹⁵⁹ Az 1948. aug. 5-i Havas Boldogasszony búcsú Mindszenty bíboros részvétele miatt is, a szegedi kommunista vezetők fokozott adminisztratív zaklatásainak és akadályoztatásoknak volt kitéve. Kövi Béla, a nagyszegedi pártbizottság titkárhelyettese július 30-án az alábbi tennivalókról tett jelentést: „*A következő rendészeti intézkedések történtek: Szabadtéri előadást nem tarthatnak, körmenetet csak a templom körül lehet tartani, búcsújárások nincsenek, hangszórót nem használhatnak, iskolákat szállás céljára igénybe nem vehetnek, magánlakásokat is csak az Idegenforgalmi Hivatal jóváhagyásával. 5-ére a szegedi és a dorozsmai járásban*

lővizsgálatot rendeltek el. Tiszántúlról a közlekedés megszakad. Lovas kocsival parkírozni az alsóvárosi részen nem lehet, csupán a városnak egy másik területén.” Idézi Bálint: *A szegedi kommunisták...*2001, 33. p.

¹⁶⁰ Farkas Csaba 2009 III., 37. p.

¹⁶¹ Idézi Bálint: *A szegedi kommunisták...*2001. 33. p.

¹⁶² Farkas Csaba 2009, III., 37. p.

¹⁶³ Bálint: *A szegedi kommunisták...*2001. 36-37. p.

¹⁶⁴ Farkas Csaba 2009, IV., 46. p.

¹⁶⁵ CSML XXXI. fond, II. csop. (Egyházak és egyházi vezetőszemélyek munkájával kapcsolatos iratok, jelentések, levelek) 149. ő.e., Február 15-március 1-i félévi jelentés, 1952. márc. 1.

¹⁶⁶ ÁBTL V-140910/1, „Kovács Mihály és társai” 16. p., „Kovács Mihály volt piarista szerzetes ügye” Ügy-nökjelentés [név kitakarva!], 1955. dec. 21.

¹⁶⁷ Pál József 1994, 992-996. p., 2006, 6. p.

¹⁶⁸ *Czapik Gyula* (1887-1956) egri érseként állam és egyház közti viszony rendezését célzó tárgyalások rendszeres résztvevője, akit Rákosiék diplomatikusabbnak, Mindszentynél engedékenyebbnek tartottak, de ez csak a primás bebörtönzése után mutatkozott meg. Részt vett a nemzetközi békemozgalomban, 1951-56 közt a Püspöki Kar elnöke volt. A szerzetesrendek betiltása után viszont szorgalmazta 5-6 ezer nővér és 100-150 szerzetes szociális otthoni elhelyezését, a Szolidaritás Háziipari Szövetkezet létesítését, Hódmezővásárhelyen 7 személyes papi otthon létrehozását, s igyekezett a szerzetespapokat egyházmegyei szolgálatba állítani.

¹⁶⁹ Vö. 132. p.

¹⁷⁰ Vö. 42. p. (166. sz. jegyz.), 132. p. (606. sz. jegyz.) és 313. sz. jegyz.

¹⁷¹ *Suhard, Emmanuel Célestin* (1874-1949) 1928-ban Bayeux megyéspüspöke, 1930: reimsi érsek, 1935-től bíboros, 1940-től pedig Párizs érseke. A munkásság elpogányosodását látva hirdette meg Párizs, majd egész Franciaország misszionálását (Mission de France) és támogatta a munkáspapságot. Pásztorlevelei Európa-szerte feltűnést keltettek, a II. Vatikáni Zsinat előhírnökei voltak.

¹⁷² ÁBTL V-140910/1, 43-44. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 27. Szociológiai tény, hogy azok a falvak, amelyeket kevésbé érintett a kommunista terror, pl. iparosítás hatásait (a felfele irányuló társadalmi mobilitást) nem annyira érezték meg, ott a vallásgyakorlást is kevésbé üldözték. Ilyen lehetett egy-egy volt uradalmi falu, ahol könnyebb volt TSZ-t szervezni, s az emberek bementek a TSZ-be és a templomba egyaránt.

¹⁷³ A földalatti ifjúságpasztorációra Bulányiékon kívül talán leginkább „kondicionált” Regnum Marianum története még egy lényeges szempontot ad hozzá az ellenérvekhez: nevezetesen az illegalitás, épp kísérelései, romantikája miatt elfedheti a lényegét az érintettek előtt, ti. hogy fő feladatuk mégis csak az evangelizálás. Emödi László, a Regnum egyik vezére egyénisége erről így írt: „...*életünk olyan jellegű volt, amit nehezen rejthetünk el... semmi jelentős részét nem kívántuk rejtőzködéssre, illegális csoportok játszadozására fordítani. Azt akartuk elérni, hogy a hozzánk tartozók csendesen és feltűnés nélkül éljék életüket. Így is lett. Aki nem kutatott utánunk, nem talált ránk... Mi inkább vonzani akartunk, mint bújni.*” Udvardy Frigyes: „Emödi atya és a Regnum Marianum”. In: ÚJ EMBER, 1991. febr. 24. Lényegében ugyanígy gondolkodott a legendás szentimrévárosi ciszter cserkészvezető Rozgonyi György: „*Ne takargassuk magunkat, épp a ránk bízottak jövője miatt. Ha valaki nagyon kíváncsi ránk, láthasson, de ne beszéljünk róla feleslegesen...*” Kamarás 1992. 55. p.

¹⁷⁴ A püspököket közvetlenül ellenőrző megbízottak rendszerét 1956 decemberében szüntették meg. A ket-tős egyházirányítás gyakorlatáról valamint az ÁEH vidéki munkatársainak hivatali-szolgálati viszonyairól részle-tesebben ld. Kőbel, 2005. 64-66. p.

¹⁷⁵ A két kategória közt lehettek átfedések: a KIOE pl. jezsuita kongreganista irányítással indult, 1936-tól új-jászervezések a BM engedélyét is megkapta, innentől kezdve beadványait, amellyel a munkásság általános szociális helyzetének javítását szorgalmazta, a parlament és az illetékes minisztériumok is átvették és napirendre tűzték. Vö. Hollai: *A magyarországi KIOE* 1998, 28. p.

¹⁷⁶ *Magyar Katolikus Almanach*, 1988, 322.

¹⁷⁷ Vö. Magyar Közlöny 1946. nov. 3., 17., 1947. márc. 30., júl. 25. 1948. szept. 8.

¹⁷⁸ Balogh 1998, 56. p.

¹⁷⁹ SzCsPL I.1a. (Egyházigazgatási iratok), 152. d. 1442/1946, KIOE-körlevél a Fogolykiváltó Boldogasz-szonyhoz intézett imahadjárat tárgyában, 1945. júl. 26., és Hollai Ferenc személyes közlése, vö. Hollai 1998, 83., 94. p. Batky Pál rendőrkapitányi kinevezésének különös előtörténete volt: fiatal szegedi asztalosként és cser-készként a 30-as években Bulgáriában dolgozott. Kapcsolatba került az ottani cserkészmozgalommal, amelyről csak később derült ki, hogy a bolgár kommunista párt fedőszerve. Ettől fogva futárszolgálatot látott el Moszkva és Bulgária közt, majd a bolgár kommunista párt felszámolása után a hatóság Magyarországra toloncolta vissza. Moszkvából nemsokára titokban látogatója érkezett, és arra kérte, ezután Magyarországról adjon jelentéseket. Batky a szegedi jezsuita rendházban helyezkedett el kazánfűtőként, és lelkiismeretétől hajtva nemsokára felfedte magát a házfőnök előtt. Az ügynek ekkor nem lett következménye, de a rendőrkapitányi tisztséget vélhetően egykori szolgálatainak köszönhetette, mint ahogy a kinevezés után néhány hónappal történt eltűnésére (valószínű-

leg a GULAG-ra vitték) a dekonspiráció, vagy egyszerűen a KIOE-tagság lehetett a magyarázat. Legényeit ezután a kommunista átszervezés távolította el a rendőrség soraiból.

¹⁸⁰ Még az esetleges „kozmetikázást” tekintve is impozánsak voltak a számadatok. 1946-ban újjászervezték a Szívgyárdaközpontot, és 10 szakképzett központi titkárt állítottak munkába. Ennek eredményeképpen a feloszlítás évében működő gárdák száma 1947-ben országosan 1013-ra, 1948-ban pedig 1543-ra nőtt (!). VPL I. fond 1s. (Egyesületek) 2. doboz 90, 4228/1948, Virágh Andor jelentése Pétery püspöknek, 1948. jún. 14.

¹⁸¹ MKL III. 1997, 720. p.

¹⁸² *Stettner Andrea* szerzetesnővér az erdélyi Katolikus Nőszövetség keretein belül már 1926-ban elkezdte a szervezőmunkát a székely leányok közt. 8 év múlva Magyarországra jött, hogy tapasztalatait átadja. A grófi származású *Luczenbacher Rita* (1909-1986) édesapja pettendi birtokán gyűjtötte össze először 1934-ben a falusi lányokat, énekelt, kézimunkázott, a szülőfalujuktól távol dolgozók részére pedig leányotthonokat létesített. Kettejük együttműködésének köszönhetően a KALÁSZ 1936 jan.-ban az AC tagszervezeteként a székesfehérvári egyházmegyében *Shvoy Lajos* püspök engedélyével kezdte meg a falusi lányok körök szervezését.

¹⁸³ *Magyar Katolikus Almanach*, 1988, 321-322.

¹⁸⁴ SzCsPL I.1a. (Egyházigazgatási iratok) 156. d. Ad 808/1946., Bánhidi László egyházmegyei KALÁSZ igazgató beszámolója Hamvas Endrének, 1946. ápr. 9.

¹⁸⁵ Uo. 155. d. 50/1946, Jelentés a KALÁSZ 1945. évi működéséről, 1946. Szt. János apostol oktávján (júl. 2.)

¹⁸⁶ Balogh 1998, 169. p.

¹⁸⁷ SzCsPL I.1a. 149. d., 153/1945.

¹⁸⁸ Uo. 163/1945, Hamvas István válaszlevele Krajnai Hudolinnak, 1945. jan. 29.

¹⁸⁹ Ilyen volt pl. a 13.373/1946.X.ü.o. VKM rendelet, amely a különféle szervezeteket az igénybe vett egyházi helyiségek visszaadására utasította.

¹⁹⁰ SzCsPL I.1a. 149. d., 232/1945. A püspök tiltakozó levelei Dénes Leó polgármesternek, 1945. febr. 8.

¹⁹¹ Uo. 163/1945, Hamvas István válaszlevele Krajnai Hudolinnak, 1945. jan. 29.

¹⁹² Ennek ellenére 1945 májusában kérdőre vonta Varga Ferenc dombegyházi plébánost, miért engedi át a falubeli KALOT egyesületi termét a DISZ-nek? A plébános a püspökhöz hasonlóan érvelt: a béke érdekében (a Lonovics-vendéglőben bérelt helyiséget korábban is kemény harcok árán kellett megszereznie, a községi előljárók ui. már a háború előtt sem kedvelték a KALOT-ot), pl. táncmulatságokhoz, „mert máris fenyegetően nagy a szakadék a 2 egyesület között, és féltő, hogy ennek még kellemetlen következményei lesznek. SzCsPL I.1a., 151.d., 813/1945 és 972/1945, Varga Ferenc levele Hamvas Endrének, 1945. máj. 20.

¹⁹³ SzCsPL I.1a., 156.d., 845/1946.

¹⁹⁴ A Békés vármegyei Kaszaperen a községi bíró a plébánostól [!] kérte a helyi KALOT és KALÁSZ szervezet feloszlátását, hogy tagságukat beolvassza az itt egyébként többségi helyzetben lévő MADISZ-ba. Bár a szándék csak szándék maradt, a bíró érvelése ismerős: a faluban „*az ifjúságban levő ellentéteknek a kétfajta egyesület az oka, és azért a Kalot-ot, mint a régi bukott rendszer képviselőjét a Belügyminiszter úr engedélye ellenére is – épp a helyi viszonyok rendeződése végett – joga van betiltani.*” SzCsPL I.1a, 151.d., 818/1945 Szamosvölgyi Imre plébános levele Hamvas Endrének, 1945. máj. 7.

¹⁹⁵ Balogh 1998, 185-186. p.

¹⁹⁶ Egy kimutatás szerint ezekben a hónapokban Kiskunmajsán Szank, Csongrádon Csanytelek, Szentesen Szegvár, Mindszent és Fábiánsebestyén, Hódmezővásárhelyen Mártély, Vásárhelykutas, Kiskundorozsmán pedig Sándorfalva, Tápé, Forráskút, Kistemplomtanya (ma Bordány) és Árpádközpont KAPSZ egyesületei vettek részt lelkigyakorlatokon. VPL I.1s, 1.d. 175, 1543/1947: Kovács Aladár KAPSZ titkár beszámolója a télen végzett egyházközségi ifjúsági munkáról, 1947. márc. 11.

¹⁹⁷ Balogh 1998, 204-205. p. A szakításra azután került sor, hogy 1947 tavaszán Meggyesi Sándor, a KAPSZ országos igazgatója több propagandagyűlésen is élesen bírálta, merevnek bélyegezte Mindszenty politikáját.

¹⁹⁸ Uo., 1998, 202-204. p.

¹⁹⁹ Uo., 205. p.

²⁰⁰ VPL I.1s (Egyesületek), 3. d. 98, 3750/1946. P. Zsíros Ferenc levele Pétery Józsefnek, 1946. aug. 5.

²⁰¹ SzCsPL I.1a, 159/1.d., 1619/1946. Juhász Kálmán plébános levelei a püspöki hatóságnak, 1946. júl. 17., júl. 22. Voltak, akik a várható zaklatásoknak már igyekeztek elébe menni. Makó-Újvároson a helyi Római Katolikus Legényegylet működése az 1947. január 22-én megtartott közgyűléssel és tisztújítással indult újra. Annak ellenére, hogy a felülvizsgálatok során a BM érintetlenül hagyta alapszabályait, és nem függesztette fel, továbbá nincs nyoma, hogy a Legényegylet a KALOT folytatásaként működött volna tovább, a közgyűlést a rendezők rendkívüli elővigyázattal, „a zavar és félreértés elkerülése végett” előzetesen bejelentették a Magyar Államrendőrség helyi államvédelmi osztályán (SzCsPL I.1a, 162.d. 389/1947, Szabó Ferenc plébános levele Hamvas Endrének, 1947. január 29).

²⁰² SzCsPL I.1a, 164.d. 1248/1947, és 1199/1947, Vörösvári Nándor jelentése Hamvas Endrének, 1947. máj. 10.

²⁰³ SzCsPL I.1a., 162.d., 531/1947

²⁰⁴ Szeged-Felsővároson Merényi Vince plébániai helynök az 1938-ban alapított Katolikus Legényegyletről szűkszavúan annyit jelentett, hogy „sajnos az idők mostohasága miatt megszűnt”, viszont állandóan működik a Dolgozó Leányok Egyesülete (alapítva 1937) 27 taggal, P. Angeli Sebestyén minorita vezetése alatt (Felsővároson a minoritáknak volt kolostoruk). Uo. 186/1947, Boris István (febr. 21.), 100/1947, Farsang László (márc. 10.) és 126/1947, Merényi Vince (febr. 22.) levelei az Egyházmegyei Főhatóságnak. A Mária-leányok, más néven *Szűz Mária Gyermekének Társulata* az Irgalmas Nővérek irányítása alatt álló társulat volt, a leányok vallási és karitatív tevékenységre való nevelésével foglalkozott. A Mária-leányoknak főleg a körmenetekben jutott fontos szerep, fehér ruhába öltözve hordozták a Szűz Mária-szobrot.

²⁰⁵ Ld. bővebben 37-38. p. és 148. sz. jegyzet

²⁰⁶ Balogh 1998, 204. p.

²⁰⁷ *Wagner Ilona* (†1994) 1930-ban, 23 éves korában öltözött be „szürke” és zöldkeresztes nővérek. 1935-ben került először Szegvára, és már egy év múlva a helybeli szülőotthon egyik megalapítója volt. 1939-1943 közt Szentesen vezető védőnő, majd Szegvára kerül vissza.

²⁰⁸ *Slachta Margit* (1884-1973) 1920-tól a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja színeiben jutott be a nemzetgyűlésbe, így Magyarországon ő lett az első női képviselő. 24-szer szólalt föl a nők és a csecsemők védelmében, a nők szavazati jogáért. Mandátuma lejárta után 1923-ban alapította meg a Szociális Testvérek Társaságát.

²⁰⁹ Katus 2000, 372-373. p. Több női szerzetesrend, vagy világi rend tagjainak (így a történetben szereplő Szociális Testvéreknél és a Jézus Szíve Népleányoknál is) nem „nővér”, hanem „testvér” a megszólítása.

²¹⁰ *Országos Nép- és Családvédelmi Alap*: a nagycsaládos falusi nincstelenek támogatására, a születések számának emelésére és gyermekvédelmi célokból 1940-ben alapított állami szociális szervezet. Fő célja nem az átmeneti segítségnyújtás, hanem a támogatottak önálló létalapjának megteremtése volt. 1941-től a program keretében kb. 12 ezer típuslakást építettek (tájegységenkénti falusi lakóházak mintája alapján) telepszerűen a rászoruló családoknak, akiket földdel és a gazdálkodáshoz szükséges állatállománnyal is elláttak.

²¹¹ „Minden vágyam, hogy egyesületek vezetésére alkalmatlan voltomat jóakarattal pótoljam... egészen velük lenni, a szellemi táplálékot otthagyni miattuk, és azt keresni, ami lelküknek üdvös...Akarom, hogy ha kell, széjjel szedjenek. S bár még a MADISZ és a SZIM is enyém lehetne, hogy Isten felé fordíthatnám figyelmüket!”
Lelki-füzet, 1946. máj. 13.

²¹² SzTTI 1162/38, A Szeged-Szegvári körzet jelentése az 1946/1947-es évről (Pünkösdtől-pünkösdig).

²¹³ Lelki-füzet, 1222. p. (1948. jan. 16.)

²¹⁴ Fenákel 1980, 62-63. p. vö. Lelki-füzet, 1256. p. (1949. febr. 19.)

²¹⁵ Tóth Imre, 1989, 26. p.

²¹⁶ Balogh 1998, 96-97. p.

²¹⁷ A kiskundorozsmai Katolikus Kört a belügyminiszter 1947. december 19-én azzal az indokkal oszlatta fel minden egyesületével együtt (KALOT, KALÁSZ csoport, azaz legény- és leánykör, Szent Imre Ifjúsági Egyesület, egyházközségi cserkészek), hogy Varga István segédlelkész augusztusban a KALOT legényekkel az élen igen heves kampányt folytatott a DNP választási sikere érdekében (házak falára meszelt jelszavakkal, feliratos papírsáráknyal), és a székház egyébként is „a Barankovics-párt fő fészke” volt: nagyon sok gyűlést itt tartottak meg, Sztriha Kálmán plébános tudta nélkül. A feloszlátás után természetesen elvették a székházat is, amelyre a helyi kommunista vezetők már előzőleg szemet vetettek. VPL I.1d (Acta Parochiarum) 78/1948, Felülvizsgálási kérelem a BM-hez, 1948. febr. 5

²¹⁸ Hetényi-Varga: *Papi sorsok...II.* 1994, 255. p.

²¹⁹ Uo. 256. p., 248-249. p.

²²⁰ Dányi 2006, 73. p.

²²¹ *Singer Ferenc* káplán Nagy Tiborhoz hasonló áldozatkészséggel vállalta el Kunágotán a már említett nagylány kongregáció, a KALOT, egy kislány egyesület, a ministránsgárda, és egy helyben szintén működő cserkészcsapat vezetését. Eredményessége miatt több fenyegetés is érte a kommunista vezetők részéről, a *Békés megyei Népiújságban* támadó cikket közöltek ellene. 1949. január első napjaiban őt is rá akarták kényszeríteni a Mindszenty-ellenes nyilatkozat aláírására. Miután megtagadta, a helybeli MADISZ szervezett volna ellene tüntetést, s az ő védelmére is összegyűltek a KALOT-legények, ám Singer lebeszélte őket, mert tartott egy a pócspetri tragédiához hasonló helyzet kialakulásától. Inkább még a tervezett tüntetés előtt elhagyta Kunágotát, majd jelentkezett Hamvas püspöknél, aki helyeselve magatartását, Csanádpalotára helyezte át. Vö. Hetényi Varga: *Papi sorsok...II.* 1994, 297. p.

²²² SzCsPL. 159/2. d., 1691/1946 és 1904/1947. A plébános 1946. augusztus 5-i és 1947. július 28-i levelei Hamvas Endrének.

²²³ VPL I.1s, 1.d. 175, 5354/1947. Fenyvesi Margit jelentése Pétery püspöknek, 1947. júl. 7. Nyilatkozatának megfelelően e helyeken alig volt olyan tevékenység, amelyből a KLOSZ-lányok ki ne vették volna részüket, természetesen egyházközségi kereteken belül: szerveztek népi játékokat és 2 hónapos népitánc-tanfolyamot, vállalták Szívárdá-csoportok vezetését, karitászlátogatást, irodai munkát; munkálkodtak házapostolként, elké-

szítették az elsőáldozók reggelijét, úrnapi körmenethez sátrat díszítettek, bábszínházat vezettek, egyházközségi gyűjtéseket és karácsonyi vásárt szerveztek, sőt bekapcsolódtak a városszéli telepek gyermekgondozásába és a tanyai misszióba is.

²²⁴ Bizonyíthatóan új alakulat volt pl. a szeged-rókusi plébánián a „Credo Junior” csoport 25 taggal, amely a helybeli Credo felnőtt egyesület ifjúsági tagozataként kezdte meg működését, Jászszentkuty Márk segédlelkész elnöklete alatt, 1946. dec. 12-én. (SzCsPL I.1.a, 162.d. 277/1947, Jászszentkuty Márk jelentése, 1947. jan. 2.)

²²⁵ Uo. 171. d. 11,177,22/1948, Debreczeni Kálmán és Hamvas Endre levélváltása, 1948. jan. 13-21-24.

²²⁶ VPL I.1 (Hitéleti jelentések) Ad 220/1949, Sulyok Béla feljegyzései Pétery püspöknek, 1949. jan. 19. „Az egyesületi élet vérszegény pulzusa keveset ver... egyébként Nagymágocson sohasem dívott.” jelentette Solymár Nándor plébános, aki viszont épp ennek ellensúlyozására indította el a tervszerű ministránsképzést, s az eredmény nem is maradt el: „*ahol azelőtt a pap felöltöztetésére sem volt senki, most nagyon sokan, még lányok is ministrálni akarnak!*” Uo., Solymár Nándor helyettes plébános jelentése az 1948. évről, 1949. jan. 15.

²²⁷ Uo., P. Komlós Ágoston jelentése, 1949. jan. 9.

²²⁸ CSML XXXI/II. 148. ö.e. Jelentés (Nagy Elek szegvári plébános működése), Szentes 1948. aug. 25.

²²⁹ Uo., 1948. aug. 31.

²³⁰ Hasonló helyzetben volt Algyő, amelynek határa az 1948-at megelőző 3 évben jelentősen megnövekedett, még több tanyát magába foglalva. Itt, dacára Szeged szomszédságának, kül- és belterületen is egyenesen pap- ill. hitoktatóhiány lépett fel, ami állandósult, miután a kinevezett állami hitoktató személyéhez (a püspök nem tudott káplánt küldeni) a megyei tankerületi főigazgató nem járult hozzá. Az 5000 hívő és 4 tanya ellátására egyedül rákényszerülő Borsiczky Kálmán plébános 1949 őszétől iskolai helyiséghez sem jutott, mivel ott délelőtti és délutáni tagozatosokat is tanítottak. Így gyerekek és felnőttek számára egyaránt a templomban tartotta meg a hittant (Uo., ad 176/1947 és 5078/1949, Borsiczky Tibor és Pétery József levélváltása.). S ugyanez a helyzet állt elő a Sövényházáról 1947. augusztusában önálló községként levált Bakson, ahol Rudnai Pál plébános egyedül szintén nem győzte a sok tanyaközpont lelkipásztori gondozását (Uo., 21/1948. Rudnai Pál levele Sztrihai Kálmán kiskundorozsmai eseperes-plébánosnak, 1948. jan. 26.).

²³¹ VPL I.1. Ad 220/1949, Nagy Elek lelkipásztori jelentése az 1948-as évről, 1949. jan. 9. „*Felelevenedett a Szivgárda élete, amikor tanácsomra és biztatásomra Johanna nővér bábszínházat készített, továbbá azért, hogy a szivgárdista lányok minden I. vasárnap 4-es csoportokban fehér fátyolosan fél-fél órás szentségimádást végeznek a szentélyben. – A fiúk részére futballt vettem, ping-pong asztalt csináltattam, a Tiszteendő Úr pedig kosárlabda felszerelést készíttetett. De alig kezdődött meg az élet, lehetlenné is vált. Az iskola nem adott helyet, s a gárda működését zavaró momentumok lehetlenné tették. [...] A hitoktató úrral karöltve megszerveztük az oltárőrséget. Minden nap 4, vasárnapokon 8 gyermek jelvényvel és karszalaggal, szentségimádási napon égő gyertyával felszerelve végez oltárőrséget a szentmise alatt.*” A templomban minden második vasárnap az asszonyoknak, harmadikon a férfiaknak és a legényeknek, negyediken pedig a leányoknak volt „vallásos óra”, imádásos elmélkedéssel, Szentírás-olvasással és a szentek életének ismertetésével. A 120 tagú, „nemre, korra és társadalmi helyzetre nézve vegyes” templomi énekkar többek közt a Nagy Elek Szegvárra érkezéséig ismeretlen SZVU (Szent vagy Uram) énekeskönyv énekeit előénekelte és vezette.

²³² Uo.

²³³ VPL I.1d. 5894/1948, Nagy Elek jelentése, 1948. szept. 16.

²³⁴ CSML XXXI/II. 148. ö.e. Jelentés (Nagy Elek szegvári plébános működése), Szentes 1948. aug. 25.

²³⁵ SzCsPL I.1.f. (Hitéleti jelentések) 1949, 2. d. Szinte bizonyos, hogy a fakultatív hitoktatást követő időszakban ilyen részletességű összeírások már nem készültek, bár a hittanórán kívüli ifjúságpasztorációról az egyháziügyi megbízottak megjelenéséig (1951 nyara) a hitoktatók elvileg még különösebb kockázat nélkül informálhatták volna a püspöki irodákat. A kérdőíves forma ezután is megmaradt, de kizárólag a templomi vallásgyakorlat, a szertartások, a keresztelés, elsőáldozás, házasságkötés stb. adataira szorítkozott.

²³⁶ A dokumentált esetek közül is csak kevés utal konkrétan a hatalmi nyomásra. A csanádi egyházmegyéből pl. Varga Ferenc dombiratosi hitoktató ezt írta hitéleti jelentésébe: „Ministránsok száma 8-10, de gárda nem szervezhető nagyobb létszámmal.”; Dávid Lajos magyarbányai káplán: „volt gárda, de az iskola a rendeletre hivatkozva feloszlatta.” Dr. Elekes Lászlóné hitoktató, Szeged-Csorva (ma Ruzsa): „gárda volt, amíg lehetett”. Sándorfalván (váci egyh.megye) a helyi iskolaigazgató 1949. jún. 5-én Zlehovszky Kornél hitoktató káplánt vonta felelősségre ministráns-avatásért, a Szivgárda újjáalakulását vizionálva. Súlyosbító tényezőnek vette, hogy a felavatottak az úttörőcsapatnak is tagjai voltak. Zlehovszky el is állt volna a ministránsgárda megszervezésétől, ám Pétery püspök utasította, hogy folytassa a munkát, az igazgatónak pedig írja meg, hogy a ministráns-képzés és nevelés „az egyház tiszta belügye”, ő pedig püspöke rendelkezése szerint cselekszik. VPL I.1. 2418/1949.

²³⁷ A könyvkölcsönzés a következő egy-két évtizedben is a lelkészek és hittanosaik egyik gyakori érintkezési fóruma maradt, különösen amikor csoportos együttlétre nem volt mód (ld. Katona Nándor, V.5. fej.), a családlátogatás pedig a fakultatív hittan bevezetése után a földalatti ifjúságpasztoráció egyik kezdeti formája. A látogató lelkész, hitoktató ilyenkor az elmaradt hittanórák, ill. szentségek (elsőáldozás, bérnálás) felvételére is buzdított, ezért az ÁEH szóhasználatában ez volt a családok „lelki felelősségre vonása”.

²³⁸ Vö. 40. p., 45. p.

²³⁹ A teljes képhez hozzátartozik, hogy a helyzeten az egyházi jogszabályok sem javítottak, ugyanis ekkoriban templomon kívül misét nem lehetett tartani (ezért szorgalmazták egyes lelképásztorok, mint pl. Komlósy Ágoston is, a tanyai kápolnák létesítését). Másrészt ugyanilyen okokból a tanya az ateista világnézeti propaganda számára is szinte elérhetetlen volt; a későbbi megyei egyházügyi megbízott Rátkai János feljegyzése szerint a legnehezebben „átnevelhető” réteg az idős tanyasi parasztasszonyok. Vö. CSML XXIII. I/12. 49. ö. e. Rátkai János jelentése Csongrád m. egyházpolitikai helyzetéről, 1964. okt. 18.; MOL 288. f. 22.cs./1965/, 6. ö. e. Jelentés Csongrád m. járási és községi nőtanácsainak munkájáról, 1965. márc. 31.

²⁴⁰ Az ordo tertius közvetlen előzményét azok a vallásos társulások jelentik, amelyek nagy számban alakultak ki a 12. század végén a családos és egyedül élő városi és falusi emberekből: velük éledt újjá az egyházban a „vita poenitentiae”, a bűnbánó élet mozgalma. Közülük a 13. század elejétől fokozatosan az Assissi Szent Ferenc mozgalmán belül alakult harmadik rendi társulás lett a legismertebb, amelynek tagjai otthonukban maradván követték a rendalapító felhívását az evangéliumi életre. A Ferenctől 1221-ben kapott és Hugolino bíboros által végleges formába öntött regulájukat 1489-ben a szintén ferences rendi IV. Miklós pápa szentesítette, majd 1883-ban XIII. Leó reformálta meg. Ez a regula a II. Vatikáni zsinatig volt érvényben. A harmadik rend tagjai által tett fogadalom nem a szegénység, tisztaság, engedelmesség hármas szerzetesi fogadalma volt; L. Bello rendelkezései szerint ők „otthonukban teremtenek a világ csábításai elől elzárt klastromot, s iparkodnak gyakorolni a hármas fogadalommal rokon erényeket.” Vö. P. Majsai-P. Dám 1941, 52. p.

²⁴¹ Pál J. 1996, 25. p.

²⁴² A Vezérkönyv nem tartalmaz külön előírást a világi papok harmadik rendi tagságának feltételeiről, csupán a házas nők esetében szabja meg (2. §), hogy csak férjük tudtával és beleegyezésével lehetnek terciáriusok, és ebben az esetben is ki kell kérniük gyóntatótyjuk tanácsát. P. Majsai-P. Dám 1941, 46. p.

²⁴³ Pál J. 1996, 66. p.

²⁴⁴ P. Majsai-P. Dám 1941, 55-56. p.

²⁴⁵ Pál J. 1996, 72. p.

²⁴⁶ Historia Domus, 1946. aug.

²⁴⁷ Pál J. 1996, 72. p.

²⁴⁸ Uo.

²⁴⁹ 1948-as államosításáig e „zárdaiskola” komplex oktatási intézmény volt, falai közt az 1934-ben indult gimnázium mellett általános és polgári leányiskola (kimenő évfolyamokkal), ipari leányközépiskola, líceum és tanítónőképző, gyakorlóiskola (a tanítóképzősök részére), 1946-tól pedig dolgozók óvónőképzője működött. A rend 1992-ben kapta vissza az intézményt, azóta Karolina Alapfokú Művészeti Iskola és Gimnázium néven működik. Vö. Farkas M. 2001. I. köt., 281. p.

²⁵⁰ Kakuszi Mária személyes közlése

²⁵¹ P. Majsai-P. Dám 1941, 47-48., 80. p.

²⁵² Kakuszi Mária közlése

²⁵³ Kiss Józsefné közlése

²⁵⁴ Kakuszi Mária közlései

²⁵⁵ Kiss Józsefné közlése

²⁵⁶ A Szent Ferenc Hittudományi Akadémia által kiadott 1948/1949. tanévi bizonyítvány Kiss Józsefné részére. Vö. Pál J. 1996, 73-74. p.

²⁵⁷ P. Somogyvári Béla Hetény méltán tekinthető a ferences ifjúsági harmadik rend vértanújának. Kiszabadulása után 1953-tól az esztergomi, majd a szentendrei ferences gimnáziumban volt hittanár, itt több diákját felvette a harmadik rendbe, és behatóbban foglalkozott velük. 1961-ben egyik tanítványa letartóztatása után többször is beidézték kihallgatásra. A fizikai-lelki kínzások hatására idegei felmondták a szolgálatot. Egyik kihallgatása után 1961. júl. 12. éjjelén eszméletlen állapotban a nyomozók vitték haza a Mártírok (Margit) úti rendházba, másnap rendtársai a szobája kilincsére felakasztva találták. A hivatalos jegyzőkönyv szerint pánikrohamában öngyilkosságot követett el. Hetényi Varga: *Szerzetesek...I.* 1999. 567-568. p.

²⁵⁸ Kakuszi Mária személyes közlése

²⁵⁹ Ld. ÁBTL, O-14975/192 „Kószó Dezső”

²⁶⁰ Mózessy 1997, 74-75. p.

²⁶¹ ÁBTL V-302 „Sass Imre”, 5. p., Feljegyzés, Bp., 1950. szept. 26.

²⁶² Hetényi-Varga: *Szerzetesek...II.*, 2002, 324. p.

²⁶³ ÁBTL V-302, 9. p. (korábban anonimizált oldal), Feljegyzés, Bp., 1950. szept. 26.

²⁶⁴ Péter, 1997, 15. p.

²⁶⁵ Uo.

²⁶⁶ SzCsPL I.1a. 906/1946

²⁶⁷ Mózessy 1997, 76. p.

²⁶⁸ Uo. és SzCsPL 2455/1947, Sass Imre jelentése az 1946/47-es tanévről Halász Pálnak, 1947. szept. 3., (Függelék) idézi Mózessy 1997. 155-157. p.

²⁶⁹ ÁBTL V-302, 6. p., a másik változat szerint csak kongreganista lányoknak, s közülük is csak a „megbízhatóaknak” tartott éjjeli szentségimádást, ld. V-302, 15. p. Gyanúsított jegyzőkönyv, 1950. okt. 20.

²⁷⁰ Sass Imre jelentése az 1946/47-es tanévről Halász Pálnak, idézi Mózessy 1997, 157. p.

²⁷¹ ÁBTL V-302, 6. p., Feljegyzés, 1950. szept. 26.

²⁷² Sass Imre jelentése az 1946/47-es tanévről Halász Pálnak, idézi Mózessy 1997, 155. p.

²⁷³ Uo. 155-156. p.

²⁷⁴ ÁBTL V-302, 6. p., Feljegyzés, 1950. szept. 26.

²⁷⁵ Uo., 194. p. Jelentés, Kistarcsa, 1952. márc. 15. (anonimizálás alól feloldott szöveg, külön borítékban)

²⁷⁶ Uo. 15. p., Gyanúsított jegyzőkönyv. 1950. okt. 20.

²⁷⁷ Uo. 6. p., Feljegyzés, Bp., 1950. szept. 26.

²⁷⁸ Uo. 7. p.

²⁷⁹ Pálos 1992, 188. p.

²⁸⁰ P. Csávossy Elemér Béla (1883-1972) 1924-1937 közt volt provinciális, ebben az időben épül fel részben az ő örökségéből Budán a *Manréza* lelkigyakorlatos ház és noviciátus. Része volt a kínai misszió felvirágoztatásában, 1937-38 közt *Mester Margit Mária*val együtt megalapítja a szemlélődő és tevékeny életformát egyesítő *UNUM Testvérek* társulatát. 1949 őszétől ismét a rendtartomány főnöke, 1951. máj. összeesküvés vádjával letartóztatják és 7,5 év börtönre ítélik. 1956-ban szabadul.

²⁸¹ ÁBTL V-302, 9. p. Feljegyzés, Bp., 1950. szept. 26.

²⁸² Uo. 7-9. p. Gyanúsított jegyzőkönyv. 1950. okt. 20. (anonimizálás alól feloldva, külön borítékban)

²⁸³ Hetényi Varga, 2002, 324. p.

²⁸⁴ CSML XXXI/II. 148. ö.e., Húsvéti előkészületekről szóló jelentés megküldése a Csongrád megyei pártbizottságnak, 1953. márc. 16.; Lakosról, Kovács M.-ról és Majorosról részletesen ld. az. V.1-3. fejezeteket.)

²⁸⁵ Vö. Köpeczi-Bócz 2004, 54-57. p.; Szabó 2005, 42. p.

²⁸⁶ „Jelentés Miklós Imre csoportvezetőnek, ÁEH, Budapest, 1952. szept. 14., szept. 22.” Idézi Mészáros 1995, 241-242., 244. p.

²⁸⁷ CSML XXXI/II. 148. ö.e., Hitéleti jelentés az október 16-31. közti időszakról, 1951. okt. 31.

²⁸⁸ Uo. 149. ö.e., Jelentés a február 1-15. közti időszakról, 1952. febr. 14.

²⁸⁹ Nyilvánvalóan nem a hittől való elfordulásról, legfeljebb a nyilvános vallásgyakorlat visszaszorulásáról volt szó, hiszen máshol Óvári arról ír, hogy „a hitoktatási lemorzsolódás a megye területén jelentéktelen, sőt, református részről emelkedik.” Akadt azonban példa az aposztáziára is, jellemző módon a tudatlan hitehagyók az állami hivataltól várták ügyük elintézését: „...*két jelentkező volt nálam, akik ki akartak iratkozni a róm. kat. vallásból, mert rájött [sic!], Mindszenti és Grósz per folytán, hogy mennyire becsapták az ő vallásos lelkületüket, és nyilatkozatukban kéri, hogy minél hamarabb szüntessük meg a hozzátartozásukat ehhez az aljas bandához.*” Uo. 148. ö.e., Jelentés a november 1-15. közti időszakról, 1951. nov. 15.

²⁹⁰ Uo., Jelentés a november 1-15. közti időszakról, 1951. nov. 30.

²⁹¹ Uo.

²⁹² Uo., Jelentés a december 1-15. közti időszakról, 1951. dec. 14.

²⁹³ Uo. 149. ö.e., Jelentés a március 15.-ápr. 1. közti időszakról, 1951. ápr. 1.

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ Uo.

²⁹⁶ Uo., 1953. I. negyedévi munkaterv, 1953. jan. 20.

²⁹⁷ Uo., Július havi kiértékelési jelentés, 1952. aug. 4.

²⁹⁸ Uo., Október havi kiértékelő jelentés, 1952. nov. 4. vö. Hetényi Varga: *Papi sorsok...II.*, 309. p.

²⁹⁹ Hetényi Varga, uo., vö. „Tito Jugoszláviáját dicsőítő és az amerikai propagandát népszerűsítő képsorozattal agitál Öttömösön a plébános.” In: DÉLMAGYARORSZÁG, 1952. okt. 30., 5. p.

³⁰⁰ CSML XXXI/II. 149. ö.e., 1951. febr. 1-től máj. 1-ig terjedő munkaterv, 1952. jan. 20.

³⁰¹ Uo., 1953. ápr. 7.

³⁰² Uo., Október havi kiértékelő jelentés, 1952. nov. 4.

³⁰³ Uo. Munkaterv 1953. ápr. 1-től 53. jún. 30-ig, 1953. ápr. 1.

³⁰⁴ Uo., Lévy Tibor havi munkaterve 1953. márciusról (1953. ápr. 4.)

³⁰⁵ Ennek egyik legkifejezőbb jele volt a Szent Antal-lánc küldözgetése, „provokatív módon” egyes párt- és tanácsi funkcionáriusoknak is. „*Osztom azoknak az elvtársaknak a véleményét, akik azt állítják, hogy a Mária-év hivatalos befejező dátumával, 1954. dec. 8-al nem ért véget. Meglátásom szerint a Mária év célkitűzéseinek megvalósítása ma is töretlenül folyik.*” Uo., 151. ö.e. Turai István havi jelentése Miklós Imrének, 1955. febr. 7.

³⁰⁶ Uo. 149. ö. e., Július havi kiértékelési jelentés, 1952. aug. 4.

³⁰⁷ Uo. 151. ö. e., Jelentés a hitbuzgalmi egyesületekről, 1955. ápr. 28.

³⁰⁸ Bánkuti 2007, 154. p., vö. Köbel 2005, 70-71. p. Vö. 78. sz. jegyzet

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ CSML XXXI/II. 149. ö.e., Öthónapos munkaterv 1955. augusztus 1-től december 31-ig, 1955. aug. 12.

³¹¹ „Hódmezővásárhelyi belv. plébánián ifjúsági hittan folyik, Ibolya nővér és olykor Lancz Kálmán plébános vezetésével, aki Olaszországi útjáról és a keresztény mártírokról is beszél. Szombaton fiúknak hittanóra, összejönnek 20-25-en, 8-10 közülük a helyi gimnáziumból. Vasárnap kismise után pedig a lányoknak hittanóra, amelyet Szidora nővér vezet. Egyébként összesen 5 apáca van a plébánián (ez megengedhetetlen!) a két hittanóson kívül a másik 3 a templom és plébánia takarítását intézi, valamint a könyvtárat, 1 a sekrestyés, 1 pedig a gazdasági ügyekkel foglalkozik...van társasjáték, pingpong, lányoknak beszélgetés (tanítónőképzőből is jönnek) és Lancz pléb ministráns képzéseket is tart. Uo., Eseményjelentés a megyei pártbizottság agit-prop osztályának vezetője részére, 1956. ápr. 10. „Módszereik: barátkoznak a gyerekekkel, iskolában többet megengednek nekik, elhívják őket a plébániára...Hódmezővásárhelyen volt Reichardt nevű káplán, aki zene kedvelő, azzal csalogatta oda a gyermekeket, hogy megtanítsa őket zongorázni. Meg is tanított néhány gyereket különböző egyházi énekek eljátszására. E cselekménye is céltudatos volt, egyrészt a kántor utánpótlás biztosítására, másrészt felkeltette a gyermekek érdeklődési körét (sic!) [...] Németh József tömörkényi plébánosnál kertészeti munkák, fatisztítás, utána szórakozás, pl. asztali tenisz, meg egyéb társasjátékok [...] Jeszenszky nevű lelkész Szentesen karikatúra formában rajzolta le a gyerekeket, meg amit rosszul csináltak a ministráns órán. A gyerekek nagyon élvezik [...] Stóla pénzből is egy bizonyos összeg a ministránst illeti. Uo. Jelentés a ministráns-brigádok helyzetéről, 1956. ápr. 22.

³¹² Uo.

³¹³ „Ministránsok képzése ellen nincs kifogás, de kifogás tárgyát képezi a nagyobb létszámú ministránsgárdák szervezése, legyünk figyelemmel a megengedett keretekre, és ne rendezünk sportversenyeket a ministránssokkal (kiemelések tölem, M. A.) A filmvetítések pedig mind a hittanórákon, mind pedig a templomokban, ill. kápolnában mindenképpen kerülendők.” (SzCsPL I.1.a. 605/1958, 237. d., Hamvas Endre a kerületi esperesekhez, 1958. ápr. 11.) Uo. Előzményként Grósz érsek március 7-i körlevelében a 70-80 tagú ministránsgárdák szervezésétől óvott, a templomi katekézist csak a templomban, „leckefeladás és kikérdezés nélkül” engedélyezte. A vetítés tilalmát pedig azzal magyarázta, hogy többfelé, főleg Dunántúlon Nyugatról behozott keskenyfilmeket vetítettek le, s ezt sokallta meg az ÁEH annyira, hogy ezután az állóképes vetítéseket is tiltani kezdte.

³¹⁴ A forradalom utáni megtorlás kísérőjelensége volt a többszörösére nőtt létszámú iskolai hittanórák újbóli ellehetetlenítése. Hamvas Endre ezért ismét a templomi hittan kiterjesztését szorgalmazta, kezdeményezése nyomán a templomi, ill. később sekrestyei hitoktatásra járók száma az 1960/61-es és 1970/71-es tanév közt évi 1330 főről 2241-re emelkedett. A váci egyházmegye külön úton járt, továbbra is az iskolai hitoktatás hatékonyabbá tételét és a mellette való „agitációt” tartotta üdvösnek. Vö. CsML XXIII-3- I/12., 48. ö.e. (1964) Feljegyzés az 1964/65 tanévi hittan-beíratásokról, 1964. jún. 24., és CsML XXIII-3- I/12., 50. ö.e. (1968-1970), 1968. év I. félévi jelentése, 1968. júl. 13. és 49. ö. e. (1965-67) 1967. év I. félévi jelentése, 1967. júl. 8.

³¹⁵ Péter 1997, 18.

³¹⁶ Bálint 2000, 10-11. p.

³¹⁷ Az amúgy rugalmas természetű Reibel Mihály plébánossal nem tudott együtt dolgozni. 1946 júliusában maga Reibel kérte a püspöktől a szerinte túlzottan önállósodott Lakos dispozióját hitoktatónak, olyan helyre, „ahol nem kell alkalmazkodnia”. Uo. 11. p.

³¹⁸ Uo. 11-12. p.

³¹⁹ B-77888 „Tomori Erzsébet”, 76. p. Feljegyzés, 1952. máj. 9. (másolat a 31-2011/952. sz. csoportdosszié 125-130. oldaláról)

³²⁰ Uo. 9. p., Beszervezési javaslat, 1954. szept. 17.

³²¹ Bertalan 2010, 38. p.

³²² Uo. 39. p.

³²³ Uo. 44. p.

³²⁴ Ld. ÁBTL V-140907/a és V-140907/1-4. („Bulányi György és társai”) sz. vizsgálati dossziék.

³²⁵ O-12147/4 „Fekete Hollók” 42. p., „Laurence Olivier” ügynökjelentése, 1959. máj. 6.

³²⁶ Bálint 2000, 13-14. p.

³²⁷ ÁBTL V-140910/1 „Kovács Mihály” 140. p., Jelentés Kovács Mihály és Szabó Ferike Teréz letartóztatott ügyében, Budapest, 1956. febr. 27.; ÁBTL V-140910/3 „Szabó Ferike Teréz”, 42. p., Kihallgatási jegyzőkönyv, Bp., 1955. dec. 16.

³²⁸ B-77888, 10. p., Beszervezési javaslat, Szeged, 1954. szept. 17.

³²⁹ Bálint 2000, 16. p.

³³⁰ Kovács Sándor (1893-1972) szombathelyi püspök azonban (püspöktársainak is példát adva) e majdnem mindig ÁEH-várakozások szerint alakuló csapdahelyzetet is bölcsen ki tudta kerülni: egy ízben a már többször is halálosan megfenyegetett rábaketelyi káplánra, Brenner Jánosra bízta, hogy megy-e, vagy állomáshelyén marad. Brenner a veszélyt tudatosan vállalva az utóbbi mellett döntött, s nem sokkal később került sor brutális meg-

gyilkolására 1957 decemberében (Történetének részletes feldolgozását ld. Soós 2008.) Ugyanebben az évben (febr.) ölték meg *Kenyeres Lajos* tiszavárkonyi plébánost is. Az elkövetők mindkét esetben máig ismeretlenek.

³³¹ Bálint 2000, 17-18. p. Az elmaradt hatósági érdeklődésből kétféle magyarázat is adódhat: az ügynökhálózatát ekkor még nem teljesen kiépített államvédelem vagy valóban szem elől tévesztette egy időre Lakost, vagy szokás szerint kivárt, hogy az „összeesküvésbe” minél többen keveredjenek bele.

³³² Uo. 38. p.

³³³ *Kis László* (1916-1970) 1939-ben szentelték pappá. 1944: tábori lelkész, 1945-ben kerül Bp-re a Zrínyi Miklós főgimnáziumba hittanárnak, ugyanebben az évben először a Testnevelési Főiskola, majd az egyetem közgazdasági karának lelkésze. 1946-tól megszervezi az egyházközségi diakotthonokat, és sok szegénysorú egyetemistát segít. Munkája közben egyre inkább együttműködik a KIOE-vel. 1961-ben a volt jezsuita templom lelkésze, amikor Ikvay Lászlóval együtt letartóztatják, és 3 évre ítélik.

³³⁴ ÁBTL V-140907, 73. p., Feljegyzés Bulányi Gy. kihallgatásáról, 1952. szept. 17., ld. még 19. p.

³³⁵ Uo., 110-112. p., Feljegyzés Bulányi Gy. kihallgatásáról, 1952. szept. 29. vö. Bálint 2000, 19. p.

³³⁶ Uo. 18-19. p. A gépelt anyagok közt volt a Bulányitól kapott *Isten országa* és az *Add Uram, hogy lássak* c. munka, és lelkigyakorlatának írásos anyaga, a Vigilia számaiból kimásolt részletek, Vázt Jenő SJ teológiai tanártól kapott segédletek, köztük *Az evangélium taglalásai* és a *Megváltás* c. anyag; Himfy Ferencről kapott brosúrák, Kerkai György szegedi filozófianár *Tagadás útján* címmel írt füzete. Felhasználták Szentiványi Róbert OSChP szentírásstudományi tankönyvének, és Eglis István volt EMSZO-főtitkár, munkáslelkész szociológiai munkájának egyes részleteit is

³³⁷ ÁBTL B-77888, 45., 47. p. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. okt. 6.

³³⁸ Bálint 2000, 21. p.

³³⁹ ÁBTL B-77888, Feljegyzés, 1952. máj. 9. (másolat a 31-2011/952. sz. csoportdosszié 125-130. oldaláról) 76. p. Egy csoporttag későbbi vallomása szerint 1951. októberének egyik estjén Lakos Endre az alábbi gondolatmenetet vezette le: „*Tegyük fel, hogy csak anyag van és semmi más. Az anyagnak pedig a fejlődés szükségyszerű törvénye. Ezt a fejlődést képzeljük el, mint folyamatot. E fejlődésből szakítsunk ki 2 fázist: A és B fázist. Szükségyszerű, hogy B fázis valami többletet tartalmazzon A-val szemben. Az a kérdés, hogy ez a többlet honnan került B fázisba. Ugyanis, mondta ő, ha a többlet már csírájában megvolt az A-ban, akkor nincsen fejlődés, ha pedig nincs meg, akkor valahonnan kívülről kellett a B-be belekerülnie a többletnek. Am de hogy ha nincs más, mint anyag, akkor honnan került bele kívülről a többlet? Erre keletkezett egy kb. másfélórás vita, a vita eredményét Lakos Endre a következőkben foglalta össze: „világos most már előttetek, h. a marxizmus tanításai tévedésen alapulnak, és az egyedüli megoldás Istenben van.”*”

³⁴⁰ CSML XXV/9., 31.5959/1961 „Kovács Imre és társai”, Összefoglaló jegyzőkönyv Nógrádi Béla kihallgatásáról, 1961. júl. 10.

³⁴¹ Bálint 2000, 21. p.

³⁴² B-77888, Önéletrajz, 1954. okt. 18, 21-22., 32. p.

³⁴³ Uo, Kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. okt. 6., 30. p.

³⁴⁴ Uo., Beszervezési javaslat, 1954. okt. 17., 11. p.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ Uo., Kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. okt. 6., 42. p.

³⁴⁷ Uo. 30. p.

³⁴⁸ Bálint 2000, 26. p.

³⁴⁹ B-77888, Kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. okt. 6., 49-50. p.

³⁵⁰ Simor Ferencné személyes közlése

³⁵¹ Bálint 2000, 28. p.

³⁵² B-77888, Kivonat a „Fekete varjak” csoportdosszié 220-221. o-ról, Lakos Endre 1952. szept. 23-i kihallgatásáról, 84. p.

³⁵³ Bálint 2000, 23-24. p.

³⁵⁴ B-77888, Kivonat a „Fekete varjak” csoportdosszié 220-221. o-ról, Lakos Endre 1952. szept. 23-i kihallgatásáról, 84. p.

³⁵⁵ Uo., Kivonat a 187. o-ról, Lakos Endre. 1952. szept. 1-i kihallgatásáról (81. p.), vö. Bálint 2000, 24. p.

³⁵⁶ Bertalan 2010, 38. p.

³⁵⁷ Uo. 27-28. p.

³⁵⁸ B-77888, 81. p. Feljegyzés, 1952. máj. 9. (másolat a 31-2011/952. sz. csop.dosszié 125-130. p.-ről)

³⁵⁹ Uo., Farkas András bejelentése, 76. p.

³⁶⁰ Bálint 2000, 29. p.

³⁶¹ Uo. 30. p.

³⁶² Hetényi-Varga 1994, 240-241. p.

³⁶³ Simor Ferencné személyes közlése

³⁶⁴ Uő.

- ³⁶⁵ B-77888, Beszervezési javaslat, 1954. szept. 17., 12. p.
- ³⁶⁶ Uo., Kihallgatási terv, 1954. szept. 18., 16 o., vö. Nyilatkozat, 1954. okt. 6., 24. p. és Lakos Endre tanúkihallgatási jegyzőkönyve, Vác (váci börtön), 1954. aug. 4., 73. p.
- ³⁶⁷ Uo. 10. p. Beszervezési javaslat, 1954. szept. 17., vö. Ivasivka 2006, 387. p.
- ³⁶⁸ Uo. 50. p., Kihallgatási jegyzőkönyv, 1954. okt. 6.
- ³⁶⁹ Uo. 31. p.
- ³⁷⁰ Uo. 53. p.
- ³⁷¹ Bálint 2000, 26-27. p.
- ³⁷² Uo. 12. p., Beszervezési javaslat, 1954. szept. 17.
- ³⁷³ B-77888, 92. p. Kelemen Miklós áv. őrnagy a BM IV. oszt. vezetőjének (Bp.), Szeged, 1955. febr. 1.
- ³⁷⁴ Uo. 98. p., Javaslat „Tomori Erzsébet” fn. ügynök kizárására, 1956. jan. 12.
- ³⁷⁵ Uo.
- ³⁷⁶ Uo. 118. p., BM Baranya megyei Főosztály jelentése, Pécs, 1956. máj. 10. BHÖ 109. pontja: 1951/21. tvr. 3. §: „Aki hivatali titkot jogosulatlanul megszerez, illetőleg, aki a bármilyen módon birtokába vagy tudomására jutott hivatali titkot nyilvánosságra hozza, illetéktelen személlyel közli, [...] részére más módon hozzáférhetővé teszi, vagy akár a maga, akár más javára egyébként felhasználja, [...] tíz évig terjedhető börtönnel büntetendő.”
- ³⁷⁷ Uo. 136. p., A Borsod megyei RFK III/II-a osztályának feljegyzése, Miskolc 1987. aug. 19.
- ³⁷⁸ Bertalan 2010, 45-46. p.
- ³⁷⁹ ÁBTL V-140910/1 Kovács Mihály és társai, 11. p., Határozat az előzetes letartóztatásról és házkutatásról, Bp., 1955. dec. 9.
- ³⁸⁰ Vö. 91. p.
- ³⁸¹ Uo. 40. p. 381 Uo. 41. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 19.: „Egyenesen megdöbbenette előadójának az egész magatartása! Annyira korrekt úgy formailag, mint tárgyi vonatkozásban, oly »finom« egész magatartása, hogy egészen bámulatba ejtette. Szinte nem akarja elhinni, hogy ez őszinte legyen. Minden esetre előadójának ez a magatartása szükségessé teszi viszont a maga részéről, hogy ő is teljes bizalommal és őszinteséggel közeledjen feléje. Így mondta, és hozzáfűzte, hogy ily módon bizalommal viseltetik az ügyének reális kivizsgálása iránt is.”
- ³⁸² Uo. 41. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 27.
- ³⁸³ ÁBTL O-16606/127 Keselyák Péter, 11. p., Bitó János önvallomása (a szegedi börtönben), 1957. ápr. 3.
- ³⁸⁴ ÁBTL V-140910/1, 129. p., Jelentés Kovács Mihály előzetes letartóztatott ügyében, Bp., 1955. jan. 19.
- ³⁸⁵ ÁBTL O-16606/127, 11. p., Bitó János önvallomása; ÁBTL V-140910/1, 35. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 22.
- ³⁸⁶ ÁBTL V-140910/1, 129. p., Jelentés Kovács Mihály előzetes letartóztatott ügyében.
- ³⁸⁷ Uo. 37. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 22.
- ³⁸⁸ Uo. 51. p., Fogdaügynöki jelentés, 1956. jan. 2.
- ³⁸⁹ Uo.
- ³⁹⁰ Az államvédelem „Lombardisták” fedőnévvel illetve a Bulányi-féle közösségszervezésekben országsszerte részt vevőket, vagy azzal kapcsolatba hozottakat, s az ügyükben keletkezett 23 kötetnyi O-dosszié (O-11959/1-17 és 6 alkötet) is ezt a címet kapta.
- ³⁹¹ Uo. 130. p., Jelentés Kovács Mihály előzetes letartóztatott ügyében, Bp., 1955. jan. 19.
- ³⁹² Uo. 30. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 19.
- ³⁹³ Uo. 194. p., Jegyzőkönyv Turi László tanúkihallgatásáról, 1956. ápr. 29.
- ³⁹⁴ Uo. 140. p., Jelentés Kovács Mihály és Szabó Ferike Teréz letartóztatottak ügyében, Budapest, 1956. febr. 27., vö. O-12202/1 „Misszió”, 29-30. p. „Zentai” ügynökjelentése, 1957. febr. 27.; O-12202/2 „Misszió”, 27. p. Vitéz Gyula önvallomása, 1961. ?.
- ³⁹⁵ K. J. személyes közlése. Ő csak név nélkül vállalta információi publikálását.
- ³⁹⁶ Uo. 58., 82. p. Fogdaügynöki jelentések, 1956. jan. 11., febr. 8.
- ³⁹⁷ Vö. 41. p. .
- ³⁹⁸ Uo.
- ³⁹⁹ Uo. 28. p.
- ⁴⁰⁰ ÁBTL O-16606/127, 5-6. p. Jegyzőkönyv Kovács Mihály kihallgatásáról, 1955. dec. 19.
- ⁴⁰¹ ÁBTL V-140910/1, 27. p., 37. p., Fogdaügynöki jelentések, 1955. dec. 19., dec. 22.
- ⁴⁰² Uo. 14. p. Hegedűs Mihály áv. fhdgy. a BM IV. osztály főoperatív beosztottja jelentése, Bp., 1955. dec. 9
- ⁴⁰³ Uo.
- ⁴⁰⁴ 1955. dec. 19.
- ⁴⁰⁵ Uo. 44. p. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 27.
- ⁴⁰⁶ Uo. 54. p. Fogdaügynöki jelentés, 1956. jan. 9.
- ⁴⁰⁷ Uo. 14. p. Hegedűs Mihály áv. fhdgy. jelentése, 1955. dec. 9.

⁴⁰⁸ ÁBTL O-16606/127, 11. p., Bitó János önvallomása, 1957. ápr. 3.

⁴⁰⁹ Uo. 8. p. Kesselyák Péter önvallomása (dátum nélkül, viszont a szövegben a TTK III. éves hallgatójaként tünteti fel magát, tehát a vallomást valószínűleg 1957-ben tette, talán Bitó Jánossal egy időben, abból az alkalmából, hogy Kovács Mihályt is egy hónapra, áprilistól májusig, közbiztonsági őrizetbe vették. Vö. Hetényi Varga: *Szerzetesi sorsok...II. köt. 552. p.)*

⁴¹⁰ Uo. 11. p. Bitó János önvallomása, 1957. ápr. 3.

⁴¹¹ Az egyik rövidebb kirándulásról, nyilván szintén abban a hiszemben, hogy semmi olyat nem tettek, ami törvénybe ütköző, s így titkolni kellene, Bitó János valóságos élménybeszámolót tartott kihallgatóinak: „*Egyszer voltunk egy kisebb kiránduláson 2-3 napig az Algyő feletti erdőben. A kirándulásokon magunk által vitt holmikból éltünk igen praktikusán és rendszerint szabadban aludtunk sátorban, vagy valami csűrben vagy padláson kaptunk éjjeli menedéket. Életmódunk igen puritán volt és eléggé vigyáztak ránk valóban olyan szempontból, hogy ne »romoljunk el«, így semmi csúnyát nem mondhattunk, nem cigarettázhattunk, sőt még, mert azt mondtuk egymásnak, hogy »hülye«, ezért is leszidtak, persze finoman, de úgy, hogy abból érthettünk. Azt hiszem így akart ő bennünket ezzel is – mint eszközzel – intelligens, jellemes embernek nevelni. De a kirándulás azért, mert vonzó volt számunkra, és mert érdekes, és szép helyeket láthattunk olcsón, és mik barátok együtt voltunk, s ez maga is sok élményt jelentett. Pl. éjjel néztük az erdőt a szarvasokkal, őzekkel és a vadász a vadászlesről hogyan lövi le a ragadozómadarat. Kovács ezzel igyekezett nevelni bennünket és néha mondott valami jellembeli témát, vagy vallást és ezen kellett bizonyos ideig (10-20 percig) gondolkodni. Egyszóval egy félrehúzódt remete életét éltük, bizonyos kamaszos vidámsággal. S ezért örültünk, amikor pl. 1954-ben lejutottunk a Balatonra társaságba, mozgalmas életbe. Néha gyaloglás közben beszélt a régi szentekről, de koronként olyan kötött és módszeres formában, mint télen a szobában szokta.*” Uo. 12. p. Bitó János önvallomása, 1957. ápr. 3.

⁴¹² Uo. 8. p., Kesselyák Péter önvallomása

⁴¹³ ÁBTL V-140910/1, 67. p. Fogdaüagnöki jelentés, 1956. jan. 23.

⁴¹⁴ Uo. 146. p., Jelentés Kovács Mihály és Szabó Ferike Teréz letartóztatottak ügyében, 1956. febr. 27.

⁴¹⁵ Vö. 18. p., 78. sz. jegyzet

⁴¹⁶ Uo. 140. p.

⁴¹⁷ Uo. 17-18. p. Ügynökjelentés (? tárgy megjelölése nélkül). 1955. dec. 22.

⁴¹⁸ Uo. 21. p. Ügynökjelentés (Kartal József volt piarista szerzetes ügye), 1956. jan. 12.

⁴¹⁹ Uo. 140. p., Jelentés Kovács Mihály és Szabó Ferike Teréz letartóztatottak ügyében, , 1956. febr. 27.

⁴²⁰ Az *Unum Testvérek* (Unum Sanctissimae Trinitatis, UST) alapításáról ld. 280. sz. jegyzet. A társulatot, amelynek első konstitúcióját 1949. dec. Hamvas püspök hagyta jóvá, elsősorban a Szentháromság örök egységének imáadására és utánzására alapították (vö. János ev. 14,23–24). Másik fő célkitűzésük az egység szolgálata Isten és ember, valamint ember és ember között Jézus főpapi imája szerint (vö. János ev. 17,21). Lelkisége máriás jellegű, a tökéletesedés útján Loyolai Szt. Ignác aszkézisét követi. Szegeden napközis óvodát tartottak fenn, s kijártak a „Cserepes-sor” szegény családjaihoz. 1950: az Unum illegalitásba kényszerült, alapítóját, Mester Margit Máriát 1951. máj. letartóztatták, 1956. máj. szabadult. A szétszórás éveiben a testvérek családoznál, világi munkahelyeken dolgoztak, hűséggel őrizve és rejtve adva tovább az Unum lelkiségének lényegét: „Isten bennünk - egyik Istenben”.

⁴²¹ K. J. személyes közlése. Az ítélet nem található Kovács Mihály vizsgálati dossziéjában.

⁴²² Az Árpádházi Szent Margitról Nevezett Szent Domonkos Rendi Nővérek 1903-ban telepedtek meg a városban, s a zárda mellett leánygimnáziumot, kollégiumot és egy óvodát is nyitottak. A jezsuiták csak ezután több mint három évtized elteltével jelentek meg, Hanauer István váci megyéspüspök hívására, aki 1936. augusztusában az újonnan alapított Szt. István templomot és plébániát bízta rájuk.

⁴²³ Majoros Mária személyes közlése, vö. ÁBTL O-13848/1 („Apostolok”) 18-19. p., Környezetanulmány, 1961. aug. 25.

⁴²⁴ ÁBTL O-13848/2, 96. p. „Magdi” fn. ügynök jelentése, 1957. júl. 1.

⁴²⁵ ÁBTL M-25495 „Fehér László”, 185. p.; Gallyas József önvallomása, 1965. május 18.

⁴²⁶ Egykor püspöki kastély volt, benne tartották 1955-ben néhány hónapig háziőrizetben Mindszenty bíborost; később a hely a jezsuitáknak köszönhetően valóban közkedvelt lelkigyakorlatos központ lett.

⁴²⁷ Majoros Mária személyes közlése

⁴²⁸ Engelhardt Mária személyes közlése. Az erényes életű *Maria Goretti* (1890-1902) családja ismerőse, a huszonegy éves Alessandro Serenelli környékezte meg, de Maria ellenállt és többször figyelmeztette is a fiút, hogy bűnt követ el. Serenelli végül 14 késszúrással ölte meg az elkeseredetten védekező lányt, akit XII. Pius pápa 1950-ben avatott szentté. Gyilkosa a börtönben megtért.

⁴²⁹ Majoros Mária személyes közlései

⁴³⁰ ÁBTL O-13848/2, „Fehér László” jelentése, 1965. jan. 18., 27. p.

⁴³¹ Uo.

⁴³² ÁBTL O-13848/1, 17-es boríték. Határozat, 1965. júl. 28.

⁴³³ ÁBTL O-13848/1, 17-es boríték, 89-90. p., Móricz Ferenc önvallomása, 1961. jún. 10.

- ⁴³⁴ ÁBTL O-13848/2, 25. p. „Fehér László” jelentése, 1965. jan. 15.
- ⁴³⁵ ÁBTL O-13848/1, 17-es boríték, 92. p. Móricz Ferenc önvallomása, 1961. jún. 10.
- ⁴³⁶ ÁBTL O-13848/2, 29. p. „Fehér László” jelentése, 1965. jan. 15.
- ⁴³⁷ Halla László személyes közlése
- ⁴³⁸ Verbiták: az Isteni Ige Társasága (Societas Verbi Divini - SVD) missziós rend szerzetesei
- ⁴³⁹ Ld. erről főleg „Fehér László” ügynökjelentéseit, 1963. jún-júl., O-13848/1, 55-57, és 130. p.
- ⁴⁴⁰ Engelhardt Mária személyes közlése, vö. ÁBTL O-13848/1, 19. p., Határozat „Apostolok” fn. csoportdosszié nyitására, 1966. febr. 4.; ÁBTL O-13848/2, 93. p., Jelentés, 1965. febr. 8.
- ⁴⁴¹ ÁBTL O-13848/2, 22. p. „Fehér László” jelentése, 1965. jan. 15.
- ⁴⁴² Uo.
- ⁴⁴³ Majoros Mária személyes közlése
- ⁴⁴⁴ ÁBTL O-13848/1, 17-es boríték, Határozat (Szeged), 1965. júl. 28.
- ⁴⁴⁵ Majoros Mária személyes közlései
- ⁴⁴⁶ V-140910/1, 137. p. Jelentés Majoros Mária házkutatási anyagának értékeléséről, Bp. 1956. jan. 25. E dokumentum Kovács Mihály vizsgálati anyagához való csatolása is valószínűsíti, hogy egyazon hatósági akció két szinteréről van szó.
- ⁴⁴⁷ Dán István nyomozóhadnagy jelentése szerint az „országos részleges realizálás keretében” lezajló házkutatások „eredményesek voltak: több ellenforradalmi tartalmú írásos anyagot találtunk és vettünk őrizetbe (sic!). Az akkori „szigorú” törvényességre hivatkozva, és a központi szervek elodázó intézkedése folytán a fenti személyek nem lettek felelősségre vonva... O-13848/1, 17-es boríték; Jelentés, Szeged, 1957. jún. 8.
- ⁴⁴⁸ ÁBTL O-13848/2, „Fehér László” jelentése, 1965. jan. 15., 24. p.
- ⁴⁴⁹ ÁBTL O-13848/1, 86. p., Fogdaügynöki jelentés Béni Józsefről, 1961. ápr. 25. A néhány hónapos közbiztonsági őrizetet az 1956 utáni megtorlások során gyakran alkalmazták a „gyanúsakkal” szemben, preventív intézkedésként.
- ⁴⁵⁰ Uo. 25. p.
- ⁴⁵¹ Halla László személyes közlései
- ⁴⁵² ÁBTL O-13848/1, 17-es boríték, Dán István jelentése, Szeged, 1957. jún. 8.
- ⁴⁵³ M-25495, 36-41., 44., 58., 96. p. Ügynökjelentések és értékeléseik, 1962 okt-1963. okt.
- ⁴⁵⁴ Tudathasadásos állapotára jellemző epizód, hogy a Szabadság presszóban (amit a helybeliek is csak „beszervezési törzspresszóként” emlegettek – Majoros Mária közlése) egyszer felvetette tartóinak: miért mindig ők hívják meg az italra, szeretné végre ő vendégül látni őket (!). A tartótisztek, Molnár és Dán erről lebeszélni igyekeztek, mondván, szolgálataiért ebben a formában is meg akarják fizetni. Ám ha ragaszkodik hozzá, „a gyanú látszatának elkerülése érdekében, de csak esetenként” ő is fizetheti a számlát. Ld. M-25495, 40. p., Ügynökjelentés értékelése, 1962. okt. 27.
- ⁴⁵⁵ Uo. „Fehér László” önvallomása, 166-171. p.
- ⁴⁵⁶ Majoros Mária személyes közlése
- ⁴⁵⁷ ÁBTL O-13848/1, 20., 24. p. Határozat „Apostolok” fn. csoportdosszié nyitására, 1966. febr. 4.
- ⁴⁵⁸ Uo. 44. p., Feljegyzés, és M-25495, 52. p., „Fehér László” jelentése, 1963. jan. 12.
- ⁴⁵⁹ Uo., 20. p. „Ungi László” jelentése, 1962. máj. 16.
- ⁴⁶⁰ *Palánkay Gausz Tibor* (1907-1982) jezsuita szerzetes. 1927-ben lépett a rendbe, 1937-ben a szegedi dómban szentelték pappá. Már a háború előtt aktív ifjúsági lelképásztor. 1939-40-ben a Manrézában működik. 1944-től állomáshelye Kispest, majd 1949-től az ottani SJ rendház főnöke. A rend feloszlata után világi papként váci egyházmegye, majd engedélye megvonása után (1952) mint villanyszerelő, villanyóra-leolvasó kezd dolgozni. 1955-ben Pálos Antal és társai perében, államellenes tevékenység miatt 10 évre ítélik, de 1957. okt. a felülvizsgálásoknál büntetését kitöltöttnek veszik. 1959-ben kezdett behatóbban foglalkozni az aktív cselekvő szeretetet gyakorló, és ezért bármilyen áldozatra, vértanúságra is kész szeretetközösségek, valamint a rájuk épülő plébániák gondolatával. E célból külön szerzetesi típusú *institutumot* kívánt létrehozni a papság összefogására, a „jóakarató családok” a nagyleányok és általában az ifjúsági csoportok számára. Az elképzelés előfutárai olyan általa már 1949-ben létrehozott világi fogadalmas közösségek voltak – a Provida-mozgalom céljaival összhangban –, mint a *Katolikus Lányok Világnézeti Akadémiája*, a *Vinculum Caritatis* („szeretet köteléke”) *Munkaközösség*, a *Családok Szeretetközössége*, vagy a *Családi Szentóra Mozgalom*. Az ötvenes évek végétől azonban P. Palánkaynak bujkálnia kellett, amíg 1973-ban ki nem tudott szökni Németországba. A müncheni Harlaching kórház lelkészeként hunyt el. Vö. ÁBTL O-12345/1 „Misszió” személyi dosszié, 13-15. p. „Ungi László” jelentései, 1959. szept., okt. 14., nov. 10.; Hetényi Varga: *Szerzetesek...II.* 2002. 270. p.
- ⁴⁶¹ ÁBTL O-13848/1, 41. p. „Fehér László” jelentése, 1962. aug. 23.
- ⁴⁶² Uo., 59-60. p. „Fehér László” jelentése, 1963. jún. 18.
- ⁴⁶³ ÁBTL O-13848/2, 29. p. Összefoglaló jelentés, 1965. dec. 20.
- ⁴⁶⁴ ÁBTL O-13848/1, 87. p. Fogdaügynöki jelentés Béni Józsefről, 1961. máj. 8.
- ⁴⁶⁵ Engelhardt Mária személyes közlése

- ⁴⁶⁶ Uo., 59-60. p. „Fehér László” jelentése, 1963. jún. 18.
- ⁴⁶⁷ Uo. 88. p. Fogdaügynöki jelentés Béni Józsefről, 1961. máj. 12.
- ⁴⁶⁸ Uő., 129. p., 1963. máj. 18.
- ⁴⁶⁹ ÁBTL O-13848/2, 30. p. Összefoglaló jelentés, 1965. dec. 20.
- ⁴⁷⁰ Uo. 18-19. p., Környezetanulmány, 1961. aug. 25.
- ⁴⁷¹ Uo. 76. p., „Fehér László” jelentése, 1964. máj. 5.
- ⁴⁷² Ld. 15. p, 20. p.
- ⁴⁷³ Uo. 143-144. p., Javaslat. 1965. ápr. 9.
- ⁴⁷⁴ ÁBTL O-13848/1, 153. p., Javaslat. 1965. ápr. 9.
- ⁴⁷⁵ Uo. 147-149. p.
- ⁴⁷⁶ Uo. 150. p.
- ⁴⁷⁷ ÁBTL O-13848/2, 98. p. Ügynökjelentés, 1965. aug. 26.
- ⁴⁷⁸ ÁBTL O-13848/1, 163. p., Meghallgatási jegyzőkönyv, 1965. szept. 10. és Majoros Mária személyes közlése.
- ⁴⁷⁹ Uo. 113. p., Határozat csoportdosszié nyitására, 1966. febr. 4.
- ⁴⁸⁰ Armella nővér így idézi fel Béres Erzsébet szópárbaját a rendőrökkel: *„Ha maga nem segít nekünk, lecsukjuk ám Majorost, mert ilyen-olyan dolgokat csinált! Nem szereti őt annyira, hogy inkább segít nekünk?” „Hát jó, ha olyat csinált, akkor csukják le!” „Hogyhogy?” Mondja Erzs: „Pl. fogják rá, hogy homokos. Így szokták ezt maguk csinálni!” „Nem, nem, mert Majorost sokan ismerik itt a városban, nem hinnék el, hogy homokos.” Voltak olyan rafináltak, hogy tudták, kire mit lehet ráfogni. (én pl. táncolni is eljártam, ismertek.) Erzs: „De igen, ha valami törvénybe ütközött csinált, vigyék csak nyugodtan bíróság elé! Erre ők játszották a jófiút, dehogy akarnak ők meghurcolni engem, épp csak a rosszabbtól kímélnének meg... mindig ebbe a féltő szerepbe bújnak” (a homoszexualitás vádjával egyébként Halla László esetében próbálkoztak, az „elbeszélgetések” alkalomával az említett gimnazistákat akarták ilyen vallomásra rávenni – szintén sikertelenül).*
- ⁴⁸¹ ÁBTL O-13848/2, 33. p.
- ⁴⁸² Uo. 112. p.
- ⁴⁸³ ÁBTL O-13848/2, 33-37. p., Operatív intézkedés tervezete, 1966. febr. 9.
- ⁴⁸⁴ Prohászka Margit Jolánta ma a rend ungvári házának főnöke.
- ⁴⁸⁵ Majoros Mária személyes közlései.
- ⁴⁸⁶ Hetényi Varga: Papi sorsok...II. 1994. 236. p.
- ⁴⁸⁷ A kimutatás dátuma: 1960. nov. 30. (81. p.) Idézi Bertalan 2010, 48. p.
- ⁴⁸⁸ K. J. és K. I. személyes közlései
- ⁴⁸⁹ ÁBTL O-12202/2 „Misszió” 35. p., Vitéz Gyula önvallomása, 1961. november 14.
- ⁴⁹⁰ ÁBTL O-12202/4 „Misszió”, 226. p., Kivonat „Velencei” fn. ügynök 1962. dec. 10-én adott jelentéséből.
- ⁴⁹¹ ÁBTL O-12147/3 „Fekete Hollók”, 97. p., „Velencei Vilmos” fn. ü. jellemzése Kovács Imréről, 1959. márc. 8.
- ⁴⁹² K. J. személyes közlése
- ⁴⁹³ SzCsPL I.1.a., 176.d., 1789/1948, 1948. júl. 22-i és 30-i levelek.
- ⁴⁹⁴ K. J. személyes közlései
- ⁴⁹⁵ ÁBTL O-12147/3, 97. p., „Velencei Vilmos” fn. ü. jellemzése Kovács Imréről, 1959. márc. 8.
- ⁴⁹⁶ SzCsPL I.1.f. Hitéleti jelentések, 1949, 2. doboz, Kovács Imre hitoktatói jelentése, 1949. júl. 16.
- ⁴⁹⁷ SzCsPL I.1.a. 192.d. 2485/1950. „Jelentés a hitoktatás nehézségeiről”, 1950. okt. 24.
- ⁴⁹⁸ ÁBTL V-146825/1 Kovács Imre és társai, 82. p. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1961. márc. 2.
- ⁴⁹⁹ Uo. 33. p., Előterjesztés, 1961. máj. 29.
- ⁵⁰⁰ Uo. 202. p. Jegyzőkönyv Kovács Imre kihallgatásáról, 1961. máj. 9.
- ⁵⁰¹ Uo. 45. p., Kihallgatási jkv., 1961. febr. 10., vö. O-12147/3, 160-161. p. „Jelentés az V. számú objektumról” (szobalehallgatás), 1959. ápr. 11.
- ⁵⁰² Barátja, és csanádpalotai hivatali utódja, az őt „sanguinikus” vérmérsékletűnek besoroló Lotz Antal, egy kissé önmagával is szembeállítva így jellemezte: *„Szeret társadalmi életet élni, folyton úton volt a faluban is, ezért nem tud az íróasztal mellett maradni, hogy tudományos munkát végezzen.”* ÁBTL V-146676 „Lotz Antal”, 108. p. Jegyzőkönyv Lotz Antal 15. kihallgatásáról, 1960. szept. 26.
- ⁵⁰³ Uo., 152-153. p. Kihallgatási jkv. 1961. ápr. 18.
- ⁵⁰⁴ ÁBTL V-146825/1, 36-37. p., Kihallgatási jkv., 1961. febr. 8.
- ⁵⁰⁵ Kéri Irma személyes közlése
- ⁵⁰⁶ ÁBTL V-146825/1, 114. p., Kihallgatási jkv., 1961. márc. 22.
- ⁵⁰⁷ Ezért preferálta Hamvas Endre ismét a kiterjesztett templomi hitoktatást az iskolai helyett, vö. 314. sz. jegyzet. A hittanosok elleni lelki terror egyes eseteit Horváth János ÁEH-elnökhöz intézett panaszlevelében részletezte, ld. MOL MK-S 288. f. 22/4. ő. e./1959. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály iratai

⁵⁰⁸ MOL MK-S 288. f. 22/4. ö. e./1958, (MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának iratai) Jelentés az 1958/59. tanévi hittanbeíratásokról. 1958. júl. 2. - Különös módon a megye illetékesei, a dolgokat közelebbről látva, sokkal borúlátóbban ítélték meg a helyzetet. Németh Károly, a megyei pártbizottság első titkára még 1959. december 7-én is (Hamvas püspöknek az ÁEH elnökéhez írt panaszlevele után alig fél évvel!) így nyilatkozott: „a megyében az ellenforradalom által előidézett eszmei-politikai zűrzavar miatt az egyház, a vallásos ideológia befolyása is megnőtt: vallásos szertartások száma, hittanra beíratottak száma nő, stb... a legutóbbi évek kivételével a vallásos világnézet elleni harc Csongrád megyében is rendkívül gyenge volt és vagy a jobboldali oppor-tunista elhajlás, vagy a szélsőséges baloldali szemlélet jellemezte.” MOL MK-S 288. f. 22/2. ö. e./1959, Németh Károly jelentése az 1958. július 22-i határozat végrehajtásáról, 1959. dec. 7.

⁵⁰⁹ Kovács Hegedűs Miklós személyes közlése

⁵¹⁰ ÁBTL O-12147/3, 41. p. „Laurence Olivier” ügynökjelentése, 1959. máj. 6.

⁵¹¹ ÁBTL V-146825/1, 38.. 45. p., Kihallgatási jkv. 1961. febr. 8., febr. 10.

⁵¹² ÁBTL O-12147/4, 30. p., „Szigeti” fn. ügynök jelentése, 1959. ápr. 10.

⁵¹³ Uo. 40. p., Kihallgatási jkv. 1961. febr. 9.

⁵¹⁴ ÁBTL V-146825/1, 158-159. p., Kihallgatási jkv. 1961. ápr. 20. vö. CSML XXV/9. 31.5959/1961 „Kovács Imre és társai” 69. p., Kovács Imre 5. kihallgatása, 1961. márc. 2.

⁵¹⁵ Uo., 124. p., Kihallgatási jkv., 1961. márc. 29.; 137. p., Kihallgatási jkv. 1961. ápr. 12.

⁵¹⁶ Kéri Irma személyes közlése

⁵¹⁷ ÁBTL O-12147/3, 127. p., „Szigeti” fn. ügynök jelentése, 1959. márc. 10.

⁵¹⁸ Uo. 224. p. Jelentés az V. sz. objektumról, 1959. ápr. 24. és Kovács Hegedűs Miklós személyes közlése

⁵¹⁹ ÁBTL O-12147/3, 127. p., „Szigeti” fn. ügynök jelentése, 1959. márc. 10.

⁵²⁰ Uo. 126. p.

⁵²¹ Uo. 188. p., Jelentés az V. számú objektumról, 1959 (külön borítékban, hónap és nap megjelölése nélkül)

⁵²² A sors fintora, hogy Kovács Imre viszont gyanakodott a róla jelentéseket már nem író Koltai plébánosra. Amikor 1959 húsvétja előtt, az egész plébánián villanszerelési munkák folytak, és az egyik fal vésésekor véletlenül áttörték szobája falát, így nyilatkozott Merksz Elemérnek: „...*ha nem ilyen rendes, becsületes maszek végeznék a munkát, azt mondanám, jó lesz vigyázni, nehogy valami hallgatózó lyukat fúrjanak a szobámra, mert a gazdámtól kitelik, hogy még hallgatózna a szobámban folyó magánbeszélgetéseknél.*” ÁBTL O-12147/4, 8. p. „Szigeti” fn. ügynök jelentése, 1959. ápr. 10.

⁵²³ ÁBTL O-12147/3, 76. p., Jelentés az V. számú objektumról, 1959. márc. 3.

⁵²⁴ Uo.

⁵²⁵ Uo. 106-107. p. Jelentés az V. számú objektumról, 1959. márc. 10.

⁵²⁶ ÁBTL O-12147/12 „Fekete Hollók”, Kombinációs terv, 1959. dec. 2.; Idézi Kahler 2001. 88-89. p.

⁵²⁷ ÁBTL M-17143 „Dobó Szilveszter” 49. p., Szolgálati jegy, 1961. szept. 4.

⁵²⁸ Uo. 15. p., Jelentés, 1961. jún. 14.; 17. p., Szolgálati jegy, jún. 19. Katonáról bővebben ld. V. 5. fej.

⁵²⁹ Uo. 51. p., Szolgálati jelentés, 1962. máj. 5. és Kovács Hegedűs Miklós személyes közlése

⁵³⁰ Péter 2002, 274. p.

⁵³¹ ÁBTL M-21231/1 „Döme Sándor”, 109. p., Informátori jelentés, 1960. jan. 4.

⁵³² Kéri Irma személyes közlése

⁵³³ ÁBTL O-12147/3, 151. p. „Laurence Olivier” ügynökjelentése, 1959. ápr. 8., ápr. 17.

⁵³⁴ Uo. 224. p. Jelentés az V. számú objektumról, 1959. ápr. 24.

⁵³⁵ ÁBTL M-21231/1, 20. p., Informátori jelentés, 1958. okt. 8.

⁵³⁶ Uo., 126. p., Informátori jelentés értékelése és feladat. 1960. jan. 4.

⁵³⁷ ÁBTL O-12147/12 (8-13. p.), idézi Kahler 2001, 85-90. p.

⁵³⁸ Vö. M-21231/1 „Döme Sándor”, 109-110. p., Informátori jelentés, 1960. jan. 4.

⁵³⁹ Kovács Hegedűs Miklós személyes közlése

⁵⁴⁰ Idézi Péter 2002. 276. p.

⁵⁴¹ Hetényi Varga: *Papi sorsok...II.* 1994. 236. p.

⁵⁴² Havasy 1990. 414. p.

⁵⁴³ T. Á. személyes közlése

⁵⁴⁴ Simor Ferencné személyes közlése

⁵⁴⁵ CSML XXV/9. 31.5959/1961, 45. p. Összefoglaló jkv. Nógrádi Béla kihallgatásáról, 1961. júl.10.

⁵⁴⁶ ÁBTL V-146825/1, 140. p., Kihallgatási jkv. 1961. ápr. 12.

⁵⁴⁷ ÁBTL O-12202/2, „Misszió”, 28. p., Vitéz Gyula önvallomása, 1961. november 14.

⁵⁴⁸ Uo. 27., 30-31. p. vö. ÁBTL O-12202/1, 29. o. Javaslat csoportdosszié nyitására, 1961. nov. 22.

⁵⁴⁹ Uo. 31. p.

⁵⁵⁰ Uo. 41., 45. p.

⁵⁵¹ A Ratkó Anna egészségügyi miniszter nevéhez kötött – valójában párthatározattal eldöntött – és szovjet példát másoló szigorú abortusztilalmat a 1047/1956 (VI. 3.) sz. minisztertanácsi határozat törölte el. („A terhes-

ség megszakításával kapcsolatos kérdések szabályozásáról és a magzatelhajtás büntetéséről”) Magyar Közlöny, 1956. jún. 3. (49. szám)

⁵⁵² ÁBTL V-146825/1, 140. p., Kihallgatási jkv. 1961. ápr. 12.

⁵⁵³ ÁBTL V-146825/1, 111. p., Kihallgatási jkv. 1961. márc. 21.

⁵⁵⁴ Uo., 139. p. Kihallgatási jkv. 1961. ápr. 12.

⁵⁵⁵ ÁBTL O-12202/2, 41. p., Vitéz Gyula önvallomása, 1961. november 14.

⁵⁵⁶ CSML XXV/9. 31.5959/1961, 182. p. „Kovács Imre és társai”; vö. ÁBTL O-12202/2, 202. p. Jelentés a VII. sz. objektumról (Katona Nándor lehallgatási anyaga), 1962. jan. 13.

⁵⁵⁷ O-12147/1, 18. p., Szolgálati jegy (tárgy: IX/8-as rendszabály bevezetése), 1957. okt. 15.*

⁵⁵⁸ Visy Gábor 2005, 5. p.

⁵⁵⁹ ÁBTL O-12147/5 „Misszió”, „Rózsa” fn. ügynök jelentése, 1957. ápr. 20.

⁵⁶⁰ Uo., vö. Péter 2002, 271. p.

⁵⁶¹ Visy Zsolt 2002, 35-36. p. Majtényi Béla könyvek iránti rajongása annyira közismert volt, hogy Szegeden a háború végeztével, 1944. októberében gazdátlanra vált egyházi alapítású közkönyvtár, a Somogyi-Könyvtár vezetésével és rendbehozatalával is őt bízták meg.

⁵⁶² ÁBTL O-12147/5 „Debreceni” ügynökjelentése, 1957. febr. 27., idézi Kahler 2001, 157. p. Az ügynök orvostanhallgatóként korábban Lakos Endre egyik egyetemista közösségének tagja volt.

⁵⁶³ ÁBTL O-12202/1, 28. p., Összefoglaló jelentés, 1961. júl. 13.

⁵⁶⁴ Visy Zsolt 2002, *36. p.

⁵⁶⁵ ÁBTL O-12202/1 „Misszió”

⁵⁶⁶ O-12147/1, 11. p., Szolgálati jegy, 1957. okt. 15.*

⁵⁶⁷ Visy Gábor 2005, 11. p.

⁵⁶⁸ Vö. Csanádi Egyházmegye Jubileumi Évkönyve 1980, 20., 22-23., 26 p.*

⁵⁶⁹ ÁBTL O-12202/1, 13-15. p. Javaslat csoportdosszié nyitására SJ szerzetesek ügyében, 1961. nov. 22.

⁵⁷⁰ CSML XXXI/II. 149. ö.e., Lévy Tibor egyházügyi megbízott eseményjelentése, 1953. máj. 17.; vö. Hetényi Varga: *Szerzetesek...II.* 2002, 65. p.

⁵⁷¹ O-12147/7 „Misszió”, Kivonat „Debreceni” 1957. febr. 22-i jelentéséből. Idézi Kahler 2001, 173. p.

⁵⁷² Visy Gábor 2005, 5. p.

⁵⁷³ O-12147/1, 3-4. p., Szolgálati jegy (tárgy: IX/8-as rendszabály bevezetése), 1957. okt. 15.*

⁵⁷⁴ Visy Gábor 2005, 5. p.

⁵⁷⁵ Erről hivatalos dokumentum: SzCsPL I.1a (Egyházigazgatási Iratok) 165.d. 1478/1947, Havass Géza értesítése a Szeged-Röszkei plébános számára, 1947. jún. 18.

⁵⁷⁶ ÁBTL O-12202/1, 60-61. p., Összefoglaló jelentés Katona Nándorról, 1961. okt. 17. Kollár, aki 1937-ben szintén Szegeden végezte el a teológiát, gyakran felkereste a Szent József templomot, hogy lelkigyakorlatot tartson Katona Nándornak és a többi jezsuitának. Mivel többször vele tartott *Mócsy Imre* is, az 1961-ben készített csoportdosszié őket is a Csizmazia-féle papi közösséghez sorolta. ÁBTL O-12202/1, 13. p., Javaslat csoportdosszié nyitására jezsuita szerzetesek ügyében, 1961. nov. 22.

⁵⁷⁷ ÁBTL O-12202/1, 64. p., Összefoglaló jelentés Katona Nándorról, 1961. okt. 17.

⁵⁷⁸ Uo., 112. p., Jelentés a IV. számú objektumról, 1961. nov. 20.*

⁵⁷⁹ Visy Zsolt 2002, 33-34. p.; <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1646&articleID=5465&ctag=articlelist&iid=1>

⁵⁸⁰ Uo. 34. p.

⁵⁸¹ ÁBTL O-12202/1, 41. p., Összefoglaló jelentés, 1961. júl. 13.

⁵⁸² ÁBTL O-12202/4 „Misszió” 160. p., Kivonat „Velencei” fn. ügynök 1962. nov. 22-én adott jelentéséből.

⁵⁸³ Uo. 100. p., Jelentés a IV. számú objektumról (szobalehallgatás jegyzőkönyve), 1962. szept. 10.

⁵⁸⁴ ÁBTL O-12202/1, 41. p. Összefoglaló jelentés, 1961. júl. 13.

⁵⁸⁵ Uo.

⁵⁸⁶ Uo., 33. p. Javaslat csoportdosszié nyitására, 1961. nov. 22.*

⁵⁸⁷ Uo. 21., 23. p., Összefoglaló jelentés, 1961. júl. 13. (benne fogdaügynöki jelentés Lotz Antalról)

⁵⁸⁸ ÁBTL V-146676, Lotz Antal, 50. p., Vizsgálati terv Lotz Antal és társai ügyében, 1960. szept. 1.

⁵⁸⁹ ÁBTL O-12202/1, 93. p. „Laurence Olivier” ügynökjelentése, jelentés értékelése, 1961. nov. 5.*

⁵⁹⁰ Péter 2002, 283-284. p.

⁵⁹¹ Visy Zsolt 2002, 37. p.

⁵⁹² Az ítéletek szövegét közli Kahler 2001, 340-359. p.

⁵⁹³ *Csanádi Egyházmegye Jubileumi Évkönyve* 1980, 21. p.

⁵⁹⁴ Hetényi Varga: *Papi sorsok...II.* 1994, 203. p.

⁵⁹⁵ Uo. 203-204. p., és Havass Géza személyes közlései

⁵⁹⁶ Frivaldszky 2006. 296-308.

⁵⁹⁷ Havass Géza személyes közlése,

- ⁵⁹⁸ Hontváry Miklós személyes közlése
- ⁵⁹⁹ Vö. Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?*, Bp., Kossuth (3. jav. kiad.), 1976, 219-220. p.; és Mezey: *A Keresztény Front...* 2009, 210-211. p.
- ⁶⁰⁰ Hetényi Varga: *Papi sorsok...* II. 1994, 204-205. p.
- ⁶⁰¹ Közülük *Nobilis Gábor* és Hontváry Miklós Havassal együtt lettek elítélve a nyilvános perben 4 valamint 4,5 évre, *Alszászy Károly* pedig 9 szentimrevárosi világi társával együtt zárt tárgyaláson 5 év börtönre (itt ő kapta a legtöbbet).
- ⁶⁰² Hetényi Varga: *Papi sorsok...* II. 1994, 205. p.
- ⁶⁰³ ÁBTL M-15393 „Magyar Béla”, 24. p., Ügynökjelentés, 1959. szept. 25.*
- ⁶⁰⁴ Uo., 25. p.*
- ⁶⁰⁵ Vö. Péter 2002, 291-293. p.
- ⁶⁰⁶ ÁBTL O-12221/1 „Misszió”, 148. p. (anonimizálás alól feloldott másolat külön borítékban), Jelentés a VII. sz objektumról: jegyzőkönyv Hamvas Endre és Katona Nándor lehallgatásáról, 1961. dec. 4.
- ⁶⁰⁷ Alszászy Károly személyes közlése, vö. Mezey: *A Keresztény Front...* 2009, 221. p.
- ⁶⁰⁸ ÁBTL V-146786/22 „Havass Géza és társai” (Rédly Elemér és tsai kötetben) 315-316. p.: A Budapesti Fővárosi Bíróság (TB. XVI. 9220/1961-4) elsőfokú ítélete Havass Géza és társai ellen, 1961. jún. 19.
- ⁶⁰⁹ Beck Ivánné személyes közlése; hivatalos bejegyzés Beck Iván egykori egyetemi indexében.
- ⁶¹⁰ Uo. és ÁBTL O-13848/1, „Misszió” 17-es boríték, 96. p., Móricz Ferenc önvallomása, 1961. jún. 10.
- ⁶¹¹ Uo. 108. p.
- ⁶¹² Vö. 98. p. (433. sz. jegyzet)
- ⁶¹³ ÁBTL O-13848/1, 106. p., Móricz Ferenc önvallomása, 1961. jún. 10.
- ⁶¹⁴ Uo. 98. p.
- ⁶¹⁵ Uo. 102. p.
- ⁶¹⁶ Uo. 96. p.
- ⁶¹⁷ Uo. 103-104. p.
- ⁶¹⁸ Uo. 106. p.
- ⁶¹⁹ Beck Ivánné személyes közlése
- ⁶²⁰ Uő.
- ⁶²¹ Hetényi Varga: *Papi sorsok...* II. 1994. 243. p.
- ⁶²² ÁBTL V-146676 „Lotz Antal”, 59. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 1. kihallgatásáról, 1960. aug. 17.
- ⁶²³ Uo. 304. p., Javaslat (nyomozati anyag felülvizsgálatára), 1965. nov. 11.
- ⁶²⁴ Uo. 326., 334. p., Fogdaügynöki jelentések, 1960. aug. 18., szept. 5.
- ⁶²⁵ *Szent Justus és Pásztor* Diocletianus keresztényüldözése idején önként hitvallást tevő, s ezért megkínzott, majd kivégzett gyermek-vértanúk voltak (304. aug.), egymás fivérei. Haláluknak akkora volt a hatása, hogy a kivégzést elrendelő prefektusnak el kellett hagynia a várost, ahol meg is szűnt a keresztények üldözése.
- ⁶²⁶ ÁBTL V-146676, 103. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 15. kihallgatásáról, 1960. szept. 26.
- ⁶²⁷ Kovács Marcell személyes közlése
- ⁶²⁸ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M.E. számú rendelete 2906 könyvet és írást sorolt fel a tilalmi listán
- ⁶²⁹ ÁBTL V-146676 „Lotz Antal” 94. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 13. kihallgatásáról, 1960. szept. 9.
- ⁶³⁰ Uo. 96-97. p.
- ⁶³¹ Uo. 59.o., Jegyzőkönyv Lotz Antal 1. kihallgatásáról, 1960. aug. 17.
- ⁶³² Uo. 221. o, Horváth Gyula tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1960. szept. 23.
- ⁶³³ Ld. 313. sz. jegyzet és 76. p.
- ⁶³⁴ ÁBTL V-146676, 90-91. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 11. kihallgatásáról, 1960. szept. 6
- ⁶³⁵ ÁBTL V-146676, 58. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 1. kihallgatásáról, 1960. aug. 17.
- ⁶³⁶ Uo. 285. p., Önéletrajz
- ⁶³⁷ ÁBTL O-11258, „Csanádpalotai névtelen levélírók” 44. p. „Hangai” ügynök jelentése, 1959. aug. 29.
- ⁶³⁸ Uo., 19. p. Javaslat rendkívüli esemény dossziéjának megnyitására, 1960. aug. 11.
- ⁶³⁹ Sávai János személyes közlése
- ⁶⁴⁰ Uo. 94. p.
- ⁶⁴¹ ÁBTL V-146676, 62. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 3. kihallgatásáról, 1960. aug. 22.
- ⁶⁴² Uo., 98. p., 98.o., Jegyzőkönyv Lotz Antal 14. kihallgatásáról, 1960. szept. 12.
- ⁶⁴³ Uo. 62. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 3. kihallgatásáról, 1960. aug. 22.
- ⁶⁴⁴ Uo.
- ⁶⁴⁵ Uo. 332. p., Fogdaügynöki jelentés, 1960. aug. 18.
- ⁶⁴⁶ Jegyzőkönyv Lotz Antal 3. kihallgatásáról, 1960. aug. 22.
- ⁶⁴⁷ Uo. 127. p., Összefoglaló jegyzőkönyv Lotz Antal kihallgatásáról, 1960. okt. 10.
- ⁶⁴⁸ Uo. 128. p.

⁶⁴⁹ Kovács Marcell személyes közlései

⁶⁵⁰ Uo., 67-69. p., Jegyzőkönyv Lotz Antal 4. kihallgatásáról, 1960. aug. 23.

⁶⁵¹ ÁBTL V-146676, 98.o., Jegyzőkönyv Lotz Antal 14. kihallgatásáról, 1960. szept. 12.

⁶⁵² ÁBTL O-11258, 26-27. p., Jelentés, Makó, 1961. aug. 8.

⁶⁵³ Uo., 19-20. p., Javaslat rendkívüli esemény dossziéjának megnyitására, 1960. aug. 11.

⁶⁵⁴ Kovács Marcell írásos közlése

⁶⁵⁵ ÁBTL O-11258, 22. p., Intézkedési terv, 1960. aug. 15.

⁶⁵⁶ Kovács Marcell személyes közlése

⁶⁵⁷ Uo. 24. p.

⁶⁵⁸ Hetényi Varga: *Papi sorsok...II.* 1994. 244-245. p. A Fekete Hollók-ügybe Waigand Józsefet is belekeverték, ordináriusa 1962-ben több évre eltiltotta a papi működéstől.

⁶⁵⁹ 1973-tól a Csanádpalota melletti Kövegyen kapott először plébániát. 1980-ban az ÁEH közbelépésére a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia még megtagadta magántanárúrá képezését. 1974-1984 közt egyháztörténeti szamizdatot szerkesztett. 1984-ben nevezték ki a szegedi hittudományi főiskola óraadó, majd 1985 szeptemberétől rendes tanárává, egyben püspöki levéltáros és könyvtáros is lett. Alapító tagja volt a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségnek (METEM), s tagja a Magyar Katolikus Püspöki Egyháztörténeti Bizottságnak, *MKL VIII.* köt., 2003, 115. p.

Kovács Marcellt kitűnő bizonyítvánnyal sem vették fel 1962-ben a szegedi Gépipari Technikumba, de 1963-tól a Csanádpalotán újonnan beindult gimnáziumban folytathatta tanulmányait, amelynek helyi érdekességként ez volt az egyetlen évfolyama, és pont az érettségi évében, 1967-ben meg is szűnt. Később vasutasként helyezkedett el, az egykori röpcédula-ügy miatt a MÁV-nál már nem zaklatták.

⁶⁶⁰ ÁBTL O-13273/1 „Imádkozók”, 21. p., Határozat előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. (Szeged) A SJC ekkor alig fél évszázados múltat tekintett vissza: P. Bíró Xavér Ferenc SJ azzal a céllal alapította, hogy a Jézus Szíve-tiszteletet elterjessze a társadalomban, elsősorban annak alapsejtjében, a családban, és a magyar nép anyagi, szellemi-lelki felemelkedését elérje. Lelkisége alapja a rendalapító *Loyolai Szt. Ignác* alapelve volt: „szemléldőnek lenni a cselekvésben”. Ehhez saját otthonukban, vagy közös otthonban, házi szabályok alatt élő „apostolnőkre” volt szükség, akiknek eszközei a módszeres lelkigyakorlatok és hitoktatás, a könyvárusítás és –kiadás (Korda Kiadó), és a katolikus sajtó terjesztése voltak. A harmadrendi típusú társulás tagjai joggal nevezhették magukat a „nép leányainak”: gazdasszonyképző iskolákat is szerveztek, elsősorban a tanyavilág, a falu szellemi-lelki felemelkedésén fáradoztak, de foglalkoztak a városi szegényekkel, a társadalom szellemi és lelki proletárjaival is. Az apácarendi státuszt kizárta, hogy a P. Bíró által írt *Szabálykönyv* lehetővé tette a vagyonszerző célzatú kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági tevékenységet, és a közösség új tagjai nem fogadalmat, hanem esküt tettek, s azt sem nyilvánosan, hanem maguknak. http://www.jezsuita.hu/lelkiseg/jezus_szive_tisztelet/a_jezus_szive_tisztelet_tortenete és ÁBTL O-13273/2 „Imádkozók”, 33. p., Jegyzőkönyv Babits Emese kihallgatásáról, 1968. júl. 3.

⁶⁶¹ Uo. 21-22. p. Határozat előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására, 1967. febr. 8. A felsoroltak közül Egedy Margit és Márton Piroska maradtak az 1950-es szétszórás után Szegeden. Vö. Bozsó 2001, 4. p., amely részletesen felvázolja a szegediek, köztük az újonnan csatlakozottak életútját is.

⁶⁶² Uo. 3. p.

⁶⁶³ ÁBTL O-13273/1 „Imádkozók”, 22. p. Határozat előzetes ellenőrző csop. dosszié nyitására, 1967. febr. 8.

⁶⁶⁴ Uo. 57. p. Összefoglaló jelentés a volt SJC leányok ügyében, 1967. jan. 13.

⁶⁶⁵ ÁBTL O-13273/1, 38. p., „Magdi” ügynökjelentése, 1957. jún. 21.

⁶⁶⁶ ÁBTL O-13273/2 „Imádkozók”, 57. p. Összefoglaló jelentés a volt SJC leányok ügyében, 1967. jan. 13.

⁶⁶⁷ Bozsó 2001, 8. p.

⁶⁶⁸ ÁBTL O-13273/2 „Imádkozók” 72-74., 79. p., Intézkedési terv, 1967. jún. 2.

⁶⁶⁹ A szerzetesrendek feloszlatása után munka nélkül maradt szerzetesek és apácák foglalkoztatására alakított termelési és értékesítő szövetkezet, amelyet a Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat hozott létre, állami jóváhagyással. Működése 1954. jan.-ban vette kezdetét. Vö. 168. sz. jegyzet.

⁶⁷⁰ Uo. 53. p. „Szigeti” magnóra vett ügynökjelentése, 1967. jan. 2.

⁶⁷¹ Uo. 131. p. Összefoglaló jelentés, 1967. dec. 6.

⁶⁷² Uo. 94. p., Szolgálati jegy, 1967. júl. 14. *Kern Margit* (1901-1977) 1924-ben Bp-en lépett be a JSZN Társaságába. 1944-ben Kecskeméten tett örök fogadalmat, majd ugyanott elöljáróvá, a következő évben pedig általános elöljáróvá választották. A szétszórás után a bp-i Fonalfeldolgozó Üzem, később a balatonfüredi Háziipari Szövetkezet bedolgozója lett.

⁶⁷³ Bozsó 2001, 8. p.

⁶⁷⁴ <http://www.emlekpont.hu/altinf/tanulmany/beszamolo.pdf>

⁶⁷⁵ Bozsó 2001, 18. p.

⁶⁷⁶ A személynevek többször monogramként vannak feltüntetve az eredeti szövegben is.

- ⁶⁷⁷ ÁBTL O-13273/1, 122. p., Jelentés (a SIC illegális szerzetesrend ifjúság nevelési módszereiről), Szeged, 1967. nov. 21.
- ⁶⁷⁸ Uo. 123. p.
- ⁶⁷⁹ Uo. 124. p.
- ⁶⁸⁰ Uo. 54. p. Jelentés, 1967. jan. 2.
- ⁶⁸¹ Uo. 129-130. p. Összefoglaló jelentés, 1967. dec. 6. vö.
<http://www.emlekpont.hu/altinf/tanulmany/beszamolo.pdf>, 38. p.
- ⁶⁸² Bozsó 2001, 5. p.
- ⁶⁸³ ÁBTL O-13273/1, 127-129. p. Összefoglaló jelentés, 1967. dec. 6.
- ⁶⁸⁴ Uo. 123. p. Jelentés (a SIC illegális szerzetesrend ifjúság nevelési módszereiről), Szeged, 1967. nov. 21.
- ⁶⁸⁵ Bozsó 2001, 12., 19. p.
- ⁶⁸⁶ Uo. 57-59. Összefoglaló jelentés a volt SJC leányok ügyében, 1967. jan. 13.
- ⁶⁸⁷ ÁBTL O-13273/2, 83-84. p. Határozat a nyomozás megszüntetéséről, 1968. júl. 20.
- ⁶⁸⁸ Vö. ÁBTL O-13273/3 [E/CS-536] „Konspirálók” ellenőrző-figyelő dosszié
- ⁶⁸⁹ Bozsó 2001, 20. p.
- ⁶⁹⁰ Uo.
- ⁶⁹¹ Havasy 1990, 217. o.
- ⁶⁹² M. Szebeni 2009/20 (http://www.grotius.hu/doc/pub/GLOMOT/2009_20_m.szebeni_geza.pdf)
- ⁶⁹³ Havasy 1990, 217. o.
- ⁶⁹⁴ CsML XXIII-3- I/12., 50. ö.e. (1968-1970), 1968. év 1. félévi jelentése, 1968. júl. 13.
- ⁶⁹⁵ Sávai János személyes közlései
- ⁶⁹⁶ CsML XXIII-3- I/12., 50. ö.e. (1968-1970), 1968. év 1. félévi jelentése, 1968. júl. 13.
- ⁶⁹⁷ ÁBTL M-36278 „Kerekes” tmb., 10-11. o., Ügynökjelentés, (Pelle András újszegedi rk. lelkesz ügye) Szeged, 1971. nov. 20.
- ⁶⁹⁸ Uo. 16. o., Ügynökjelentés, 1972. febr. 10., vö. M-36977, 31. o., „Gyulai” ügynökjelentése, 1974. ápr. 19. „Gyulainak” maga Udvardy panasolta el, hogy a magyar püspökök közt ő a „fekete bárány”, s ezen sem a püspöki karban, sem az állam irányában nem lehet változtatni. Mindkét fórum részéről „lekezelést”, „mellőzést” tapasztal.
- ⁶⁹⁹ ÁBTL O-15293 „Elitek”, 8, 15-16. o.; Határozat „Elitek” (sic!) fn. előzetes csoportdosszié nyitására, 1970. jún. 30.
- ⁷⁰⁰ Sávai János személyes közlése
- ⁷⁰¹ ÁBTL O-15293, 17. o. Határozat uo., 1970. jún. 30.
- ⁷⁰² Ld. ÁBTL O-15293 „Elitek” csoportdossziében.
- ⁷⁰³ *Suenens, Leo Jozef* (1904-1996). 1961-1979 közt Brüsszel-Mechelen érseke, 1962-től bíboros. Az aggiornamento és a II. Vatikáni Zsinat egyik fő szószólója, a katolikus karizmatikus megújulás mozgalmanak támogatója volt. Idézett könyvének mottója XXIII. János pápa zsinati imádsága: „Szentlélek, újítsd meg korunkban csodáidat, mint új Pünkösödöt.” A szerző bemutatja a Szentlélek működését az Egyház és az egyes emberek vallási életében, „az emberi korlátokon túl a Szentlélek felé irányítja tekintetünket”. Részletesen foglalkozik a II. Vatikáni Zsinat óta történt liturgikus megújulással, tárgyalja a Szentlélek szerepét a mai hiteles kereszténységben, az új közösségekben, és az ökumené területén. Mária és a Szentlélek kapcsolatát úgy mutatja be, hogy Mária „Anyánk a lélekben”.
- ⁷⁰⁴ *Teilhard de Chardin, Pierre* (1881-1955) francia teológus, filozófus, paleontológus és geológus. 1899-ben lépett be a jezsuita rendbe, 1911-ben pappá szentelték. Több távol-keleti és afrikai őslénytani kutatásban vett részt. Filozófiai műveiben az evolúció metafizikájának kidolgozására törekedett. Elmélete szerint a világegyetem és az ember fejlődése a tökéletes egység, az Ómega felé halad, azaz az evolúcióban egymásra épülő szintézisek sorozatai Isten felé tartanak. A visszafordíthatatlan evolúciós folyamatban erősödik a vágy az egységre, az igazságra és igazságosságra, ezt pedig a szeretet erejével Krisztus valósítja meg. Amikor végleg lezárul az anyagi világ fejlődése, új horizontot nyit majd a *parízia*. A tudomány tehát nem ellensége a hitnek, sőt előmozdítja, előkészíti a tudatot Isten befogadására. Teilhard megítélése ellentmondásos volt a katolikus egyházon belül: bár eszmerendszerének több eleme visszatükröződött a zsinati *Gaudium et Spes* konstitúcióban, 1962-ben nézeteit tévesnek, az egyházi állásponttal ellentétesnek minősítették (rendi előjárói már korábban).
- ⁷⁰⁵ Teilhard itthoni recepciójáról részletesen ld. Frenyó 2007, 80-99. p.
- ⁷⁰⁶ Katona Pál és Pelle András személyes visszaemlékezései
- ⁷⁰⁷ Ma a Szegedi Egyetem BTK Vallástudományi Tanszékének vezetője.
- ⁷⁰⁸ Lubich, Chiara, 2003, 18 p.
- ⁷⁰⁹ 1 Péter 2,5.9; Jelenések 20,6. Vö. Lubich, Chiara, 2001, 28 p.
- ⁷¹⁰ Vágvolgyi az ultrabalos Komócsin-féle megyei vezetést nevezi meg ennek okaként, de a félelmet kiváltotta az 1971-es regnumi per Hagemann Frigyes és társai ellen.

⁷¹¹ ÁBTL O-16039 „Útkeresők”, 84. p. Összefoglaló jelentés (levélkivonatok Vágvölgyi Évától és társaitól), 1974. szept. 13.

⁷¹² Czakó Tamás személyes közlése

⁷¹³ ÁBTL M-37059 „Kovács Gábor” tmb., 65. p., Jelentés, Szeged, 1976. máj. 20.; ÁBTL M-37059, 33. p., Jelentés, 1975. márc. 18.

⁷¹⁴ „...Számunkra [a zsinat] az egyház tavaszát készíti elő, a hatalom eszközeit nélkülöző Egyházat, amely alkalmas arra, hogy mindenkivel osztozzon, s az egész emberiség számára szembeűnő közösség helyét készíti. Elegendő képzeletet és bátorságot fog adni, hogy megnyissa az összebékülés, újraegyesülés útját... A zsinati előkészület kiindulási pontja alámerülés az Egyház földalatti, megbúvó mozgalmában. ...Szeretjük Egyházunkat olyan szeretettel, amely tüzet gyújt a földön. Ha az Egyház egyrészt olyan, mint egy földalatti folyó, amely titkos és rejtő mozgásában folytonosságot biztosít hosszú távon az első pünkösdtől kezdve, akkor is olyan, mint a »hegyre épített város«, amelyet mindenki láthat.” ÁBTL O-16039, 86. p. Összefoglaló jelentés (levélkivonatok), 1974. szept. 13.

⁷¹⁵ Uo., 88. p. Összefoglaló jelentés, 1975. jún. 5.

⁷¹⁶ ÁBTL M-37059, 13. p., Jelentés a tmb-vel folytatott találkozóról, 1975. márc. 12.

⁷¹⁷ ÁBTL O-15293, 81. p., „Tihanyi” ügynökjelentése, 1971. ápr. 10., vö. Máté-Tóth András, Krizsán Ildikó személyes közlései. Wagner Viktória a legnagyobb szeretettel beszélt az öt zaklató rendőrtisztről is, az abortusz-tól megmentett cigány gyerekek, és a kispapok fényképét is őrizte, és rendszeresen imádkozott értük.

⁷¹⁸ Czakó Tamás személyes közlése

⁷¹⁹ ÁBTL O-16039 „Útkeresők”, 21-24. p. Határozat bizalmas nyomozás elrendelésére, Szeged, 1974. márc. 13.

⁷²⁰ ÁBTL M-37059, 35. p., Jelentés, 1975. márc. 18.

⁷²¹ Vágvölgyi Éva személyes közlései

⁷²² ÁBTL O-16039, 21. p., Határozat bizalmas nyomozás elrendelésére, 1974. márc. 13.

⁷²³ Uo. 29-32. p., Intézkedési terv, 1974. márc. 20.

⁷²⁴ Vágvölgyi Éva személyes közlése

⁷²⁵ ÁBTL M-37059, 33. p., Jelentés, 1975. márc. 18.

⁷²⁶ Czakó Tamás személyes közlése

⁷²⁷ ÁBTL O-16039, 69. p., 69. o. Értékelő jelentés, 1974. jún. 10.

⁷²⁸ Uo. 29-32. p., Intézkedési terv, 1974. márc. 20.

⁷²⁹ ÁBTL O-16039, 89. p. Összefoglaló jelentés, 1974. szept. 13.

⁷³⁰ Uo., 96-97. p.

⁷³¹ ÁBTL M-37059, 13. p., Jelentés a tmb-vel folytatott találkozóról, 1975. márc. 12.

⁷³² Uo., 53. o., Jelentés, 1975. okt. 7.

⁷³³ ÁBTL M-37059, 61-62. o. Jelentés, 1976. máj. 20.

⁷³⁴ Vágvölgyi Éva személyes közlése, vö. ÁBTL O-16039, 157. p. A BRFK III/III-as oszt. Dán Istvánnak, a CSRFK III/III-as oszt. vezetőjének Vágvölgyi Éváról., 1975. márc. 24.

⁷³⁵ Uo., 230. p. Szolgálati jegy, 1976. ápr. 15. Czakó Tamás ma a kórház sebészfőorvosa.

⁷³⁶ ÁBTL O-16039, 228-229. p., Határozat a nyomozás megszüntetéséről, Bp. 1976. márc. 23.

⁷³⁷ „Fokoláre Találkozó – akik magukat Istennek ajánlják, mert ő a szeretet.” In: *Új Ember Magazin*, 2003. március. 3. p.

⁷³⁸ Erhardt Krisztina és Erhardt Gyula személyes közlése

⁷³⁹ Sávai János személyes közlése

⁷⁴⁰ Az egri szemináriumból mintegy 15 olyan pap került ki, akik már 1980 előtt elkötelezték magukat a Fokoláre mellett és plébániáikon terjesztették a lelkiséget, azaz ige-csoportokat hoztak létre, amelyekből további hivatások születtek. Ezek az ige-csoportok így később sokfelé megjelentek az egri és váci egyházmegyében. (Tomka Ferenc írásbeli közlése.)

⁷⁴¹ Smohai Ferenc személyes közlései

⁷⁴² Sávai János személyes közlései. Sávai 1944-ban született, s a kecskeméti piaristáknál tett érettségi után a szegedi szemináriumba már „ellenállóként” érkezett: apját és nagyapját is szabotázs vádjával börtönözték be az ötvenes évek elején. 1965-1967 közt ő is aktív tagja volt a „Benzolgyűrünek”. A szeminárium egyes növendékei kiterjedt külföldi levelezést is folytattak, így került 1968-ban Sávai ismeretségbe Daniele C. Gelsivel, a belgiumi Chevetogne ökömenikus bencés kolostorának szerzetesével (később pápai kamarással), aki a szláv és romániai ortodox egyházakkal való kapcsolattartás felelőse volt. A vele tett nyugat- és kelet-európai utazások kapcsán, ami alatt számos ortodox kolostort meglátogattak, és magával a pátriárkával is találkoztak, a fiatal káplán nemcsak olasz, majd francia és angol nyelvtudását tökéletesítette, de látóköre nemzetközi szinten is jelentősen kitágult. Nem véletlen, hogy Udvardy József már korán felfigyelt rá, és a Hittudományi Főiskola tanárának akarta kinevezni. (ÁBTL. Bt-2349/2 „Markó”, Jelentés, 1975. márc. 3.)

⁷⁴³ Doszpod László és Doszpodné Szirányi Katalin személyes közlései

⁷⁴⁴ Uők.

⁷⁴⁵ Mint említettük, a lelkeség lényege Vágvölgyi Éva számára sem volt egyértelmű. Sávai János így írja le a csoport „megvilágosodását” a fokolarinók beszámolója nyomán: „*Mint mondták, a legelső dolog: Jézus legyen köztünk! Utána jöhet minden más. Ezt próbáltuk mi is, de valójában fogalmunk sem volt, hogy ezt most eszik, vagy isszák? Mi ennek a konkrét formája?... a fiatalok jöttek rá lassanként, hasonlóan ahhoz, ahogy Chiara és társai az első kinyilatkoztatást kaphatták. Mert közülük egy nagyon egyszerű melós, vagy diák egyszer csak azt mondta: »Figyeljete, ez akár a mi életünk is lehetne! «*”

⁷⁴⁶ Varjasi Gyula a szegedi életige-kör tagjaként a zágrábi kántorképzőn is tanulmányokat folytatott

⁷⁴⁷ Sávai János személyes közlése

⁷⁴⁸ Máté-Tóth András személyes közlése. Kamarás István épp emiatt, és a lelkeség kevéssé egyértelmű lényegére utalva nevezi a Fokoláre-t „szociológusok számára nehezen becserkészhető terepnek” (2003, 169. p.)

⁷⁴⁹ Sávai János személyes közlése

⁷⁵⁰ Kerényi Tibor, Doszpod László, Varjasi Gyula személyes közlései

⁷⁵¹ Sávai János személyes közlései

⁷⁵² Tari Antal, Tari István és Varjasi Gyula közlései. 1970-ben azután a rendőrség ezt a helyet is felfedezte és figyelni kezdte. ÁBTL. 3.1.5. O-15293, a Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Alosztály levele a Heves M. RFK. Politikai Oszt. vezetőjének, Kovács Lajos ügyében, 1970. márc. 10.

⁷⁵³ A Mariapolik mindegyike egy-egy „mini-Loppiano” volt a maga nemében, s a részvevők szándéka szerint azt kívánták modellezni, milyen lenne a világ, ha mindenki élné az evangéliumot.

⁷⁵⁴ Smohai Ferenc személyes közlése

⁷⁵⁵ ÁBTL. O-15293, Összefoglaló jelentés, 1972 febr. 24., 166, 167. p.

⁷⁵⁶ Uo., Részletes realizálási terv, 184-185. p.

⁷⁵⁷ Uo., Összefoglaló jelentés, 1972. febr. 24., 164. p.

⁷⁵⁸ Uo. 258-268. p. Határozat, 1973. július 26. Az ÁB nyilvántartó rendszerében az ún. kutató nyilvántartásba kerültek az alapnyilvántartásban szereplőknél kevésbé veszélyesnek ítélt személyek, pl. a már amnesztia-ban részesültek, a nem kellően bizonyított politikai jellegű bűncselekmények elkövetői, az 1945 előtti erőszakszervek vezetői és hivatásos állományú tisztjei, az 1945 előtt és után működött jobboldali pártok vezető-ségi tagjai, a feloszlott szerzetesrendek aktív tagjai stb.

⁷⁵⁹ A dögtemetőt végül csak 1991-ben számolták fel, amikor Tari Sándornak már lehetősége volt beperelni az önkormányzatot: a pert meg is nyerte, és mintegy félmillió Ft kártérítést ítélt meg számára (Tari István és Antal személyes közlése)

⁷⁶⁰ ÁBTL Bt 2349/2, „Marosi”, 16-22. p., Jelentés 1979. márc. 9., Pados Gábor r. ezredes csoportfőnökhelyettes már a beszerzés után néhány hónappal azt javasolta szegedi kollégáinak, hogy „Marosit a 79/80-as tanévben Rómában ne adjuk át a kapcsolattartónak”, mivel „a kezdeti jó együttműködést követően néhány héttel egyre inkább arra törekedett, hogy lazítson kapcsolatunkon, és állandóan kibúvókat keresett: félt és fél a végleges lelepleződéstől.” Uo. 30. p., Javaslat 1979. okt. 4.,

⁷⁶¹ Uo. 19. o.; 4/79. sz. utasítás, 1979. nov. 9.

⁷⁶² Konkrét információkkal rendelkeztek Gaetano Minuta („Tanino”) olasz állampolgárról, akit Chiara Lubich 1985 márciusában „a fokolarini lelkészekkel való megbeszélés céljából” küldött Magyarországra. Vizont minden jel szerint nem sejtették, hogy Gaetano már 1980 óta hivatalosan a magyarországi mozgalom felelőse, társával Grazia Passával együtt (Grazia 1982-től), alapítói a pesti férfi illetve a női fokolárnak, „fedőfoglalkozásként” pedig egyetemi hallgatók az ELTÉ-n, Grazia régész, Tanino pedig magyar nyelv szakon. Vö. TOMKA, 2005. 208-231. p.

⁷⁶³ Vörös, 2009, 22. p., vö. Tomka Ferenc 2005, 207. p.

⁷⁶⁴ Erhardt Gyula és felesége Kriszta a 70-es években a pesti fokolár tagjai voltak, Chiara Lubich ösztönzésére 1984-ben költöztek Szegedre és lettek az itteni közösség felelősei.

⁷⁶⁵ Perlaki Flórián személyes közlése

⁷⁶⁶ Dúl Géza személyes közlése. Ma gyömrői plébános, a cigánypasztoráció referense a váci egyházmegyében.

⁷⁶⁷ Erhardt Gyula és Kriszta, a Tari-fivérek, a Doszpod házaspár, Kiss Imre, Jáger István személyes közlései

⁷⁶⁸ 1. Korinthusi levél, 12, 7-11.

⁷⁶⁹ „*Először bosszankodtunk, hogy ugyan mit lehet ezen elmélkedni? Aztán: tényleg az égvilágon semmi nem jut eszembe róla? És rájöttünk, hogy jut ám, csak kicsit el kell merülni benne, sőt utána olvasni, kicsit foglalkozni vele. Sőt a péntek esti mise után, a csendben, előadtunk félig ünnepélyes, félig fohász-szerű dalokat, amelyeket mindig más hozott a kórusból. A módszeres imádkozás, pl. valakiért, mégsem volt szokásban.*” (Szűts László)

⁷⁷⁰ Szűts László személyes közlése

⁷⁷¹ Sz. K. személyes közlése

⁷⁷² Szűts László személyes közlése

⁷⁷³ Uő.

⁷⁷⁴ Sz. K. személyes közlése

⁷⁷⁵ Sz. K. és Szűts László visszaemlékezése

⁷⁷⁶ Uők

⁷⁷⁷ Sillye Jenőt többek közt az amatőr kórusok egyik örök problémájáról faggatták: „...mi van, ha az énekkarba bekerül egy botfülű, vagy fahangú valaki, mit tegyünk vele? Persze Jenő is a spirituális oldaláról közelítette meg a dolgot, pláne, hogy nála még csak „felvételi” sem volt, egyszerűen jöttek a zenekarba a legközelebbi barátai. Mondjuk ő egy rock-gitáros volt, könnyebb helyzetben... azt felelte a kérdésre, hogy ha az illető jól érzi ott magát, lehet mondani neki, hogy kicsit halkabban énekelj, de elküldeni nem. Hiszen ez Istent dicsérő énekkar, nem profik gyülekezete.” (Szűts László személyes közlése)

⁷⁷⁸ Sz. K. személyes közlése.

⁷⁷⁹ ÁBTL M-38453, 24. p., Jelentés (Wagner Viktóriánál tett látogatásról), 1976. júl. 18.

⁷⁸⁰ Uo. 26. p.

⁷⁸¹ A történetben jórészt Laczkó Ferenc saját személyes visszaemlékezéseire támaszkodunk.

⁷⁸² CSML XXIII-3-I/12. 50. ö. e. 1970/71-es tanévi hittanbeíratásokkal kapcsolatos jelentés, 1970. júl. 15.

⁷⁸³ Ez szintén újdonságnak számított, hiszen a szembemiséző, tehát körüljárható oltárokat a II. Vatikáni Zsinat rendelkezései nyomán, csak 1966-ban alakították ki, alig néhány évvel történetünk előtt.

⁷⁸⁴ 2005-ben (Katona István korábban Csizmazia Rezső köréhez tartozott, ld. 125-126. p.)

⁷⁸⁵ CsML XXIII-3-1. d., 956/1974. Panaszlevelek, és az ÁEH vezetők részéről hivatalos reagálás, 1972. máj 17., 1974. aug. 26.

⁷⁸⁶ Kivételes esetnek számított ez is, hiszen az állampárt kevésbé sportrajongó illetékesei gondoskodtak arról, hogy az a csapat, ahol Laczkó játszott, ne kerülhessen magasabb osztályba, ő maga megyei labdarúgócsapatban nem játszhatott, nem szerepelhetett a neve a góllövölístán, stb. Ez őt, elmondása szerint nemigen zavarta, mert így maradhatott a legközelebb a gyerekekhez.

⁷⁸⁷ ÁBTL M-36278 „Kerekes”, 83. p., Ügynökjelentés, 1973. ápr. 27.

⁷⁸⁸ ÁBTL O-16039, 21. p. Határozat bizalmas nyomozás elrendelésére, Szeged, 1974. márc. 13.

⁷⁸⁹ ÁBTL O-15293, „Elitek”, 167. p., Összefoglaló jelentés, 1972. febr. 24.

⁷⁹⁰ M-36278 „Kerekes”, 56. p. Jelentés (dátum nélkül, valószínűleg 1972 nyara v. ősze)

⁷⁹¹ Sz. K. személyes közlése.

⁷⁹² ÁBTL O-15293, 146-147. p., Jelentés, 1972. jan. 18.

⁷⁹³ M-36278 „Kerekes”, 55. p. Jelentés (dátum nélkül, valószínűleg 1972 nyara v. ősze).

⁷⁹⁴ Uo. 69-70. o. Jelentés, 1973. febr. 12. Az első találkozon pl. a vártnál hatszor több, kb. 300 házasulandó jelent meg, így a sekrestyéből kiszorultak a fűtetlen templomba. A házigazda ekkor Hamvas István alsóvárosi plébános volt, kritikus hallgatóság előtt, mivel ő sem készült fel ekkora létszámra, inkább kötetlen beszélgetésre számított, így zavarba jött. A jegyesek hangoztatták, hogy „egyetemi színvonalat” várnának el az egyetemi városban. Majd megszavazták hogy Újszegeden legyen a folytatás, mert ott a templomot fűtik. Ezután még hat alkalommal találkoztak, de a kurzus körül továbbra is sok volt a zűrzavar, mert nem volt igazán főszervező.

⁷⁹⁵ Helyesen *Tabódy István* (1921-2000). A II. világháborúban huszárfőhadnagy, 1947-től 1953-ig kémkedés vádjával internálták (1950-53 közt Recsken). 1954. szept. bérmakeresztapja, *Shvoy* Lajos székesfehérvári püspök segítségével kezdi teológiai tanulmányait Budapesten, 1958. jún. Shvoy pappá szentelte. 1959-ben a Központi Szemináriumban főduktor, amikor 74 más kispappal együtt eltávolítják, a békegyűlésen való részvétel megtagadása miatt. Később a kizárt szeminaristák közül 17-et titokban sikerül pappá szenteltetnie. A Fekete Hollók-perben zárt tárgyaláson hűtlenség vádjával 12 évre ítélték, amelyet néhány hónap híján le is töltött.

⁷⁹⁶ ÁBTL O-16039, 21. p. Határozat bizalmas nyomozás elrendelésére, Szeged, 1974. márc. 13.

⁷⁹⁷ ÁBTL O-15293, 169. p., „Kecskeméti” ügynökjelentése, 1972. márc. 8.

⁷⁹⁸ Uo. 235. p. Engedély a BM III/VI-1. osztály vezetőjétől, 1972. júl. 10.

⁷⁹⁹ ÁBTL O-16039, 22-24. p. Határozat bizalmas nyomozás elrendelésére, Szeged, 1974. márc. 13. Nem sokkal ezután látogatott el Galgóczi a Czakó-Vágvölgyi-féle közösségbe.

⁸⁰⁰ Pelle András levele Gyulay Endre püspöknek, Budapest, 2007. máj. 2.

⁸⁰¹ K. J. személyes közlése

⁸⁰² Pelle András személyes közlései. Nagy valószínűséggel a kunágotai „focipasztoráció” eredményeinek megtartása is cél volt, amikor utána Ijjas püspök 1966-ban Laczkó Ferencet helyezte oda segédlelkésznek.

⁸⁰³ M-36278, 7. p., Jelentés (Pelle András újszegedi rk. lelkész üggye), 1971. nov. 20.

⁸⁰⁴ Pelle András személyes közlése és Havass Géza bejegyzése a *Historia Domusban* (II. köt., 1971. ápr.)

⁸⁰⁵ K. J. személyes közlései

⁸⁰⁶ *Alfred Lothar Wegener* (1880-1930) német meteorológus, sarkkutató és geológus. 1912-ben tette közzé először elméletét, mely szerint a kontinensek egyetlen nagy ösföld (Pangea) feldarabolódásával, keletkeztek, s az ósocéánban egymástól évmilliók alatt eltávolodtak. Nézeteit a tudományos közvélemény sokáig elutasította, csak

az 1960-as évekre sikerült a modern lemeztektonikai és szeizmológiai kutatások eredményeként végérvényesen bizonyítékot találni rájuk.

⁸⁰⁷ Pelle András személyes közlései

⁸⁰⁸ Király József írásos közlése

⁸⁰⁹ ÁBTL O-15293, 122. o. „Kerekes” ügynökjelentése, 1971. nov. 20.

⁸¹⁰ ÁBTL O-15293, 122. p., Jelentés, 1971. nov. 20.

⁸¹¹ Pelle András személyes közlése

⁸¹² ÁBTL M-36278, 36-37. p., Ügynökjelentés (dátum nélkül, valószínűleg 1972. máj.)

⁸¹³ Uo., 10. p., Ügynökjelentés (Pelle András újszegedi rk. lelkész ügye), 1971. nov. 20. és Pelle András személyes közlései

⁸¹⁴ „Elgondolások a munkáspapságról”, Pelle András gépelt irata, 1972. júl. 18., amelyben a *Gaudium et Spes* konstitúcióból többek közt a következő alapelveket idézi: „Így az igeszolgálat sokféleképp történik a hallgatóságtól és a hirdetőnek juttatott kegyelmi ajándékoktól függően.” „...A közös munkában való együttműködésre irányul tehát minden pap működése: akár plébániai, akár plébániák feletti munkakörben vannak elfoglalva, akár tudományos kutatással vagy a tudomány továbbadásával: akár kezük munkájával osztoznak a munkások sorsában, ahol az az illetékes hatóságok jóváhagyásával előnyösnek látszik.” „Míg a Szentlélek arra ösztönzi az Egyházat, hogy a mai világ megközelítésére új utakat nyisson, sugallja és bátorítja a papi szolgálat megfelelő korszerűsítését is.”

⁸¹⁵ Pelle András személyes közlése

⁸¹⁶ Király József írásos közlése

⁸¹⁷ ÁBTL M-36278, 25. p., Ügynökjelentés, 1972. ápr. 6.

⁸¹⁸ ÁBTL M-36278, 38. p. Ügynökjelentés (dátum nélkül, valószínűleg 1971 dec.)

⁸¹⁹ Uo., 25. p., Ügynökjelentés, 1972. ápr. 6.

⁸²⁰ K. J. személyes közlése

⁸²¹ ÁBTL O-15293, 268. p., Határozat, 1973. júl. 26.

⁸²² Fodor András írásbeli közlése. A történetben jórészt az ő információira támaszkodtunk.

⁸²³ Fodor 1989, 47. p.

⁸²⁴ Fodor András írásbeli közlése

⁸²⁵ Uő.

⁸²⁶ Fodor 1989, 48. p.

⁸²⁷ Uo.

⁸²⁸ Majoros Mária személyes közlései

⁸²⁹ Tatárné Kapus Éva személyes közlése

⁸³⁰ Tatár Béla és Fila Béla személyes közlései

⁸³¹ Tatár Béla személyes és Barotai Endre írásbeli közlése.

⁸³² ÁBTL M-38979 „Dani József” tmb., 89-90. p., Jelentés Zselepszki György „F” dossziés személyről, 1975. ápr. 22.

⁸³³ Szűcs Mihályné személyes közlése

⁸³⁴ ÁBTL M-38979, 90. p., Jelentés Zselepszki György „F” dossziés személyről, 1975. ápr. 22.

⁸³⁵ Gyémánt Ferencné személyes közlése

⁸³⁶ Máté-Tóth András személyes közlése

⁸³⁷ Vö. A Szeged-csanádi egyházmegyei zsinat... 1995, 86. p.; Illyés 2008, 69. p.; Kamarás 2003, 186. p.

⁸³⁸ Kamarás 2003, 87. p.

Rövidítések jegyzéke

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
 AC = Actio Catholica
 áv. = államvédelmi
 BM = Belügyminisztérium, belügyi
 CELAM = Consejo Episcopal Latinoamericano (Latin-amerikai Püspöki Tanács)
 CSML = Csongrád Megyei Levéltár
 CSMRFK = Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság
 DNP = Demokrata Néppárt
 fn. = fedőnév, fedőnevű
 JATE = József Attila Tudományegyetem
 JGYTF = Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
 jkv. = jegyzőkönyv
 JSZN = Jézus Szíve Népleányai
 KEDIM = Keresztény Demokratikus Ifjúság Munkaközössége
 MADISZ = Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
 METEM = Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
 MKL = Magyar Katolikus Lexikon
 MOL = Magyar Országos Levéltár
 ONCSA = Országos Nép- és Családvédelmi Alap
 (O)SchP = Ordo Scholarum Piarum, piarista szerzetesrend
 PMI = Pápai Magyar Intézet (Rómában)
 REF = rendőri felügyelet
 SDB = Salesiani di Don Bosco, Szalézi Szent Ferenc Társaság
 SJ = Societas Iesu, Jézus Társasága, jezsuita rend
 SVD = Societas Verbi Divinii – verbita szerzetesrend
 SzCsPL = Szeged-Csanád Egyházmegyei Püspöki Levéltár
 SzTTI = Szociális Testvérek Történeti Irattára
 TEFU = Teherfuvarozó Vállalat
 tmb = titkos megbízott
 TTK = Természettudományi Kar
 VKM = Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1950-ig)
 vm = vármegye
 VPL = Váci Egyházmegye Püspöki Levéltára

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bálint B. András: *Mint a szarvas a folyóvizekre* (szociográfiai riport). Budapest, Magvető, 1985.
- Bálint László: *Lakos Endre – 1919-1969*. Bp., METEM – Szeged, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, 2000
- Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935-1946*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1998.
- Balogh Margit: *Mindszenty József* (Élet-kép sorozat). Bp., Elektra Kiadóház, 2002.
- Bangha Béla: *Katholikus kultúrerő*. In: *Bangha Béla S. J. összegyűjtött munkái*, XXIV. kötet. (Bevezető és 3 fejezet) Sajtó alá rendezte Dr. Bíró Bertalan, Bp., Szent István Társulat, 1941-1943.
- Bánkuti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Története 1945-1965*. Bp., Harmattan; Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya; ÁBTL, 2011.
- Benkő Antal–Szentmártoni Mihály: *Szociálpszichológia (Szöveggyűjtemény)*. Szeged, Hittudományi Főiskola (Belső használatra), 1996.
- Bögře Zsuzsanna: *Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában, 1948-1964*. Budapest; Pécs, Dialóg Campus Kiadó, [2004]
- Bögře Zsuzsanna–Szabó Csaba: *Törésvonalak: apácasorsok a kommunizmusban*. Bp., METEM, 2010.
- Böszörményi Géza SchP: *A magyar piaristák 1950-ben. Szétszórás és újrakezdés*. Bp., Piarista Tartományfőnökség, 2007.
- Dányi László: *A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében – 1956*. Békéscsaba (s. n.) 2006.
- Dawson, Lorne L.: *Comprehending cults: the sociology of new religious movements*. (2. edition) Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Elmer István: *Börtönkereszt (Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései)*. Bp., METEM, 1994
- Farkas Mária Margaréta SSND: *Az iskolanővérek szegedi intézetének iskolái, 1873-1948., I-II. köt.* Szeged, Szegedi Iskolanővérek Alapítvány, 2001.
- Fenákel Judit: *A cigányok védőnöje*. In: *Egy regénye mindenkinek van* (a szerző riportkötete), Bp., Kozmosz, 1980.
- Gecse Gusztáv: *Vallástörténeti kislexikon. 5., bőv. és átdolg. kiadás*. Bp., Kossuth, 1983.

-
- Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon: 1944-1971*. Bp., Kossuth, 1985.
- Gergely Jenő: *Katolikus egyház, magyar társadalom, 1890-1986*. Prohászktól Lékaiig. Bp., Tankönyvkiadó, 1989.
- Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (dokumentumok)*. Bp., Vigília, 1990.
- Haas György: *Balogh Páter. A huszadik század Fráter Györgye*. Szeged, Bába Kiadó; Mórahalom Önkormányzata, 2010.
- Hanák Gábor–Kövér György: *Biográfia és oral history*. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. (1. Országos Jelenkortörténeti Konferencia, Debrecen, 1994. szept. 1-3.) / Szerk. Valuch Tibor., Bp., Osiris; 1956-os Intézet, 1995, 92-100. p.
- Hankiss Elemér: *Diagnózisok*. Bp., Magvető, 1982.
- Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989*. Dokumentumgyűjtemény. A szerző kiadása, Budapest, 1990.
- Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. II. köt.: A kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget, Lámpás Kiadó, 1994.
- Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. I-II. köt. Abaliget, Lámpás Kiadó, 2000-2002.
- Hollai Ferenc: *A KIOE története*. (magánkiadás) Bp., KMM-JOC Központ, 1998.
- Horváth Zsuzsa: *Hitek és emberek* (Horváth Zsuzsa tanulmányai kisegyházakról, vallásos mozgalmakról) [Szerk. Csákó Mihály]. Bp., ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, 1995.
- Illyés Szabolcs József: *Új katolikus mozgalmak (New Catholic Movements)* Doktori disszertáció, Universität Wien, 2008.
- Ivasivka Mátyás: *Sziklatábor. A magyarországi katakombacserkészés története - Visszaemlékezések és dokumentumok (1945-) 1948-1988*. Bp., Márton Áron Kiadó, 2006
- Kahler Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években*. I. köt. Bp., Kairosz Kiadó, 2001.
- Kamarás István: *Búvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig*. (Visszaemlékező szociográfia). Bp., Márton Áron Kiadó, 1992.

- Kamarás István: *Bensőséges bázisok. Katolikus kisközösségek Magyarországon*. Bp., OKI, 1994.
- Kamarás István: *Kis magyar religiográfia*. Pécs, Pro Pannonia, 2003.
- Kamarás István: *Lelkierőmű Nagymaroson (Religiográfia)*. Bp., Vita, 1989.
- Katus László: *A szegvári római katolikus plébánia története*. In: *Szegvár. Tanulmányok a település történetéből* (főszerk. Farkas Gyula). Szegvár, Szegvár Nagyközség Önkormányzata, 2000., 333-398. p.
- Kiszely Gábor: *Állambiztonság 1956-1990*. (III. fejj.: „Isten dicsőségére” Ügynökhálózat a magyar katolikus egyházban. 97-140. p.). Bp., Korona Kiadó, 2001.
- Koszterszitz József: *Kérdőjelek a fiúszívekben*. Bp., Szent István Társulat, 1943.
- Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között*. Bp., Rejtjel Kiadó, 2005.
- Köpeczi-Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége (Haszonélvezők és kárvallottak)*. Bp., Akadémiai Kiadó, 2004.
- Lantos Kiss Antal: *Vezérférfiúság. Világi apostolok önnevelése*. Bp., Korda RT., 1940.
- Lázár Kovács Ákos: *Önfeladás és megmaradás. Vallásos értelmiség Magyarországon 1948-1991 között*. Bp., Osiris, 2006.
- Leers, Bernardino: *Kirchliche Basisgemeinden*. (Franziskanische Hefte, 3. Aufl.) Mettingen, Brasilienkunde-Verlag, 1986.
- Locke, John: *Levél a vallási türelemről* (A Letter Concerning Toleration) In: *A vallási türelemről*. A gyűjtemény szövegeit válogatta, a kötetet szerkesztette: Kontler László. Bp., Stencil Kulturális Alapítvány, 2003.
- Lubich, Chiara: *Új úton – az egység lelkiességében*. (ford. Lisztovszki Tünde, Prokopp Katalin) Bp., Új Város, 2003.
- Lubich, Chiara: *A kiáltás*. (ford. Tóth Pál) Bp., Új Város, 2001.
- P. Majsai Mór- P. Dám Ince: *Asszisi Szent Ferenc Világi (Harmadik) Rendjének vezérkönyve*. Gyöngyös, Magyar Barát, 1941.
- Máté-Tóth András: *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung*. (UKI-Berichte über Ungarn) Wien, Szeged, s. n. 1996.
- Mezey András: *Az egyházkorlátozás nem állambiztonsági eszközei és színterei Csongrád megyében a 60-as években*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. (szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László) Bp., Luther Kiadó, 2010.

(A Lénárd Ödön Közalapítvány által szervezett 2010. máj. 6-7-i konferencia előadásának szerkesztett anyaga) 329-360. o.

- Mózessy Gergely: *Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében*. Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár, 1997.
- Noiriel, Gérard: *A történetírás „válsága” (Sur la „crise” de l’histoire). Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig*. (Ford. Czoch Gábor, Sohajda Ferenc et al.) Bp., Napvilág Kiadó, 2001.
- O’Halloran, James: *Keresztény kisközösségek. Kézikönyv az Istent kereső embereknek*. (ford. Ruszthy Éva). Bp., PanPress, 2000.
- Orbán Miklós SJ: *Marcell és a kiskáptalan*. Bp., A „Szív” kiadása, 1948.
- Pál József: *Ferences Harmadik Rend Szegeden: 1919-1944*. Bp., METEM; Szeged, Keresztény Értelmiségek Szövetsége, 1996
- Pálos Antal: *Viharon, vészen át. Rövid áttekintés a Jézus Társasága Magyar Rendtartományának életéről a 2. világháború után (1944-1990)*. Bp., Jézus Társasága Magyar Rendtartománya, 1992.
- Péter László: *Szegedi számadás. Válogatott írások*. Szeged, Bába Kiadó, 2002.
- Péter László: *A jezsuiták Szegeden*. In: [A Móra Ferenc Múzeum évkönyve : irodalom- és művészettörténeti tanulmányok = studia historiae literarum et artium](#). 1997. 1. köt. 9-22. p.
- Pléh Csaba: *Az elbeszélte történelem a pszichológiában*. In: *Közelítések az élettörténetek kutatásához. Olvasókönyv a kvalitatív módszerek tanulmányozásához*. (szerk. Bögre Zsuzsanna, Bernáth Krisztina). Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009., 11-27. p.
- Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948-1964)*. München, Görres-Gesellschaft, 1988.
- Schütz Antal: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere* (főiskolai és magánhasználatra). Bp., Szent István Társulat, 1923.
- Strohbusch, Horst: *Das Licht kam aus der Kirche – Die Wende in Meiningen 1989/90*. Verlag Börner PR, Meiningen, 1999., 59, 60, 81-92, 185. p.
- Szabó Csaba: *Die Katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945-1965*. Studia Hungarica: Schriften des Ungarischen Instituts München, vol. 48., 2003.
- Szabó Csaba: *A Szentcsék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat; Magyar Országos Levéltár, 2005.
- Szántó Konrád: *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1991*. Miskolc, Új Misszió Alapítvány, 1992 .

-
- Tabajdi Csaba–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt: a pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2008
- Tomka Ferenc: *Intézmény és karizma az egyházban. Vázlatok a katolikus egyház szociológiájához*. (3. kiad.) Bp., Márton Áron Kiadó, 1997.
- Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945-1990 és az ügynök-kérdés*. Bp., Szt. István Társulat, 2005.
- Tomka Miklós: *Magyar katolicizmus 1991*. Bp., Országos Lelkipásztori Intézet (OLI); Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, 1991.
- Tomka Miklós: *Csak katolikusoknak!* Bp., Corvinus, 1995.
- Tóth Imre: *KALOT-képeskönyv*. Bp., a szerző kiadása, 1989.
- Tóth Tihamér: *A tiszta férfiúság*. Bp., Szent István Társulat, 1924.
- Tóth Tihamér: *A jellemes ifjú (Levelek diákjaimhoz)*. Bp., a szerző kiadása [1924]
- Tower Vilmos: *Jegygyűrű*. In: *Krisztus közelsége. Katolikus szertartástan szakiskolák számára*. Bp., Szent István Társulat 1931.
- Tower Vilmos: *Kihez menjek feleségül?* Bp., Korda, 1943.
- Hívők, egyházak ma Magyarországon* (Sorozat: Vallástudományi tanulmányok 2.) Szerk. Lovik Sándor, Horváth Pál, Bp., MTA Filozófiai Intézet, 1990.
- Visy Gábor: *A csillagok a felhők mögött is ragyognak. (Politikai dokumentumjáték)*, Szeged, Bába Kiadó, 2005.
- A Csanádi Egyházmegye Jubileumi Évkönyve*. Szeged, Csanádi Püspöki Hatóság, 1980.
- A Szeged-csanádi egyházmegyei zsinat könyve*. Szeged, Szeged-Csanádi Egyházmegyei Hatóság, 1995.
- Kirche im Übergang. Die katholische Kirche Ungarns 1945-1982 (gesammelte Studien des Ungarischen Kirchensoziologischen Institutes).*/ hrsg. Emmerich András, Julius Morel. (Sorozat: UKI-Berichte über Ungarn ; 1982/83.) Wien, Ungarischen Kirchensoziologischen Institutes, 1982.
- Magyar Katolikus Almanach: a magyar katolikus egyház élete, 1945-1985*. (Szerk. Turányi László) Bp., Szent István Társulat, 1988.
- Magyar Katolikus Lexikon, I-XV. köt.* (szerk. Viczián János) Bp., Szent István Társulat, 1993-2010
- Magyar Közlöny* 1946-1950, 1956-os kötetei.

„*Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet?*” *Ferencesek a feloszlatás idején.* (Fontes historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, ser. D., 4.; összeáll. Kálmán Peregrin) Budapest, Kapisztrán Szt. Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány; Vigilia, 2000.

FOLYÓIRATBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK, CIKKEK:

Arató László: *Krisztusibb ember, magyarabb magyar! Újraéledt a Magyar Cserkészszövetség.* In: *Távlatok* 1995/25. sz.

Bády Ferenc: *Bázis, vagy elit kereszténység?* in: *Katolikus Szó*, 1977/2. (jan. 16-23.)

Balás László: *Kisközösség: a tanítványnevelés útja.* In: *Teológia*, 1988. (22. évf.) 1. sz., 63-64. p.

Bálint B. András: *Az ember elronthatatlan (beszélgetés Bulányi Györggyel).* In: *Hitel* (független irodalmi, társadalmi, kritikai lap), 1989. (2. évf.) 11. sz. 12-15. p.

Bálint László: *A szegedi kommunisták a katolikus egyház ellen.* In: *Szegedi Műhely*, 2001. 40. (évf.) 1-2. sz., 30-37. p.

Bánkuti Gábor: *A jezsuiták 1965-ös „Világszolidarizmus” pere.* In: *Egyháztörténelmi Szemle*, 2008. (8. évf.) 2. sz., 150-179. p.

Bánkuti Gábor: *A szerzetesek kitelepítése.* In: *Rubicon*, 2010 (21. évf.) 6. sz., 21-25. o.

Bertalan Péter: *A Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció hatása Magyarországon.* In: *Vallástudományi Szemle*, 2010 (6. évf.) 4. sz., 28-50. p.

Bíró László: *Gondolatok az ifjúsági pasztorációról és az ifjúsági zarándoklatokról.* In: *Teológia* 1988. (22. évf.) 3. sz. sz., 181-187. p.

Bozsó Julianna SJC: *A Jézus Szíve Népleányai Társasága szegedi házának története.* In: *LÉPÉSEK* (Jézus Szíve Népleányai Társasága Budapest kiadványa, Korda Kiadó, Kecskemét), 2001/1.

Cserháti József: *Az egyházi kisközösségek teológiája.* In: *VIGILIA*, 1981. (46. évf.) 3. sz., #

Tomka Ferenc: *Egyházi kisközösségek.* In: *Teológia*, 1977 (11. évf.) 2. sz. sz., #

Farkas Csaba: *Szeged az ötvenes években I-IV. (A Kommunista pártállam kialakulása és működése 1948-1956 között; A politikai pártok felszámolása, az 1949-es választások; Társadalompolitika a kommunista rendszerben; A politikai élet 1953 és 1956 között)* In: *SZEGED – A Város folyóirata* 21. évf. (2009) január (26-31.)-február (10-15.) –március (36-41.)-április (44-47.)

-
- Fodor András: *Egy ifjúsági lelkipásztor gondolatai és örömei*. In: Teológia, 1989 (23. évf.) 1. sz. sz., 47-50. p.
- Frenyó Zoltán: *Teilhard De Chardin magyarországi hatásának kezdetei*. In: Valóság, 2007 (50. évf.) 8. sz. sz., 80-99. p.
- Frivaldszky János: *Egy 56-os hősi halott: Danner János*. In: Távlatok, 2006/3. (73.) sz. 296-308. p.
- Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932-1948*. In: Miskolci Keresztény Szemle: a KÉSZ ökumenikus kulturális folyóirata, 2007. (3. évf.) 3.(10.) sz. 27-35. p.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés és oral history*. In: BUKSZ: kritikai írások a társadalomtudományok köréből, 1998 (10. évf.) 3. sz. 297-302. p.
- Gyáni Gábor: *A fin de siècle történetírás*. In: Magyar Tudomány, 1998 (105. vagy 43. évf.) 6. sz. sz., 687-699. p.
- Horváth Zsuzsa: *Az egyház kovásza: a bázisközösségi mozgalmak Magyarországon*. Egyház-fórum, 1987/2. sz., 87. p.
- Jámbor Ottó: *A fekete hollók összeesküvése*. In: Magyar Nemzet, 1989. szept. 9. sz., 2. p.
- Kovács András: *Szóról-szóra (Az oral history)*. In: BUKSZ: kritikai írások a társadalomtudományok köréből, 1992. (4. évf.) 1. sz., 88-94. p.
- Kovács Péter: *Katolikus kisközösségek a nyolcvanas években*. In: Távlatok, 1995 (12. évf.) 5. (25.) sz., 565-569. p.
- Lénárd Ödön: *A kisközösségek dicsősége és nyomora*. In: Távlatok, 1993 (10. évf.) 2. sz.#
- Lukács József: *A marxizmus világnézete és a mai vallásosság*. In: Társadalmi Szemle, 1977 (32. évf.) 12. sz., 27-38. p.
- Majsai Tamás: *Egyházak és titkosszolgálatok I-II*. In: Mozgó Világ, 2005. (31. évf.) 2. sz. 3-34. p.; uo., 4. sz. 103-120. p.
- Majsai Tamás: *„Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel” - Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban, esettanulmányok I-IV*. In: Beszélő, 2007 (12. évf.) 12. sz. 44-65. p., 2008 (13. évf.) 1. sz. 58-85. p.; 3. sz. 77-94. p.; 8. sz. 44-56. p.
- Mezey András: *„Nemcsak tanulmányozni, hanem megélni”: A Fokoláre lelkeség Szegeden a rendszerváltás előtt*. In: Egyháztörténeti Szemle, 2010 (11. évf.) 4. sz., 79-110. p.
- Pál József: *Hamvas Endre csanádi püspök és a felvidéki magyarok, 1945-1948*. In: Magyar Szemle, 1994. (3. évf.) 9. sz. 990-999. p.

Pál József: *Egy másik út: Hamvas Endre püspök az 1956-os forradalom és a "kádári konszolidáció" idején.* In: SZEGED. A város folyóirata, 2006. (18. évf.) 10-11-12. sz. 6-9. p.

Szakolczai György: *A titkosszolgálatok, a keresztény szervezkedések és a részleges megállapodás a Vatikánnal.* In: Magyar Szemle, 2008. (17. évf.) 6-7. sz., 84-100. p.

Tomka Ferenc: *Hogyan jön létre a kisközösség?* In: Teológia, 1982. (16. évf.) 3. sz., 188-192. p.

Tomka Miklós: *A szekularizációs hipotézis.* In: Szociológia. 1989/2. sz., 109-125. p.

Tomka Miklós: *A vallás, mint változó rendszer.* In: Szociológia. 1990/3-4. sz., 157-180. p.

Visy Zsolt: *Gyöngy utcai igazgyöngyök. Katona Nándor emlékezetéhez.* In: SZEGED – A város folyóirata, 2002. (14. évf.) 6. sz. 35-37. p.

Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban.* In: Levéltári Szemle, 59. évf. 2009. 3. sz., 20-45. p.

Zsumbera Árpád: *A Bokor kisközösségi mozgalom és a pártállam.* In: VALÓSÁG, 1998. (41. évf.) 8. sz. 52-63. old.

LEVÉLTÁRI IRATOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára:

3.1.1. B-77888 „Tomori Erzsébet” (beszervezési dosszié)

3.2.1. Bt-2349/2 „Markó”, „Marosi” (beszervezési dosszié)

3.1.2. M-15393 „Magyar Béla”

M-17143 „Dobó Szilveszter”

M-21231/1-2. „Döme Sándor”

M-25495 „Fehér László”

M-36977 „Gyulai”

M-36278 „Kerekes” (tmb.)

M-37059 „Kovács Gábor” (tmb.)

M-38453 „Magyar Zoltán” (tmb.)

ÁBTL M-38979 „Dani József” (tmb.)

3.1.5. O-11258 „Csanádpalotai névtelen levélírók”

O-12147/3-5. „Fekete Hollók”

O-12202/1-5. „Misszió”

O-13848/1-2. „Apostolok”

O-13273/1-2. „Imádkozók”

O-15293 „Elitek”

O-16039 „Útkeresők”

O-16606/127 „Kesselyák Péter”

3.1.9. V-302 „Sass Imre demokráciaellenes tevékenysége”

V-140907, ÁBTL V-140907/a, ÁBTL V-140907/1-4. köt. „Bulányi György és társai”

V-140910/1-2, „Kovács Mihály és társai”; V-140910/3 „Szabó Ferike Teréz”

V-146676 „Lotz Antal”

V-146786/22 „Havass Géza és társai” (Havass ítélete a „Rédly Elemér és társai” kötetben)

V-146825/1 „Kovács Imre és társai”

Szeged-Csanád Egyházmegyei Püspöki Levéltár:

SzCsPL I.1a. (Egyházigazgatási iratok)

SzCsPL I.1f. (Hitéleti jelentések)

Váci Egyházmegye Püspöki Levéltára:

VPL I.1 (Hitéleti jelentések)

VPL I.1d (Acta Parochiarum)

VPL I.1s (Egyesületek – Consociationes)

Szociális Testvérek Történeti Irattára:

SzTTI 1162/38. ikt. sz. jelentés

Lelki-füzet (Wagner Ilona Viktória naplója 1945. januártól)

Magyar Országos Levéltár:

MOL MK-S 288. f. 5/82. ő. e. és MOL MK-S 288. f. 5/87. ő. e. Az MSZMP Politikai Bizottságának ülései.

Csongrád Megyei Levéltár:

CSML XXXI. fond, II. csop. (Egyházak és egyházi vezetőszemélyek munkájával kapcsolatos iratok, jelentések, levelek) 148-151. ő.e.

CSML 31.5959/1961, Kovács Imre és társai V-dosszié

INTERNETES FORRÁSOK:

A legelső Bulányi-közösségekről és Kolakovićról:

<http://beszelo.c3.hu/97/12/bul.htm>

Tracy, David: *Nevet adni a jelennek.* („A harmadik évezred küszöbén.”

<http://bocs.hu/eletharm/ev/ev01408.htm>)

Soós Viktor Attila: *Papgyilkosság a nyugati határ mentén. II. rész.* (Brenner Jánosról)

<http://www.keesz.hu/node/1135> (2008. aug. 25.).

Katona Nándorról:

<http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1646&articleID=5465&ctag=articlelist&iid=1>

http://www.kamarasistvan.eoldal.hu/cikkek/tanulmanyok/kamaras-istvan_-a-szilas-misetol-a-jeno-dalokig-es-tovabb.html

M. Szebeni Géza: *A golyószórótól a pápai emlékéremig. Kádár János és VI. Pál találkozása.*
In: GROTIUS (A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének és Nemzetközi Doktori Iskolájának tudományos és ismeretterjesztő on-line folyóirata) 2009/20.

http://www.grotius.hu/doc/pub/GLOMOT/2009_20_m.szebeni_geza.pdf

Jézus Szíve Népleányai:

<http://www.emlekpont.hu/altinf/tanulmany/beszamolo.pdf>

http://www.jezsuita.hu/lelkiseg/jezus_szive_tisztelet/a_jezus_szive_tisztelet_tortenete